भारत-इतिहास-संशोधक-मंडळ-स्वीय-ग्रंथमाला, ग्रंथांक ३९

गोवळकोंडयाची कुत्बशाही

वा. सी. बेंद्रे

Qutbshāhi of Golcondā

IN THE

SEVENTEENTH CENTURY

श्री. वा. सी. बेंद्रेकृत इतर ग्रंथ

१. **साधनाचिकित्सा**—इतिहासशास्त्र व महाराष्ट्रीय ऐतिहासिक साधनांची लेखन-पद्धति व गुणदोष यांवर सांगोपांग चर्चा करणारा पहिलाच ग्रंथ. ... ... किं. ३॥ रुपये.

केसरी—......इतिहास लेखनाच्या कलेला इष्ट व अपेक्षित असें वळण लावण्याचा मराठी भाषेंत अपूर्व प्रयत्न......संशोधकांना हा एक अमूल्य ठेवा...

Princ: H. G. Rawlinson, M.A., C.I.E., I.E.S.—.........should be studied by every aspirant who wishes to take the M.A. in history......an admirable work......

F. B. P. Lory, Esqr. M.A., I.E.S., D.P.I., Poona—......most creditable......

Journal of the Bombay Historical Society.—...dealt with his subject with such absolute dispassionateness as will do credit to a Langlois or Siegnobos... all these pitfalls are wonderfully anticipated & solved with surprising ease......

२. **राजारामचरितम्**—अथवा श्रीछत्रपति- राजाराम महाराज यांचा जिंजीचा प्रवास. (मूळ संस्कृत. मराठी व इंग्रजी प्रस्तावनेसह) ... .किं. १॥ रुपाया.

ज्ञानप्रकाश—...चिकाटी...अभिनंदनीय आहे...पुस्तक खरोखरच ऐतिहासिक सामुग्रींत चांगल्या प्रकारची भर घालणारें आहे...परिश्रमशीलतेची प्रशंसा करणें जरूर आहे...

Sir Jadu Nath Sarkar, Kt., C.I.E., I.E.S.—......corrects some minute points where previous writers were in the dark...........It is a service to History.........

Indian Historical Quarterly, Calcutta—......important discovery and valuable find...........the introduction is really useful and interesting..............

Revd. Father H. Heras, S. J.—......extremely useful not only for the historians of Maharashtra but for all students of South Indian History...edited with great care and scholarship........

3. **TARIKH-I-ILAHI—नवा काळ**—...संशोधनकार्यांत मोठीच गोष्ट घडून आली...

महाराष्ट्र—......इलाहि सनांतील सारीं कोडीं सोडवून दाखविलीं आहेत.........

Times of India—...should prove of great use to students of History...for it finally sets at rest a knotty...problem so long...baffling all attempts at solution...

Hindu—...The booklet forms an important contribution...........we heartily endorse the opinion of Shams-ul-Ulema Dr. Sir Jiwanjee J. Modi 'that the paper will be of great use to students of the History of Akbar and Jehangir'...........

Modern Review—...has done a service to history by publishing his learned paper......Mr. Bendrey's study is a distinct advance on previous efforts...

4. **STENOGRAPHY FOR INDIA** ... ... As. 8

५. **मराठी शॉर्टहँड** व ६. **गुजराती शॉर्टहँड** ... प्रत्येकीं किं. २॥ रु.

7. **PORTRAIT OF SHIVAJEE THE GREAT**—...contemporary drawing of 1664 A.D (Von Valentyn's Collection.) ... ... Anna 1

सर्वच पुस्तकांवर प्रसिद्ध वर्तमानपत्रें वगैरेचें उत्तम अभिप्राय. मुंबई, मध्यप्रांत व वऱ्हाड, बडोदें, कोल्हापूर इ. सरकारांनीं बक्षिसें वगैरेकरितां मंजुर केलीं आहेत. डेक्कन व गुजराथ व्हर्न्याक्युलर व इतर वाङ्मयोत्तेजक संस्थांनीं बक्षिसें देऊन गौरव केला आहे.

ॐ

भारत-इतिहास-संशोधक-मंडळ-स्वीय-ग्रंथमाला, ग्रंथांक ३९.

सतराव्या शतकांतील

गोवळकोंड्याची कुत्बशाही

किंवा

The History of a Late Revolution in the Kingdom of Golcondah
Chapters VI and VII from 'Hadiqat-u'l-Alam' by Mir Alam, and
Some Account of Akana and Madana-Chief Ministers of Golcondah, with
an Historical Sketch of the Qutbshahi of Golcondah by the editor.

संपादक

वासुदेव सी. बेंद्रे,

मुख्य संपादक, श्री छत्रपती संभाजी चरित्र-कार्यालय,
गायकवाडवाडा, पुणें शहर

साहाय्यक

प्रो. भगवत दयाळ वर्मा, एम्. ए.

प्रोफेसर ऑफ पर्शिअन, फर्ग्युसन कॉलेज, पुणें

१९३४

किंमत चार रुपये

प्रकाशक

प्रो. दत्तो वामन पोतदार, बी. ए.,

सरदार गंगाधरराव नारायणराव मुजुमदार, एम्. एल्. ए.,

चिटणीस, भा. इ. सं. मंडळ, पुणें शहर.

मुद्रक

सदाशिव रामचंद्र सरदेसाई, बी. ए., एल्एल्. बी.,

नवीन समर्थ विद्यालयाचा ‘ समर्थ-भारत ’ छापखाना,

१४७ सदाशिव पेठ, पुणें नं. २

निवेदन

प्रस्तुत ग्रंथ कुतुब्शाहीबाबतचा आहे. याचे दोन भाग आहेत. मराठी भागांत संपादक रा. बेंद्रे यांनीं कुतुब्शाहीची एक विश्वसनीय सनावळी बनविण्याचा प्रयत्न केला आहे. दुसऱ्या म्हणजे इंग्रजी भागांत मॅकेंझी कलेक्शनमधून तीन इंग्रजी प्रकरणें छापलीं आहेत. तीं साधन स्वरूपाचीं आहेत.

ग्रंथाचे संपादक रा. वासुदेवराव बेंद्रे हे आपल्या मंडळांतील एक निस्सीम व्यासंगी गृहस्थ आहेत. त्यांनीं मोठ्या परिश्रमानें थेट विलायतेंतून अनेक हस्तलिखितें आणविलेलीं आहेत. अशीं साधनें हातीं येतांच नेमलेल्या मुदतींतच त्यांचा परामर्श उरकून घ्यावा लागतो; कारण साधनें मग परत पाठवावीं लागतात.

मराठेशाहीचा इतिहास नीट समजण्यास भोंवतालच्या मुसुलमान व इतर सत्तांचे इतिहास आणि त्यांतील घडामोडी याहि बारकाईनें समजावून घेतल्या पाहिजेत. मराठ्यांचा संबंध दक्षिणेंत दूरवर पोहोंचला असल्यानें कुतुब्शाहीचा इतिहास अभ्यासकांस उपेक्षितां येणार नाहीं. परंतु या कुतुब्शाहीबद्दल फारच थोडी सामग्री उपलब्ध आहे. रा. बेंद्रे यांचे शोधांत जेव्हां मॅकेंझी कलेक्शनमधील प्रस्तुत छापलेले ग्रंथ उपलब्ध झाले, तेव्हां त्यांनीं त्या निमित्तानें कुतुब्शाही इतिहासाचा अभ्यास त्यांच्या नेहमींच्या सूक्ष्म चिकित्सक पद्धतीनें व सशास्त्र केला. पुढें मॅकेंझी कलेक्शन मधील हीं प्रकरणें छापण्याजोगीं आहेत असें वाटल्यावरून रा. बेंद्रे यांनीं पुढील तयारी चालविली. परंतु काम मूळच्या संकल्पापेक्षां व अंदाजापेक्षां भलतीकडेच वाढलें. तथापि मागें पाय न घेतां आज ग्रंथ संपूर्णतेला नेण्याचाच प्रयत्न झाला. मंडळांत बरीच सामग्री छापण्यासाठीं जरी पडून आहे तरी कुतुब्शाही इतिहासाच्या विषयाचें नावीन्य लक्ष्यांत घेऊन या ग्रंथास आधीं सवड करून दिली. अभ्यास वाढत चालला तसें रा. बेंद्रे यांचें लेखनहि फुगत गेलें आणि स्पष्टतेसाठीं क्वचित् पुनरुक्ति झालेली पुरवली परंतु अनुक्ति किंवा अल्पोक्ति यांपासून होणारे घोटाळे टाळावे असा त्यांचा कटाक्ष असल्यामुळें एकंदर पृष्ठसंख्या ३५०च्यावर गेली. सशास्त्रतेसाठीं अनिवार्य असलेल्या तळटीपा अनिवार झाल्या म्हटलें तरी चालेल. परंतु रा. बेंद्रे यांचे चिकाटीचे परिश्रम कसे आहेत याची साक्ष मात्र येथें उत्तम पटते.

रा. खरे यांचे अभ्यासानें जसें दक्षिणच्या मध्ययुगीन साधनांचें संशोधन चालू आहे तसें आणखी अनेक शाखांचेंहि कार्य चालावें अशी मंडळाची इच्छा आहे. हा सर्व विषय अर्थात् द्रव्याधीन आहे. रा. बेंद्रे यांनीं आपलें काम कसोशीनें केलेलें आहे आणि एका नव्या बाजूकडे आपलें लक्ष्य वेधलें आहे. विलायत, कलकत्ता, मद्रास इत्यादि स्थळीं जी दुर्मिळ सामग्री पडून आहे तीहि ते जमवीत आहेत. संपादनाचें काम शास्त्रीय व्हावें याविषयीं रा. बेंद्रे हे फारच परिश्रम करितात. ऐतिहासिक प्रश्नांची मीमांसा म्हटली म्हणजे तिजविषयीं तज्ज्ञांत मत-भिन्नता असणें स्वाभाविक आहे. रा. बेंद्रे यांस साधार व सप्रमाण प्रतिचर्चा केव्हांहि प्रियच होईल. असो.

रा. शेजवलकरांमार्फत जी रु. ८०० ची देणगी आली व जिचा विनियोग प्रकाशनासाठीं व्हावा असें त्यांनीं दात्यांच्या इच्छेवरून कळविलें होतें. ती देणगी याप्रमाणें मंडळांतील नाणी व हा प्रस्तुतचा ग्रंथ यांचे कामीं व्यतीत झाली. आणखी साहाय्य मिळेल तर त्याचा विनियोग वरीलप्रमाणेंच करण्यास हुरूप येईल.

हा ग्रंथ स्वीयमालेंतील क्रमांक ३९चा असून तो शके १८५५ चे सभासदांस यथानियम द्यावयाचें ठरविलें आहे.

या ग्रंथाची छपाई कांहीं वाईस व कांहीं पुण्यास झाली. बहुधः असें अशुद्ध रूप सर्वत्र पडलें आहे ती चूक वाचकांनीं दुरुस्त करून घ्यावी. रा. बेंद्रे यांनीं मुद्रितशोधनहि काळजीनें केलें आहे. परंतु ते मधून मधून बरेच आजारी असत, त्यामुळें त्यांच्याहि मनाचें प्रस्तुत मुद्रणानें संपूर्ण समाधान झालेलें नाहीं.

ज्येष्ठ वद्य ५ शके १८५६,
भा. इ. सं. मंदिर, पुणें.

दत्तो वामन पोतदार,
चिटणीस, भा. इ. सं. मंडळ.

सतराव्या शतकांतील

गोवळकोंड्याची कुत्बशाही

१. उपोद्धात, २. कुत्बशाहीचे संबंध, ३. कुत्बशाही इतिहासाचीं नवीं साधनें, ४. गोवळकोंडा राज्यांतील एका क्रांतीचा इतिहास, ५. जॉन ऑव्हिंग्टनची हकीकत, ६. क्रांतीच्या इतिहासाचें महत्त्व, ७. 'हदिकत-अल-अलम्', ८. हदिकत-मधील भाषांतरित विभाग, ९. 'मादण्णा व आकण्णा यांची एक जुनी हकीकत', १०. कुत्बशाही इतिहास-लेखनाचे पूर्व प्रयत्न, ११. कुत्बशाहीची पूर्व हकीकत, १२. सुलतान कुली कुत्बशाहा, १३. जमशीद कुत्बशाहा, १४. सुभान कुली कुत्बशाहा, १५. इब्राहीम कुत्बशाहा, १६. महमद कुली कुत्बशाहा, १७. महमद कुत्बशाहा, १८. हयात बक्ष बेगम, १९. अबदुल्ला कुत्बशाहा, २०. मीर जुम्ला, २१. अबुल हसनचें पूर्ववृत्त, २२. अबुल हसन ऊर्फ तानाशाहा कुत्बशाहा, २३. मादण्णा व आकण्णा, २४. सामाजिक रीतिभाती, २५. कुत्बशाही लढाया व युद्धपद्धती, २६. मुरार जगदेव, २७. कुत्बशाहीचे इतर पातशाहींशीं संबंध, २८. कुत्बशाहीचे शिवशाहीशीं संबंध व शिवशाहीवरील परिणाम, २९. कुत्बशाहीचा नाश, ३०. उपसंहार.

१. उपोद्धात :— कोणत्याहि प्रसंगाच्या कालाचा विस्मर त्वरित होतो. हा विस्मर होण्यास लागणारा कालावधि प्रसंगांच्या महत्त्वाच्या प्रमाणावर कमी अधिक असतो इतकेंच. स्थलनामांचें अगर व्यक्तिनामांचें विस्मरणहि कालावधीनें होतें. कालाचा विस्मर एका पिढींत झालेला दिसतो तर स्थलनामांचे व व्यक्तिनामांचे तपशील दोनतीन पिढ्यांत विसरले जातात. त्यामुळें ऐतिहासिक प्रसंगांचे तपशील विपर्यस्त होऊं लागतात व शेवटीं ते वस्तुस्थितीला धरून नसलेले आढळून येतात. उदाहरणार्थ, अबुल हसनचा राज्यावर येण्याचा प्रसंग. स्थलकालांचा वास्तविक बोध न झाल्यामुळें त्यांत अगदीं असंभाव्य असा मजकूर इतिहास म्हणून रूढ झाला आहे. स्थलकालांचा बोध जितक्या प्रमाणांत बिनचूक होऊं शकेल तितक्या प्रमाणांत प्रसंगांच्या कार्यकारणभावांची उपपत्ति निर्दोष राहील. तें प्रसंगचित्र सुबोध व वस्तुस्थितीस धरून झाल्यास इतिहासरचनेंत पूर्णत्व व प्रमाणत्व साधेल. जसे

स्थलकालनिर्देशाच्या अभावीं निरनिराळ्या वेळीं व स्थळीं घडलेले अनेक प्रसंग एकाच्च प्रसंगाचित्रांत रेखाटले जातात तशीच्च कांहीं प्रसंगांची द्विरुक्ति झालेली आढळते. अर्थात् अशा प्रकारचे दोष काढून टाकण्याचाच्च इतिहासरचनेंत व संशोधनांत मुख्य प्रयत्न करावा लागतो. एकांगी मजकुरांतील स्थलकालांचें दुर्बोधत्वाचें प्रमाण अधिक असतें. हें प्रमाण विरोधी पक्षाकडील अगर संबंधीय माणसें किंवा राज्यें यांचेकडील हकीकतीनें बरेंचसें कमी करितां येतें. उदाहरणार्थ, अबुल हसनची शेवटची हकीकत मोगल सरदार जितकी बिनचूक देतील तितकी ती गोवळकोंड्याच्या लोकांना देतां येणार नाहीं. सारांश, स्वदेशाचा अगर स्वराष्ट्राचा इतिहास लिहितांना शेजारील सर्व राज्यांचा इतिहास फार बारकाईनें तपासणें जरूर पडतें. शिवकालीन मराठ्यांच्या इतिहासास विजापूरची आदिलशाही, गोवळकोंड्याची कुत्बशाही व हिंदुस्थानची मोगलपातशाही यांच्या व कर्नाटकांतील हिंदु राजांच्या इतिहासांचें आणि विशेषतः ऐतिहासिक साधनांचें परिशीलन होणें आवश्यक आहे. तत्कालीन परिस्थिति, अंतर्गत राज्यव्यवस्था, सामाजिक व व्यावहारिक उत्क्रांत्या, राजाराजांचे परस्पर संबंध, राज्यव्यवस्थेचे व आर्थिक बाबींचे परस्परांवर झालेले परिणाम इत्यादि सर्व गोष्टींचा चांगला अभ्यास झाला पाहिजे. वास्तविक दख्खनी शाह्यांच्या सामर्थ्याचा जितका स्पष्ट बोध होईल तितका मराठ्यांच्या चिकाटीचा, सामर्थ्याचा व राज्यकारभारांतील कार्यतत्परतेचा चांगला व बिनचूक कयास बांधतां येईल. अंधश्रद्धा व वृथाभिमान धरून एकांगी वृत्ति ठेवल्यानें स्वदेशाचा इतिहास नुसताच्च सदोष राहतो असें नाहीं तर त्यांत गौणत्वहि आणलें जातें. उदाहरणार्थ, छत्रपतींची साक्षरता सिद्ध करण्यासाठीं एखाद्या पांड दीड-पांडाच्या क्षुल्लक निवाड्याची खर्डेघाशी लादण्यांत जसा छत्रपतींच्या कार्यक्षमतेवर अप्रत्यक्षपणें आघात केला जातो, तशीच्च त्यांच्या राज्यकारभाराची मर्यादा कल्पनातीत संकुचित केली गेल्यानें किंवा सबंध हिंदुस्थान जिंकणारा व सांभाळणारा 'अवरंग' शिवाजीपुढें कःपदार्थ मानल्यानें शिवाजीची योग्यता चिकित्सक माणसास कमी झालेली दिसते. उलट, शत्रुपक्षीय सामर्थ्याचा निखालसपणें बोध करून दिल्यास स्वसामर्थ्यांतील तरतम प्रकार उज्ज्वलपणें लक्षांत येऊं शकतो व अपयश हें शक्ति व बुद्धि मोजण्याचें माप ठरत नाहीं. यामुळें इतिहाससंशोधनाचें व रचनेचें क्षेत्र जसें विस्तृत ठेवावें लागतें, तसेंच तें पूर्वग्रहप्रेरित व भेदाभेदपूर्ण असतां कामा नये. अशा अभ्यासांत संशोधक सोयीप्रमाणें आपल्या अभ्यासांतील दृष्टि व क्षेत्र हीं

विषयकालानुसार संकुचित ठेवतो. त्यामुळें इतर अभ्यासकांस कांहीं गैरसोय होण्याचा संभव असतो; परंतु त्याच्या अभ्यासांतील क्षेत्रमर्यादेमुळें त्याच्या कार्यांत पूर्णत्व व प्रमाणत्व साधलें जातें व एकंदरींत इतिहासलेखनांत प्रगतीच झालेली असते, हें गैरसोयीमुळें क्षुब्ध झालेल्या अभ्यासकांसहि थोड्याशा विचारांतीं व स्वकार्याच्याहि पुनर्निरीक्षणानें सहज समजून येण्यासारखें आहे. प्रस्तुत निबंधांत शिवशाही काला-पुरताच कुत्बशाहीचा इतिहास जरा बारकाईनें परीक्षला जाणार आहे. अर्थात् हातीं आलेल्या साधनांचें मुद्रण तितक्या कालापुरतेंच झाल्याबद्दल क्षमा होणें जरूर आहे.

२. **कुत्बशाहीचे संबंध :**—कुत्बशाहीची स्थापना प्रथम तेलंगणांत झाली. त्यामुळें कुत्बशाहीचा संबंध तेथील लोकांशींच विशेष जडला. बहामनी राज्यांतील आणि विशेषतः निजाम उत्मुल्क हा प्रथम तेलंगण प्रांताचा सुभेदार असल्यानें, सुल्तान कुलीकडे थोडे मराठे लोक होते. बहामनी राज्य मोडण्यास स्वदेशीय मुसलमान व परदेशीय मुसलमान यांच्यांतील भांडण कारण झालें. परंतु कर्नाटकांतील विजयानगरचें राज्य बलवान् असल्यानें आणि हीं सर्व जवळजवळ तुल्यबल राहि-ल्यानें प्रथम कांहीं वर्षेंपर्यंत हे इस्लामी शाहा आपापसांत धर्माच्या नांवाखालीं प्रत्यक्ष भांडण्याचें टाळीत असत. राज्यतृष्णा लवकरच वाढूं लागली व हा निर्धार दिवसेंदिवस मत्सरवाढीमुळें सुटत चालला. ते आपापसांत भांडूं लागले. मात्र प्रत्येकजण दुसऱ्याची सत्ता प्रबल होऊं न देण्याची शक्य ती खटपट करी व अशा भांडणांत केलेले तह व मैत्रीच्या अटी मोडण्यांत ते फारशी दिक्कत बाळगत नसत. या लपंडावींत विजयानगरचा चांगलाच उपयोग होत असे. परंतु इब्राहीम कुत्बशाहानें विजयानगरच्या नाशाचा कट करून दक्षिणेंतील हीं राज्यें धुळीस मिळविण्याचा जोराचा प्रयत्न केला. शेवटीं तालीकोटच्या रणसंग्रामांत हिंदु विरुद्ध इस्लामी सत्तेचा निर्णय झाला. अखेरीस हिंदु राज्यें जवळजवळ नाममात्र राहिलीं. त्याचा परिणाम असा झाला कीं, मोठ्या मुसलमानी सत्तांनीं लहान मुसलमानी सत्तांचा सहज नाश केला. राहिलेल्या तीन शाह्या उत्तरोत्तर एकमेकींच्या नाशार्थ प्रयत्न करूं लागल्या. परदेशीय मुसलमानांची संख्या कमीकमी होत चालली. मराठे व हिंदु सरदारांवर विशेष भिस्त राहूं लागली. जयापजयाचा कांटा झुकविण्याचें सामर्थ्य या दक्षिणी सरदारांत राहिल्यानें त्यांनींहि स्वार्थापलीकडे विशेष लक्ष पुरविलें नाहीं. कुत्बशाहीचें क्षेत्र जसजसें उत्तरेकडे व पश्चिमेकडे वाढूं लागलें तसतसा मराठे

सरदारांचा भरणाहि अधिकाधिक होऊं लागला. सतराव्या शतकांत बरेच मोठ्या तोलाचे मराठे सरदार कुत्बशाहींत शिरले. शेवटीं मादण्णाच मुख्य कारभारी झाला. सतराव्या शतकाच्या सुरुवातीस शाह्यांची उलथापालथ करण्याचें सामर्थ्य आलेलें दिसतांच मराठसरदारांनीं या शाह्यांचें जूंहि फेकून दिलें असतें. परंतु विजयानगरच्या राज्यानंतर मोगलपातशाहीचा शह बसूं लागला. मात्र मोगलपातशाहीचा पाय रुजतांच तिनें निजामशाही स्वाहा केली; आणि जर शिवशाहीचा उदय झाला नसता तर राहिलेल्या दोन्हीहि शाह्यांचा निःपात सतराव्या शतकाच्या मध्यावर झाला असता. अशा परिस्थितींत कुत्बशाही व शिवशाही यांचे परस्पर संबंध नेहमीं मित्रत्वाचे राहूं शकले व शिवशाहीची उभारणी करण्यास या कुत्बशाहीची प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष पुष्कळच मदत होऊं शकली. हे संबंध सतराव्या शतकाच्या दुसऱ्या अर्धांतील होत. कुत्बशाहीची या कालांतील प्रवृत्ति सलोख्यानें वागण्याची होती. जेव्हां जेव्हां दक्षिणेंत युद्धप्रसंग उद्भवले तेव्हां तेव्हां ते खंडणी वगैरे देऊन टाळण्याचा प्रयत्न झाला. उघडपणें मदत देतां आली नाहीं तर ती गुप्तपणें दिली गेली. शेजारील राज्यांच्या भांडणांत कुत्बशाहीनें याप्रमाणें तटस्थपणा धारण केल्यामुळें निजामशाहीनंतर दक्षिणी राज्यांतील लढायांचा निकाल बऱ्याच वेळां कुत्बशाहीच्या धोरणावर अवलंबून राहिला व अशा लढ्यांत कुत्बशाहीची प्रत्यक्ष अगर अप्रत्यक्ष मध्यस्थी नेहमीं कोणाहि राजास चढाई करूं देत नसे. हीं राज्यें तुल्यबल राहात. सारांश, या शतकांतील कुत्बशाहीचा इतिहास शिवशाहीच्या इतिहासास अनेक दृष्टींनीं महत्त्वाचा आहे व याच दृष्टीनें या अभ्यासास लागणारीं ऐतिहासिक साधनं जमविणें, परीक्षणें व प्रकाशित करणें हें शिवशाहीच्या इतिहासरचनेंत व संशोधनांत एक महत्त्वाचें अंग होऊन राहिलें आहे.

३. कुत्बशाही इतिहासाचीं नवीं साधनें :— शिवशाहीच्या आणि विशेषतः संभाजीकालीन ऐतिहासिक साधनांचा शोध करितांना कुत्बशाहीसंबंधीं कांहीं ऐतिहासिक साधनें आढळलीं. त्यांतील पुढील तीन हकीकती अभ्यासकांच्या दृष्टिक्षेपांतून नाहींशा झाल्याचें आढळून आल्यावरून त्या प्रथम सादर करीत आहें. यानंतर आणखी कांहीं साधनें सवडीप्रमाणें प्रकाशित होतील. हीं साधनें उपयुक्त असून महत्त्वाचीं आहेत. परंतु तीं छापतांना त्यांतील शिवशाहीस उपयुक्त असलेला तेवढाच भाग घेतला आहे.

१. 'The History of a Late Revolution in the Kingdom of Golconda'— 'गोवळकोंडा राज्यांतील नुकत्याच घडलेल्या एका राज्यक्रांतीचा इतिहास' (पृ. १–२१).

२. Chapters VI and VII from "Hadiqat-u'l-Alam"– 'हदिकत–अल–अलममधील सहावा व सातवा भाग' (पृ. २३-१८५).

३. 'Some Account of Akana and Madana, Chief Ministers of Tanashah Badshah of Golconda' – 'गोवळकोंड्याच्या तानाशाहा बादशहाचे मुख्य वजीर आकण्णा व मादण्णा यांची कांहीं हकीकत' (पृ. १८७–२०३).

४. गोवळकोंडा राज्यांतील एका क्रांतीचा इतिहास :— 'गोवळकोंडा राज्यांतील नुकत्याच घडलेल्या एका राज्यक्रांतीचा इतिहास' किंवा "The History of a Late Revolution in the Kingdom of Golconda" ही हकीकत 'जॉन ओव्हिंग्टनचा इसवी सन १६८९चा सुरतेचा प्रवास' या ग्रंथांत परिशिष्टरूपानें[1] दिलेली आहे. हें प्रवासवृत्त जॅकॉब टॉन्सन यानें फ्लीट स्ट्रीटवरील इनर-टेंपलगेटजवळील जजिस हेड येथें इ. स. १६९६ सालीं प्रथम छापून प्रसिद्ध केलें. अठराव्या शतकाच्या सुरुवातीस या ग्रंथाचा फ्रेंच भाषेंत एक अनुवाद केला गेला.[2] तो दोन भागांत प्रसिद्ध झाला. त्यानंतर हें पुस्तक अगदीं दुर्मीळ झाल्यामुळें इ. स. १९२९ सालीं प्रिन्सिपॉल एच्. जी. रॉलिन्सन यांनीं इ. स. १६९६ सालीं प्रसिद्ध झालेल्या प्रवासवृत्ताचें लंडनच्या ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेसतर्फे पुनर्मुद्रण करविलें. परंतु या आवृत्तींत शेवटचीं चारहि परिशिष्टें गाळलीं गेलीं. त्यांत हें 'राज्यक्रांतीचें' पहिलें परिशिष्ट व हिंदी चलनपद्धतीचें- 'An Account of the Coins of the Kingdoms of India, Persia, Golconda, etc.'–असें तिसरें परिशिष्ट होतें. इ. स. १६९६ची प्रत आतां

---

१. सहरहू पुस्तकाचीं पृष्ठें ५२५ ते ५५२.

2. Voyages De Jean Ovington - Fails a' Surate, & en d'autres lieux de l' Asie & de l' Afrique. AVEC. L'Histoire de la Re'volution du Royaume de Golconde: & des observations sur les Vers a' Soye. Traduit de l' Anglois. A PARIS.—chez Guillaume Cavelier Fils, Libraire, rue S. Jacques, au Lys d'Or, pre's la Fountaine Saint Severin—M.DCC.XXV.—Avec Approbation & Privilege du Roi.

अगदींच दुर्मीळ झाली असल्यामुळें कुत्बशाहीची समकालीन व महत्त्वाची माहिती देणारें हें ऐतिहासिक साधन पुनर्मुद्रित करणें आवश्यक झालें.

५. जॉन ओव्हिंग्टनची हकीकत :— जॉन ओव्हिंग्टन हा इंग्लंडचा रहिवासी. याचा जन्म यॉर्कशायर परगण्यांत डार्लिंग्टनजवळील एका मेल्सन्बी (Melsonby) नांवाच्या खेड्यांत इ. स. १६५३ मार्चच्या पूर्वी थोडे दिवस झाला. त्याचें एम्.ए.पर्यंत शिक्षण होऊन त्याला ती पदवी इ. स. १६७८त मिळाली. त्यानें लिहिलेलीं कांहीं पुस्तकें अद्यापि उपलब्ध आहेत. त्याला इंग्लंडच्या बादशहाच्या खास चॅप्लेनचेंहि पद प्राप्त झालें होतें. ईस्ट इंडिया कंपनीचें ‘ बेंजामिन’ नांवाचें जहाज ग्रेव्हसेंडहून ता. ११ एप्रिल १६८९ रोजीं निघालें. या जहाजावर जॉन ओव्हिंग्टनची चॅप्लेनच्या जागीं हंगामी नेमणूक झाल्यानें तोहि त्या जहाजा-बरोबर निघाला. हें जहाज मार्गांत निरनिराळ्या बंदरांत मुक्काम करीत करीत शेवटीं इ. स. १६९०च्या २९ मेला मुंबईस आलें. तेथून तें सप्टेंबरच्या तिसऱ्या आठव-ड्यांत निघून सुरतेस गेलें. सुरतेचा माल उतरल्यानंतर तें जहाज आचिन वगैरे बंदरां-कडे निघून गेलें. ओव्हिंग्टन मात्र सुरतेस राहिला. त्याला तेथेंच त्या वखारीवर चॅप्लेन नेमण्यांत आलें. पुढें ‘बेंजामिन’ जहाज सुरतेस परत आलें व तेथून तें इ. स. १६९३च्या फेब्रुवारींत सुरत सोडून पुन्हां वाटेनें बंदरें करीत करीत ता. ५ डिसेंबर १६९३ रोजीं ग्रेव्हसेंडला पोहोंचलें. ओव्हिंग्टनहि याच जहाजावरून इंग्लंडला परत गेला. सारांश, ओव्हिंग्टन मुंबईस तीन साडेतीन महिने व सुरतेस दोनअडीच वर्षें राहिला. या अवधींत त्यानें जें जें पाहिलें व ऐकलें त्याचा व इतर ठिकाणचा वृत्तांत त्यानें लिहून काढला व तो नंतर त्याचेच हयातींत वर लिहिल्याप्रमाणें इ. स. १६९६त प्रथम प्रसिद्ध झाला. जॉन ओव्हिंग्टन इ. स. १७३१च्या जूनच्या अखेरीस वारला व त्याचा अंत्यविधि ता. २ जुलै रोजीं करण्यांत आला.[३]

६. क्रांतीच्या इतिहासाचें महत्त्व :— ओव्हिंग्टनच्या प्रवासवृत्तावरोबर छापलें गेलेलें हें ‘राज्यक्रांती’चें परिशिष्ट ओव्हिंग्टननें लिहिलेलें नसून तें कोणीं व केव्हां लिहिलें हें समजण्यास आज साधन उपलब्ध नाहीं. या हकीकतींत तारीख-

३. इ. स. १९२९च्या प्रतीस प्रि. रॉलिन्सन यांनीं लिहिलेली प्रस्तावना—पृ. IX-XVIII.

सनांचा मुळींच निर्देश नाहीं. ओव्हिंग्टननें जो कांहीं थोडासा प्रास्ताविक खुलासा केला आहे तोहि अपुरा आहे. ओव्हिंग्टन लिहितो कीं, "ही क्रांतीची व इतर हकीकत सुदैवानें जर माझ्या ग्रंथसमाप्तीपूर्वी हातीं आली असती तर तिचा मला या प्रवासवृत्तांत ठिकठिकाणीं उपयोग करितां आला असता. परंतु हे कागद माझा प्रवासग्रंथ छापून झाल्यानंतर माझ्या हातीं आले. त्यांतील माहिती माझ्या विषयास धरून होती. ती फार महत्त्वाची व नवीन असल्याचें आढळून आलें. अर्थात् अशी माहिती परिशिष्टरूपानें देणें योग्य असें वाटल्यावरून ती या ग्रंथास जोडीत आहें. हें टिपण (Memoirs) डॅनिअल शेल्डननें मजकडे पाठविलें व त्याचा पूर्णपणें उपयोगहि करू दिला. त्यामुळें त्याचे मजवर बरेच उपकार झाले आहेत. तरी या गोवळकोंड्याच्या राज्यक्रांतीच्या हकीकतीस विशेष प्रस्तावना न जोडतां ती वाचकांस आवडेल असा भरंवसा वाटल्यामुळें सादर करीत आहें."[४] यावरून ही हकीकत इ. स. १६९६पूर्वीच लिहून ठेविली होती हें निश्चित आहे. त्यास मजकुरांत[५] इ. स. १६७४च्या पूर्वीचीच हकीकत आली आहे. त्यानंतरच्या कोणत्याहि प्रसंगाचा त्यांत उल्लेख नाहीं. यावरून हा लेखक इ. स. १६७४पूर्वी गोवळकोंड्यास राहात असावा. माहितींतील बारकाई, त्यांतील शब्दयोजना, क्रियापदांचीं वर्तमानकालवाचक कांहीं रूपें व विशेषतः मुसाखानाची प्रशंसा यांचा विचार केला तर हा यूरोपीय लेखक कोणा तरी कुत्बशाही अंमलदाराचा, बहुधः मुसाखानाचाच दोस्त अगर परिचयाचा असावा व ही हकीकतहि त्यानें गोवळकोंड्यासच लिहिली असावी. एकंदर लेखाची चिकित्सा करितां हें टिपण समकालीन आहे यांत शंका नाहीं. लेखकानें अकराबारा वर्षांत घडलेली हकीकतच मुख्यतः निवेदन केली आहे. ती सांगतांना त्यानें पांचसात वर्षांची थोडीशी पूर्वमाहिती अनुसंधानानें दिली आहे. परंतु ती विषयपूर्ततेसाठीं आली आहे. यांत कालाचा व — सातआठ नांवें सोडलीं तर— नांवांचा उल्लेख नाहीं. लेखनाचा मुख्य उद्देश अबुल हसनला तख्तावर आणण्यासाठीं कशी कारवाई करावी लागली व अबुल हसननें तख्तावर आल्यानंतर योग्य अशी क्रांति कशी घडवून आणली एवढेंच सांगण्याचा आहे. मात्र या हकीकतीवरून इतरत्र उपलब्ध असलेल्या माहितीवर प्रकाश पडून कांहीं शंकित स्थळें उलगडलीं जातात. या दृष्टीनें हें 'राज्यक्रांती'चें टिपण कुत्बशाहीच्या इतिहासास बरेंच महत्त्वाचें व उपयुक्त ठरेल असा भरंवसा वाटतो.

---

४. प्रस्तुत ग्रंथ, पृ. १-२. ५. प्रस्तुत ग्रंथ, पृ. ३-२१.

७. 'हदिकत-अल-अलम' :— या ग्रंथांत समाविष्ट केलेली दुसरी हकीकत म्हणजे कुत्बशाही व निजामशाही यांची हकीकत देणाऱ्या 'हदिकत-अल-अलम' नांवाच्या फारसी बखरींतील कांहीं भाग. या बखरीच्या तीन हस्तलिखित प्रती लंडन येथील इंडिया ऑफिसच्या ग्रंथालयांत आहेत. त्यांतील २४२८ नंबरची (एथे यादींतील नं. ४६५) प्रत मीं उपयोगिली[७]. त्याचप्रमाणें ही बखर हैद्राबाद येथें हिजरी सन १२१८ (इ. स. १८०३-४)त छापली गेली होती. तीहि प्रत मला उपयोगांत आणतां आली. हदिकत-अल-अलम हा फारसी ग्रंथ दुसरा निजाम अली असफझाचा वजीर अबुल कासिम बिन रदिआलदिन अलमुसावी ऊर्फ मीर अलम यानें हिजरी सन १२१८ (इ. स. १८०३-४)पूर्वी पुरा केला. मीर अलम हिजरी सन १२२८ (इ. स. १८१३)त वारला. इंडिया ऑफिसमधील २४४० नंबरच्या हस्तलिखित प्रतीवरून हा ग्रंथ कोणा एका मीर अबु तुर्ब इब्न अल सय्यद अहमद अरिदावी यानें मीर अलमच्या सांगण्यावरून इ. स. १८०६त रचला असें म्हटलें असून त्यांत मीर अलमचें त्रोटक चरित्रहि दिलें आहे[८]. परंतु हें तेवढें विश्वसनीय दिसत नाहीं.

या हदिकत-अल-अलमचे दोन मुख्य भाग किंवा मखला केले आहेत. पहिल्या भागांत गोवळकोंड्याच्या कुत्बशाहीचा इतिहास व दुसऱ्या भागांत हैद्राबादेच्या निजामशाहीचा वृत्तांत दिला आहे. पहिल्या भागांत एक मुखदिना व सात बाबी असे आणखी विभाग पाडले आहेत. या विभागांतहि प्रत्येकीं तीन फैसल किंवा पोटविभाग कांहींत पाडले आहेत. मुखदिनांत सुलतान कुली कुत्ब उल्मुल्कची पूर्व हकीकत व वंशावळ [पृ. ६अ] दिली आहे.

पहिली बाब— सुलतान कुली कुत्बशाहाची ४४ वर्षांची कारकीर्द. हा हि.स. ९५० (इ. स. १५४३)त वारला. [पृ. ७अ]

दुसरी बाब— जमशीद कुत्बशाहाची हकीकत. मृत्यु हि. स. ९५७ (इ. स. १५५०). जमशीद कुत्बशाहाचा मुलगा सुभान कुली याची हकीकत. [पृ. ४४अ]

---

६. प्रस्तुत ग्रंथ, पृ. २३-१८५.

७. पहिली प्रत इंडिया ऑफिस नं. २४२८ व एथेच्या यादींतील नं. ४६५, दुसरी प्रत इंडिया ऑफिस नं. २४३९ व तिसरी प्रत इंडिया ऑफिस नं. २४४०.

८. इंडिया ऑफिसांतील फारसी हस्तलिखित ग्रंथाची यादी–एथेकृत, पृ. १७९.

तिसरी बाब—इब्राहीम कुत्बशाहा याची कारकीर्द. मृत्यु हि. स. ९८८ (इ. स. १५८०). [पृ. ८३]

चवथी बाब—महमद कुली कुत्बशाहाची कारकीर्द. मृत्यु हि. स. १०२० (इ. स. १६१२). [पृ. १०८ अ]

पांचवी बाब—महमद कुत्बशाहा याची कारकीर्द. मृत्यु हि. स. १०३५ (इ. स. १६२६). [पृ. १४३]

सहावी बाब—अबदुल्ला कुत्बशाहा याची कारकीर्द. मृत्यु हि. स. १०८३ (इ. स. १६७२). [पृ. १६३]

सातवी बाब—अबुल हसन ऊर्फ तानाशाहा कुत्बशाहा याची कारकीर्द. हि. स. १११३ (इ. स. १७०१). [पृ. १९८]

दुसऱ्या मखल्यांत निजामशाहीची हकीकत दिली असल्यानें तिचा येथें विस्तार करण्याचें कारण नाहीं.

ही हकीकत समकालीन नाहीं. परंतु यांत ठिकठिकाणीं समकालीन ग्रंथांतील, कागदपत्रांतील व कबरीवरील लेखांतील उतारे व आधार घेतले असल्यानें या हकीकतीस ऐतिहासिक महत्त्व प्राप्त झालें आहे. शिवाय समग्र कुत्बशाहीची एकत्रित व संकलित हकीकत देणारा इतिहास उपलब्ध नसल्यानें ही बखर संशोधकांस मार्गदर्शक होईल यांत शंका नाहीं.

८. हदिकतमधील भाषांतरित विभाग :— प्रस्तुत ग्रंथांत मात्र अबदुल्ला व तानाशाहा यांच्या हकीकतींचा म्हणजे शिवशाहीच्या इतिहासास उपयुक्त इतकाच भाग भाषांतरित करून छापला आहे. हें भाषांतर पुणें येथील फर्ग्युसन कॉलेजांतील पर्शिअन व अरेबिकचे प्रोफेसर, श्री. व. द. वर्मा, एम्.ए., यांनीं केलें आहे. सहाव्या बाबींतील दुसरा व तिसरा फैसल व सातवी बाब एवढाच भाग भाषांतरित झाला आहे. अबदुल्ला कुत्बशाहाची जी हकीकत आली आहे ती 'कबरीवरील शीलालेख', सुलतान अबदुल्लाच्या कारकीर्दीची हकीकत देणारे 'तरिख-इ-निझाम-उद्दिन अहमद' व 'तरिख-इ-मिरत-उस-सफा' हे दोन ग्रंथ व कोठें कोठें क्वचित् उल्लेख असलेला 'तरिख-इ-काफीखान' यांचे आधारें दिली आहे. कांहीं ठिकाणीं फर्मानांचा व हिशेबी कागदांचाहि उल्लेख केला आहे. लेखकानें स्वतःची भर न घालतां

मिळाला तेवढाच मजकूर उद्धृत केला असें शेवटीं म्हटलें आहे.[९] हदिकतमध्यें दिलेल्या मजकुरावरून अबदुल्ला कुत्बशाहाच्या चरित्राचा समग्र बोध होऊं शकत नाहीं. कारण साधारणतः यांत इ. स. १६२६ ते १६३३ व १६५६चा मजकूर आला आहे. शेहचाळीस वर्षांची कारकीर्द असतां अवघी दहा वर्षांचीहि हकीकत यांत ग्रथित झाली नाहीं यावरून ही हकीकत किती अपुरी आहे हें समजून येईल. परंतु जी हकीकत दिली आहे ती बरीच बारकाईची असल्यानें उपयुक्त आहे.

अबुल हसनचा इतिहास 'काफिखान', 'मासिर-उल-अमारा', व मिर्झा महमद ऊर्फ निमतखान ऊर्फ अली याचा 'वाका-इ-गोवळकोंडा' यांवरून घेतलेला आहे. तिसरा ग्रंथकार समकालीन आहे. यांत विशेषतः इ. स. १६७२ व १६८५-७ची म्हणजे अबुल हसनचें राज्यारोहण व मोगलाशीं झालेलें शेवटचें युद्ध एवढीच हकीकत आली आहे. मोगली युद्धांत कुत्बशाहीची बाजू ऐकावयास मिळाल्यानें या हकीकतीसहि विशेष महत्त्व प्राप्त होत आहे.

९. मादण्णा व आकण्णा यांची एक जुनी हकीकत :— या ग्रंथास जोडलेली[१०] तिसरी हकीकत म्हणजे मादण्णा व आकण्णा यांचे बद्दलचें एक टिपण. हें एका जुन्या तेलगु टिपणावरून क. मॅकेन्झी यानें इ. स. १८०१च्या सुमारास इंग्रजींत भाषांतर करून घेतलें. हें क. मॅकेन्झी यांच्या इंडिया ऑफिसमधील संग्रहांत आढळलें. त्याचें मूळ कोणीं व केव्हां लिहिलें हें समजण्यास आज मार्ग नाहीं. भाषांतरामुळें मूळ मजकूर विकृतावस्थेंत मिळत आहे. परंतु त्यांत दिलेल्या बारीक-सारीक गोष्टींवरून ही हकीकत बहुधः एखाद्या घरगुती टिपणावरून घेतली असावी असें दिसतें. या टिपणाच्या साहाय्यानें मादण्णा व आकण्णा यांच्या घराण्याची बरीच माहिती उपलब्ध होत आहे व या माहितीवरून मादण्णाचे बरेच कागदपत्र लावतां येणार आहेत. शिवाय बऱ्याच नवीन गोष्टींचा उलगडा होतो तें वेगळेंच.

१०. कुत्बशाही इतिहासलेखनाचे पूर्व प्रयत्न :— कुत्बशाहीच्या इतिहास-लेखनाचे प्रयत्न खास कुत्बशाहींतच झालेले दिसतात. बहुतेक सर्व पातशाहांचीं चरित्रें लिहिलीं गेलीं असावींत. बहुधः हीं सर्व फारसींतच असणार. फेरिस्तानें कुत्बशाहीचा स्वतंत्र परंतु अगदींच त्रोटक इतिहास दिला आहे. त्यांत हि. स. ९९५ (इ. स. १५८७) पर्यंतची म्हणजे महमद कुली कुत्बशाहाच्या तख्तारोहणानंतर

९. प्रस्तुत ग्रंथ, पृ. ८६ व ८७.   १०. प्रस्तुत ग्रंथ, पृ. १८७–२०३.

७ वर्षांपर्यंतची हकीकत आहे.[११] या हकीकतीस ब्रिग्जनें याच वेळीं लिहिलेल्या 'तरीख-इ-महमद कुत्बशाही' ('The History of Mahomed Kolly Kootb Shah') या फारसी ग्रंथाचें भाषांतर जोडलें आहे.[१२] यांत हि. स. १०२० (इ. स. १६१२) पर्यंतची म्हणजे महमद कुली कुत्बशाहाच्या मृत्यूपर्यंतची हकीकत आली आहे. फेरिस्तानें इब्राहीम कुत्बशाहाच्या कारकीर्दीत लिहिलेल्या शाहा खुर्षच्या 'कुत्बशाही घराण्याचा उदय व इतिहासा'चा उल्लेख[१३] केला आहे; तर 'तरीख-इ-महमद कुत्बशाही'त खास सुलतान कुलीनें स्वमुखानें सांगितलेली हकीकत नोंद करणाऱ्या सुद्र-इ-जहानच्या 'मखुब-उल-कुलुब'[१४]तील उतारे घेतले आहेत. ब्रिग्जनें 'कुत्ब-नुमा-अलम' पाहिला होता[१५]. 'हदिकत-अल्-अलम' मध्यें 'तरिख-इ-निजामउद्दिन अहमद', 'तरिख-इ-मिरत-उस्-सफा', मिर्झा महमद ऊर्फ निमतखान ऊर्फ अली याचा 'वाका-इ-गोवळकोंडा' यांचा उल्लेख आहे.[१६] 'तरिख-इ- कुत्बशाही' या नांवाचा ग्रंथ ब्रिटिश म्युझिअममध्यें आहे.[१७] हा ग्रंथ इ. स. १६१७-८त लिहिला गेला व याची प्रत इस्मायल मुल्ला अरब शिराझी यानें अबदुल्ला कुत्बशाहासाठीं इ. स. १६६९त केली असा त्यांत उल्लेख आहे. हदिकतमध्यें याच ग्रंथांचा व फेरिस्ताचा मुख्यतः उपयोग केला आहे. 'तरिख-इ-कादिर' या नांवाचा कुत्बशाहीची हकीकत देणारा ग्रंथ हैद्राबादच्या असाफिया ग्रंथालयांत आहे. कै. बाळाजी प्रभाकर मोडक यांनीं आपल्या 'दक्षिणेंतील मुसलमानी राज्यांचा इतिहास, भाग ३',[१८] यांत (पृ. ११३ ते १८५) 'कुत्बशाही घराण्याचा इतिहास' दिला आहे. त्यांत उपरिनिर्दिष्ट ब्रिग्जच्या भाषांतराचाच बहुतेक अनुवाद केला असून अबदुल्ला व अबुल हसन यांची थोडीशी हकीकत मोगली इतिहासांतून घेतली आहे. यांत महमद कुत्बशाहा गाळला गेला आहे.

---

११. ब्रिग्जचें फेरिस्ताचें भाषांतर, पुस्तक ३ रें, पृ. ३२१-३३५.
१२. ब्रिग्जचें फेरिस्ताचें भाषांतर, पुस्तक ३ रें, पृ. ३३९-४८४.
१३. ब्रि. फे. कु. पु. ३, पृ. ३२१.
१४. ब्रि. फे. कु. पु. ३, पृ. ३४०, ३५२ इ.
१५. ब्रि. फे. कु. पु. ३, पृ. ४५१.
१६. प्रस्तुत ग्रंथ पृ. ८७.
१७. ब्रिटिश म्युझिअममधील फारसी हस्तलिखितांची यादी, भाग १ ला.
१८. हा ग्रंथ कोल्हापूर येथें शिळाप्रेसवर छापून ऑगस्ट १८९१त प्रसिद्ध झाला.

आतांपर्यंत जे इतिहासलेखनाचे प्रयत्न झाले ते बहुधः मोगल पातशाहीवरील असत. विजयानगरचा इतिहासहि थोडाबहुत अभ्यासला गेला. परंतु इतर दक्षिणी राज्यांच्या इतिहासांकडे अद्यापि फारसें लक्ष्य लागलें नव्हतें. भारत-इतिहास-संशोधक-मंडळाच्या संस्थापनेनें मराठ्यांच्या इतिहासाकडे बरेंच लक्ष्य वेधलें गेलें, व कर्नाटक-संघटनेच्या चळवळींत कर्नाटकाचा इतिहास पुष्कळच उपलब्ध होईल अशीं चिन्हें दिसूं लागलीं. अद्यापि आदिलशाही व कुत्बशाही घराण्यांच्या इतिहासांकडे जावें तितकें लक्ष्य जात नाहीं. क्रमिक व इतर आधुनिक पुस्तकांत या राज्यांबद्दल जी कांहीं माहिती येते ती बहुधः मोगली इतिहासांतून घेतलेली असते. फेरिस्ता-वरून घेतलेली हकीकत महमद कुली कुत्बशाहापर्यंतचीच असल्यानें व मोगली इतिहासांत फक्त अबदुल्ला व अबुल हसनचा उल्लेख आल्यानें महमद कुत्बशाहाची इ. स. १६१२ ते १६२६ची कारकीर्द यूरोपिय व स्वदेशीय ग्रंथकारांच्या दृष्टिक्षेपांतून गेलेली आढळते. शिवाय 'तरिख-इ-महमद कुत्बशाही'तील हकीकत बहामनी, आदिलशाही, निजामशाही वगैरे तत्कालीन इतिहासांवरून तपासली जाऊन नंतर ती उपयोगिली गेली असल्याचें दिसून येत नाहीं. त्यामुळें प्रचलित कुत्बशाहीच्या हकीकतींत बरीच विसंगतता व चुका आढळून येतात.

कुत्बशाहीचा समग्र इतिहास लिहितां येण्यासारखा आहे. उपरिनिर्दिष्ट कुत्बशाहीचे इतिहासग्रंथ व बहामनी, आदिलशाही, निजामशाही आणि विजयानगरच्या राज्यांचे इतिहास उपलब्ध आहेत. अबदुल्ला व अबुल हसन कुत्बशाहांचे पत्रसंग्रहहि[१९] मिळण्यासारखे आहेत. कुत्बशाहांच्या पदरीं अनेक विद्वान् होते. त्यांनीं निरनिराळे ग्रंथ लिहिले आहेत. त्यांतील प्रशस्तींतहि पुष्कळ माहिती मिळण्यासारखी आहे. यांशिवाय कुत्बशाहींचे इमारतींवरील शीलालेख, थडग्यांवरील लिखाणें,[२०] व इतर कागदपत्रें उपलब्ध होण्यासारखीं आहेत व कांहीं उपलब्ध झालेलीं आहेत. आणखीहि पुष्कळ मिळण्याचा संभव आहे. मद्रास व बंगाल येथील यूरोपियन वखारवाल्यांनीं लिहिलेल्या कागदपत्रांतून[२१] या राज्याबद्दल पुष्कळ माहिती मिळते.

---

१९. ब्रिटिश म्युझिअम, ग्रंथ नं. Add: 6600, Add: 7688, Sloane 4092 व Sloane 3582. इंडिया ऑफिससंग्रहांतहि थोडीं फर्मानें आहेत.

२०. एपिग्राफिआ इंडो–मोस्लेमिकाचे अंक, १९०५–८ ते १९२९–३०.

२१. मद्रास व बंगाल रेकॉर्ड्स् छापलेले आहेत. मुंबईकरांच्या कागदपत्रांतीलहि बराच गोवळकोंड्याविषयक भाग शिवचरित्र कार्यालयानें "English Records on Shivaji" व सर फोस्टरनें "English Factories in India" व इतर ग्रंथांतून दिला आहे.

हीं सर्व साधनें प्रथम परीक्षून नंतर त्यांचा उपयोग केल्यास कुत्बशाहीचा बराचसा निर्दोष व सविस्तर इतिहास देतां येईल. प्रस्तुत निबंधांत कुत्बशाहीच्या इतिहासाचा फक्त आराखडा देण्याचा विचार आहे. उपरिनिर्दिष्ट सर्व साधनांचा उपयोग करण्यास कालावधी लागेल. याकरितां अभ्यासाची सुरुवात करण्यास जरूर असणारी रूपरेषा आंखण्याचा येथें प्रयत्न केला आहे.

११. **कुत्बशाहीची पूर्व हकिकत :**—कुत्बशाहीचा संक्षिप्त इतिहास येथें देणें अप्रस्तुत होणार नाहीं. बहामनी राज्याचीं महमदशाहाच्या मृत्यूनंतर छकलें उडालीं. दुसरा महमदशाहा १ सफर ८८७ हि. (२२ मार्च १४८२ इ. स.)त मृत्यु पावला. महमुदशाहा गादीवर आला. तो लहान होता. निजाम उल्मुल्क कारभार पाहूं लागला. याचें व इतर मुसलमान सरदारांचें न पटल्यामुळें राज्यांत भांडणें उपस्थित झालीं. निजाम उल्मुल्कच्या नेतृत्वाखालीं दक्षिणी मुसलमान सरदार परदेशीयांशीं भांडूं लागले. आदिलखान दख्खनी व इमाद उल्मुल्कनें आपलीं सैन्यें राजधानींत घुसविलीं. दोन्ही सैन्यांत सारखें रण माजून राहिलें. निजाम उल्मुल्क मुख्य कारभारी झाला. युसुफ आदिलखानादि मुसलमान सरदारांनीं स्वतंत्रपणें वागण्यास हि. ८९१ (इ. स. १४८६)पासून सुरुवात केली. दिवसेंदिवस बहामनी राज्याचा ऱ्हास होऊं लागला. इ. स. १५१२त कुत्बशाहीची तेलंगणांत स्थापना झाली. या शाहीचा संक्षिप्त इतिहास ब्रिगजच्या 'तरिख-इ-महमद कुत्बशाही'च्या आधारें पुढें दिला आहे.[२२]

कुत्बशाहीचा मूळ संस्थापक सुलतान कुली हा होय. सुलतान हें त्याचें नांव होतें. याचा जन्म हमदान (इराण) प्रांतांतील सय्यदाबाद नांवाच्या खेड्यांत हि. ८६० (इ. स. १४५६)च्या सुमारास झाला.[२३] हा आपला चुलता अमीर अल्ला

---

२२. या मजकुरांत जो भाग 'तरीख-इ-महमद कुत्बशाही'तून घेतला आहे, त्यास आधारासाठीं स्वतंत्र टीपा दिल्या नाहींत. मात्र जेथें त्याहून निराळा अगर नवीन मजकूर आला आहे तेथें ज्या ग्रंथांवरून तो घेतला त्यांचे आधार टीपेंत दिले आहेत.

२३. सुलतान कुलीचें मृत्युसमयीं वय ९० होतें. सुद्र-इ-जहाननें सुलतान 'मी जवळ जवळ १०० वर्षांचा होत आलों आहें', असें म्हटल्याचें लिहिलें आहे. कॅ. हेगनें तो ९८व्या वर्षी वारल्याचें लिहिलें आहे.—बुर्हान-इ-मासिरचें भाषांतर, इंडियन अँटिक्केरी, व्हॉ. XLIX–१९२०, पृ. २२२. हेगच्या म्हणण्याप्रमाणें सुलतान कुलीचा जन्म हि. ८५२ (इ. स. १४४८)त येईल.

कुली याजबरोबर हिंदुस्थानांत प्रथम लहानपणींच आला होता. परंतु तो लवकरच स्वदेशीं परत गेला. तेथील अमीर याकूब बेगच्या[२४] त्रासामुळें त्यास पुन्हां हिंदुस्थानांत आपल्या चुलत्याबरोबर यावें लागलें. हा बहुधः इ. स. १४८१चे सुमारास इराणांतून निघून इ. स. १४८२नंतर महमुदशाहाकडे आला. महमुदशाहा बहामनीनें त्यास आपल्या खास तैनातीच्या सैन्यांत ठेवून घेतलें.

हि. ८९१ (१४८६ इ. स.).— कोवाम उल्मुल्कनें जबरदस्तीनें तेलंगणाचा ताबा घेतला, तेव्हां त्याचा मोड करण्यासाठीं महमुदशाहानें स्वारी केली. वाटेंत वारंगळ येथें बातमी आली कीं, निजाम उल्मुल्कच्या संमतीनें त्याचा वडील मुलगा मलिक अहमद बहिरीनें बंड उभारलें. महमुदशाहानें सुलतान कुलीस तेलंगणाचा तरफदार नेमून[२५] पाठविलें व तो खासा बेदराकडे गेला.

हि. ८९६[२६] (१४ नवंबर १४९० ते ३ नवंबर १४९१ इ. स.).— दख्खनी व सिद्दी मुसलमानी सरदारांनीं महमुदशाहाचा खून करण्याचा गुप्त कट केला. कटवाले २१ जिल्काद (२६ सप्टेंबर १४९१ रोजीं) रात्रीं राजवाड्यांत घुसले. त्या वेळीं सुल्तान कुली महमुदशाहाजवळ होता. त्यानें आपल्या दहा सांथीदारांसह मोठ्या शौर्यानें शाहाचें संरक्षण केलें. त्यांत त्याचे पांच लोक कामास आले. इतक्यांत हुसेन ख्वाजा जहान यास निरोप गेला. त्यानें येऊन बंदोबस्त करण्यास सुरुवात केली. महमुदशाहा ख्वाजा जहानच्या आश्रयास पळाला. बरोबर सुलतान कुली होताच. सकाळपर्यंत कटवाल्यांचा मोड झाला. नंतर कटांत सामील झालेल्यांस शासन केलें. या वेळीं सुल्तान कुलीनें मोठ्या साहसानें शाहाचें प्राणरक्षण केल्यावरुन त्यास 'मलिक कुत्ब उल्मुल्क' असा किताब देऊन त्यास आपला नायब वजीर केलें.

हि. ८९९[२७] (१२ आक्टोबर १४९३ ते १ आक्टोबर १४९४ इ. स.).— गुजराथच्या महमुदशाहानें बहादुर गिलनीविरुद्ध महमुदशाहा बहामनीकडे गलबतें लुटल्याबद्दल तक्रार केली. शिवाय गिलनीहि स्वतंत्र होऊं पाहात होता. त्यावरुन महमुदशाहा गिलनीच्या पारिपत्यार्थ निघाला. बरोबर कुत्ब उल्मुल्क होता. याच सुमारास गिल्नीनें युसुफ आदिलखानाची जमखंडी घेतल्यामुळें युसुफनें आपला सेनापती

२४. याकुब बेग इ. स. १४७९त कारभारावर आला व इ. स. १४९०त मेला.
२५. ब्रि. फे. ब. पु. २, पृ. ५२७–३१.
२६. ब्रि. फे. ब. पु. २, पृ. ५३३. [ह-अ-अ. (लि.) पृ. १७.
२७. ब्रि. फे. ब. पु. २, पृ. ५३१. हदिकतमध्यें २१ जिल्काद ही तारीख दिली आहे.

कुमलखान यास महमुदशाहाच्या मदतीस पाठविलें.[२८] महमुदशाहानें तेलंगणाचा तरफदार कुली उल्मुल्क यास जमखंडीस वेढा घालण्याचा प्रथम हुकूम दिला. वेढा चालू असतां मुख्य सेनापतीस तीर लागून तो मारला गेला. तेव्हां सुलतान कुलीस तें सेनापतीपद देऊन त्याचेकडे तेलंगणांतील भोंगिर[२९] (Bhongeer) व दुर्गी (Doorgy)[३०] हे दोन गांव खर्चासाठीं इनाम दिले. जमखंडीचा[३१] किल्ला स्वाधीन होतांच तो युसुफच्या सेनापतीचे हवालीं केला. बहादुर गिलनी संकेश्वरीं पळून जाऊन राहिला होता. म्हणून संकेश्वरावर चालून जाऊन तें काबीज केलें. परंतु गिलनी आधींच मिरजेच्या किल्ल्यांत जाऊन राहिला होता. हा किल्ला पोटा नायकाच्या ताब्यांत होता. सुलतान कुलीनें मिरजेच्या[३२] किल्ल्यास वेढा दिला.[३३] तेव्हां पोटा नायकाचा मुलगा देव नायक यानें चालून येऊन निकराचा हल्ला केला. सूर्योदयापासून सूर्यास्तापर्यंत घनघोर रण माजून राहिलें. खास सुलतान कुली व देव नायकाचें संगर झालें. त्यांत देव नायक ठार झाला. मुलगा मारला गेलेला पाहतांच पोटा नायकाचा धर सुटला. किल्ला महमुदशाहाचे हवालीं झाला. तेव्हां महमुदशाहानें पोटा नायकाकडे तो परत देऊन, बहादूर गिलनी वाळव्यास[३४] पळून गेला होता म्हणून तो वाळव्यास गेला. प्रथम गिलनीनें ख्वाजा निमतउल्लास पाठवून क्षमा मागण्याचा थाट केला. हा २७ रज्जब (२६ मार्च १४९४) रोजीं महमुदशाहास भेटला. परंतु पुन्हा बंडाचें निशाण लावलें. तेव्हां महमुदशाहानें सुलतान कुलीस घेऊन जाऊन वाळवें घेतलें व कोल्हापुरावर[३५] चालून गेला. कोल्हापूर घेतलें. गिलनी पन्हाळ्यास[३६] गेला म्हणून पन्हाळ्यास वेढा घातला.

---

२८. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. १४.

२९. भोंगिर (Bhongir) हैद्राबादेच्या ईशान्येस ३० मैल, नलगोंड जिल्हा, निजाम संस्थान. हदिकतमध्यें कोटगीर म्हटलें आहे. ह-अ-अ. (लि.) पृ. १८.

३०. दुर्गी—बहुधः देग्लूर (Deglur) असावें. हें बिदरच्या उत्तरेस ४५ मैल आहे. नांदेड जिल्हा, निजाम संस्थान.

३१. जमखंडी—विजापूरच्या नैऋत्येस ३५ मैल, जमखंडी संस्थान.

३२. मिरज—विजापूरच्या पश्चिमेस ७५ मैल, मिरज संस्थान.

३३. ब्रि. फे. ब. पु. २, पृ. ५४०–१.

३४. वाळवें.—वाळवें तालुका, सातारा जिल्हा.

३५. कोल्हार म्हटलें आहे; परंतु बहुधः कोल्हापूर असावें. हदिकत-अल-अलम यांत २७ रज्जब ही तारीख दिली–सदर पुस्तक–(लि.) पृ. १९.

३६. पन्हाळा—कोल्हापूरच्या उत्तरेस ५ मैल, कोल्हापूर संस्थान.

शेवटीं गिलनीचा पुरा मोड झाला. तो पळून गेला. पुन्हां माफी मागितली. परंतु महमुदशाहानें पाठविलेल्या सरदारांवर तो चालून आला. या झटापटींत तो तीर लागून मारला गेला.[३७] नंतर महमुदशाहाची स्वारी ससैन्य विजापुरास आली. तेथें युसुफखान भेटला. त्यानें महमुदशाहा व सुल्तान कुली यांस बरेच नजरनजराणे दिले.[३८] नंतर सुल्तान कुली तेलंगणांत आपल्या कारभारावर गेला.

हि. ९०१[३९] (२१ सप्टेंबर १४९५ ते ८ सप्टेंबर १४९६ इ. स).—सुल्तान कुलीकडे तेलंगण, गोवळकोंडा व वारंगळ या प्रांतांची तरफदारी होती. याच सुमारास दस्तुर दिनार हा सागर व अहशनाबाद कुलबर्गा यांचा सुभेदार होता. या भागांत कांहीं गडबड झाल्यामुळें व तो स्वतंत्र होण्याची खटपट करीत आहे असें समजतांच, त्याचे हाताखालील अधिकाऱ्यांस महमुदशाहानें परत दरबारीं बोलाविलें. त्यामुळें दस्तुर दिनारास राग आला. त्यानें ससैन्य कूच करुन कुलबर्ग्याजवळील[४०] कांहीं मुलख घेतला. महमुदशाहानें युसुफखान व सुलतान कुलीस मदतीस बोलाविलें. मैंदुर्गी (Myndurgy) येथें लढाई झाली. दस्तुर दिनार कैद झाला. परंतु युसुफखानाच्या मध्यस्थीनें त्यास माफी मिळाली व त्याचेकडे पुन्हा कुलबर्गा प्रांत दिला व सागर युसुफकडे[३९] सोंपविला. होटगी[४१] (Ootgy) व उदगीर[४२] (Kotgeer) सुल्तान कुलीस खास खर्चासाठीं मिळाले व 'अमीर-उल्-उमराव' हा किताब मिळाला. नंतर सर्वजण आपापल्या प्रांतीं गेले.

हि. ९०३ (३० आक्टोबर १४९७ ते १८ आक्टोबर १४९८ इ.स.).—युसुफखान व दस्तुर दिनार यांच्यांत भांडण लागलें व महमुदशाहानें दस्तुर दिनारास सुल्तान कुलीच्या हाताखालीं तरफदारी करण्याचा हुकूम दिला. तेव्हां दस्तुर दिनाराची पाठीराखी कासीम बरिदानें केली. महमुदशाहा युसुफखान, सुल्तान कुली व मलिक

---

३७. ब्रि. फे. ब. पु. २, पृ. ५४१–३.

३८. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. १५.

३९. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. १५-१६ व ब. पु. २, पृ. ५४४.

४०. कुलबर्गा—गुलबर्गा, हैद्राबादेच्या पश्चिमेस १०० मैल, कुलबर्गा जिल्हा, निजाम संस्थान.

४१. होटगी—सोलापूरच्या आग्नेयेस १५ मैल, सोलापूर जिल्हा.

४२. उदगीर—बिदरच्या वायव्येस ४५ मैल, बिदर जिल्हा, निजाम संस्थान.

एलिअज यांस घेऊन कासिम बरिदावर चालून गेला. गुंजवटीजवळ (Gunjouty) लढाई झाली. तींत कासिम बरिदाचा पूर्ण पराभव झाला.[४३]

हि. ९०४ (२० आक्टोबर १४९८ ते ७ आक्टोबर १४९९ इ. स.).— त्यानंतर दुसऱ्या वर्षी युसुफखान पुन्हां दस्तुर दिनारावर चालून गेला. या वेळीं दिनारास मलिक अहमद बहिरीनें मदत दिली. तेव्हां युसुफची पिच्छेहाट होऊं लागली. परंतु इतक्यांत सुलतान कुली युसुफचे मदतीस येत आहे असें समजतांच हीं दोन्हीहि सैन्यें माघारीं फिरलीं.[४४]

युसुफखान, मलिक अहमद बहिरी व इमाद उल्मुल्क या तिघांनीं ठरविलें कीं, दक्षिणेंत अवघ्या तीनच शाह्या असाव्यात. तदनुसार कोणी इतर कोणत्या शाहीवर घाला घालावा हेंहि ठरवून घेतलें. त्यांत कासिम बरिदानें तेलंगण घेऊन अहमदाबादचें बहामनी राज्य चालवावें असें ठरलें. परंतु या कटापासून फारशी निष्पत्ति झाली नाहीं.[४५] उलट कासिम बरिदानें महमुदशाहास बाजूस सारण्याचा बेत केलेला कळतांच इतर सर्वजणांस त्याची चढाई सहन झाली नाहीं. ते व सुलतान कुली धांवून आले. तेव्हां कासिम बरिदानें माघार घेतली व शेवटीं महमुदशाहाकडे राज्यकारभार सोंपवावा व कासिम बरिदानें आवसा[४६] व कंदाहारच्या[४७] जहागिरींत राहावें असें ठरलें.

हि. ९०८ (५ जुलै १५०२ ते २६ जून १५०३ इ. स.).—महमुदशाहानें हिंदु राजांवर नवंबरचे सुमारास स्वारी करण्याचें ठरवून तो उदगिरास आला. तेव्हां त्यास सुलतान कुली येऊन मिळाला. युसुफखानादि सुभेदारहि येऊन मिळाले. महमुदशाहानें रायचूर[४८] व मुदगल[४९] घेतले व ते युसुफखानाचे हवालीं करून तो परत राजधानीस गेला.

---

४३. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. १७-८, व ब. पु. २, पृ. ५४५-६.

४४. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. १८, व ब. पु. २, पृ. ५४६.

४५. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. १८-९.

४६. आवसा–बिदरच्या पश्चिमेस ७० मैल, उस्मानाबाद जिल्हा, निजाम संस्थान.

४७. कंदाहार–बिदरच्या उत्तरेस ८० मैल, नांदेड जिल्हा, निजाम संस्थान.

४८. रायचूर–विजापूरच्या आग्नेयेस १०५ मैल, रायचूर जिल्हा, निजाम संस्थान.

४९. मुदगल–रायचूरच्या नैऋत्येस ५५ मैल, रायचूर जिल्हा, निजाम संस्थान.

याच वर्षी जमादिलावल महिन्यांत[50] (नवंबर १५०२ इ. स.) युसुफखानानें शिया पंथाचा जाहीर स्वीकार करून त्याप्रमाणें खुत्वाहि वाचविला. तेव्हां महमुदशाहा व सुन्नी पंथाचे इतर सरदार त्याचेवर चालून गेले. मुलतान कुली शिया पंथाच्या पुरस्कारीं; परंतु तोहि त्यांस मिळाला. या वेळीं युसुफनें माघार घेतली. त्यामुळें हें प्रकरण थोडक्यांत मिटलें.

९ जिल्हेज ९०९ हि. (२३ मे १५०४ इ. स.) रोजीं कासिम बरिदानें महमुदशाहा एकटाच परतत आहे हें पाहून त्यास वाटेंत वेढलें. हें ऐकून युसुफखानादि सर्व सरदार धांवून आले. कासिमखानानें युसुफला पराजित करण्याची वेळ आणली होती. परंतु मलिक कुत्ब उल्मुल्कनें त्या वेळीं बाजू सांवरली व कासिम बरिदास पळवून लावलें. तो आवशाच्या किल्ल्यांत जाऊन राहिला. नंतर युसुफखानादि सरदारांनीं महमुदशाहास पुन्हां तख्तनशीन केलें.

हि. ९१० (१४ जून १५०४ ते ३ जून १५०५ इ. स.).— कासिम बरिद वारला. तेव्हां अमीर बरिदानें महमुदशाहास पुन्हां बाहुलें करून त्रास देण्यास आरंभ केला. याच वेळीं युसुफखानानें दस्तुर दिनारास ठार करून त्याचा मुलुख घेतला. पुन्हां शिया पंथाप्रमाणें खुत्वाहि वाचविला. हें पाहून अमीर बरिदानें महमुदशाहाच्या नांवें जानेवारीफेब्रुवारींत खलिते रवाना केले. कुत्ब उल्मुल्क, इमाद उल्मुल्क व खुदावंदखान युसुफखानाचे विरुद्ध मोहिमेंत मदतीस आले. परंतु ही मोहिम म्हणजे युसुफखानाचा नाश करून अमीर बरिदानें तें राज्य गिळंकृत करण्याचा व स्वतः सामर्थ्यवान् होण्याचा प्रयत्न आहे असें इमादनें भासविलें. तेव्हां कुत्ब उल्मुल्क व मलिक अहमद बहिरी हे महमुदशाहाचा निरोप न घेतांच एका रात्रीं ससैन्य निघून गेले. इमादनें महमुदशाहाचीहि समजूत घातली व युसुफखानास माफी देवविली.[51]

हि. ९११ (४ जून १५०५ ते २३ मे १५०६ इ. स.).— महमुदशाहानें पुन्हां सर्व मांडलीक सरदारांना बोलावून विजयानगरावर स्वारी केली. देवली (Dewly) येथें लढाई झाली. मलिक कुत्ब उल्मुल्कनें डावी फळी फोडली. परंतु महमुदशाहा मधल्या फळींत घोड्यावरून खालीं पडतांच तुडविला गेला. तेव्हां महमुदशाहाचें सैन्य माघारें फिरलें.

---

५०. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. २२–९ व बुसातिन-इ-सलातिन, पृ. ३४.
५१. ब्रि. फे. ब. पु. २, पृ. ३४८-९.

हि. ९१६ (१० एप्रिल १५१० ते ३० मार्च १५११ इ. स.).— युसुफखान वारलो.[५२] त्यामुळें दक्षिणेंतील सर्व कर्ते मुसलमानी शाहा नाहींसे झाले. इस्मायल आदिलशाहानें कुत्ब उल्मुल्कशीं प्रथम मैत्रीच संपादिली.

हि. ९१८ (१९ मार्च १५१२ ते ८ मार्च १५१३ इ. स.). — सुलतान कुलीहि आपला कारभार स्वतंत्रपणें करूं लागला. खुत्बाहि आपल्याच नांवानें वाचविला. महमुदशाहास प्रतिवर्षी खंडणीवजा खासगी मदत मात्र देत असे.[५३] मात्र हि. ९२४ (१५१८ इ. स.) पर्यंत तरी तो आपल्यास 'कुत्ब उल्मुल्क'च म्हणवीत असे. शाहा हें पद धारण केलेलें दिसत नाहीं.[५४] कदाचित् महमुदशाहा चं. ४ जिल्हेज ९२४ हि. (६ डिसेंबर १५१८) रोजीं वारल्यानंतरें[५५] त्यानें शाहा म्हणविण्यास सुरुवात केली असावी.

१२. सुलतान कुली कुत्बशाहा:—मलिक सुलतान कुली कुत्ब उल्मुल्कनें इ. स. १५१२–३त स्वतःचे नांवानें खुत्बा वाचविल्यानंतर गोवळकोंडा हें राजधानीचें शहर केलें. गोवळकोंड्याचा किल्ला सुधारून त्याचें नांव महमुदनगर ठेवलें.

हि. ९२० (२६ फेब्रुवारी १५१४ ते १४ फेब्रुवारी १५१५ इ. स.).— अमीर बरिदाच्या लोकांस काढून लावून इस्मायल आदिलशाहानें कुलबर्ग्यांतील कांहीं मुलुख मिर्झा जहांगीर यास दिला. त्यावरून अमीर बरिदानें महमुदशाहाच्या नांवानें बुऱ्हाण निजामशाहा, कुत्ब उल्मुल्क व अल्लाउद्दिन इमादशाहाची मदत घेतली व

---

५२. हि. स. ९१३, ९१६ व ९२५ अशीं मृत्यूचीं वर्षे इतरत्र दिलीं आहेत. बु. स. ३७. हि. ९१० 'तारिख-इ-महमद कुत्बशाहीं'त नमूद केलें आहे तें आदिलखान दरूखनीचें आहे. ब्रि. फे. कु. पु. ३, पृ. ३५०. हि.९१६ ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. ३० व ब. पु. २, पृ. ५४९ वर दिलें आहे.

५३. ब्रि. फे. ब. पु. २, पृ. ५४९.

५४. हि. ९२४ (इ. स. १५१८) त 'सुलतान कुली ऊर्फ कुत्ब उल्मुल्क यानें महमुदशाहाच्या कारकीर्दींत गोवळकोंड्याच्या किल्ल्यांतील नवी मशीद बांधली' असा शिलालेख आहे. एपि.–इंडो-मॉस्लेमिका–१९१३–४, पृ. ४८.

५५. ब्रि. फे. ब. पु. २, पृ. ५५२ व वरील नं. ५५ ची टीप पहा. 'तरीख–इ–महमद कुत्बशाहीं'त महमुदशहा चं. २४ जिल्हेज ९१२ हि. (६ मे १५०७) रोजीं वारल्याचें दिलें आहे.–ब्रि. फे. कु. पु.३, पृ. ३५१. त्याचप्रमाणें हदिकत-अल-अलम (लि.) पृ. २९ व बुऱ्हान-इ-मासिरींतहि हीच तारीख दिली आहे.—किंगचा बहामनी राज्याचा इतिहास, पृ. १४७. परंतु तें चुकीचें दिसतें.

ते सर्व इस्मायल आदिलशाहावर चालून गेले. त्यांचा इस्मायल आदिलशाहानें अल्लापूर येथें पूर्ण पराभव केला. तेव्हां अमीर वरिदादि महमुदशाहास मार्गे सोडून पळून गेले. महमुदशाहा कैद झाला.[५६]

हि. ९२४ (१३ जानेवारी १५१८ ते २ जानेवारी १५१९ इ. स.).— इ. स. १५१८च्या अखेरपर्यंत सुलतान कुली स्वतंत्र शाहा म्हणवून घेत नसे.[५७] याला दोन मुख्य कारणें होतीं. सुलतान कुली येथपर्यंत फक्त तरफदार होता व कासिम वरिद महमुदशाहाच्या नांवानें कारभार पाहात असल्यानें त्याच्या मृत्यूपर्यंत सुलतान कुलीला त्याच्या हुकुमाप्रमाणें वागणें भाग होतें. तो वारल्यानंतर सुलतान कुलीनें स्वतंत्र होण्याची प्रथम खटपट केली व महमुदशाहा वारल्यानंतर त्याला स्वतंत्र शाहा होतां आलें. तेलंगणांतील कुत्ब उल्मुल्ककडील मुलूख थोडा व त्यांत आदिल्शाहा व निजामशाहासारखीं कर्तृत्ववान माणसें असल्यानें त्याला यापूर्वी स्वतंत्र होणें शक्य नव्हतें. मात्र त्यानें या अवधींत गोवळकोंड्याची डागडुजी करून राजधानी सुधारली.

[हि. ९२५[५८] (३ जानेवारी १५१९ ते २१ डिसेंबर १५१९ इ.स.)].— वेंकटी नायकानें तेलंगणांतील कांहीं मुलुखांत लुटालूट केली. कुत्बशाहानें चालून जाऊन राजकोंड्यास वेढा घातला. शेवटीं वेंकटी नायक कैद झाला व किल्ला कुत्बशाहाच्या स्वाधीन झाला.

[हि. ९२६ (२२ डिसेंबर १५१९ ते १२ डिसेंबर १५२० इ.स.)].— कुत्बशाहानें देवरकोंड्यास[५९] वेढा घालून तो बरेच दिवस झगडून घेतला. हिंदु देवळांची व इमारतींची जाळपोळ केली व त्या जागीं मशिदी बांधल्या. हें ऐकून कृष्णदेवरायानें

---

५६. ब्रि. फे. व. पु. २, पृ. ५४९–५०, ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. ४६–७. याच लढाईंत महलोजी घोरपडे पडले. त्याबद्दलचें आदिलशाही फर्मान ९२८ हि.चें, पृ. २६, परिशिष्ट अ, मुधोळ संस्थानच्या घोरपडे घराण्याचा इतिहास.

५७. मागील टीप नं. ५४ पहा. त्याचे थडग्यावरील शिलालेखांतहि फक्त 'सुलतान कुली कुत्ब उल्मुल्क ऊर्फ बडे मालिक' असेंच म्हटलें आहे. ए. इं. मॉ. १९०७–८, पृ. २४ व १९१५–६, पृ. २७. परंतु कदाचित् ही जमशीदचीहि कारवाई असूं शकेल.

५८. सुलतान कुलीच्या हकीकतींत सनांचा निर्देश नाहीं. परंतु जेथें जेथें अदमासानें वर्ष दिलें आहे तेथें तेथें तें चौकोनी कंसांत दिलें आहे. त्यास आधार नाहीं.

५९. देवरकोंडा – हैद्राबादेच्या आग्नेयेस ६० मैल, नलगोंड जिल्हा, निजाम संस्थान.

आदिलशाहाविरुद्ध आणलेल्या सैन्यापैकीं कांहीं भाग (रायचूरच्या येशानंतर[60] –हि. ९२७, १५२१ इ. स.) कुत्बशाहावर पाठविला. पानगळ[61] येथें लढाई झाली. प्रथम कृष्णदेवरायाची चांगलीच सरशी झाली. परंतु कुत्बशाहाच्या राखीव सैन्यानें रात्रीं अचानक हल्ला चढवून हिंदु सैन्याची दाणादाण उडविली. तेव्हां विजयानगरचें सैन्य किल्ल्याच्या आश्रयास गेलें. दुसऱ्या दिवशीं कुत्बशाहानें किल्ल्यास वेढा दिला. कृष्णदेवरायाकडील आणखी कुमक आली. दोन महिनेपर्यंत वेढा चालू होता. शेवटीं किल्ला कुत्बशाहाच्या स्वाधीन झाला. तेव्हां कुत्बशाहानें गणपुऱ्यावर हल्ले चढवून गणपुरा घेतल्यानंतर कोइलकोंड्यास[62] वेढा घातला. हाहि घेण्यास बराच विलंब लागला. शेवटीं कुत्बशाहा परत गोवळकोंड्यास आला.

[हि. ९२८ (१५२२ इ. स.)].—कुत्बशाहा कोइलकोंड्याच्या वेढ्यांत गुंतला असतां सुलतान कोवाम उल्मुल्कनें एल्गुंडल (Elgundel) व मल्गूर (Mulungoor) व इतर कांहीं कुत्बशाहाचे किल्ले घेतले. सुलतान कुलीनें गोवळकोंड्यास आल्यानंतर कोवामास मुलुख परत देण्याविषयीं व इस्लामियांशीं न भांडण्याबद्दल लिहिलें. परंतु त्याचा उपयोग झाला नाहीं. उलट त्यानें पुन्हां मुलुख घेण्यास सुरुवात केली. तेव्हां सुलतान कुली त्याचेवर चालून गेला. त्यांची एलगुंडल-जवळ गांठ पडली. दुसऱ्या दिवशीं लढाई झाली. कोवामचा पराभव झाला. तो अल्लाउद्दिन इमादशाहाच्या आश्रयास पळून गेला. नंतर कुत्बशाहानें एल्गुंडल, मलंगूर वगैरे किल्ले परत घेऊन गोवळकोंड्यास आला.

[हि. ९२९ (१५२३ इ. स.)].—कोवाम इमादच्या मदतीनें पुन्हां सांवरासावर करूं लागला. तेव्हां इमादला कुत्बशाहानें कळविलें कीं, त्याला मदत करूं नये व इमादनें घेतलेला तेलंगणांतील सप्त तपाचा प्रांत परत करावा. इमादनें कुत्बशाहाची अवहेलना करूनच उत्तर लिहिलें. तेव्हां कुत्बशाहास राग आला. कुत्बशाहा त्याचेवर चालून गेला. इमादहि तोंड देण्यास एलिचपुरावरून[63] रामगिरास आला. येथें लढाई झाली. कुत्बशाहाचा पुरा मोड झाला. परंतु येथेंहि कुत्बशाहांच्या

६०. रायचूर कृष्णदेवरायानें इ. स. १५२०त घेतला.–ए फरगॉटन एंपायर, सिवेलकृत, पृ. १४७.

६१. पानगळ–हैद्राबादेच्या पूर्वेस ६० मैल, नलगोंड जिल्हा, निजाम संस्थान.

६२. कोइलकोंडा–हैद्राबादेच्या नैऋत्येस ५५ मैल, महबुबनगर जिल्हा, निजाम संस्थान.

६३. एलिचपूर–नागपूरचे पश्चिमेस १०५ मैल, अमरावती जिल्हा, वऱ्हाड.

राखीव सैन्यानें शत्रूची फळी फोडली. त्यामुळें शत्रुसैन्याची दाणादाण उडाली व इमाद परत राजधानीस गेला व कुत्बशाहा गोवळकोंड्यास आला.

[हि. ९३० (१५२४ इ. स.)].—खमामेटच्या[६४] राजानें कुत्बशाहाचा कांहीं मुलूख काबीज केला. म्हणून कुत्बशाहा त्याचेवर चालून गेला व बेलमकोंड्यास[६५] वेढा घातला. पुष्कळ दिवस किल्ला झुंझविला गेला. सरतेशेवटीं तो घेतला. फार नुकसान झालें व बरेच सरदारहि कामास आले. परंतु किल्ला कुत्बशाहानें घेतलेला पहातांच सीतापती खासाच कुत्बशाहावर चालून गेला. त्यांत सीतापतीस माघार घ्यावी लागली. कुत्बशाहाहि त्याचा पाठलाग न करितां गोवळकोंड्यास परत आला.

हि. ९३१ (२९ आक्टोबर १५२४ ते १७ आक्टोबर १५२५ इ. स.).—सीतापतीनें कोंडपल्ली[६६], इंद्रकोंडा, वरपल्ली, एतगीर वगैरे ठिकाणच्या सरदारांचें साहाय्य घेतलें व पुन्हां कुत्बशाही मुलुखांत शिरला. खमामेटजवळ लढाई झाली. सीतापतीचा पराभव झाला. तो रामचंद्रदेवाकडे पळून गेला. कुत्बशाहाचें सैन्य कोंडपल्ली, इंद्रकोंडा व एतगीर या प्रांतांत शिरलें. कुत्बशाहानें खमामेटास वेढा दिला. कुत्बशाही सैन्यानें निकराचे हल्ले केले. पुष्कळ सरदार पडले. शेवटीं तो किल्ला सर केला. फार मोठी कत्तल केली. परंतु सीतापतीच्या विनंतीवरून ओरिसाच्या गजपती रामचंद्रदेवानें सीतापती विद्याद्री व हरिश्चंद्र यांसह चालून येऊन गोदावरीतीरावरील पालंचिनूरजवळ लढाई दिली. त्यांत रामचंद्रदेव कैद झाला. त्याचा पुतण्या विद्याद्री मारला गेला. या यशानंतर कुत्बशाहा कोंडपल्लीस[६७] गेला. तो किल्ला घेतला. येल्लूरहि[६८] घेतलें. राजमहेंद्रीजवळ[६९] लढाई झाली. तींतहि

६४. खमामेट.—हैद्राबादेच्या पूर्वेस ११० मैल, वारंगळ जिल्हा, निजाम संस्थान.

६५. बेलमकोंडा—खमामेटच्या दक्षिणेस ५० मैल, गुंतुर जिल्हा, मद्रास.

६६. कोंडपल्ली—बेलमकोंड्याच्या पूर्वेस २२ मैल, कृष्णा जिल्हा, मद्रास.

६७. कोंडपल्ली व आसपासचा प्रांत इ. स. १५२३पर्यंत विजयानगरच्या मांडलिकाकडे असल्याबद्दल शिलालेखांतून उल्लेख आढळतात. उलट इ. स. १५२४ च्या उत्तरार्धांत कोंडपल्ली व बेझवाडा या प्रांतांतील कांहीं गांवें 'मलिक-कुत्ब-उलमुल्कनें ख्वाजा खिझरच्या स्मरणार्थ धर्मादाय' दिलेलीं आढळतात. यावरून ही मोहिम इ. स. १५२४च्या सुमाराची असावी.—(V. R. ii, Kistna 104; 153 of 1913)—सिवेलचा 'हिंदुस्थानांतील ऐतिहासिक शिलालेख', पृ. २४३.

६८. एल्लोर—खमामेटच्या आग्नेयेस ६५ मैल, गोदावरी जिल्हा, मद्रास.

६९. राजमहेंद्री—एल्लोरच्या ईशान्येस ५० मैल, गोदावरी जिल्हा, मद्रास.

गजपतीच्या सैन्याचा पराभव झाला. नंतर गजपती वैजनाथानें कुत्बशाहाशीं तह केला[70]. त्यांत कुत्बशाहाच्या व गजपतीच्या राज्यांची सीमा गोदावरी ठरली. येल्लूर प्रांत कुत्बशाहास मिळाला. नंतर मुलतान कुली कुत्बशाहा गोवळकोंड्यास आला.

हि ९३३[71] (१५२६ इ. स.).—बाबरशाहाकडे कुत्बशाहानेंहि आपला वकील त्याच्या अभिनंदनार्थ पाठविला.

[हि. ९३३ ते ९३६ (८ आक्टोबर १५२६ ते २४ आगस्ट १५३० इ. स.)].—कुत्बशाहानें घेतलेले कोंडपल्ली, वेलमकोंडा वगैरे किल्ले कृष्णदेवरायानें काबीज केले, हें समजतांच कुत्बशाहा स्वारीवर निघाला. कोंडविडास[72] वेढा दिला. परंतु वेलमकोंडा व इंद्रकोंडा वगैरे ठिकाणांहून कुत्बशाही सैन्यावर हल्ले होऊं लागले. तेव्हां कोंडविड सर करणें कुत्बशाहास बरेंच कठीण वाटूं लागलें. शेवटीं त्यानें नाइलाजानें कोंडविडचा वेढा उठविला व वेलमकोंड्यास जाऊन त्याला वेढा दिला. तेथेंहि त्याला यश येईना. पुष्कळ सैन्य व सरदार कामास आले. शेवटीं एकदां निकरचा हल्ला चढविला. त्यांत त्याला यश आलें व किल्ला स्वाधीन झाला. तेथून तो कोंडपल्लीवर चालून गेला. येथें कुत्बशाहास मदत देणाऱ्या कांहीं नायकवाडींनीं बंड केलें. परंतु चार महिन्यांनीं हें बंड मोडलें.

कृष्णदेवरायानें कुमक पाठविली. ती येऊन पोहोंचली. या सैन्यानें वेलमकोंड्यास वेढा घातला. गड हातीं येणार तोंच सुलतान कुली कोंडपल्लीहून किल्ल्याचे मदतीस आला. वेढा उठविला व पुन्हां कोंडपल्लीस गेला. किल्ला घेतला.

हे तीनहि किल्ले शत्रूचे स्वाधीन झालेले ऐकतांच कृष्णदेवरायानें शिवरायास पाठविलें. हें सैन्य कोंडविडाजवळ येतांच सुलतान कुलीनें कोंडविड किल्ल्याची नासधूस केली. किल्ला सोडून गेला व कृष्णेवर मुक्काम केला. शिवरायानें किल्ल्याची डागडुजी केली. कुत्बशाहावर चालून गेला. सुलतान कुलीनें शिवरायाच्या सैन्यावर अचानक छापा घातला. शिवराय कोंडविडाच्या आश्रयास आला. कुत्बशाहानें कोंडविडास वेढा दिला. शेवटीं बरेच दिवसांनीं शिवरायांनीं किल्ला

---

७०. राजमहेंद्रीची लढाई व हा तह इ. स. १५४० त झाला असावा असें कांहीं ग्रंथकाराचें म्हणणें आहे. हिं. ऐ. शि.–सिवेलकृत, पृ. २४८.

७१. ब्रि. फे. ब. पु. २, पृ. ५५८.

७२. कोंडविड – हैद्राबादेच्या आग्नेयेस १४० मैल, गुंतुर जिल्हा, मद्रास.

सोडून[73] विजयानगरास प्रयाण केलें. सुलतान कुलीही दोनतीन वर्षांची स्वारी संपवून परत गोवळकोंड्यास आला.

हि. ९३६ (५ सप्टेंबर १५२९ ते २४ आगस्ट १५३० इ. स.).— सुल्तान कुलीनें अमीर बरिदाच्या मदतीस ४००० घोडेस्वार पाठविले. असदखाननें त्यांचा पुरा मोड केला.[74]

हि. ९३९–९४१ (३ आगस्ट १५३२ ते १ जुलै १५३५ इ. स.).— इस्मायल आदिलशाहा, अमीर बरिद व अच्युतराव यांनीं हि. स. ९३८त[75] तह केला. त्याअन्वयें हि. ९४०त आदिलशाहानें तेलंगणावर स्वारी केली. कोइलकोंड्यास वेढा घातला. तेथील किल्लेदार जाफर बेग यानें तो एक महिनापर्यंत लढविला व कुत्बशाहाकडे मदतीसाठीं लिहिलें. कुत्बशाहाला आदिलशाहानें काढलेलें हें भांडण समजतांच त्यानें निजामशाहाची मदत मागितली. ती त्यांनीं कबूल केली. परंतु ती येऊन पोहोंचली नाहीं. ऐन उल्मुल्क, फत्तेखान व हैदरखान यांस घेऊन सुलतान कुली आदिलशाहावर चालून गेला. कोइलकोंड्याजवळ चार दिवस लढाई झाली. परंतु दरम्यान आदिलशाहानें आपल्या सैन्यांची एक तुकडी गोवळकोंड्याची लुटालूट करण्याच्या इराद्यानें पाठविली. ही बातमी सुलतान कुलीस समजतांच त्यानें पाठलाग केला व ती तुकडी समूळ कापून काढली. कोइलकोंड्याचा वेढा चालू होताच; म्हणून कुत्बशाहा तिकडे परत जात होता, तों गणपुऱ्याजवळ मोठी निकराची लढाई झाली. तींत सुलतान कुलीच्या तोंडावर जखम झाली. त्याचें थोडेंसें नाक व गाल हीं कापलीं गेलीं. पुढें अकरा महिने वेढा चालू राहिला. दरम्यान इस्मायल आदिलशाहा आजारी झाला. त्यामुळें लढाईंत शिथिलता आली. शेवटीं इस्मायल चं. १६ सफर ९४१ हि. (६ सप्टेंबर १५३४ इ. स.) रोजीं मेला. नंतर लवकरच तह झाला.[76]

---

७३. कृष्णदेवरायानें २३ जून १५१५त गजपतीचा पराभव करून कोंडविड घेतला. त्यानंतर २ मे १५२०ला तो किल्ला विजयानरच्या नदेंल्प गोपाकडे असल्याचा उल्लेख आहे. उलट कोंडपल्लीच्या प्रांतांत कुत्बशाहाच्या देणग्या इ. स. १५२४ व २० मार्च १५३१च्या आहेत. त्यावरून असें दिसतें कीं, कृष्णदेवराय इ. स. १५२९च्या नवंबर-डिसेंबरांत वारला, म्हणून शिवराय परतला व कुत्बशाहाकडे तो मुलुख आला.— सिवेलकृत हिंदुस्थानांतील ऐतिहासिक शिलालेख, पृ. २४०, २४३ व २४६.

७४. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. ५८.

७५. ब्रि. फे. नि. पु. ३, पृ. २२८, व ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. ७०–७१.

७६. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. ७१, ७४ व ७५; बु-इ-स., पृ. ७२.

हि. ९४० (२३ जुलै १५३३ ते १२ जुलै १५३४ इ. स.).— बुऱ्हाण निजामशाहांविरुद्ध गुजराथच्या बहादुरशाहास चिथविल्यावरून तो परत जातांच बुऱ्हाण निजामशाहानें आदिलशहाचे सांगण्यावरून कल्याणीस[७७] वेढा घातला. परंतु आदिलशाहा मृत्यु पावतांच कुत्बशाहानें बुऱ्हाण निजामशाहाशीं तह केला[७८].

[हि. ९४२ (२ जुलै १५३५ ते १९ जून १५३६ इ. स.)].— हें युद्ध चालू असतां अमिर बरिदानें कुत्बशाहींत बरीच लुटालूट केली होती. परंतु कांहीं दिवस कुली गोवळकोंड्यास राहिला. तयारी होतांच बेदरावर चालून गेला. बरिदाचा पराभव केला. याच वेळीं गजवील, एल्लूर व तिप्रानचे जमीनदार कुलीस येऊन मिळाले. नंतर कुत्बशाहा कोहीरवर[७९] जाऊन किल्ल्यास वेढा दिला. शेवटीं कोहीर पडला. परंतु सुलतान कुलीनें पावसाळ्यामुळें माघार घेण्याचें ठरवून तो परत गोवळ-कोंड्यास आला.

हि. ९४४ (२० जून १५३६ ते ९ जून १५३७ इ. स.).— पुन्हां कांहीं दिवस गोवळकोंड्यास विसावा घेऊन कुत्बशाहा हिंदू राजांवर स्वारी करण्याकरितां निघाला. प्रथम नलगोंड्यावर चालून गेला. वेढा घातला. हरिश्चंद्राचा भाऊ पुढें चालून आला. तो कैद केला. किल्ला हातीं येण्याचीं चिन्हें दिसेनात; तेव्हां कुलीनें हरिश्चंद्रास कळविलें कीं, जर मांडलिकत्व स्वीकारण्यास राजी असशील तर वेढा उठवितों. हरिश्चंद्रानें कबूल केलें. कुलीनें वेढा उठविला. परंतु किल्ला पाहाण्याच्या मिषानें तो किल्ल्यावर गेला व त्याच वेळीं दबा धरून बसविलेल्या सैन्याच्या साहाय्यानें लुच्चेगिरीनें हरिश्चंद्रास कैद केलें व तेथें अमानुषपणें कत्तल केली. तेथून तो कोंडविडाकडे गेला. कोंडविडचा राजा त्याला कबूल केलेली खंडणी देत नसे. तोहि हातीं आला.

हि. ९४९ (१७ एप्रिल १५४२ ते ५ एप्रिल १५४३ इ. स.).—कोहीरचा वेढा चालू असतांच इब्राहिम आदिलशाहानें तेलंगणांत लुटालूट केली होती; म्हणून कुत्बशाहा एतगीरावर चालून गेला. इतर सैन्य काकनी, गोरोवली, व नारगीवर पाठविलें. सीतापति व रामचंद्र यांची व कुत्बशाहाची लढाई चालू असतां आदिल-

---

७७. कल्याणी – बिदरच्या पश्चिमेस २५ मैल, बिदर जिल्हा, निजाम संस्थान.

७८. ब्रि. फे. कु. पु. ३, पृ. ३२३.

७९. कोहीर – बिदरच्या दक्षिणेस २५ मैल, बिदर जिल्हा, निजाम संस्थान.

शाहानें हीं ठाणीं घेतलीं होतीं. कुत्बशाही सैन्यानें हा प्रांत परत घेतला. एतगीरचा वेढा चालूच होता. याच वेळीं अमिर बरिदाला मेर्दकं व कौलसें हे परत देण्याची ताकीद केली. निजामशाहाची मदत कुत्बशाहास येऊन मिळत आहे हें पाहून अमिर बरिदानें कुत्बशाहास मेदक दिला. पावसाळा लागला म्हणून कुत्बशाहानं एतगीरचा वेढा उठवला व निजामशाहाशीं मैत्रीचा तह केला.

हि. ९५० (६ एप्रिल १५४३ ते २४ मार्च १५४४ इ. स.).—याप्रमाणें सारख्या लढाया मारून कुत्बशाहा जवळ जवळ नव्वद वर्षांचा झाला. विसावा घेण्यासाठीं गोवळकोंड्यास येऊन राहिला. तो आतां बराच अशक्त झाला होता. त्यानें गोवळकोंड्यांतील मशिदी वगैरे सुधारण्याचें काम चालू केलें होतें.

सुलतान कुली म्हातारा झाला होता व त्याचा पहिला मुलगा हैदरखान आधींच वारला होता. त्यामुळें त्यानें आपल्या दुसऱ्या मुलास म्हणजे कुतुबुद्दिनास राज्य द्यावें असा निश्चय केला होता. हें त्याचा तिसरा मुलगा जमशीद यास न साहून त्यानें अल्लाउद्दीनास मारण्याचा कट केला. हा कट उघडकीस आल्यावरून जमशीदला सुल्तान कुलीनें गोंवळकोंडा येथें कैदेंत ठेवलें. परंतु जमशीदनें त्या किल्लेदाराशींच खलबत करून बापाचाच खून करविला व इतर भावांचा कांटा दूर केला. रविवार चं. २ जमादिलाखर (३ सप्टेंबर १५४३) रोजीं सुलतान कुली मशिदींत निमाज पढत असतां गोंवळकोंड्याचा फौजदार मीर महमुद हमदानी यानें एकाच घावासरशीं त्याला ठार केलें.

त्याला सहा मुलगे व चार मुली होत्या. पहिला हैदरखान बापापूर्वींच वारला. दुसरा कुतुबुद्दिन यास जमशीदनें बापाचा खून होतांच पकडून त्याचे डोळे काढले. तिसरा यार कुली जमशिदखान राज्यावर आला. चवथा अबदुल करीम यानें बंड केल्यावरून त्यास ठार मारण्यांत आलें. पांचवा दौलतखान यास वेडा म्हणत असत.

८०. मेदक – हैद्राबादेच्या उत्तरेला ४५ मैल, मेदक जिल्हा, निजाम संस्थान.

८१. कौलस – बिदरचे उत्तरेस ३० मैल, बिदर जिल्हा, निजाम संस्थान.

८२. सुलतान कुलीच्या थडग्यावरील लेखांत सोमवार चं. २ जमादिलाखर ९५० हि. अशी तारिख दिली असून त्याला कुत्ब उलमुल्क व बडा मलिक असें संबोधलें आहे. ए. इं. मॉ. १९०७–८, पृ. २४, व १९१५–१६, पृ. २७. हदिकतमध्यें हीच तारीख घेतली आहे.

हा इब्राहीम कुत्बशाहाच्या कारकीर्दींत वारला. सहावा इब्राहीम हा बापाचा खून झाल्यानंतर विजयानगरच्या राज्यांत पळून गेला. जमशीदचा मुलगा सुभान कुलीनंतर हा राज्यावर आला.

१३. जमशीद कुत्बशाहा :— पहिला मुलगा हैदरखान वारल्यानंतर सुलतान कुलीनें दुसरा मुलगा कुतुबुद्दिन यास आपलें राज्य देण्याचें ठरविलें. परंतु तिसरा मुलगा यार कुली जमशीदखान यास तें न मानवून त्यानें कुतुबुद्दिनास मारण्याची खटपट आरंभिली. हें सुलतान कुलीस समजतांच त्यानें जमशीदास गोंवळकोंड्याच्या किल्ल्यांत कोंडून ठेवलें. परंतु जमशीदनें तेथील किल्लेदार मीर महमुद हमदानी याच्याशीं कट केला. नंतर मीर महमुदनें सुलतान कुलीस मारून कुतुबुद्दिन याच्या वाड्यांत शिरून त्याचे डोळे काढले व त्याला कैद केलें. नंतर जमशीदास (३ सप्टेंबर १५४३ रोजीं) राज्यावर बसवून जमशीद कुत्बशाहाच्या नांवानें खुत्बाहि वाचविला.

हि. ९५० (जमादिलाखर ते जिल्हेज—३ सप्टेंबर १५४३ ते २४ मार्च १५४४ इ. स.).—जमशीदचा धाकटा भाऊ या वेळीं देवरकोंड्यास होता. त्याला पकडण्याचा हुकूम झालेला समजतांच तो अमीर बरिदाकडे बिदरास गेला. अमीर बरिदानें ही संधि साधून तेलंगण काबीज करण्याचा पुन्हां बेत करून तो इब्राहिमास बरोबर घेऊन चालून आला. थेट गोंवळकोंड्यापर्यंत आला व वेढा घातला. हें पाहून व अली बरिदाचा उत्कर्ष न साहून बुऱ्हाण निजामशाहा जमशीदाच्या मदतीस खासा आला. कोहीरास वेढा घालून तो घेतला व गोंवळकोंड्यास मदत पाठविली. अमीर बरिदास धीर न निघून त्यानें आदिलशाहाच्या आश्रयास जाण्याचा बेत करून माघारा फिरला. अमीर बरिदानें इब्राहिमास दगा देण्याचा विचार केला आहे हें समजतांच इब्राहिम बहुतेक सर्व सामानसुमान टाकून विजयानगरास रामराजाच्या आश्रयास गेला. जमशीद बुऱ्हाण निजामशाहास कोहीर येथें भेटला. तेथें बुऱ्हाण-निजामशाहा, इमादशाहा व कुत्बशाहा यांचा मैत्रीचा तह होऊन ते सोलापुरावर चालून गेले. परंतु आदिलशाहानें परंड्यास वेढा दिला. याचा परिणाम असा झाला कीं, बुऱ्हाण निजामशाहा सोलापुरावरून परंड्यास जाऊं लागला, तेव्हां आदिलशाहानें त्यास खासपुरीस गाठून लढाई दिली. कुत्बशाहानें मोठी शौर्याची कामगिरी केली. इब्राहिम आदिलशाहाचा पराभव झाला व तो पळून गेला. नंतर जमशीदनें अली

बरिदाचा बेदरपर्यंत पाठलाग केला. याच वेळीं आदिलशाहाचे काकनी, कुलबुर्गा व एतगीर हे प्रांत घेतले.[८३]

[हि. ९५१ (२५ मार्च १५४४ ते १४ मार्च १५४५ इ. स.)].— बुऱ्हाण निजामशाहा व आदिलशाहा यांच्यांतील लढाई चालू असतांच जमशीद परत गोंवळकोंड्यास गेला. यावरून त्याचा बुऱ्हाण निजामशाहाशीं झालेला संघ तुटलेला पाहतांच अली बरिदानें गोवळकोंड्यावर पुन्हां स्वारी केली. गोवळकोंड्याजवळील चार मैलांवरील चिलकूरास तो अचानक आलेला दिसतांच जमशीदनें बाईनें बचावार्थ राजधानी सोडली व बिदरचे बाजूकडे चालून गेला. कुसटाणा जाळून फस्त केला. तेव्हां अली बरिदानें वेढा उठविला व जमशीदावर चालून गेला. पट्टणचेरू-जवळ[८४] लढाई झाली व बहुधः पावसाळ्यामुळें दोन्हीहि सैन्यें आपापल्या राज्यांत परत गेलीं.

[हि. ९५२ (१५ मार्च १५४५ ते ३ मार्च १५४६ इ.स.)].— जमशीदनें सैन्याची वगैरे पुन्हां जमवाजमव करून अली बरिदाच्या समाचारार्थ (सप्टेंबर १५४५च्या सुमारास) निघाला. कौलसला पोहोंचल्यावर त्यानें आपल्या सैन्यास लुटालूट करण्यास रवाना केलें. अली बरिदहि चालून आला. तेव्हां जमशीदनें नारायणखेड येथें लढाई दिली. अली बरिदाची चढाईच होत गेली. इतक्यांत कौलसची डागडुजी पुरी झाल्याचें वृत्त जमशीदास समजतांच जमशीद कौलसच्या आश्रयास परतला. अली बरिदानें जमशीदचें सैन्य लुटून फस्त केलें. परंतु त्यानें जमशीदचा पाठलाग न करितां तो परत बिदरास गेला. बहुधः या वेळीं बुऱ्हाण निजामशाहाशीं केलेला तह त्यानें मोडल्यावरून व आदिलशाहा व बुऱ्हाण निजामशाहा यांचा मैत्रीचा तह झाल्यामुळें[८५] हा परतला असावा. हें पाहून जमशीदनें कौलस, नारायणखेडा व अहशनाबाद काबीज करून तीं जगदेवरावाच्या हवालीं केलीं. बुऱ्हाण निजामशाहा व आदिलशाहा यांचा तह होतांच आदिलशाहानें आसदखानास जमशीदवर पाठविलें. आसदखानानें प्रथम काकनीस वेढा घालून तो तीन

---

८३. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. ९३, बु. इ. मा. हेगचें भाषांतर, इंडियन अँटिक्वेरी, व्हॉ. XLIX-१९२० पृ. २२२-२४.

८४. पट्टणचेरू – हैद्राबादेच्या उत्तरेस १५ मैल, मेदक जिल्हा, निजाम संस्थान.

८५. बुऱ्हान-इ-मासिर-हेगचें भाषांतर, इं. अँ., व्हॉ. L-१९२१, पृ. २-३.

महिन्यांनीं घेतला. जमशीदनें नवीन बांधलेला किल्ला जमीनदोस्त केला. एतगीरास[८६] घातलेला वेढाहि उठविला व जमशीदचा थेट गोंवळकोंड्यापर्यंत पाठलाग केला. येथें लढाई झाली. त्यांत जमशीदचा पूर्ण पराभव झाला[८७]. बहुधः पावसाळा लागतांच आसदखान परतला असावा.

हि. ९५३ (४ मार्च १५४६ ते २१ फेब्रुवारी १५४७ इ. स.).—जमशीदनें बुऱ्हाण निजामशाहाकडे मदत मागितली. निजामशाहा व इमादशाहा आवसा व उदगीरवर चालून आले. जमशीदहि तेथें गेला. आवशाचा वेढा चालू असतांच जमशीदनें मेदकचा किल्ला घेण्याचें ठरलें. त्याप्रमाणें तो तिकडे गेला. मेदकचा किल्ला बरेच दिवस लढून घेतला. आवसा व उदगीरहि निजामशाहानें घेतलें.[८८] तेव्हां अली बरिदनें आदिलशाहाची मदत मागितली. हें जोड सैन्य जमशीदवर कौलसला चालून आलें. तेव्हां जमशीदनें नारायणखेडा येथें लढाई दिली. त्यांत अली बरिदाचा शेवटीं पराभव झाला. बहुधः पावसाळ्याच्या सुमारास जमशीद गोंवळकोंड्यास परत आला.

हि. ९५४ (२१ फेब्रुवारी १५४७ ते १० फेब्रुवारी १५४८ इ. स.).—अली बरिदाचा हा नेहमीं होणारा उपद्रव दूर करण्याकरितां जमशीदनें आदिलशाहास मिळवून घेण्याचा प्रयत्न केला व त्याला यश येऊन आदिलशाहानें रामराजावर व निजामशाहा संघानें अली बरिदावर स्वारी करण्याचें ठरलें. निजामशाहानें व जमशीदनें बराच मुलूख घेतला. तेव्हां अली बरिद आदिलशाहाच्या आश्रयास गेला. तेथें त्यास जमशीदच्या सांगण्यावरून कैद केला.[८९]

हि. ९५५ (११ फेब्रुवारी १५४८ ते २९ जानेवारी १५४९ इ. स.).—इब्राहीम आदिलशाहानें दक्षिणेंतील हिंदु राज्यांतील बराच मुलुख काबीज केला. हें बुऱ्हाण निजामशाहाला न साहून त्यानें सोलापुरावर हल्ला चढविला. तेव्हां

---

८६. एतगीर - यादगिर अथवा यादगिरी - विजापूरच्या पश्चिमेस ९५ मैल, गुलबर्गा जिल्हा, निजाम संस्थान.

८७. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. ९४. चं. १ रजब ९५३ हि. (२८ आगस्ट १५४६)च्या यादगीर येथील शिलालेखावरून यादगिर यापूर्वींच इब्राहीम आदिलशाहाकडे आलेला दिसतो. ए. इं. मॉ., १९२९-१९३०, पृ. ३.

८८. बुऱ्हान-इ-मासिर, हेगचें भाषांतर, इं. अँ., व्हॉ. L—१९२१, पृ. ३—४.

८९. ब्रि. फे. नि. पु. ३, पृ. २३२; व ह-अ-अ. (लि.) पृ. १००.

दोघांनींहि जमशीदची मदत मागितली. जमशीद सोलापुराकडे चालून गेलें. कोणास मिळावें तें न मिळतां कांहीं दिवस तसेंच तेथें त्यानें त्रयस्थपणें काढले. नंतर आदिलशाहास निरोप पाठवून अली बरिदाची मुक्तता करून त्यास आपल्या ताब्यांत देणें वगैरे अटी कळविल्या. आदिलशाहानें त्या मान्य केल्या. अली बरीद हातीं येतांच जमशीदनें मला कोणासच कोणाविरुद्ध मदत करणें इष्ट नाहीं असें सांगून अली बरिदाला बिदरचे राज्यावर पुन्हां स्थापला. अली बरिदानेंहि त्याला पुष्कळ जड-जवाहीर वगैरे नजर केलें. नंतर जमशीद गोवळकोंड्यास परत आला.

हि. ९५६ व हि. ९५७ (३० जानेवारी १५४९ ते ८ जानेवारी १५५१ इ. स.).–जमशीद दोन वर्षे आजारीच होता. हा हि. ९५७च्या सुरुवातीस वारला.[९१] बहुतकरून अली बरिदाची त्याच्या राज्यावर स्थापना करून जमशीद इ. स. १५४८च्या पावसाळयापूर्वी गोवळकोंड्यास आला व त्या वेळेपासून तो आजारीच असावा. त्यानंतर तो इ. स. १५५० च्या जानेवारी–मार्चांत वारला असावा.[९२]

१४. सुभान कुली कुत्बशाहा:—जमशीद कुत्बशाहाच्या मृत्यूनंतर त्याच्या बेगमेनें आपला मुलगा सुभान यास इतर सरदारांच्या साहाय्यानें गादीवर बसविलें. सुभान हा या वेळीं अवघा सात[९३] वर्षांचा होता. म्हणून राणीनें सैफखान

---

९०. सोलापूरचा वेढा इ. स. १५४९ नंतरचा असावा असें कांहीं इतिहास-कारांचें म्हणणें दिसतें. बुऱ्हाण–इ–मासिरींत हि. ९५४ त बुऱ्हाणशाहा वेढा घालण्यास निघाला व नंतर कल्याणीचा वेढा घातला असें वर्णन केलें आहे. ही दोनतीन वर्षांची मोहीम आहे. फेरिस्तानें कल्याणीचा वेढा हि. ९५६ त दिला आहे. बु. इ. मा., कॅ. हेगचें भाषांतर, इं. अँ., व्हॉ. L–१९२१, पृ. ५–७; ब्रि. फे. आ. पु. २, पृ. १०२; व नि. पु. २, पृ. २३२-४. जमशीदचा २ वर्षांचा आजार व त्याच्या मध्यस्थीचा विचार करितां सोलापूरचा वेढा इ. स. १५४८ च्या सुरुवातीस पडला असावा. सोलापूरच्या वेढ्याचे प्रसंग अनेकवार आल्यानें हें मतवैचित्र्य दृष्टीस पडतें.

९१. ब्रि. फे. कु. पु. ३, पृ. ३२७.

९२. इब्राहीम कुत्बशाहा २७ जुलै १५५० रोजीं तुख्तनशीन झाला. यापूर्वी ४–५ महिने जमशीद वारला असला पाहिजे.

९३. सुभान या वेळीं २ वर्षांचा होता असें फेरिस्ता म्हणतो. ब्रि. फे. कु. पु. ३, पृ. ३२९.

ऐन उल्मुल्कास परत बोलाविलें व त्याजकडे कारभार सोंपविला. जगदेवराव या वेळीं मोठ्या तोलाचा सरदार होता. त्यानें जमशीदचा धाकटा भाऊ दौलतखान यास तख्तावर आणण्याचा बेत ठरविला. भोंगिरास जाऊन शेजारील नायकवाडीस त्यानें मिळवून दौलतखानाची मुक्तता केली. इतक्यांत गोंवळकोंड्यास सैफखान आला व त्यानें कारभार आपलेकडे घेऊन तो जगदेवरावावर चालून गेला. जगदेवरावानें वऱ्हाडच्या तोफलखानाची मदत मागितली. तोफलखान मदतीस आला. परंतु सैफखानाचें व त्याचें खिंग्रामास युद्ध झालें. त्यांत त्याचा पराभव झाला. जगदेवराव दौलतखानास घेऊन भोंगीरच्या किल्ल्यांत जाऊन बसला. बरेच दिवसांनीं सैफखानानें किल्ला घेतला. दौलतखानास पुन्हां तेथेंच कैदेंत ठेवलें व जगदेवरावास गोंवळकोंड्यास आणलें.

बरेच सरदार सैफखानाच्या विरुद्ध होते. त्यांनीं इब्राहीमखानास राज्यावर आणण्याची खटपट केली. इब्राहिमानें रामराजाच्या सल्ल्यानें कुत्बशाहीचे तख्तावर येण्याची तयारी केली. तो प्रथम पानगलास आला. तेथें कुत्बशाहींतील बरेच सरदार व सैन्य येऊन मिळालें. तेथून त्याला कोइलकोंड्याच्या नाइकवाडींनीं बोलाविलें. तेव्हां इब्राहीम कोइलकोंड्यास गेला व तेथें कांहीं दिवस मुक्काम केला. येथें दोन महिन्यांत त्याला पुष्कळच सैन्य व सरदार मिळाले. सैफखानानेंहि तयारी करून तो इब्राहीमचा मोड करण्यास आला. गणपुऱ्यापर्यंत त्याची स्वारी येऊन ठेपली. परंतु मध्यंतरीं कोइलकोंड्याच्या नायकवाडीनें गोंवळकोंड्याच्या नायकवाडींचा फितुर करून जगदेवरावास सोडविलें. गोवळकोंड्याचा मुख्य फौजदार जगतराव यास कैद केलें. सुभानकुलीकडील सरदारांस ठार मारलें व गोवळकोंडा जगदेवरावच्या ताब्यांत जातांच त्यानें इब्राहिमास तावडतोब बोलाविलें. हें पाहून सैफखान घाबरला. त्यानें इब्राहिमनें माफी केल्याचें पत्र मागितलें. परंतु, तें त्यानें देण्यांत दिरंगाई केल्यावरून सैफखान घेतां येईल ती मालमत्ता व सैन्य घेऊन कौलसवरून सरहद्दीवर जाऊन राहिला. इब्राहीम गोवळकोंड्यास आला. तेव्हां जगदेवरावानें त्याचे हातीं किल्ला देऊन त्यास सोमवार चं. १२ रजब हि. ९५७ (२७ जुलै १५५० इ. स.) रोजीं महमुदनगरास तख्तनशीन केलें.

१५. इब्राहीम कुत्बशाहा:—इब्राहीम कुली हि. ९३६च्या सव्वाल महिन्यांत (जून १५३० इ. स.) जन्मला. इ. स. १५४३च्या अखेरीस त्याला

रामराजाच्या आश्रयास विजयानगरास जाऊन रहावें लागलें. तेथें त्याचें व मलिक ऐन उल्मुल्क गिलनीचें वाटेवरून भांडण झालें. प्रकरण हातघाईवर आलें व शेवटीं इब्राहीम बळजबरीनें वाट काढून निघून गेला. नंतर इ. स. १५५० च्या मार्चच्या सुमारास विजयानगराहून निघून नायकवाडी व जगदेवराव यांच्या साहाय्यानें ता. २७ जुलै १५५० रोजीं तख्तावर आला. प्रथम त्यानें आपला राज्यकारभार पहाण्यांतच कांहीं दिवस घालविले. जगदेवरावाचे उपकार स्मरून त्यास मुख्य वजिरीपर्यंत चढविलें. परंतु जगदेवराव व त्याचा सहकारी रायराव यांच्या मनांतून वेड्या दौलतखानास तख्तावर आणण्याचा बेत असल्यामुळें इब्राहीम कुत्बशाहानें रायरावास कैद करून ठार मारलें. तेव्हां जगदेवराव आपल्या भावांसह मुलूख उध्वस्त करीत करीत एलगुंडलवरून वऱ्हाडांत गेला व इमादशाहाच्या नोकरीस राहिला. तेथें जगदेवरावानें खानदेश वगैरे प्रांत इमादशाहास मिळवून दिला. परंतु तेथेंहि त्यास त्याच्या आकांक्षेप्रमाणें वागण्यास न मिळाल्यामुळें तो तेथून इ. स. १५५८च्या सुमारास निघाला.

हि. ९६५ (२४ आक्टोबर १५५७ ते १३ आक्टोबर १५५८ इ. स.).—बुऱ्हाण निजामशाहा चं. २४ मोहरम ९६१ हि. (३० डिसेंबर १५५३ इ. स.) रोजीं वारलों[९४] व हुसेन निजामशाहा गादीवर आला. तेव्हां इब्राहीम कुत्बशाहानें मुस्तफाखानास त्याच्या अभिनंदनार्थ पाठविलें होतें. हा निजामशाहाचा वजीर कासिम बेग शिराझी यास बरोबर घेऊन आला. यांनीं कुत्बशाहा व निजामशाहा यांचा तह घडवून आणला. त्यांत त्या दोघांनीं मिळून बिदर व कुलबर्गा घेण्यासाठीं प्रथम कुलबर्ग्यास एकत्र व्हावें असें ठरलें. ठरल्याप्रमाणें ते कुलबर्ग्यास आले व वेढा घातला. दोन महिने निकरानें हल्ले चढविले. परंतु किल्ला हातीं आला नाहीं. किल्ला लढविणें कठीण वाटतांच तेथील किल्लेदारानें इब्राहीम आदिलशाहाकडे कुमक मागितली. तेव्हां आदिलशाहानें रामराजाची मदत मागितली. रामराजा चालून आला. या वेळीं निजामशाही व कुत्बशाही सैन्यानें बिदरासहि वेढा घातला होता. परंतु रामराजानें कुत्बशाहास निजामशाहाला मदत न करण्याविषयीं लिहिल्यावरून व रामराजाचा भाऊ एलतमराज यानें कुत्बशाहाच्या पानगळ प्रांतांत लुटालूट आरंभिल्याचें समजतांच कुत्बशाहानें निजामशाहास सोडलें व तो एकाएकीं परत गोवळकोंड्यास निघून

---

९४. बु. इ. मा., हेगचें भा., इं. अँ., व्हॉ. L–१९२१, पृ. २८.

गेला. तेव्हां निजामशाहासहि परतावें लागलें. दरम्यान इब्राहीम आदिलशाहा वारला. त्यामुळें अली आदिलशाहा, रामराजा, कुत्बशाहा व निजामशाहा यांचा भिमाकृष्णेच्या संगमावर तह झाला. नंतर प्रत्येकजण आपापल्या राजधानीस (जून १५५८ चे पूर्वी) परत गेले.[९५]

याच सुमारास जगदेवराव व इमाद उल्मुल्क यांच्यांत वैमनस्य आल्यानें वऱ्हाड प्रांतांत जाळपोळ करीत करीत जगदेवराव एलगंडलला आला. हें ऐकून कुत्बशाहानें मुस्तफाखानास त्याचेवर पाठविलें. खमामेटजवळ गांठ पडली. तेथें लढाई झाली. तींत जगदेवरावाचा भाऊ वेंकटराव व इतर आरब व मुसलमान सरदार पडले व जगदेवरावाचा पूर्ण पराभव झाल्यानें तो विजयानगरास पळून गेला.

हि. ९६६ (१४ आक्टोबर १५५८ ते २ आक्टोबर १५५९ इ. स.):—भीमा व कृष्णेच्या संगमावर झालेला तह फार दिवस टिकला नाहीं. पावसाळा संपतांच बुऱ्हाण निजामशाहानें अली आदिलशाहाच्या मुलुखांत स्वारी केली. आदिलशाहानें रामराजाची मदत घेऊन तो हुसेन निजामशाहावर चालून गेला. अलीनें मागील तहान्वयें कुत्बशाहाची मदत मागितली. आदिलशाही सैन्याचा जोर पाहून नाइलाजास्तव तोहि आदिलशाही सैन्यांत कुलबर्गा येथें मिळाला. परंतु त्याचा ओढा व आंतून मदत निजामशाहासच होत होती. या जोड सैन्यानें अहमदनगरास वेढा घातला. तेव्हां निजामशाहा दौलताबादेस पळाला. दोन महिने वेढा पडला. कुत्बशाहानें पावसाळ्याच्या सबबीवर रामराजास परतण्याचा गळ घातला. अलीनें आणखी एक महिना वेढा चालूच ठेवला. परंतु शेवटीं कुत्बशाहाचा मुख्य वजीर मुस्तफाखान यानें कोंडपल्ली रामराजास देण्याचें कबूल करून वेढा उठविला. कल्याणी आदिलशाहाचे ताब्यांत दिली. निजामशाहाला या वेळीं अपमान सहन करून रामराजाचें मांडलिकत्व स्वीकारावें लागलें.[९६]

अहमदनगरचा वेढा चालू असतांच इमादशाहाच्या तोफलखानानें तेलंगणांत धुमाकूळ मांडला होता. त्यावरून कुत्बशाहानें दस्तुरखानास त्याच्या पारिपत्यार्थ

---

९५. बु. इ. मा., हेगचें भा., इं. अँ., व्हॉ. L–१९२१, पृ. १०१-२; ब्रि. फे. नि. पु. ३, पृ. २३८-९, व कु. पु. ३, पृ. ३३०.

९६. ब्रि. फे. कु. पु. ३, पृ. ३३०, नि. पु. ३, पृ. २३९–४२, व आ. पु. ३, पृ. १२०-२२; बु. इ. मा., इं. अँ., व्हॉ. L–१९२१, पृ. १०५-६.

पाठविलें. त्यानें भिमकळ[९७] गांवीं लढाई दिली. तोफलखान जखमी होऊन पळून गेला.

हि. ९७० (३१ आगस्ट १५६२ ते २० आगस्ट १५६३ इ. स.).— निजामशाहाची व कुत्बशाहाची पुन्हां मैत्री झाली व कल्याणी घेण्याचें ठरलें. आक्टोबर १५६२च्या सुमारास कल्याणीजवळ इब्राहीम कुत्बशाहा व हुसेन निजामशाहाची वडील मुलगी बिबी जमाली यांचें लग्न झालें. नंतर त्यांनीं कल्याणीस वेढा घातला. तेव्हां आदिलशाहा, तोफलखान व रामराजा हे एकत्र होऊन चालून आले. कांहीं सैन्य तेलंगणांतील दक्षिण भाग घेण्यास पाठविलें. तेव्हां निजामशाहानें कुत्बशाहाच्या आग्रहावरून वेढा उठविला. परंतु आदिलशाही सैन्यानें त्यांचा चांगलाच पाठलाग केला. कुत्बशाहा जेमतेम निभावून गोवळकोंड्यास आला.[९८]

हि. ९७१ (२१ आगस्ट १५६३ ते ८ आगस्ट १५६४ इ. स.).— आदिलशाही सैन्य अहमदनगराहून परतलें तें तारपल्ली (गोवळकोंड्यापासून ३२ मैल) येथें येऊन राहिलें होतें. शिवाय यापूर्वीं वेंकटाद्रि, जगदेवराव व ऐन उल्मुल्क यांनीं दक्षिण तेलंगणांत स्वारी केली होती. कुत्बशाहानें मुझाहिदखानास त्यांचेवर पाठविलें होतें. त्यांची तोरकळ येथें मारामारी चालूच होती. तारपल्लीस आल्यावर रामराजानें गोवळकोंड्याजवळील मुलुख लुटण्यास प्रारंभ केला. शिवाय कोंडाविडचा राजा सिद्धराज तिमाप्पा यास कोंडपल्ली व मच्छलीपट्टणवर व जांवई जोतमराव यास देवरकोंडा व इंद्रकोंड्यावर पाठविलें. चार महिनेपर्यंत लढाई चालू होती. शेवटीं जगदेवरावानें पानगळ, कोइलकोंडा, गणपुरा व इंद्रकोंडा हे रामराजास मिळवून दिले. सिद्धराजानें कोंडपल्ली व एलूरला वेढा दिला होता. या वेळीं कुत्बशाहाला गोवळ-कोंड्यांत अडकून राहावें लागलें होतें. सरतेशेवटीं अली बरीद व मुस्तफाखान यांनीं तह घडवून आणला व रामराजास गणपुरा व पानगळ द्यावे लागले.[९९] याप्रकारें कुत्बशाहाची दैनावस्था झाली. तेव्हां त्यानें प्रथम गोवळकोंड्याचा कोट बांधला.

---

९७. भिमकळ – भिमगळ–हैद्राबादेच्या उत्तरेस ११० मैल, निझामाबाद जिल्हा, निजाम संस्थान.

९८. बु. इ. मा., हेगचें भा., इं. अँ., व्हॉ. L–१९२१, पृ. १४१; ब्रि. फे. कु. पु. ३, पृ. ३३०–१, व नि. पु. ३, पृ.२४२–४.

९९. ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. १२२–३, कु. पु. ३, पृ. ३३१, व नि. पु. ३, पृ. २४५.

जगदेवरावाच्या सांगण्यावरून काशीरावानें इंद्रकोंड्याच्या हवालदारास कैद केलें. तेव्हां मुस्तफाखान त्याच्या मदतीस गेला. मुस्तफाखानानें वेढा देऊन किल्ला घेतला व काशीरावाचा शिरच्छेद केला. मुस्तफाखान परत राजधानीस आला. नंतर सूर्यरावादि नायकवाडीनें कट करून बंड केलें. तें मोडलें व सूर्यरावादि बऱ्याच लोकांस ठार केलें.

एलूरास विद्याद्रीनें वेढा दिला होता. त्याला कुमक पाठविली व वेढा उठल्या-नंतर नीरडोलच्या बंदोबस्त करण्यास आज्ञा केली. एलूरच्या हवालदारानें राजमहेंद्री घेण्याबद्दल कुत्बशाहास सांगितलें. तेव्हां कुत्बशाहानें रफतखान लारी उर्फ मलिक नायब यास स्वारीवर पाठविलें. तेव्हां नीरडोल येथें विद्याद्री, सीतापती वगैरे चालून आले. लढाई झाली. तींत उरकोंड्याचा राजा मारला गेला आणि विद्याद्री व सीतापती राजमहेंद्रीस पळून गेले. त्यांचा धौळेश्वरपर्यंत[९९] पाठलाग केला. धौळेश्वराचा किल्ला घेऊन नरसिंगरावाच्या तत्पक किल्ल्यास वेढा दिला. नरसिंगराव कैद झाला. पावसाळ्या-साठीं लारी धौळेश्वरीं राहिला. पावसाळ्यानंतर तत्पक घेतला व राजमहेंद्रीच्या मुलु-खांत लारी शिरला. परंतु कुत्बशाहानें लारीस मोठ्या मोहिमेसाठीं ताबडतोब परत बोलाविलें. तेव्हां तो सैन्यासह गोवळकोंड्यास परत आला.

हि. ९७२ (आगस्ट १५६४ ते २८ जुलै १५६५ इ. स.).—आदिल-शाही किश्वरखान व कुत्बशाही मुस्तफाखान यांनीं धर्मयुद्ध या नांवाखालीं सर्व मुसलमानी पातशाहा रामराजाविरुद्ध लढण्यासाठीं एकत्र होण्यास सिद्ध केलें. या शाहांचें सख्य व्हावें म्हणून हुसेन निजामशाहानें आपली मुलगी चांदबिबी हिला अली आदिलशाहास द्यावी व सोलापुरचा किल्ला तिला देस म्हणून द्यावा व अलीची बहीण हदिआ सुलताना मुर्तुझास करून घ्यावी असें ठरलें. नंतर रामराजाशीं वितुष्ट आणण्यासाठीं म्हणून आदिलशाहानें एतगीर, रायचूर वगैरे प्रांत परत मागण्या-करितां वकील पाठविला. रामराजानें त्यास नीट वागविलें नाहीं. तो परत गेला. लग्न-सोहळे चालत असतां (सप्टेंबर १५६४ इ.स.) तो जालनापुरास गेला व सर्व हकीकत निवेदन केली. तेथें लढाईवर निघण्याचा बेत कायम ठरला. अली मनापासून या कटांत सामिल झाला नव्हता. परंतु नाइलाजास्तव तो त्यांत मिळाला. बेत कायम झालेला रामराजास कळतांच त्यानें दसऱ्याच्या दरबारांत (आक्टोबर १५६४ इ.स.) या

९९. धौळेश्वरम्—कृष्णेच्या कांठावर राजमहेंद्रीच्या दक्षिणेस ५ मैल, पूर्व गोदावरी जिल्हा, मद्रास.

भावी महायुद्धाचा आपल्या मांडलिकांस इशारा दिला व लढाईची तयारी चालविली. अलीस फोडण्याचा प्रयत्न केला व अलीनेंहि आंतून रामराजासच मदत करण्याचें कबूल केलें. सोलापुरास ता. ८ जमादिलावल (१२ डिसेंबर १५६४ इ. स.) रोजीं सर्व पादशहांचें सैन्य गोळा झालें. ता. २० जमादिलावल (२४ डिसेंबर १५६४ इ. स.) रोजीं या सेनासमुहानें प्रयाणास प्रारंभ केला. या सेनेनें कृष्णाकांठीं मुक्काम केला. तेव्हां रामराजा चालून गेला. कृष्णेच्या पलीकडे राहून मुसलमानी सैन्यानें रामराजाच्या मुलुखांत धुमाकूळ घालण्यास सुरुवात केली. त्याच्या बंदोबस्तार्थ रामराजानें सैन्य पाठविलें. रक्कसगीतंगडगीजवळ[100] रामराजानें तळ दिला. नंतर लढाईस प्रारंभ झाला. तीन दिवस सारखी धुमश्चक्री उडून राहिली. निजामशाहा व कुत्बशाहानें चांगलेंच शौर्य दाखविलें. अली तटस्थ राहिला. दोन्हीहि सैन्यांतील पुष्कळच लोक जाया झाले व मारले गेले. रामराजानें चवथ्या दिवशीं पुन्हां धीर देऊन रक्कसगीतंगडगीच्या मैदानांत आपली सेना नेऊन रणगादी स्थापून रणस्तंभ उभारला व आपली सेना सज्ज केली. नंतर पुन्हां दोन दिवस धुमश्चक्री उडाली. याच वेळीं जलालउद्दिनानें तालिकोटच्या[101] चाळीस घरांमागें जाऊन तळ दिला. तेव्हां सर्व सेना सेनापतीच्या ताब्यांत देऊन तो खासा तिकडे गेला. इकडे तिन्ही पादशाहांनीं रक्कसगीतंगडगीच्या सैन्यावर तुटून हल्ला चढविला. तेव्हां सेनापतीनें मदत मागितली. ती रामराजानें दिली. रामराजाच्या सैन्याचा बराच नाश झाला. तेव्हां खासा रामराजानें लढाई चालविली. तीन दिवस व नऊ तासपर्यंत सारखें रण माजून राहिलें. सरते शेवटीं इस्लामी पादशाहांची पिच्छेहाट झाली व त्यांनीं आपली छावणी दोन कोस मागें नेली. या जयानें रामराजाचें सैन्य आनंदमग्न झालें व विसावा खात पडलें असतां आतांपर्यंत तटस्थ वृत्ति ठेवून रामराजाकडे कल ठेवलेल्या आदिलशाहानें निमाज पढत असतां इस्लामीयांचा मोड झालेला ऐकला व तो तात्काळ निघाला आणि रामराजाच्या छावणीवर घाला घातला. या अकस्मात् घातलेल्या छाप्यानें रामराजा पकडला गेला व त्यानें आपला शिरच्छेद आपला मानलेला मुलगा अली आदिलशाहा याच्याच हातीं व्हावा असा आग्रह धरल्यावरून अली आदिलशाहानें त्याचा शिरच्छेद केला. [102] रामराजा

---

१००. रक्कसगी-तंगडगी — तालिकोटच्या पूर्वेस २० मैल.

१०१. तालिकोट — विजापूरच्या दक्षिणेस ४० मैल, विजापुर जिल्हा, मुंबई.

१०२. निजामशाही इतिहासकार रामराजाला मारण्याचें श्रेय निजामशाहास देतात, तर आदिलशाही इतिहासकार अलीकडे देतात. या बाबतींत रामराजाचा नोकर रामाजी

मारला गेल्याची बातमी समजतांच इतर पातशाही सैन्य शत्रूवर तुटून पडलें व रामराजाच्या सैन्याची दाणादाण उडवली. रामराजा वैशाख शुद्ध अष्टमी, सोमवार, श्रवण नक्षत्रीं, रक्ताक्षी संवत्सरीं, गत शक १४८७ (२३ एप्रिल १५६५ = २२ रमजान ९७२ हि.) रोजीं मारला गेला.[१०३]

विजयानगरच्या सैन्याची दाणादाण उडतांच तें तेथून परत फिरलें. परंतु इस्लामी सैन्यानें तेथें दहा दिवस मुक्काम केला व नंतर विजयानगरास जाऊन लुटा-लुट केली. तेथून कुत्बशाहातर्फे मुस्तफाखान, निजामशाहातर्फे मौलाना इनायतउल्ला व आदिलशाहातर्फे किश्वरखान हे मुदगळ व रायचूर घेण्यासाठीं रवाना झाले. ते किल्ले घेतल्यानंतर मुस्तफाखानानें किल्ल्या किश्वरखानास दिल्या. हें पाहून निजामशाहास राग आला. त्यानें कुत्बशाहास मुस्तफाखानाला ठार मारण्याबद्दल लिहिलें. कुत्बशाहानें त्याला राज्याबाहेर जाण्यास सांगितलें. तो अली आदिलशाहास जाऊन मिळाला. आदिलशाहानें त्याला मुख्य वजीर नेमलें. इस्लामी शाहांनीं विजयानगरांत सहा महिने राहून हरवलेला सर्व मुलुख परत घेतला. नंतर ते सर्व आपापल्या राजधानीस आले. परत आल्यानंतर बुधवार ७ जिल्काद ९७२ हि. (७ जून १५६५ इ. स.) रोजीं हुसेन निजामशाहा मृत्यु पावला.

हरकारा हा समकालीन असल्यानें व त्याचा वृत्तांत फार बारीक सारीक तपशील देऊन दिलेला असल्यानें तो फार महत्त्वाचा व विश्वसनीय आहे.

१०३. रामाजी हरकाऱ्याची रामराजाची बखर, मॅकेन्झी कलेक्शन, व्हॉ. १३; बु. इ. मा., हेगचें भा., इं. अँ., व्हॉ. L–१९२१, पृ. १४३-६ व १९३; ब्रि. फे. आ. पु.३, पृ. १२४–३०, नि. पु. ३, पृ. २४६-९, व कु. पु.३, पृ. ३३०-१. बु.इ.मा.त शेवटच्या लढाईचा दिवस शुक्रवार २ जमादिलाखर हि. ९७४ दिला आहे. फेरिस्तानें नक्की दिवस दिला नाहीं. त. इ. म. कु.त शुक्रवार २२ जमादिलाखर हि. ९७२ दिला आहे. २२ जमादिलाखरास शुक्रवार नसून मंगळवार येतो म्हणून तो चुकीचा आहे व बुऱ्हाण-इ-मासिरींतील वर्षच चुकीचें आहे. उलट रामाजी हरकाऱ्यानें दिलेली तिथि, वार, शक, संवत्सर व नक्षत्र बिनचूक आहेत. शिवाय एवढीं मोठीं सैन्यें सोलापुराहून निघाल्या-नंतर एकाच महिन्यांत तालिकोटला एकत्र येऊन रामराजाशीं लढाई होते हें तितकें संभवनीय दिसत नाहीं. वाटेंत आदिलशाहानें मोठी मेजवानी दिली. कृष्णाकांठीं आल्यानंतर कांहीं आठवडे लुटालुट चालू होती. लढाई ७-८ दिवस झाली. या सर्व गोष्टींचा विचार करितां मुसलमानी इतिहासकारांनीं दिलेला महिना चुकीचा दिसतो.

हि. ९७३ (२९ जुलै १५६५ ते १८ जुलै १५६६ इ. स.).—हुसेन निजामशाहा मेलेला समजतांच अली आदिलशाहानें पुन्हां आपापसांत भांडण्यास सुरुवात केली. निजामशाहाचा कारभारी किश्वरखानाचें व मुर्तुजाच्या आईचें न पटल्यामुळें त्यानें अली आदिलशाहास निजामशाहावर स्वारी करण्यास सांगितलें. तेव्हां आदिलशाहा चालून येऊं लागला. परंतु खोंजा हुमायुन राणीनें कुत्बशाहाकडे मदत मागितली. ही मदत येण्यापूर्वींच आदिलशाही सैन्य सरहद्दीवर आलें. मुर्तुझा निजामशाहा अहमदनगराहून वऱ्हाडांत तोफलखानाकडे गेला. तेथून मदत घेऊन कौलसला आला. नंतर त्याची व कुत्बशाही सैन्याची कौलस-कंदाहारच्यामध्यें गांठ पडली. तेथून ते विजापुरावर चालून गेले. विजापुरास वेढा घातला. परंतु आदिलशाहा कोंकणांत पळून गेला. आदिलशाहा लढाईच देईना व पावसाळ्यांत वेढाहि चालविणें कठीण म्हणून शेवटीं मुर्तुझा निजामशाहाच्या आईनें तह केला व पावसाळ्यांत हीं सैन्यें परत फिरून आपापल्या राजधानीस गेलीं.[१०४]

तालिकोट किंवा रक्कसगीतंगडगीच्या लढाईपूर्वीं रफतखान लारीची राजमहेंद्रीची मोहीम थांबविली होती. ती पुन्हां चालू झाली. धौळेश्वरावर आल्यानंतर त्यानें राजमहेंद्रीकडे कूच केलें. प्रथम पेंटापूर[१०५] घेतला. राजपुंडीच्या किल्ल्यापर्यंत सीतापतीचा पाठलाग केला. जंगलांतून मोठ्या प्रयासानें वाट काढून राजपुंडीचा डोंगरी किल्ला घेतला. सीतापती राजमहेंद्रीच्या किल्ल्यांत गेला. तेव्हां राजमहेंद्रीस रफतखानानें वेढा दिला. वाटेंत कासिमकोट्याच्या विद्याद्रीनें रफतखानावर हल्ला चढविला. परंतु त्यांत त्याचा पराभव होऊन तो पळून गेला. चार महिने किल्ल्यास वेढा पडला. शेवटीं सीतापतीस व विद्याद्रीस आपल्या कुटुंबांसह बिनधोक जाऊं द्यावें व यल्लु पंडितानें किल्ला रफतखानाचे ताब्यांत द्यावा असें ठरलें. नंतर किल्ला रफतखानानें ताब्यांत घेतला.[१०६]

हि. ९७४ (१९ जुलै १५६६ ते ७ जुलै १५६७ इ. स.).—कासिमकोट्यावर मोहीम करण्याचा रफतखानास हुकूम आला. तेव्हां तो ओरिसाच्या

---

१०४. बु. इ. मा., इं. अँ., व्हॉ. L–१९२१, पृ. १९६-७; ब्रि. फे. आ. पु. २, पृ. १३१-२, व नि. पु. ३, पृ २५१.

१०५. पेंटापूर – पेडापूर ?–राजमहेंद्रीच्या ईशान्येस २० मैल, गोदावरी जिल्हा, मद्रास.

१०६. 'तरिख-इ-महंमद कुत्बशाहीं'त अब्जद पद्धतीनें दिलेला हि. ९७९ हा सन चुकीचा दिसतो.

जंगलांतून वाट काढूं लागला. प्रथम वेंकटराजानें येऊन त्याच्यावर हल्ला चढविला. वेंकटराज पळून गेला व गोपाळपल्ली व वीरगुतम रफतखानाच्या हातीं आले. तेथून तो कासिमकोट्यावर चालून गेला. तेव्हां सर्वराज व भाईबुलंदर यांनीं येऊन तह केला. खंडणी देऊन मांडलिकत्व स्वीकारिलें. नंतर रफतखान गोपाळ ओरियारच्या मुलखांत शिरला. गोपाळ ओरिआर पळून गेला होता. प्रांत बिनतक्रार हातीं आला. तेथून विद्याद्रीच्या मुलखावर स्वारी झाली. वेलपराज चालून आला. देवपुरलचे किल्ल्या-जवळ लढाई झाली. पराभव झाला. तेव्हां वेलपराज किल्ल्यांत जाऊन बसला. किल्ल्यास चार महिने वेढा दिला. वेलपराज रफतखानास शरण आला व कुत्बशाहाचें मांडलि-कत्व स्वीकारलें. नंतर रफतखान चंद्रवारला गेला. त्यास वेढा घातला. किल्ला तोफांच्या साहाय्यानें घेतला. तेथें नरसिंग व सूरसिंग कैद झाले.

अली आदिलशाहानें निजामशाहाशीं गुप्त तह केला. त्यांत त्यांनीं आवशास भेटावें असें ठरलें. भेट झाली. तींत निजामशाहानें वऱ्हाडांत तोफलखानावर स्वारी करावी व आदिलशाहानें बिदर व तेलंगणांत शिरून त्यांचा मुलुख घ्यावा असें ठरलें. प्रथम ते तोफलखानावर चालून गेले. परंतु तोफलखानानें आदिलशाहास लांच देऊन गावलचा वेढा उठविण्याचा प्रयत्न केला व आदिलशाहानें किल्ल्यास वेढा घालून बसण्यापेक्षां तेलंगणांत स्वारी करणें योग्य असा सल्ला देऊन वेढा उठविला व ते दक्षिणे-कडे वळले. कौलस घेण्यासाठीं निजामशाहीतर्फे एखलासखान व आदिलशाहीतर्फे ऐन उल्मुल्क रवाना झाले. परंतु वाटेंत विजापुरी कांहीं सैन्यानें निजामशाही सैन्यावरच वाटेंत हल्ला केला. त्यांत बरेच लोक पडले. त्यामुळें दोन्हीहि पातशाहांत वैमनस्य आलें व तह मोडून ते प्रथम आपापल्या राजधानीकडे गेले.[१०७]

हि. ९७५ (८ जुलै १५६७ ते २५ जून १५६८ इ. स.).—निजामशाहा व कुत्बशाहा यांचा मैत्रीचा तह होऊन त्यांनीं रामराजाचा भाऊ एलतमराज याजसह जाऊन आदिलशाहावर स्वारी करण्याचें ठरविलें. तिन्हीहि सैन्यें कृष्णेवर जमलीं. परंतु या वेळीं मुर्तुझाच्या आईनें एलतमराजाकडून खंडणी घेण्याचा आग्रह धरिला. कुत्बशाहानें तिची समजूत घालण्याचा प्रयत्न केला. शेवटीं कुत्बशाहा व एलतमराज एका रात्रीं अकस्मात् आपापलीं सैन्यें घेऊन निजामशाहास सोडून गेले. निजामशाही सैन्य परतलें. अलीच्या सांगण्यावरून कुत्बशाहानें तह मोडला असावा असें समजून

---

१०७. बु. इ. मा., इं. अँ., व्हॉ. L – १९२१, पृ. १९७-८; ब्रि. फे. आ. पु. ३, पृ. १३२.

निजामशाहानें तेलंगणांतून जातांना कोइलकोंडा व गणपुरा येथें नासधूस केली. नंतर कुत्बशाहानें निजामशाही सैन्याच्या वाटेंत अडथळे आणण्याचा प्रयत्न केला व शेवटीं घोडदळ पाठवून हल्ला चढविला. त्यांत दोन्हीहि बाजूंकडील मुख्य मुख्य सरदार पडले व जखमी झाले. शेवटीं निजामशाही सैन्य बिदर प्रांतांतून अहमदनगरास गेलें.[१०८]

कुत्बशाहानें रफतखान लारीस वैजनाथदेवावर स्वारी करण्याची आज्ञा दिली. त्यानें प्रथम पोतनूरास वेढा घालून तो घेतला. वैजनाथदेवाचा भाऊ कैद झाला. नंतर त्यानें कंदुदेवपल्लीस वेढा घातला. पुष्कळ दिवस वेढा पडला होता. वैजनाथानें निकराची लढाई दिली. पराभव पावला. तेव्हां वैजनाथदेवानें खंडणी देऊन मांडलिकत्व स्वीकारलें. याप्रमाणें थेट पूर्वेस समुद्रकिनाऱ्यापर्यंत (राजमहेंद्रीपर्यंत) कुत्बशाही राज्य वाढविलें.

हि. ९७८ (५ जून १५७० ते २५ मे १५७१ इ. स.).—इ. स. १५७०त मुर्तुझा निजामशाहानें आपल्या आईस कैद केलें व अली आदिलशाहानें धारूर वगैरे प्रांतांत गडबड केली. मुर्तुझा निजामशाहानें धारूर घेतला व बरेंच शौर्य दाखविलें. ही संधी पाहून कुत्बशाहानें मुर्तुझा निजामशाहाशीं मैत्री संपादण्याचा प्रयत्न केला. नंतर तह झाला. त्यांत कुत्बशाही व निजामशाही सैन्यांनीं विजापुरावर चालून जावें असें ठरलें. नागदुरीजवळें[१०९] या दोन्ही सैन्यांचा तळ पडला. परंतु उलट आदिलशाहानें खटपट करून इब्राहीम कुत्बशाहाविरुद्ध मुर्तुझाचें मन वळविलें. मुर्तुझानें कुत्बशाही सैन्यास वेढून हल्ला चढविण्याचा हुकुम दिला. हा अकस्मात् हल्ला झालेला पाहून इब्राहीम कुत्बशाहा जिवानिशीं पळाला. सर्व जडजवाहीर सामानसुमान मुर्तुझाच्या हातीं लागलें. या वेळीं इब्राहीम कुत्बशाहाच्या वडील मुलानें सैन्याची जुळवाजुळव करून मुर्तुझावर चालून जाण्याची परवानगी मागितली. परंतु इब्राहीम कुत्बशाहास त्याचा संशय आल्यावरून त्यानें त्यास प्रथम देवरकोंड्यास कैदेंत ठेवलें व नंतर विष घालून ठार मारलें. मुर्तुझानें नंतर उदगीरावर चालून जाऊन उदगीर घेतलें.[११०]

---

१०८. बु. इ. मा., इं. अँ., व्हॉ. L – १९२१, पृ. २०५-६; ब्रि. फें. नि. पु. ३, पृ. २५१.

१०९. बुऱ्हाण-इ-मासिरींत वाकडी म्हटलें आहे.

११०. बु. इ. मा., इं. अँ., व्हॉ. L – १९२१, पृ. २२९-३१; ब्रि. फे. नि. पु. ३, पृ. २५३-५.

हि. ९८० (१४ मे १५७२ ते २ मे १५७३ इ. स.).—इब्राहीम कुत्बशाहानें मुर्तुझाचा सूड उगविण्यासाठीं तोफलखानाशीं मैत्री संपादली. मुर्तुझाच्या मुलखावर स्वारी करण्याचें ठरलें. तोफलखानानें आपला मुलगा समशीर उल्मुल्क यास पाठविलें. कुत्बशाहानें शिकारीचा बहाणा करून कूच केलें. कौलसला अली बरिद, कुत्बशाहा व तोफलखान यांचीं सैन्यें एकत्र जमलीं. त्यांनीं अली आदिलशाहाचीहि मदत मागितली. अली आदिलशाहा खासाच स्वारीवर निघाला. परंतु चंगीजखानानें त्याला नल्दुर्गास[111] गांठलें व त्याला या संघांतून फोडलें. कुत्बशाहा घाबरला व अली बरिदास व तोफलखानास आपापलीं सैन्यें मागें नेण्यास सांगितलें. जरूर लागल्यास एकमेकांस एकमेकांनीं साहाय्य करण्याच्या शपथा घेतल्या. नंतर इब्राहीम [illegible][112]

(१० मे ते ७ जून १६३२ इ. स.) परत आलें. दादमहालासमोर प्रथम मुजरा झाला. तेव्हां सर्व सरदारांस त्यांच्या योग्यतेनुरूप बक्षिसें दिलीं.[२०४]

हि. १०४२ (९ जुलै १६३२ ते २७ जून १६३३ इ. स.).— चं. १८ सफर १०४२ हि. (२५ आगस्ट १६३२ इ. स.) रोजीं रात्रीं मिर्झा रुझ विहान वारला. तेव्हां त्याची जागा मीर फसिहउद्दीन यास दिली. रत्नखचित कमलदान दिलें. मीर फसिहउद्दिनानें रात्रंदिवस फार झटून काम केलें. परंतु हा मुर्तझा-नगराहून आल्यानंतर तेथें अव्यवस्था माजली. म्हणून तेथें खुदावर्दी सुलतान यास वस्त्रें देऊन चं. ८ रबिउलाखर (१३ आक्टोबर १६३२ इ. स.) रोजीं मुर्तुझा-नगरास रवाना केलें.[२०५]

महाबतखानानें दौलताबादेस वेढा घातला. तेव्हां आदिलशाहानें या दक्षिणे-वरील मोगली परचक्राविरुद्ध दक्षिणी पातशाहांचा संघ करण्याचा प्रयत्न केला. त्यानें कुत्बशाहाकडे शेख डबीर या नांवाचा हेजीब पाठविला. तो चं. २७ सफर (२३ आगस्ट १६३२ इ. स.) रोजीं हैद्राबादेस आला. त्यानें आदिलशाही वकील शहा अबुल हसन याच्या साहाय्यानें बोलणें लावून कुत्बशाहानें किंवा आदिलशाहानें एकमेकांस विचारल्याशिवाय शहाजहानाशीं तह करूं नये, उलट मोगली सैन्यास दक्षिणेंतून काढून लावण्याचा दोघांनीं मिळून प्रयत्न करावा असें ठरलें. नंतर तो हेजीब विजापुरास परत गेला.[२०६]

आदिलशाही शहा अबुल हसन व शेख महमद रहिम यांनीं गोवळकोंड्यास आल्यानंतर अबदुल्ला कुत्बशाहाकडे त्याची बहीण महमद आदिलशाहास देण्यासाठीं मागणी केली. ती कबूल केल्यानंतर आदिलशाही सरलष्कर मुरारि पंडित व अंबरखान हबशी लग्नाच्या तयारीस विजापुराहून निघाले. सरहद्दीवर येतांच करिमखान सर नौबत व खास-इ-खैलचे चार हवालदार सामोरा जाऊन त्यांना घेऊन आले. दुसऱ्या मुक्कामास मिर्झा हमजानें त्यांचा सन्मान केला. तिसऱ्या दिवशीं नासीर उत्सुक भेटला. नंतर मलिक अंबर, मलिक अदम व मलिक अल्मास यांनीं सत्कार केला. शेवटीं मीर फसिहउद्दिनानें आपल्या लोकांनिशीं जाऊन त्यांचा सत्कार करून त्यांस तूर मुक्कामीं आणलें. तूर येथें मोठमोठे शामिआने उभारले होते. तेथें कुत्बशाहानें

---

२०४. परिशिष्ट २, पृ. ४७–८.
२०५. इ. अ. अ. (लि.), पृ. ३३०.
२०६. परिशिष्ट २, पृ. ६१.

जाऊन ता. १७. फेब्रुवारीच्या सुमारास दरबार भरला. नजरनजराणे व मानसन्मान झाले. चं. १९ साबान (१८ फेब्रुवारी १६३३ इ. स.) रोजीं रात्रीं आदिलशाहाची बहीण मोठ्या लवाजम्यानिशीं नदीमहालांत गेली. तीस लाख होनांचा हुंडा दिला. काझीनें रात्रीं लग्न नोंदलें. नंतर हयात बख्क्ष बेगमेनें पुष्कळ आहेर दिले. मोठा समारंभ झाला. मेजवान्याहि दिल्या. चं. २६ साबान रोजीं कुत्बशाहानें आपल्या बहिणीची राजधानीहून रवानगी केली. बरोबर मीर फसिहउद्दिन दिला. त्यास ऐंशी हजार होनांची जहागीर व घोडे वगैरे देऊन सन्मान केला. शेख महमद बिन खातून, काझी अहसन ऊर्फ काझी-इ-सक्का, शेख दादन मलिक दौलतखान, करीमखान सरनौबत, सय्यद बाबू, मखदुन-इ-मुल्क, खास-इ-खैलचे चार हवालदार चारशें घोडेस्वारांनिशीं आदिलशाही राणीस पोहोंचविण्यास तिच्या पालखीबरोबर होते. तूरला प्रथम मुक्काम झाला. साबानच्या शेवटच्या दिवशीं (१ मार्च १६३३ इ. स.) आपल्या बहिणीस निरोप देण्यास कुत्बशाहा तेथें गेला. आदिलशाही सरदारांनीं दरबार भरवून कुत्बशाहास मोठे मानसन्मान दिले. बक्षिसें वाटलीं. ५० हजार होन समारंभास व पांच लाख होन देस देण्यास खर्च झाला. मुरारि पंडित आदिलशाहाच्या या नूतन बेगमेस घेऊन रमजानच्या दुसऱ्या पंधरवड्यांत (मार्चचा दुसरा आठवडा) परतला. सरहद्दीपर्यंत बरेच सरदार त्यांस निरोप देण्यास गेले. मीर फसिहउद्दिन महमद व शेख महमद विजापुरापर्यंत पोहोंचविण्यास गेले. जुळवा (मुखदर्शन) समारंभहि झाला. कुत्बशाहाच्या बहिणीस हाजी बडी बी साहेबा असें संबोधूं लागले. नंतर कुत्बशाही सरदारांस आहेर वगैरे देऊन त्यांस परत जाण्यास निरोप दिला. ही मंडळी चं. १ मोहरम १०४३ हि. (२८ जून १६३३ इ. स.) रोजीं हैद्राबादेस परत आली.[२०७]

सुजा उत्मुल्क अमीरजादे माजिंद्राणी कासिमकोस्याहून कलमकला जात असतां शेर महमद खान चं. ६ जमादिलावल १०४२ हि. (९ नवंबर १६३२ इ. स.) रोजीं कुत्बशाहास भेटला. तेव्हां त्याला दरबारी केलें. थोड्याच दिवसांनीं त्यास सरलष्कर करण्यांत आलें.[२०८]

चं. १३ जमादिलाखर (१५ डिसेंबर १६३२ इ. स.) रोजीं शेख

२०७. परिशिष्ट २, पृ. ४९-५५; बु. स. ५५९ व ५६३; महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ. ८४.

२०८. परिशिष्ट २, पृ. ५५, ५८.

महमदाची पेशवाई व नबाव-इ-अलामी मीर महमद रेझाई अस्त्राबादी यास दिली. परंतु कुत्बशाहाच्या मनांतील किल्मिष लवकरच दूर झालें. शेख महमद कुत्बशाहाच्या बहिणीस पोहोंचवून परत आल्यानंतर पुन्हां त्यास पहिला सर्व अधिकार मोठ्या मानमरातबानें चं. १० मोहरम १०४३ हि. (७ जुलै १६३३ इ. स.) रोजीं दिला.[२०८]

चं. १७ जमादिलाखर (१९ डिसेंबर १६३२ इ. स.) रोजीं कासिम बेगची खास–इ–खैलीची हवालदारी त्याच्याकडून काढून मलिक आदम यास दिली.[२०९]

साल अखेरीस (एप्रिल-मे १६३३ इ. स.) मिर्झा जलालउद्दिन महमद हसनी मेला. सुजा उल्मुल्कास गोवळकोंड्यास बोलाविलें. तेव्हां शेर महमद खानाच्या विनंतीवरून कासिमकोट्याचा कारभार त्याचा जांवई मीर रुस्तुम माजिंद्राणीकडे दिला. तेथें बंड झालें. तें वझीर महमदखान व मीर रुस्तुम यांस एकमेकांनीं एकमेकांस साहाय्य करून मोडण्यास आज्ञा झाली. सुजा उल्मुल्क जिल्हेजच्या तिसऱ्या आठवड्यांत हैद्राबादेस आला.[२०९]

हि. १०४३ (२८ जून १६३३ ते १६ जून १६३४ इ. स.).— चं. १८ सफर १०४३ हि. (१४ आगस्ट १६३३ इ. स.) रोजीं सुजा उल्मुल्कास एक लाखाची जहागीर व एक हजार घोडदळ व एक हजार पायदळाची सरदारी दिली. नंतर दादमहालासमोर त्या सैन्यानें मुजरा दिला.[२०९]

दौलताबाद मोंगलांनीं घेतल्याचें वर्तमान समजतांच हेजाझखान दख्खणी व याकुतखान यांस कौलसचे सरहद्दीच्या संरक्षणार्थ रवाना केलें. निजामशाही सरहद्दीवरील रामगीर किल्ल्याची डागडुजी वगैरे करण्याचें काम हसन बेग शिराझी यांजकडे देऊन व त्यास वीस हजार होन खर्चास देऊन रामगीर किल्ल्याची दुरुस्ती करविली. हसन बेग शिराझीची कोतवाली मिर्झा इब्राहीम इस्फहानीकडे सोंपविली होती. ती परत शिराझीकडे दिली. शिर अलीच्या गेटावरील हवालदार मिया हुसेनी यास पानगळास पाठविलें. विठोजी व मलिक नूर महमद यास मुस्तफानगरास रवाना केलें. याप्रमाणें सरहद्दीवरील बंदोबस्त केला.[२१०]

---

२०९. परिशिष्ट २, पृ. ५९.

२१०. परिशिष्ट, २, पृ. ५९-६०

या वर्षाचे सुरुवातीस (जून १६३३ इ. स.) मीर फसिहउद्दिन मुर्तझा-नगराहून परत आला. तेव्हां त्याची सर खैली मिर्झा हमजास देऊन त्यास तिकडे रवाना केलें. मीर फसिहउद्दिनास वस्त्रें दिलीं.[२११]

शेख महमदास ७ जुलै १६३३ इ. स. रोजीं पेशवाई दिल्यानंतर त्यास चं. ९ सव्वाल १०४३ हि. (२९ मार्च १६३४ इ. स.) रोजीं मुद्दाम दरबार भरवून जुम्लत-इ-मुल्कीचे अधिकार व वस्त्रें दिलीं. दोन घोडे व चांदीची पालखी बक्षिस दिली. त्याच्या बहिणीचा मुलगा वयांत आल्यावरून त्यास सरकारी कारभार सांगितला. दुसऱ्या दिवसापासून (३० मार्च) ते कारभार करूं लागले. त्यांचे तैनातीस मखदुन-इ-मुल्क व सय्यद बाबू त्यांच्या प्रत्येकीं एक हजार पायदळ व शंभर घोड्यांसह दिले. दर गुरुवारीं नबाब-इ-अलामीनें खास-इ-खैलच्या सैन्यासह मृत शाहांच्या कबरींस भेट द्यावी अशी आज्ञा झाली.[२१२]

अबदुल्ला कुत्बशाहानें हैद्राबादेंत तोली मशीद बांधली.[२१३]

अबदुल्ला कुत्बशाहानें मच्छलीपट्टण, निझामपट्टण, भिमलीपट्टण वगैरे बंदरांत इंग्लिश लोकांस व्यापार करण्याची परवानगी दिली.[२१४]

हि. १०४४ (१७ जून १६३४ ते ६ जून १६३५ इ. स.).—जझार-सिंग बुंदेल्यावर खानदुराण जमादिलाखराच्या सुरुवातीस (नवंबर १६३४चा तिसरा आठवडा) चालून गेला. तेव्हां डिसेंबरच्या सुरुवातीस बुंदेल्यानें आपली माणसें व जडजवाहीर गोवळकोंड्यास पाठविलें. मोगली सैन्य गोंवळकोंड्याच्या हद्दींत शिरलें. बुंदेल्याची मालमत्ता वगैरे वाटेंतच पकडून ताब्यांत घेतली.[२१५]

इराणच्या पातशाहाकडे पाठविलेला खैरातखान सरनौबत इमाम कुली बेग येसावल यास बरोबर घेऊन हि. १०४४त इराणाहून निघून कंदाहारचे रस्त्यानें हिंदुस्थानांत आला. प्रथम शहाजहानास भेटून नंतर तो हैद्राबादेस गेला. ते येत असल्याची बातमी चं. १ जिल्काद (९ एप्रिल १६३५ इ. स.) रोजीं कुत्बशाहास

२११. परिशिष्ट २, पृ. ५६ व ६१.
२१२. परिशिष्ट २, पृ. ५६-७.
२१३. ए. इं. मॉ., १९१७-८, पृ. ५०.
२१४. इं. फॅ. इन इं., १६३४-३६, पृ. १४-२०; मॉन्युमेंटा हिस्टॉरिआ इंडिआ, जर्नल ऑफ दि बॉंबे हिस्टॉरिकल सोसायटी, व्हॉ. १, नं. २, सप्टेंबर १९२८, पृ. १८८.
२१५. बादशाह-नामा, इलिअट डॉसन, भाग ७, पृ. ४९-५०.

मिळाली. तेव्हां त्यांस प्रथम मीर मुअझ्झउद्दिन महमद मुश्रीफ व नंतर शेख महमद तहीर वगैरे सामोरा गेले. त्यांचा सत्कार केला. चं. १७ जिल्काद (२५ एप्रिल) रोजीं कुत्बशाहा खैरातावादेस गेला व तेथें त्यांचे नजरनजराणे घेतले. चं. २२ जिल्काद (३० एप्रिल) रोजीं दरबार भरवून त्यांस बऱ्याच मोल्यवान वस्तू नजर दिल्या. शिवाय इराणच्या वकीलाच्या खर्चास मुझाहिदपुरचा महाल दिला. खैरातखानानें बरेच नजरनजराणे दिले. कुत्वशाहानेंहि त्यास सन्मान दिला.

हि. १०४५ (७ जून १६३५ ते २५ मे १६३६ इ. स.).—शहाजहानानें चं. १० सावान जुलुस ९ (९ जानेवारी १६३६ इ. स.) रोजीं[२१६] कुत्वशाहास एक फर्मान काढलें. त्यांतील आशय असा:—" आम्ही असें ऐकतों कीं, तुमच्या राज्यांतील लोक नीट धर्मानें चालत नाहींत. तुम्हीहि त्यांच्या उच्छृंखल वर्तनास मना करीत नाहीं व त्यांना योग्य तें शासनहि देत नाहीं. तरी आम्ही तुम्हांस असें फर्मावतों कीं, तुम्ही आपल्या मुलखांत अशी अव्यवस्था चालूं देऊं नये. कोणीं केलीच तर त्यास तावडतोव शासन करावें. तुम्ही असें जर न केलें व आमच्या म्हणण्याप्रमाणें वागण्याचें न ठरविलें तर आम्हांस तुमचा मुलूख घेणें भाग पडेल. आणि त्या विलायतेंतील पैसा व माणसें आमचींच आहेत असें समजावें लागेल. शिवाय आम्हांस असेंहि समजतें कीं, तुम्ही आपल्या मुलखामध्यें इराणच्या शाहाच्या नांवानें खुत्बा पढवितां. आतां तुम्ही आमचे चाकर झालां असतां तुम्हांस इराणच्या शाहास रुजू असण्याची गरज काय ? तरी खुत्बा पढणें तो आमच्याच नांवानें पढला पाहिजे. सोबत पाठविलेल्या दिवाणांच्या कागदांवरून पेशकशीची रक्कम किती येणें आहे ती समजेल; ती सर्व आदा करावी. हें फर्मान घेऊन येणारा अबदुल लतीफ हा आमचा विश्वासू व अनुभवी मनुष्य आहे. तो या फर्मांनांतील सर्व मजकूर नीट समजून देईल. तुमचे वडील मोहंमद कुत्वउल्मुल्क मरहुम यांनीं आमच्या चाकरीच्या बाबतींत जें लक्ष्य पुरविलें व त्यांनीं आमची जी योग्य चाकरी केली त्यामुळें त्यांचेवर कृपा करून त्यांचेकडे तो मुलुख ठेवला होता हें तुम्हांस जाहीर असावें. जर तुम्ही आपल्या दौलतीविषयीं सदिच्छा दाखविलीत व आमचे हुकुम पाळण्याची शर्त मान्य केलीत तर तुमच्या मुलुखास आमचे कडून

२१६. यांतील ताजा कलम चं. १५ साबानचा (१४ जानेवारी १६३६ इ. स.) आहे.

तोषीस पोहोंचणार नाहीं. तरी वर लिहिलेल्या पेशकशीच्या प्रीत्यर्थ सुंदर व उत्कृष्ट जवाहीर आणि उमदे व चांगले हत्ती – तुमच्या वडिलांनीं दाकसमंदर व बशीर या नांवांचे हत्ती मागें पाठविले होते तसे — व नजरनजराणा घेऊन तुमचा मनुष्य आमच्येकडे पाठवावा. तुम्हांस या बाबतींत जें आम्हांस सांगावयाचें तें मुल्ला अबदुल्ला ल्तीफ समजून देईलच. तरी आम्ही तुम्हांस जें फर्माविलें आहे त्याचा अंमल तावडतोब करून पेशकशीची रक्कम लतीफचे हातीं निदान नवरोजाच्या दिवशीं (१० मार्च १६३६ इ. स.) तरी दौलताबादेस आमचे हातीं येईल अशी व्यवस्था झाली पाहिजे. जवाहीर व हत्ती असे असावेत कीं, ते आम्हांस पसंत पडतील. शेवटीं आपण अशी खात्री असूं द्यावी कीं, वरील फर्मानाप्रमाणें आपलेकडून वर्तन न घडेल तर आमचें सैन्य तुमच्या मुलखांत घुसेल आणि त्यामुळें तुमच्या मुलखाचें व मुलखांतील लोकांचें जें नुकसान होईल त्यास तुमचेंच आचरण कारण असें समजलें जाईल." [२१७]

बुंदेल्याचा मुलगा उदेभान व भाऊ शामदेव गोवळकोंड्यास पळून गेले होते. म्हणून खानदुराण यास कंदाहार व नांदेडच्या बाजूस जाळपोळ करण्याचा शहाजहानानें हुकूम दिला. चं. ८ रमझान (६ फेब्रुवारी १६३६ इ. स.) रोजीं तो स्वारीवर निघाला. कुत्बशाहानें उदेभान व शामदेव यांस कैद करून शहाजहानाकडे पाठविले. चं. ७ सव्वाल (५ मार्च १६३६ इ. स.) रोजीं ते बऱ्हाणपुरास पोहोंचले. [२१८]

शहाजहानाचें फर्मान घेऊन अबदुल लतीफ गोवळकोंड्यास आला. आदिलशाहानें पांच कोस पुढें सामोरा जाऊन त्याला मोठ्या सन्मानानें गोवळकोंड्यास आणलें. कुत्बशाहानें सुनीपंथाचा स्वीकार केला. खुत्बाहि चार खलिफा व शहाजहानाच्या नांवानें वाचण्यास सुरुवात केली. चांदीच्या व सोन्याच्या नाण्यांवर शहाजहानाचेंच नांव छापूं लागले. पन्नास लाखांची पेशकशहि नवरोजाचे दिवशीं (चं. १२ सव्वाल = १० मार्च १६३६ इ. स.) येऊन दाखल झाली. अशा रीतीनें सर्व अटी मान्य केल्यावरून त्याचेवर कृपा करावी म्हणून कुत्बउल्मुल्क निजामशाहास वार्षिक चार लाख होनांची खंडणी देत होता ती शहाजहानानें दोन लाखच

२१७. बादशाहनामा (फारसी मूळ) भाग १, प्रकरण २, पृ. १३०-३३.
२१८. बादशाहनामा, इलिअट डॉसन, भाग ७, पृ. ५२.

घेण्याचें ठरविलें.[२१९] नंतर जिल्हेज हि. १०४५(मे १६३६ इ. स.)त कुत्ब-शाहानें सोन्याच्या पत्र्यावर तहनामा कोरून शहाजहानाच्या मान्यतेस पाठविला. त्यांतील शर्ती अशा: "मी तुमचा दास असें कबूल करतों कीं, (१) या मुलखांत खुत्बा पढणें तो नेहमीं तुमच्याच नांवानें पढला जाईल, जुन्या चालीप्रमाणें पढला जाणार नाहीं; (२) चांदीच्या व सोन्याच्या नाण्यांवर तुमच्येकडून जे शिक्के तयार करून पाठविले आहेत तेच मारले जातील; (३) निजाम उल्मुल्कास जी चार लाख होनांची खंडणी देत होतों त्यांपैकीं दोन लाख होन खंडणी नऊ जुलसपासून मी आपणांस कोणतीहि सबब न सांगतां सालोसाल विनतक्रार आपणाकडे पोहोंचती करीन, आणि कोणी पातशाहाजादा दक्षिणच्या सुभ्यावर असेल तर ती त्याजपाशीं देईन व नसेल तर त्या सुभ्यावर जो कोणी बादशाहाकडून नेमला जाईल त्याजकडे ती पोहोंचती करीन; (४) जुलस आठ साल अखेरपर्यंत माझ्या नांवावर जी बत्तीस लक्ष रुपयांची बाकी काढली आहे तीपैकीं आठ लाख रुपये खंडणीच्या दोन लाख होनांबरोबर दरबाराकडे पाठवून देईन; (५) पेशकशीच्या ऐवजीं पाठवावयाच्या जवाहीर, हत्ती, घोडे व इतर जिनसा यांच्या येथील किंमती व आपल्या तेथें ठरविण्यांत येणाऱ्या किंमतींत जीं कांहीं तफावत पडेल तीहि विनतक्रार भरपाई करून देईन व यानंतर पेशकशीच्या ऐवजीं केव्हांहि पाठविण्यांत येणाऱ्या जिनसांच्या बाबतींत हेंच बंधन राहील; (६) यापुढें बादशाहाच्या शत्रूंशीं मनापासून शत्रुत्व ठेवीन; (७) मी मुल्ला अबदुल लतीफ याच्या समोर शपथ घेऊन जें कबूल केलें आहे त्याच्या बाहेर वर्तन करणार नाहीं; तसें केल्यास मला राज्यावरून दूर करण्याचा हक्क बादशाहाला आहे; (८) आदिलखानी लोकांनीं जर माझ्या मुलखांत आक्रमण केलें तर त्यांच्या त्या दांडगा-ईच्या वेळीं बादशाहाच्या दक्षिणेंतील सुभेदारांनीं मला मदत करावी व जर अशी मदत देण्यांत त्यांनीं दुर्लक्ष केलें व त्यामुळें माझें आदिलखानी लोकांकडून नुकसान झालें तर त्या नुकसानीची भरपाई पेशकशीच्या आठ लाख रुपयांमधून करून घेण्याची मला परवानगी असावी." कुत्बशाहानें हा सुवर्णपत्रावरील तहनामा शेख महमुद तहीर नांवाच्या वकिलाबरोबर पाठविला. त्याजबरोबर गजमोती नांवाचा हत्तीहि पाठविला व कळविलें कीं, जें पाठविलें तेवढेंच जडजवाहीर मजजवळ आहे. यापेक्षां अधिक नाहीं. एक रत्न आहे परंतु तें आपणांकडे पाठविण्यायोग्य नाहीं.

२१९. महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ. ९३.

इकडील सर्व मजकूर आमचा वकील निवेदन करील.[२२०] हा तहनामा शहाजहानास मान्य झाला व त्यांतील शेवटच्या अटीप्रमाणें आदिलशाहाशीं केलेल्या तहांत अशी अट घातली कीं, 'तुम्हीं दक्षिणेंत सर्वांत मोठे जमिनदार आहांत तरी तुम्हीं कुत्बउल्मुल्काशीं वडील भावाप्रमाणें वागावें व त्याच्या मुलखास कोणत्याहि प्रकारें तोषीस लावूं नये. पैसा, मुलुख अगर इतर रीतीनें कांहींहि पेशकशी वगैरेच्या निमित्तानें त्यास देण्यास लावूं नये. मांजरा नदी ही राज्यांची सीमा समजावी. तुमच्या व त्यांच्या पूर्वजांचे जे ऋणानुबंध झाले ते जाणून समाधानानें राहावें."[२२१] ही अट आदिलशाहानें मान्य केली.

हि. १०४६ (२६ मे १६३६ ते १५ मे १६३७ इ. स.).—शहाजहानानें चं. ७ रबिलाखर १०४६ हि. १७ माहे शहरेवर ९ जुलुस (२९ आगस्ट १६३६ इ. स.) रोजीं कुत्बशाहास अहदनामा पाठविला. त्यांतील सारांश असा:—"कुत्बउल्मुल्क यानें जाणावें कीं, ज्या अर्थी ते आमचे चाकर बनले आहेत आणि त्यांनीं आपल्या मुलखामध्यें आमच्या नांवानें खुत्बा पढावयास लाविला आहे व आमच्या शुभ नांवानें नाणीं (दिनार व दिरम) पाडण्याचें ठरविलें आहे; व त्याचप्रमाणें ठरवून दिलेली पेशकशहि त्यांनीं दरबाराकडे भरली आहे व यापुढें निजामउल्मुल्कला जें कांहीं देत होते त्यापैकीं दोन लाख होन दर वर्षी सरकारी खजिन्यांत खंडणी म्हणून देण्याचें शपथपूर्वक वचन दिलें आहे त्याअर्थी त्यांचे सर्व जुने गुन्हे माफ करून त्यांस क्षमा केली आहे. आणि त्यांच्याकडे हल्लीं जो मुलुख आहे तो त्यांचेकडे ठेवला आहे. आतां त्यांच्या वंशजांनीं या अटींप्रमाणें वागावें, विरुद्ध आचरण करूं नये. तसेंच आम्ही किंवा आमचीं मुलें अगर आमचे उमराव यांनीं त्यांच्या मुलखास उपद्रव देऊं नये. आणि सुवर्णपत्रावर लिहिलेल्या तहाच्या अटींविरुद्ध जाऊं नये. हा करार वंशपरंपरेनें कायम राहावा."[२२२] याप्रमाणें तह कायम झाल्यानंतर आदिलशाहा व कुत्बशाहा यांचेंहि सख्य झालें.

---

२२०. बादशाहनामा, मूळ फारसी, भाग १, प्रकरण २, पृ. १७८–९; डाग रजिस्टर, १६३६, पृ. २५०.

२२१. महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ. ९३; प्रो. सरकार, औरंगजेब, व्हॉ. १, पृ. ३८.

२२२. बादशाहनामा, मूळ फारसी, भाग १, प्रकरण २, पृ. २१०.

मच्छलीपट्टण येथें डच व तेथील सुभेदार सय्यद महमद यांच्यांत तंटा लागला. परंतु अबदुल्ला कुत्बशाहानें चं. २९ जमादिलाखर (१७ नवंबर १६३६ इ. स.[२२३]) रोजीं फर्मान काढून दोघांसहि ताकीद करून डचांस व्यापार करण्याची परवानगी कायम केली. हें फर्मान ता. १८ डिसेंबर १६३६ रोजीं[२२३] मच्छलीपट्टणास पोहोंचलें. तेव्हां तें त्या वेळच्या रिवाजाप्रमाणें मोठ्या समारंभानें शहरांत नेलें.[२२४]

इंग्रज व मच्छलीपट्टणचा सुभेदार सय्यद महमद यांच्यांत मलावल (Malawola) गांवाच्या भाडेपट्ट्यावरून व कराच्या रकमेंत ८०० पगोडे अधिक मागितल्यावरून भांडण लागलें. त्यावरून गोवळकोंडा येथील इंग्रजांच्या रॉजर्स नांवाच्या अधिकाऱ्यास कैद करून मारझोड केली. कांहीं सरदारांच्या मध्यस्थीनें त्याची नंतर मुक्तता झाली. परंतु त्यास गोवळकोंड्याबाहेर जाण्यास लवकर परवानगी दिली नाहीं.[२२५]

हि. १०४९ (२५ एप्रिल १६३९ ते १२ एप्रिल १६४० इ. स.).— ता. २७ नवंबर १६३९ रोजीं अबदुल्ला कुत्बशाहा आपल्या पांच हजार लवाजम्या-सह मच्छलीपट्टणास गेला. तेथें तो ८ डिसेंबर १६३९पर्यंत राहिला. डच व इंग्रजांच्या वखारींत आपल्या बायकांमुलांसह जाऊन त्या पाहिल्या. डचांनीं ३०० पगोडे, घोडे, हत्ती व इतर रत्नें पेशकश दिलीं. कुत्बशाहास इतर लोकांकडून सुमारें आठ लाख पगोडे किंमतीची पेशकश मिळाली.[२२६]

हि. १०५० (१३ एप्रिल १६४० ते १ एप्रिल १६४१ इ. स.).— अबदुल्ला कुत्बशाहानें खैरातखानाकडून बाजारपेठ व एक मोठा कुवा रज्जब महिन्यांत (आक्टोबर १६४० इ. स.) बांधला.[२२७]

---

२२३. जुन्या पद्धतीप्रमाणें ही तारीख दिली आहे. डच नवी पद्धत वापरीत असत. त्यामुळें त्यांच्या किंवा मूळांतील तारखेपेक्षां ही १० दिवसांनीं अलिकडची दिली आहे.

२२४. मॉन्युमेंटा हिस्टॉरिआ इंडिआ, जर्नल ऑफ दि बाँबे हिस्टॉरिकल सोसायटी, व्हॉ. १, अं. २, सप्टेंबर १९२८, पृ. १९०-१.

२२५. मॉन्युमेंटा हिस्टॉरिआ इंडिआ, जर्नल ऑफ दि बाँबे हिस्टॉरिकल सोसायटी, व्हॉ. १, नं. २, सप्टेंबर १९२८, पृ. १९०; मच्छलीपट्टण ते बंटम-पत्र, १ डिसेंबर १६३६चें–इं. फॅ. इन इं., १६३३-३६, पृ. ३२५-६.

२२६. मच्छलीपट्टण ते इराण, पत्र, १४ डिसेंबर १६३९चें, इं. फॅ. इन इं., १६३७–४१, पृ. २२१–२२.

२२७. ए. इं. मॉ., १९१३–४, पृ. ५५ व १९०७–८, पृ. २७.

हि. १०५२ (२२ मार्च १६४२ ते ११ मार्च १६४३ इ. स.).— रज्जब महिन्यांत (आक्टोबर-नवंबर १६४२ इ. स.) अबदुल्ला कुत्बशाहानें खैरातखानाकडून अंबरखाना व एक मोठें धान्यगृह बांधलें.[२२८]

अबदुल्ला कुत्बशाहाचा सरदार गाझी अली यानें उदयगिरी घेतला.[२२९]

अर्मागांवच्या नायकावर स्वारी करून त्याचा बराच मुलुख काबीज केला. कुत्बशाही सैन्यानें किल्ले गंडकी (Cowle Galdanche) येथें तळ दिला.[२३०] श्रीरंगरायानेंहि त्याचा मुलुख घेतला. तेव्हां तिरुमल वेंकटप्पानें कुत्बशाही सैन्याची मदत मागितली. ही कुणकुण कळतांच श्रीरंगानें त्यास कैद केलें. त्याचा मुलुखहि घेतला. तेव्हां तिरुमलाचा भाऊ व इतर नातलगांनीं सैन्य जमविण्याचा प्रयत्न केला व अर्ध्या दिवसाच्या मुक्कामावर तळ देऊन राहिलेल्या कुत्बशाही सैन्याची मदत घेऊन तिरुमलास सोडविण्याची खटपट केली. कुत्बशाही सैन्य तिरुमलाच्या मदतीस चालून गेलें.[२३१]

हि. १०५३ (१२ मार्च १६४३ ते २९ फेब्रुवारी १६४४ इ.स.).— कुत्बशाही सैन्य कर्नाटकांतील नायकवाडीकडून त्यांचा मुलुख काबिज करण्याची खटपट करीत होतें.[२३२]

हि. १०५४ (१ मार्च १६४४ ते १७ फेब्रुवारी १६४५ इ. स.).— जुलै १६४४त गाझी अली यानें मच्छलीपट्टणजवळील सर्व मुलुख काबिज केला. पुलिकतापासून तीन मैलांवर तळ देऊन राहिला. किल्ला ताब्यांत देण्याबद्दल बोलणें लावलें. परंतु किल्ला मजबूत. सहज हातीं येण्यासारखा नव्हता. म्हणून वेढा दिला नाहीं. आगस्ट महिन्याचे अखेरीस श्रीरंगरायाच्या विरुद्ध उठलेला जिंजीचा नायक

२२८. ए. इं. मॉ., १९१३–१४, पृ. ५७ व १९०७–८, पृ. २७.

२२९. V. R. ii, Nell. 790; B. and V. C. 1385. सिवेलचा ' दक्षिण हिंदुस्थानांतील ऐतिहासिक शिलालेख ', पृ. २७८.

२३०. मद्रास ते बंटम, पत्र, २० सप्टेंबर १६४२, इं. फॅ. इन इं., १६४२–४५, पृ. ४४.

२३१. मद्रास ते बंटम, पत्र, ४ जानेवारी १६४३ व कन्सल्टेशन, २९ डिसेंबर १६४२, इं. फॅ. इन इं., १६४२–५, पृ. ७० व ८०; डाग रजिस्टर १६४१–२, पृ. २७२–९५ व १६४३–४, पृ. २४४ व २५४.

२३२. मद्रास ते बंटम, पत्रें, २५ आगस्ट १६४३ व २८ जानेवारी १६४४, इं. फॅ. इन इं., १६४२-५, पृ. ११५ व १५४.

कुत्बशाहास येऊन मिळाला. श्रीरंगराय अर्मागांवचा नायक व कृष्णापा नायक यांस बरोबर घेऊन डचांचे मदतीस आला. लढाई झाली. तींत गाझी अली व इतर मोठमोठे कुत्बशाही सरदार मारले गेले. कुत्बशाही सैन्य उधळून लावलें. नंतर अर्मागांवच्या पलीकडे कुत्बशाही सैन्य पुन्हां जमूं लागलें.[२३३]

महमद आदिलशाहाचा मुलगा अली याची सुंता करण्याचा समारंभ सोमवार चं. ६ रमजान (२८ आक्टोबर १६४४ इ. स.) रोजीं झाला. गुरुवार चं. १० रोजीं मिरवणूक निघाली. या वेळीं अबदुल्ला कुत्बशाहानें आदिलशहास बराच आहेर पाठविला.[२३४]

हि. १०५५ (१८ फेब्रुवारी १६४५ ते ७ फेब्रुवारी १६४६ इ. स.).—मागील वर्षांत श्रीरंगरायावर त्याचे मांडलिक नायक उठले होते. आदिलशाहानेंहि त्याचे राज्यांत मोहिम चालू ठेवली होती. इ. स. १६४५ आक्टोबरानंतर कुत्बशाहानें मीर जुम्ला यास त्याचेवर पाठविलें. मीर जुम्ला चालून गेला. उदयगिरी व दुसरे दोन किल्ले घेतले. तेथील सरदार मल्लय्या पळून गेला. नंतर मीर जुम्ला वेलोरास गेला व किल्ल्यास वेढा दिला. तेथें श्रीरंगाचें सैन्य चालून आलें. परंतु तें पराभूत झालें. मीर जुम्ल्यानें नंतर कर्नाटकांतील बराच मुलुख आक्रमिला.[२३५]

अबदुल्ला कुत्बशाहानें महमद आदिलशाहास नजराणा पाठविला. तो जिल्हेजच्या सुरवातीस (जानेवारी १६४६ इ. स.चा पहिला आठवडा) त्यास रसुलपुरास मिळाला.[२३६]

हि. १०५६ (८ फेब्रुवारी १६४६ ते २७ जानेवारी १६४७ इ. स.).—पुलिकत व सेंट थोमसचा सुभा मीर जुम्लास दिला. त्यानें सर्वत्र हिंडून मुलुखाची व्यवस्था

२३३. मद्रास ते कौंसिल, पत्रें, ५ जुलै १६४४ व ८ सप्टेंबर १६४४, इं. फॅ. इन इं., पृ. १८४ व १९३; डाग रजिस्टर, १६४४-५, पृ. ३२५, हेग ट्रॅन्सक्रिप्ट्स्, मा. १, भा. १४, नं. ४३१.

२३४. महमदनामा व बुसातिन सलातिनांत रज्जब महिना दिला आहे. महमदनामा, पृ. १०६ व बु. स., ३६३. परंतु त्यांत दिलेले सोमवार, गुरुवार व शुक्रवारांप्रमाणें रज्जब महिना चुकीचा ठरतो. रज्जबच्या ऐवजीं रमजान धरल्यास तारिख वारांच्या तपशीलास मेळ बसतो.

२३५. मद्रास तें सुरत, पत्रें, २१ जानेवारी १६४६ व १० फेब्रुवारी १६४६, इं. फॅ. इन इं., १६४६-५०, पृ. २५-६; डच रेकॉर्डस, इ.

२३६. महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ. १०८.

लावली. दुष्काळानें कर्नाटकांत बराच कहर उडविला. मीर जुम्ल्यानें आपला तळ जिंजीपासून दोन दिवसांच्या मुक्कामावरील वेलोरास दिला होता. त्याला तोंड देण्यासाठीं जिंजीचा नायक किंवा श्रीरंगराय पुढें येण्यास धजेना. मीर जुम्ल्यानें आपल्या सैन्यांत युरोपीय लोकांचा भरणा करण्याचा सपाटा लाविला.[२३७]

हि. १०५७ (२८ जानेवारी १६४७ ते १६ जानेवारी १६४८ इ. स.).—इंग्रजांनीं तोफा वगैरे पुरविल्यावरून मीर जुम्लानें त्यांचेकडील येणें माफ केलें व कुत्बशाहाचें फर्मान आणवून देऊन त्यांस व्यापाराच्या बऱ्याच सवलती मिळवून दिल्या.[२३८]

चं. २० जिल्काद (७ डिसेंबर १६४७ इ. स.) रोजीं कुत्बशाहा आदिलशाहाविरुद्ध कट करीत असल्याची बातमी मिळाली. तीवरून आदिलशाहानें शासन देण्यासाठीं खानखानास कुत्बशाहावर नेमलें. कुत्बशाहानें नजरनजराणे पाठवून समजूत घालण्याचा प्रयत्न केला. परंतु खानखान जानेवारीच्या दुसऱ्या आठवड्यांत हसनाबादेहून जिंजीकडे जाण्यास निघाला.[२३९]

चं. ६ जिल्हेज (२३ डिसेंबर १६४७ इ. स.) रोजीं अबदुल्ला कुत्बशाहाचा वकील हाजी नसीरा यानें आदिलशाहास कळविलें कीं, शहाजी भोंसल्याकडून 'मला तुमच्या आश्रयाखालीं घ्या' अशा अर्थाचें पत्र आलें. परंतु शहाजीची या वेळची व यापूर्वीचीहि अनेक वेळची विनंति आम्ही अमान्य केली व आदिलशाहाच्या नोकरींतच राहावें असें त्यास कळविलें.[२४०]

हि. १०५८ (१७ जानेवारी १६४८ ते ४ जानेवारी १६४९ इ. स.).—जिंजीचा विजयराघव नायक व मदुरेचा तिरुमल नायक यांच्यांत वैमनस्य आलें. तेव्हां तिरुमलानें कुत्बशाहीची मदत घेतली. मीर जुम्लास जिंजीस वेढा घालण्यास सांगितलें. मीर जुम्ला जिंजीवर चालून जातांच विजयराघव घाबरला. त्यानें किल्ला मीर जुम्लास देऊं केला. मीर जुम्ला आपणांस धाब्यावर बसवून किल्ला घेत आहे असें पाहातांच त्यानें आदिलशाहाकडे मदत मागितली. विजापुरी सैन्य

---

२३७. मद्रास ते सुरत, पत्रें, ४ व २१ जानेवारी १६४७, इं. फॅ. इन इं., १६४६-५०, पृ. ७० व ७४.

२३८. मद्रास, पत्र, ९ आक्टोबर १६४७, इं. फॅ. इन इं., १६४६–५०, पृ. १६७.

२३९. महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ. १२०-१.

२४०. सारसंग्रह, नं. ५३९, पृ. ११७.

तिरुमलाची बाजू घेऊन चालून आलें. कुत्बशाही व आदिलशाही सैन्यें परस्परांपासून अवघ्या दोन दिवसांच्या अंतरावर छावणी देऊन राहिलीं होतीं. या दोन्ही सैन्यांनीं देश उध्वस्त करण्याचा सपाटा लावला. तेवनापट्टण, पोर्टो नोव्हो, पांडेचरी वगैरे मुलखाची फारच दुर्दशा उडविली. थोड्याच अवधींत मुसलमानी सैन्यं एक झालीं. तेव्हां तिरुमल विजयराघवास मदत करूं लागला. नंतर मीर जुम्ला व आदिलशाही सरदारांचें पटेनासें झाल. किल्लाहि कठीण, लवकर पडणार नाहीं, हें पाहून मीर जुम्ल्यानें वेढ्याचें काम आदिलशाही सैन्याकडे सोंपवून आपण मुलखाच्या बंदोबस्ता-करितां म्हणून प्रथम गंडिकोट्यास जाऊन बसला. मुस्तफाखान ता. ९ नवंबर रोजीं वारला. ही बातमी समजतांच मीर जुम्लानें कडप्पा प्रांतांत घुसून मुलूख बळकाविण्यास सुरुवात केली.[२४१] मोगल-कुत्बशाहा-आदिलशाहा यांचा इ. स. १६३६त जो तह झाला त्या तहान्वयें जिंजीच्या वेढ्यांत आदिलशाहानें मध्यें पडण्याची जरूर नव्हती, तसें त्यानें केल्यानें तहाच्या अटी मोडल्या गेल्या वगैरे शहाजहानाकडे कुत्बशाहानें तक्रार केली.[२४२]

हि. १०६० (२५ डिसेंबर १६४९ ते १४ डिसेंबर १६५० इ.स.).— कुत्बशाहानें आदिलशाहास चार लाख होन व चार उत्तम रत्नें दिलीं व त्याची गंडिकोटा व कोकबवाडीचा मुलुख घेण्याबद्दल अनुमति मिळविली. ही मिळतांच मीर जुम्लानें इ. स. १६५०च्या सुरुवातीस गंडिकोटा घेतला. तेथून तो चंद्र-गुत्तीवर चालून गेला व तोंहि घेतला.[२४३]

हि. १०६१ (१५ डिसेंबर १६५० ते ४ डिसेंबर १६५१ इ.स.).— मीर जुम्लानें उत्तर कर्नाटकांतील बराच भाग काबिज केला व उत्पन्नहि वीस लाख पगोड्यांवर नेलें. शिवाय हिंदु नायकांकडून दरसाल चाळीस लाख पगोड्यांची खंडणीहि मिळविली. त्याचे पाशीं खासगत चार हजार घोडदळ, तीनशें हत्ती, चार पांचशें उंट, दहा हजार बैल व दहा जहाजें झालीं. त्याचा व्यापारहि फार मोठा

२४१. मद्रास, पत्र, २३ सप्टेंबर १६४८, इं. फॅ. इन इं., १६४६–५०, पृ. २१५; पोर्तुगीज रेकॉर्ड्स् १६४८, सारसंग्रह, ले. ५४८–९, पृ. ११९; महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ. १२२–३; ला मिशन दु मदुरे, व्हा. ३, पृ. ४५६; बालकृष्णकृत शिवाजी दि ग्रेट, व्हॉ. १. पृ. १२२–२५; बु. स., ५११.

२४२. प्रो. सरकार, मॉडर्न रेव्ह्यु, जुलै १९२३.

२४३. महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ.१३१-३२; मद्रास, पत्र, १८ जानेवारी १६५१, इं. फॅ. इन इं., १६५१-४, पृ. २२-३.

व दूरक्र होता. मोगलाशींहि त्यानें दोस्ती केली होती.[२४४] या संपत्ति व शक्तीमुळें तो चढून गेला. त्यानें आदिलशाहींतहि थोडी गडबड केली. तेव्हां आदिलशाहानें इ. स. १६५१च्या अखेरीस खान महमदास त्याचेवर पाठविलें. मीर जुम्ला चंद्रगुप्तीस होता. तेथें खान महमद चालून गेला. मीर जुम्ला किल्ल्यांत जाऊन बसला. आदिलशाही बाजी घोरपड्याच्या सैन्यानें हल्ला चढविला. तेव्हां मीर जुम्लानें महमदखान लोदीस त्याच्यावर पाठविलें. परंतु त्यांत कुत्बशाही सैन्याचा पुरा मोड झाला.[२४५]

हि. १०६२ (५ डिसेंबर १६५१ ते २२ नवंबर १६५२ इ. स.).—सबंध जानेवारी महिना आदिल-कुत्बशाही युद्धांत गेला. खान महमदानें मीर जुम्ल्यास गोवळकोंड्याच्या एका डोंगरांत अडकावून ठेवलें. दोन्ही सैन्यांचा बराच नाश झाला. शेवटीं आदिलशाही सैन्यानें गोवळकोंड्यावर अकस्मात् हल्ला चढविला. तेव्हां मीर जुम्लानें (फेब्रुवारीचे सुरुवातीस) आदिलशाहास सहा लाख होनांची खंडणी दिली. तह झाला. कुत्बशाहाचा सर्व मुलुख परत दिला.[२४६]

हि. १०६४ (१२ नवंबर १६५३ ते ३१ आक्टोबर १६५४ इ. स.).—आदिलशाहाचें वाढतें सामर्थ्य पाहून मीर जुम्लानें कर्नाटकांतील हिंदु नायकांस त्याच्याविरुद्ध उठविण्याचा प्रयत्न केला. आदिलशाही सरदारांशीं सख्यत्वानें न वागतां त्यांच्याशीं अडवणुकीचेंच वर्तन स्वीकारिलें. म्हैसूरच्या नायकास असेंच भरीस घातलें. औरंगजेब दख्खनचे सुभेदारीवर आल्यानें मीर जुम्ला याचें विशेषच फावलें. त्यानें म्हैसुरकरांस औरंगजेबाची मदत मिळवून देण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्यानें ती नाकारल्यानें मीर जुम्लाहि म्हैसुरकरांचे मदतीस गेला नाहीं. शेवटीं वेलूरचा किल्ला आदिलशाहानें घेतला व खान महमदास मीर जुम्ल्यावर पाठविलें. मीर जुम्ल्यानें कर्नाटकांतील मुलुखाचा स्वतंत्र पातशाहा होण्याचें मनांत आणलें व

---

२४४. लिटलूटन व वेंकटचें मद्रासहून पत्र, १७ जानेवारी १६५१, इं. फॅ. इन इं., १६५१-४, पृ. १२; हेग ट्रॅन्स्क्रिप्ट्स्, मा. १, भा. १७, नं. ५१८.

२४५. महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ. १३२; मनुची, भा. १, पृ. २३४.

२४६. महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ. १३२; मद्रास, पत्रें, १४ जानेवारी व १२ फेब्रुवारी १६५२, इं. फॅ. इन इं., १६५१-४. पृ. ९९ व १११.

त्याप्रमाणें त्यानें आदिलशाहाशीं बोलणें लावलें. त्यामुळें कुत्बशाहा व मीर जुम्ला यांच्यांत बेबनाव उत्पन्न झाला.[२४७]

हि. १०६५ (१ नवंबर १६५४ ते २० आक्टोबर १६५५ इ. स.).—अबदुल्ला कुत्बशाहानें मीर जुम्ला यास गोवळकोंड्यास आणण्याबद्दल पुष्कळ प्रयत्न केला. मीर जुम्लाची स्वतंत्र होण्याची खटपट चालूच राहिली. तो राज्यच बळकावितो कीं काय याची लोकांस भीति वाटूं लागली.[२४८]

हि. १०६६ (२१ आक्टोबर १६५५ ते ९ आक्टोबर १६५६ इ. स.).—मीर जुम्ल्यानें शहाजहानाशीं बोलणें लावून मोगलांच्या नोकरींत शिरण्याचें ठरविलें. औरंगजेबानें मीर जुम्लास तावडतोब मिळवून घेण्याचा प्रयत्न केला. त्याचेकडे महमद अमीन नांवाचा मनुष्य पाठविला. मीर जुम्लाचा मुलगा मीर महमद अमीन याजकडेहि बोलणें लावलें. मीर महमद अमीन याचा स्वभाव मुळांतच उद्दाम होता. तो आपल्या बापाच्या संपत्तीच्या व सामर्थ्याच्या जोरावर खास कुत्बशाहाशींहि बेपर्वाईनें वागत असे. मीर जुम्लाची बायको व इतर नातलग गोवळकोंड्यास होते. त्यामुळें त्याला मोगलांकडे सहज निघून जातां आलें नाहीं. औरंगजेबाजवळ चाललेलें हें खलबत उघडकीस येतांच कुत्बशाहास राग आला. शेवटीं मीर जुम्ल्यानें औरंगजेबाकडे संरक्षणार्थ अर्ज केला. तो त्यानें शहाजहानाकडे रवाना केला. ही बातमी समजतांच कुत्बशाहानें मीर महमद अमीन व मीर जुम्लाच्या इतर नातलगांस कैद केलें. मीर महमद अमीन यानें दारूच्या धुंदींत कुत्बशाहाच्या खास बैठकीवर निजल्यानें व त्याची बैठक खराब केल्यावरून त्यास २१ नवंबर १६५५ रोजीं कैद केलें. कैद करितांना मीर जुम्ल्याच्या लोकांनीं थोडासा विरोध केलाच. शहाजहानानें ता. ३ डिसेंबर १६५५ रोजीं फर्मान काढून मीर जुम्ला व त्याच्या मुलास आपल्या नोकरींत घेतलें. या फर्मानाबरोबरच शहाजहानानें कुत्बशाहास एक खलिता लिहून मीर जुम्लास मोगली हद्दींत आपल्या सर्व मालमत्तेसह येऊं देण्या-

---

२४७. हेग ट्रॅन्सक्रिप्टस्, माला १, भाग १९, नं. ५५० व ५५१; मद्रास, पत्र, १८ सप्टेंबर १६५४, इं. फॅ. इन इं., १६५१-४, पृ. २९०; महमदनामा, शिवाजी निबंधावली २, पृ. १३३; बु स., पृ. ५३६.

२४८. मद्रास, पत्र, १७ डिसेंबर १६५५, इं. फॅ. इन इं., १६५५-६०, पृ. ४०.

विषयीं लिहिलें होतें. हें पत्र औरंगजेबास ता. १८ डिसेंबर १६५५ रोजीं मिळालें. त्यानें कुत्बशाहाचें पत्र हैद्राबादेस रवाना केलें. त्यापूर्वी औरंगजेबानें मीर जुम्लास कैद केल्याची बातमी शहाजहानास कळविली व जरूर पडल्यास कुत्बशाहावर चालून जाण्याची परवानगीहि मागितली होती. परंतु मीर जुम्लाच्या सूचनेप्रमाणें औरंगजेबानें अकस्मात् हल्ला घातल्यास कुत्बशाहाकडून राज्य हिसकाविणें शक्य होतें. कुत्बशाहाचें उत्तर येण्यापूर्वीच व शहाजहानाकडून दुसऱ्या खलित्यास फर्मान येण्यापूर्वीच औरंगजेबानें आपला मुलगा सुलतान महमद यास चं. ८ रबिलाखर (२६ डिसेंबर १६५५) रोजीं कूच करून नांदेडास मुक्काम करण्यास सांगितलें. ' सुलतान महमद आपल्या चुलत्याकडे ओरिसाच्या मार्गानें बंगाल्यांत जात आहे तरी त्यास कुत्बशाहींतून जाण्यास वाट मिळावी ' म्हणून कुत्बशाहास कळविलें.[२४९] सुलतान महमद नांदेडास ता. ७ जानेवारी १६५६ रोजीं आला. अधिक कुमक येण्याची व पुढील हुकुमाची तो वाट पहात होता. शहाजहानानें औरंगजेबाच्या दुसऱ्या पत्राचें उत्तर पाठवून त्यास कुत्बशाहावर लढाई करण्याची परवानगी दिली. ती ता. ७ जानेवारी रोजीं पोहोंचली. या फर्मानांत मीर जुम्ला व त्याच्या सर्व नातलगांस सोडण्याची ताकीद होती. हें फर्मान औरंगजेबानें कुत्बशाहाकडे पाठविलें व त्याचबरोबर सुलतान महमदास कुत्बशाही मुलखांत घुसण्यास सांगितलें. तो ता. १० जानेवारी रोजीं नांदेडाहून निघाला व ता. २३ जानेवारीस हैद्राबादेजवळ आला. दुसरें फर्मान व सुलतान महमद चालून आलेला पाहतांच कुत्बशाहानें मीर महमद अमीन व इतर मंडळी व नोकरचाकर यांस सोडलें व सुलतान महमदाच्या हवालीं केलें. स्वामिनिष्ठेचें पत्रहि त्याचबरोबर रवाना केलें. सुलतान

---

२४९. अकीलखान रझी, मनुची व बर्नीअर यांनीं दिलेली ही हकीकत (हदिकतमध्येंहि ही दिली आहे) प्रो. सरकार यांच्या मतें बरोबर नाहीं. परंतु ज्या अर्थी शहाजहानाचें लढाईस परवानगी देणारें फर्मान बऱ्याच उशीरानें आलें त्या अर्थी तत्पूर्वी सुलतान महमद मीर जुम्लानें सुचविल्याप्रमाणें कुत्बशाही घशांत टाकण्यास जात आहे असें बाह्यतः तरी दाखविणें शक्य नव्हतें. यामुळें प्रो. सरकार यांचें या बाबतींतील मत ग्राह्य वाटत नाहीं. सरकार, औरंगजेब, व्हॉ. १, पृ. २५२, बर्नीअर पृ. २०, मनुची, व्हॉ. १ पृ. २३४, परिशिष्ट २ पृ. ७१. कर्नाटकाचे बाबतींतहि सर्व जबाबदारी मीर जुम्लावर टाकून अबदुल्ला कुत्बशाहास मी तुमची बाजू घेऊन प्रयत्न केला हें सांगण्यांत तरी औरंगजेबानें कुत्बशाहाशीं जें वर्तन ठेवलें तें दारा व इतर मंडळीच्या भीतीनें आंत एक व बाहेर एक असेंच होतें असें दिसून येतें. सरकार, औरंगजेब, व्हॉ. १, पृ. २४६ टीप.

महमद हुसेनसागरास आल्यानंतर त्याजकडे जडजवाहिराचा मोठा नजराणा पाठविला. औरंगजेब २० जानेवारीस दौलताबादेहून निघाला. ता. २१ जानेवारी रोजीं कुत्बशाहाचा वकील त्यास जाऊन भेटला. परंतु अद्यापि सर्व मालमत्ता रुजू केली नाहीं या सबबीवर त्या वकीलाचें त्यानें ऐकलें नाहीं. रोजचे रोज नवीन नवीन नजराणे कुत्बशाहा पाठवीत होता. कुत्बशाही वकीलाची अशी संभावना झालेली पाहतांच कुत्बशाहानें आपली सर्व मालमत्ता, जडजवाहीर वगैरे ता. २२ जानेवारी रोजीं रात्रीं गोवळकोंड्यास नेलें. औरंगजेबानें सुलतान महमदास कुत्बशाहास ठार मारण्याचा हुकूम केला होता. परंतु सुलतान महमद हुसेनसागरास येण्यापूर्वीच कुत्बशाहा गोवळकोंड्याच्या किल्ल्यांत जाऊन बसला. ता. २४ रोजीं सुलतान महमद हैद्राबादेंत शिरला. ता. २२च्या रात्रीपासून तें ता. २४च्या दुपारपर्यंत शहरांत भयंकर लुटालुट झाली व जाळपोळ केली. कागदसंग्रह, ग्रंथसंग्रह वगैरेंचा नाश केला. सुलतान महमदानें स्थिरस्थावर करण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. परंतु फारसा उपयोग झाला नाहीं. कुत्बशाहानें रोज मोल्यवान नजराणे व माणसें पाठवून तह करण्याचा शक्य तो प्रयत्न चालूच ठेवला होता. शेवटीं कुत्बशाहानें विजापुरकरांची मदत मागितली. ता. ६ फेब्रुवारीस औरंगझेब हैद्राबादेस आला. तेव्हां कुत्बशाही सैन्यानें हल्ला चढविला. सायंकाळपर्यंत लढाई झाली. तींत दोन्हीहि बाजूंचें बरेंच नुकसान झालें. रात्रीं कुत्बशाही सैन्य जंगलांत व किल्ल्यांत आश्रयास गेलें. दुसऱ्या दिवशीं गोवळकोंड्याचा वेढा चालू झाला. औरंगजेबाच्या अपेक्षेप्रमाणें शाहिस्तेखानाकडून मदत यावी ती आली नाहीं व आवश्याच्या तोफाहि आल्या नाहींत. त्यामुळें अकस्मात् छापा घालून कुत्बशाही बुडविण्याचा डाव फसला. कुत्बशाही सैन्य बाहेरून सारखे हल्ले चढवीत होतें. किल्ल्यावरून तोफांचाहि मारा चालू होता. परंतु त्याच वेळीं तहासाठींहि कुत्बशाहा सारखी खटपट करीत होता. शहाजहानाकडे माफीची याचना केली. उलट औरंगजेबाची आकांक्षा वाढत होती. कुत्बशाही राज्य गिळंकृत करण्याचा त्याचा विचार होता. त्यानें शहाजहानास कुत्बशाहाची अगर त्याच्या तर्फे दारा वगैरेंनीं केलेली विनंति मान्य करूं नये असेंच लिहिलें. परंतु शहाजहानानें दाराच्या विनंतीवरून कुत्बशाहानें खंडणी दिल्यास लढाई थांबविण्याचा हुकुम दिला. तो औरंगजेबास ता. २४ फेब्रुवारी रोजीं मिळाला. परंतु कुत्बशाहाची विनंति मान्य केल्याचें ता. ८ फेब्रुवारीचें फर्मान कुत्बशाहास पोहोंचूंच दिलें नाहीं. मार्चचे सुरवातीस कुत्बशाहानें आपला जांवई

मीर महमद यास औरंगजेबाकडे पाठवून बोलणें लावलें. शाहिस्ताखान व सुलतान महमद यांच्या तर्फे हयात बख्क्ष बेगमेनें स्वतःच भेट घेण्याची इच्छा प्रदर्शित केली. शहाजहानाचें फर्मान आलेंच होतें व शाहिस्तेखान व सुलतान महमदानें कुत्बशाहाची बाजू घेतल्यानें मागील खंडणीची बाकी व एक कोट रुपयांची पेशकश व कुत्बशाहाची दुसरी मुलगी हिचें सुलतान महमदाशीं लग्न या अटींवर तह करण्याची तयारी दाखविली. परंतु पेशकशीची रक्कम जबरदस्त असल्यानें तह कायम होण्यास बराच अवधि लागला. दरम्यान लढाई चालूच होती. कुत्बशाहाचा सरलष्कर मुसाखान यानें किल्ला लढविला. रात्रंदिवस झटून मेहनत घेतली. मोगलातर्फे मीर-इ-मीरान तोफखाना चालवीत होता. तो ता. २७ मार्च रोजीं मारला गेला. नंतर ता. २९ रोजीं शहाजहानाचें औरंगजेबास वेढा तावडतोब उठविण्याबद्दल फर्मान आलें. त्यांत औरंगजेबाच्या वर्तनाबद्दल शहाजहानानें राग प्रदर्शित केला होता. नाइलाजास्तव ता. ३० मार्च रोजीं औरंगजेबानें गोवळ-कोंड्याचा वेढा उठविला. नंतर चार दिवसांनीं सुलतान महमदाचें कुत्बशाहाच्या दुसऱ्या मुलीशीं लग्न झालें. ता. १० मार्च रोजीं कुत्बशाहाची मुलगी सुलतान महमदाच्या डेऱ्यांत दाखल झाली व कुत्बशाहानें औरंगजेबासमोर कुराण हातीं घेऊन राजनिष्ठ राहण्याची शपथ घेतल्यानंतर शहाजहानाचें माफी केल्याचें फर्मान, तह-नाम्याच्या अटी मान्य केल्याचें शहाजहानाच्या दसकतीचें फर्मान, वस्त्रें वगैरे ता. १३ एप्रिल रोजीं कुत्बशाहाकडे पाठविलीं. हयात बख्क्ष बेगम व औरंगजेबाचा जनान-खाना यांच्या विनंतीवरून पेशकशीच्या २५ लाख रुपयांच्या पहिल्या हप्त्यांतून दहा लाखांची सूट मिळाली व नंतर शहाजहानानें खंडणीच्या किंमतीच्या फरका-बद्दल द्याव्या लागणाऱ्या पैशांतून वीस लाखांची सूट दिली. कुत्बशाहाला रामगीरचा प्रांतहि हातचा घालवावा लागला. मोगली सैन्य ता. २१ एप्रिल रोजीं हैद्राबादेहून निघालें व कंदाहारावरून परत दौलताबादेस गेलें.[२५०]

मोगली सैन्य परतल्यानंतर कुत्बशाहानें गोवळकोंड्याच्या तट दुरुस्तीचें वगैरे काम मुसाखानाकडे सोंपविलें. किल्ल्यासभोंवतालील चार मैलांपर्यंतचीं घरें वगैरे पाडून खंदक बांधण्यास सुरुवात केली. तटहि उंच केला. धर्माचार्य नांवाच्या खास

२५०. सरकार, औरंगजेब, व्हॉ. १, पृ. २११–४१; मनुची, व्हॉ. १, पृ. २३१–४, बादशाहनामा, इलिअट डॉसन, व्हॉ. ७, पृ. १०६–१९; ए. इं. मॉ., १९१३–१४ पृ. ५२–५५.

अधिकाऱ्याची त्या कामावर देखरेख होती. हें काम बरींच वर्षें चाललें. हि. १०७७ (इ. स. १६६६)त तें पूर्ण झालें.[२५१]

कुत्बशाहाशीं एप्रिलमध्यें तह झाला. परंतु मीर जुम्लानें मिळविलेला कर्नाटकांतील प्रांत त्याची जहागीर म्हणून मोगलांकडे द्यावा असा औरंगजेबानें आग्रह धरला. त्यानें वारंवार लिहून व मीर जुम्ला शहाजहानास भेटला तेव्हां त्यांच्या तर्फे बोलणें लावून कुत्बशाहास फर्मान आणलें कीं, कर्नाटक प्रांतांतील तुमचे सर्व अधिकारी काढून घ्यावेत व मीर जुम्लास कुत्बशाही राज्यांत पूर्ववत् व्यापार करूं द्यावा. अबदुल्ला कुत्बशाहास हा हुकूम मान्य करणें भाग होतें. परंतु कुत्बशाही सरदारांनीं कर्नाटकाचा ताबा हातून न जाऊं देण्याचे शक्य ते प्रयत्न केले व मीर जुम्लाच्या सरदारांस ताबा देण्यास दिरंगाई केली. मीर जुम्लानें दहा हजार घोडदळ पाठविलें. या सैन्यास ५०,००० कर्नाटकी सैन्य मिळालें. परंतु कुत्बशाही सरदारांनीं कर्नाटकांतील जमिनदार व मांडलिक यांस चिथावून त्यांस बंडास प्रवृत्त केलें. श्रीरंगरायासहि उठवून त्यास आपला मुलूख परत घेण्यास उत्तेजित केलें. श्रीरंगरायाचा सासरा वेंगम नायक हा ८००० सैन्यानिशीं पेटापोलमवर चालून गेला. परंतु मीर जुम्ल्याचा सरदार मीर सय्यद अली त्यास तोंड न देतां पुलिकतास गेला. तेव्हां कोन्नरचेटीनें पुलिकत व पुनामलीस वेढा घातला. जिकडे तिकडे अशा तऱ्हेनें गोंधळ माजल्यामुळें मीर जुम्लाच्या सरदारांचा धीर सुटत चालला. तिरुपति, चिंगलपुट, पुलिकत वगैरे प्रांत श्रीरंगानें घेतला. कुत्बशाही सरदारांनींहि शक्य तो अडथळा केला.[२५२]

हि. १०६७ (१० आक्टोबर १६५६ ते २८ सप्टेंबर १६५७ इ. स.).— श्रीरंगानें मीर जुम्ल्याच्या कर्नाटकांतील सरदारांचा पराजय केला व कुत्बशाही कर्नाटकांतील बराच भाग त्यानें परत घेतला.[२५२]

औरंगजेबानें इ. स. १६५७त आदिलशाहीवर स्वारी करण्याची तयारी केली. मीर जुम्लास तिकडे जाण्याचा हुकूम झाल्यानें कर्नाटकाचा बंदोबस्त व्हावा तसा राहूं शकला नाहीं. औरंगजेबानें कुत्बशाहास पत्रें लिहून त्याच्या

---

२५१. ए. इं. मॉ., १९१३–१४, पृ. ५२–५५; मद्रास ते सुरत, पत्र १६ जुलै १६५६, इं. फॅ. इन इं., १६५५–६०, पृ. ९१.

२५२. साग्रमंडचें पत्र, २ ऑगस्ट १६५६, मद्रास पत्रें, ७ जुलै १६५६, २१ आक्टोबर १६५६, ५ नवंबर १६५६, व २८ जानेवारी १६५७, इं. फॅ. इन इं., १६५५–६०, पृ. ९०–९९; सरकार, औरंगजेब, व्हॉ. १, पृ. २४२–५१.

वर्तनाबद्दल त्याला जरबहि देण्याचा प्रयत्न केला. परंतु शहाजहानाच्या दुखण्यानें व आदिलशाहावर केलेल्या स्वारीचा फायदा घेऊन कुत्बशाहानें मीर जुम्लाच्या सरदारांपासून प्रांत सोडविण्याची खटपट चालूच ठेवली. शेवटीं गंडिकोटा, सिद्धौत वगैरे किल्ले घेतल्यानें. कुत्बशाहास पुन्हां कर्नाटकांत हातपाय पसरण्यास अवसर मिळालें.[२५२]

हि. १०६८ (२९ सप्टेंबर १६५७ ते १८ सप्टेंबर १६५८ इ. स.).— मीर जुम्ल्याचा सरदार तुपाकी कृष्णप्पा यानें फोर्ट सेंट जॉर्जला सप्टेंबर १६५७त वेढा घातला. तोफांच्या अभावीं त्या वेढ्यापासून कांहींच निष्पन्न झालें नाहीं. शेवटीं १९ एप्रिल १६५८ रोजीं वेढा उठविला.[२५३]

बळीरावानें पुनामल्लीस वेढा घातला होता. तोहि कृष्णाप्पा व अय्यापा नायकांच्या सांगण्यावरून त्यानें उठविला.[२५३]

कृष्णाप्पानें चिनातांबी मुदलिआर यास पुलिकतवर पाठविलें. त्यानें तेथें जाऊन मीर जुम्ल्याचा सरदार सय्यद अली यास ठार मारलें व शहर ताब्यांत घेतलें. पुनामल्लीच्या लोकांनीं बंड केलें. म्हणून मुदलिआर पुलिकतहून पुनामल्लीवर चालून गेला.[२५३] तुपाकी कृष्णाप्पाहि त्यास जाऊन मिळाला. परंतु पुनामल्लीच्या लोकांनीं कुत्बशाहाच्या मदतीवर विश्वासून किल्ला निकरानें लढविला. आक्टोबर १६५८ मध्यें कुत्बशाहाचा सरदार कुली बेग यानें जाऊन लढाई दिली. त्यांत तुपाकी कृष्णाप्पाचा पूर्ण पराभव झाला. तो जखमी होऊन कैद झाला. नंतर कुली बेगनें मद्रासच्या सभोंवतालील सर्व मुलुख काबिज केला.[२५४]

हि. १०६९ (१९ सप्टेंबर १६५८ ते ८ सप्टेंबर १६५९ इ. स.).— चंद्रगिरीचा राजा व कुत्बशाहा यांची लढाई चालूच होती[२५५]

कुत्बशाहानें मच्छलीपट्टणास ब्राह्मण सुभेदार त्या मुलुखाचा बंदोबस्त करण्यास पाठविला. त्यास डच व इंग्रज वखारवाल्यांनीं पेशकशी दिल्या.[२५६]

---

२५३. मद्रास, पत्रें, १४ जून, २२ जुलै व आगस्ट १६५८, इं. फॅ. इन इं., १६५५–६०, पृ. १७४–६.

२५४. मद्रास, पत्र, २८ आगस्ट १६५८, इं. फॅ. इन इं, १६५५–६६, पृ. १७५–६; हेग ट्रॅन्सक्रिप्टस, मा. १, भा. २३, नं. ६३९.

२५५. मद्रास, पत्र, ८ आगस्ट १६५९, इं. फॅ. इन. इं., १६५५–६६ पृ. २५७.

२५६. मच्छलीपट्टण, पत्र, १८ जाने. १६६०, इं. फॅ. इन. इ., १६५५-६०, पृ. २५८.

हि. १०७० (९ सप्टेंबर १६५९ ते २७ आगस्ट १६६० इ.स.).— मीर जुम्लाच्या कर्नाटकाच्या प्रांतांत नीट व्यवस्था लागेना. म्हणून औरंगजेबानें मीर अहमद खाफीस मुस्तफाखान असा किताब देऊन या वर्षाचे सुरुवातीस बंदोबस्ता-करितां पाठविलें.[२५७]

हि. १०७१ (२८ आगस्ट १६६० ते १६ आगस्ट १६६१ इ. स.).— नेलोर परगण्यांत एक देऊळ पाडून मशिद बांधली.[२५८]

औरंगजेबानें शाहिस्तेखानास दक्षिणेंत शिवाजीवर पाठविल्यावरून तो जानेवारी १६६१च्या सुमारास दक्षिणेंत आला. कुत्बशाहानें आपली खंडणी चुकती केली होती. परंतु ती रुपयांत दिली होती. औरंगजेबानें ती पगोड्यांत पाहिजे असल्याचें कळविलें. नवीन १२८ पगोड्यांची किंमत जुन्या १०० पगोड्यांइतकी उतरल्यानें कुत्बशाहानें थोडी दिरंगाई लावली. तेव्हां शाहिस्तेखानास ती जरब दाखवून वसूल करण्याचा हुकूम झाला असल्यानें त्यानें गोवळकोंड्यावर चालून जाण्याचें ठरविलें. कुत्बशाहानें सैन्याची भरती करण्यास सुरुवात केली व किल्ल्याचीहि डागडुजी केली. ४० लाख होन खंडणीबाबत भरले. शेवटीं तफावतीचीहि भरपाई केल्यानें लढाईचा प्रसंग टळला.[२५९]

इंग्रज, डच वगैरेकडील कर वसूल करण्यासाठीं कुत्बशाहानें मुसलमान सरदार मोठ्या सैन्यानिशीं मच्छलीपट्टणास रवाना केला.[२६०]

डचांनीं आपल्या कौलीअरच्या तर्फे सेंट थोसवरून पोर्तुगीजांना काढून लावण्याबद्दल बोलणें लावलें. कुत्बशाहा आजारीच असल्यानें त्यानें मीर हकीम मुल्क

---

२५७. औरंगजेबनामा, हिंदी, देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत भा. १, पृ. ४७.

२५८. V. R. ii, Nellor. 787; B. and V. C. 1381, सिवेलकृत 'दक्षिण हिंदुस्थानांतील शिलालेख' पृ. २८२.

२५९. मॉन्युमेंटा हिस्टॉरिआ इंडिया, १६६१, जर्नल ऑफ दि बॉबे हिस्टॉरिकल सोसायटी, व्हॉ. २, नं. २, सप्टेंबर, १९२९, पृ. २६४-५; मद्रास, पत्र, १९ फेब्रवारी १६६१, इं. फॅ. इन इं., १६६१-४, पृ. ३५; मनुशी, भा. २, पृ. २५; डाग रजिस्टर १६६१, नवीन भाग १८, पृ. ३२१.

२६०. मच्छलीपट्टण, पत्र, १५ फेब्रुवारी १६६१, इं. फॅ. इन इं., १६६१-४, पृ. ३९.

(Mr. Hakkim Molk) सरलष्कर याजकडे तो कारभार सोंपविला. कांहींहि निश्चित झालें नाहीं.[२६१]

अबदुल्ला कुत्बशाहानें आपली तिसरी मुलगी अबुल हसन यास दिली. मुसाखान व सय्यद मिरजाफर यांनीं तें लग्न जुळविण्यांत बरीच खटपट केली.[२६२]

हि. १०७२ (१७ आगस्ट १६६१ ते ५ आगस्ट १६६२ इ.स.).— कुत्बशाही सरलष्कर रेझा कुली उर्फ नेकनामखान यानें सेंट थोमच्या पोर्तुगीजांजवळ दोन मोठ्या तोफा मागितल्या. त्या त्यांनीं देण्याचें नाकारलें. या कारणावरून रेझा कुलीनें किल्ल्यास वेढा दिला. यापूर्वीं डच टपून बसले होते. तेव्हां त्यांची मदत मिळणें शक्य नव्हतें. म्हणून पोर्तुगीजांनीं इंग्रजांची मदत मागितली. ती त्यांनीं दिली नाहीं. उलट रेझा कुली व सेंट थोमच्या शहरवासीयांनीं त्यांस मदत न केल्याबद्दल दोष दिला. नेकनामखानानें जोराचे हल्ले चढविले व दाणागोटाहि बंद केला. शेवटीं पोर्तुगीजांनीं सेंट थोम ता. १ मे १६६२ रोजीं नेकनामखानाचे हातीं दिला व पोर्तुगीज मद्रासला पळून गेले. नेकनामखानानें ५००–६०० घोडेस्वार सेंट थोमच्या संरक्षणार्थ ठेवले.[२६३]

हि. १०७३ (६ आगस्ट १६६२ ते २५ जुलै १६६३ इ. स.).— तंजावरचा नायक व आदिलशाहा यांची लढाई चालू असल्यानें नेकनामखान आपल्या सैन्यानिशीं तिरुवेल्लूराला जाऊन बसला.[२६४]

मच्छलीपट्टणचा सुभेदार फतुल्लाखान याचें आणि इंग्रजांचें भांडण आलें. कुत्बशाहाचा सरखैल (the next man to the king) सय्यद मीर जाफर याजकडे मारहाण केल्याबद्दल तक्रार नेली. कुत्बशाहानें ती अमान्य केली व नुकसान झालेंच असेल तर त्याचा विचार करण्याचें आश्वासन दिलें. फतुल्लाखानानें

---

२६१. मॉन्युमेंटा हिस्टॉरिआ इंडिया, १६६१, जर्नल ऑफ दि हिस्टॉरिकल सोसायटी, व्हॉ. २, नं. २, सप्टेंबर १९२९, पृ. २६०–६५.

२६२. परिशिष्ट १, पृ. ६–१२ व परिशिष्ट २, पृ. ७९–८२.

२६३. मनुशी, भा. ३, २७५–६; मद्रास, पत्रें, ११ मार्च, ७ एप्रिल व १२ मे १६६२, ३० जानेवारी १६६३, इं. फॅ. इन इं., १६६१–४, पृ. १४६, २५८–६४.

२६४. मद्रास, पत्र, १६ नवंबर १६६२, इं. फॅ. इन इं., १६६१–४, पृ. १७४.

कुत्बशाही तर्फयांस समुद्रांतील परवाने देण्यांत दिरंगाई केली होती. ते इंग्रजांनीं तावडतोब दिले.[२६५]

मार्च १६६३त मच्छलीपट्टणास बंड झालें. मोठमोठ्या लोकांत मारामारी लागली. बरेच लोक प्राणास मुकले. २००० घोडदळ व २०००० पायदळ बंदोबस्तास गेलें.[२६६]

हि. १०७४ (२६ जुलै १६६३ ते १४ जुलै १६६४ इ. स.).— नवाब मीर जाफर कांहीं दिवस आजारी पडून १६३३च्या जुलैंत वारला.[२६६अ]

इंग्रजांकडून करवसुलीचा हप्ता बरोबर आला नाहीं. तेव्हां नेकनामखानानें आपल्या तीसचाळीस हजार सैन्यासह फोर्ट सेंट जॉर्जजवळ इ. स. १६६३च्या आक्टोबर-नवंबरांत तळ दिला. इंग्रजांचा व नेकनामखानाचा हिशेब मिटेना. कुत्बशाहानें कांहीं जरुरीच्या कामासाठीं नेकनामखानाला परत गोंवळकोंड्यास तावडतोब बोलाविल्यानें हिशेब तसाच गोंधळांत राहिला. शेवटीं इंग्रजांनीं मुसाखानास पेशकश व इतर नजरनजराणे पाठवून भांडण मिटविण्याचा प्रयत्न केला.[२६७]

सयामच्या राजाचा हेजीब कुत्बशाहाच्या मुलाखतीस आला. बरोबर बरेच हत्ती वगैरे सामान आणलें होतें.[२६८]

हि. १०७५ (१५ जुलै १६६४ ते ४ जुलै १६६५ इ. स.).— (आक्टोबर-नवंबर १६६४) गोंवळकोंड्यांत हिंदु-मुसलमानांत मोटी तेढ आली. त्याचा इतरत्रहि परिणाम झाला.[२६९]

---

२६५. मच्छलीपट्टण, कन्सल्टेशन, ४ नवंबर, मद्रास, पत्र, १७ डिसेंबर १६६२, १० जानेवारी १६६३, इं. फॅ. इन इं, १६६१–४, पृ. १७३, १७५–६.

२६६. मच्छलीपट्टण, पत्र, २ एप्रिल १६६३, इं. फॅ. इन इं., १६६१–६४, पृ. २६८.

२६६अ. मद्रास, पत्र, २० जुलै, १६६३, ओल्ड मद्रास व्हेस्टिजिस, भा. १, पृ. २१२.

२६७. मद्रास, पत्रें, ३० जुलै, १० डिसेंबर १६६३, ७ जानेवारी व १८ आक्टोबर १६६४ व ९ जानेवारी १६६६, इं. फॅ. इन इं., १६६१–४, पृ. २७७–८.

२६८. मद्रास, पत्र, १६ व २५ एप्रिल १६६४, इं. फॅ. इन इं., १६६१–४, पृ. ३६३–४.

२६९. मद्रास, पत्र, १८ डिसेंबर १६६४, इं. फॅ. इन इं., १६६१–४, पृ. ३८२–४.

या वर्षाचे सुरुवातीस शिवाजीला आदिलशाहा व कुत्बशाहा यांची आंतून मदत असल्यामुळें त्यानें सुरत लुटलें असा आरोप ठेवून सुरतेच्या नुकसानीची भरपाई करण्याबद्दल औरंगजेबानें कुत्बशाहाशीं बोलणें लावलें.[२७०]

डच वखारवाल्यांनीं सरखैल सय्यद मुझाफरातर्फे पुलिकतच्या वखारीस कोट बांधण्याची कुत्बशाहाची परवानगी मिळविली.[२७०]

कुत्बशाहानें औरंगजेबाकडे जो खंडणीचा भरणा केला होता त्यांतील पुलिकत येथें पाडलेल्या रुपयांबद्दल बरीच तक्रार आली. त्यावरून नेकनामखानानें डचांस दोष दिला. कुत्बशाहाहि आपल्या अधिकाऱ्यांच्या निष्काळजीपणाबद्दल त्यांच्यावर रागावला.[२७०]

या वर्षाचे अखेरीस डच वखारवाल्यांनीं कुत्बशाहास उत्तम हत्ती नजर केला. कुत्बशाहानें डचांस मच्छलीपट्टण येथें अदाह्य घरें बांधण्यास परवानगी दिली. मच्छलीपट्टणांत तेथील सुभेदाराच्या जुलुमामुळें लागलेलीं भांडणें मिटलीं व लोक स्थिर-स्थावर होऊं लागले.[२७१]

हि. १०७६ (५ जुलै १६६५ ते २३ जून १६६६ इ. स.).—इ. स. १६६५च्या मार्चच्या अखेरीस जयसिंग दक्षिणेंत आला. येतांच कुत्बशाहा व आदिलशाहा यांच्याशीं मागील खंडणी वगैरेबद्दल बोलणें लावून लढाईची दहशत दाखविली. परंतु या दोन्हीहि शाहांनीं पडतें घेऊन तह कायम ठेवण्याचा प्रयत्न केला. जयसिंगानें निर्णयात्मक कांहींच ठरूं दिलें नाहीं. त्यामुळें कुत्बशाहानें नेकनामखानास मोठ्या सैन्यानिशीं संरक्षणार्थ सरहद्दीवर ठेवलें व जयसिंग-शिवाजी यांची लढाई चालू असतां मोगलास स्वामिनिष्ठेचीं पत्रें पाठवीत राहून शिवाजीसहि सैन्याची वगैरे मदत केली.

जयसिंगानें या दक्षिणी त्रयींतून शिवाजीस प्रथम फोडून त्याला आदिलशाहाशीं लढण्यास उद्युक्त केलें. नंतर जुलै-आगस्टमध्यें कुत्बशाहाशीं बोलणें लावून त्याला आदिलशाहास मदत न करण्याविषयीं लिहिलें. त्याचप्रमाणें मैत्री वृद्धिंगत करण्यासाठीं कांहीं सुटी वगैरेहि देण्याचें आश्वासन दिलें. नंतर २९ डिसेंबर १६६५

---

२७०. मॉन्युमेंटा हिस्टॉरिआ इंडिआ, ९ आक्टोबर १६६४चा वृत्तांत, जर्नल ऑफ दि बॉंबे हिस्टॉरिकल सोसायटी, व्हॉ. ३, नं. २, सप्टेंबर १९३०, पृ. २७८–९, २८२.

२७१. मॉन्युमेंटा हिस्टॉरिआ इंडिआ, जर्नल ऑफ दि बॉंबे हिस्टॉरिकल सोसायटी, व्हॉ. ४, नं. १, मार्च १९३१, पृ. ७७.

रोजीं जयसिंग सैन्यासह विजापुराजवळ आला. तेव्हां कुत्बशाहानें नेकनामखानास आदिलशाहाच्या मदतीस जाण्यास सांगितलें. नेकनामखानाबरोबर बारा हजार घोडदळ व चाळीस हजार पायदळ होतें. जयसिंगानें कुत्बशाही सैन्य आदिलशाहाच्या मदतीस येत आहे असें ऐकून ता. ५ जानेवारी १६६६ रोजीं वेढा उठविला व मोगली सैन्यास मागें परतण्याचा हुकूम दिला. कुत्बशाही सैन्य जानेवारीच्या अखेरीस विजापुरास पोहोंचलें. आदिलशाहानें नेकनामखान व त्याच्या सैन्यास शहरांत सन्मानानें आणण्याचा हुकुम दिला व अलीबुरुजासमोर मुजरा घेतला. नंतर आदिलशाही सैन्य एका बाजूवरून व कुत्बशाही सैन्य दुसऱ्या बाजूवरून मोगलावर हल्ले चढविण्यास विजापुराहून निघालें. मोगली सैन्य आपल्या मुलखांत गेल्यानें कुत्बशाही सैन्यास लढाई देण्याचा प्रसंगच आला नाहीं. शेवटीं मोगल-आदिल-कुत्बशाहा यांचा तह झाला व त्यांचीं सैन्यें आपआपल्या राज्यांत परत गेलीं.[२७२]

मद्रासच्या पोर्तुगीज व कांहीं इंग्रज वखारवाल्यांनीं गडवड केल्यावरून नेकनामखानानें तेथील सैन्याकडून फोर्ट सेंट जॉर्जला वेढा देवविला.[२७२अ]

हि. १०७७ ते १०७९ (२४ जून १६६६ ते २१ मे १६६९ इ.स.).— कर्नाटकांत या वेळपर्यंत तनखा देऊन सरकारी सुभेदार नेमले जात असत. त्याऐवजीं या वर्षी तेथें लहान लहान जहागिरी निर्माण करून त्या ठराविक भाडे-पट्ट्यानें अगर खंडणीनें दिल्या.[२७३]

शिवाजी आग्ऱ्याहून १७ आगस्ट १६६६ रोजीं निसटला. गोवळकोंडा प्रांतांतून हैद्राबादेवरून तो परत दक्षिणेंत आला. येतांच कुत्बशाहाशीं खलबत करून दोघांनीं मिळून राज्यांचा विस्तार करण्याचें ठरविलें. लढाईची चांगली तयारी केली. सर्व प्रकारची मदत कुत्बशाहानें द्यावी व शिवाजीनें किल्ले काबिज करावेत

---

२७२. प्रो. सरकार, औरंगजेब, व्हॉ. ४, पृ. १०१, १०६, ११४, ११८, १२३; फिंच मॅन्यु, भा. १, पृ. ३३६; सारसंग्रह, पृ. २८७; बु. स. ६०२–५; पेडापोलम, पत्र, २३ जानेवारी १६६६, इं. फॅ. इन इं., १६६५–७, पृ. २२८.

२७२अ. मद्रास, पत्र, २० एप्रिल १६६६, सुरत, पत्र, १८ डिसेंबर १६६५. इं. फॅ. इन इं., १६६५–७.

२७३. मच्छलीपट्टण, पत्र, ७ जानेवारी १६६७, इं. फॅ. इन इं., १६६५–७, पृ. २५४.

असें ठरलें. आदिलशाहींतील व नंतर मोगली हद्दींतील बरेच किल्ले घेतले. त्यांपैकीं एकदोन फक्त कुत्बशाहाच्या हवालीं झाले. बाकीचे शिवाजीनें बळकाविले.[२७४]

हि. १०८० (२२ मे १६६९ ते १० मे १६७० इ. स.).—(आक्टोबर १६६९) कुत्बशाहाच्या हेजिबानें औरंगजेबाची भेट घेतली. एक हजार मोहरा व पंधरा हत्ती नजर दिले.[२७५]

हि. १०८२ (१ मे १६७१ ते १८ एप्रिल १६७२ इ. स.).—अबदुल्ला कुत्बशाहानें मुसाखानाकडून एक मशिद बांधविली.[२७६]

हि. १०८३ (१९ एप्रिल १६७२ ते ८ एप्रिल १६७३ इ. स.).—रविवार चं. ३ मोहरम हि. १०८३ (२१ एप्रिल १६७२) रोजीं अबदुल्ला कुत्बशाहा वारला.[२७७] अबदुल्ला कुत्बशाहानें मृत्यूपूर्वी आपल्या वजिरांस बोलावून आणून आपले मागें राज्य अबुल हसन यास देण्याबद्दल सांगितलें होतें. परंतु अबदुल्ला कुत्बशाहा मरतांच त्याची वडील मुलगी 'फतिमा खानम ऊर्फ मा साहेबा खानिझ-इ-कातन' हिनें आपल्या सावत्र मुलास तख्तावर बसविण्याचा प्रयत्न केला. तिचा नवरा मिर्झा निजामुद्दीन अहमद यास त्याच्या उद्धट स्वभावामुळें मोठमोठ्या वजिरांपैकीं कोणींच साहाय्य केलें नाहीं. फतिमा खाननें आपल्या तुर्की व सिद्दी नोकरांच्या साहाय्यानें राजवाडा ताब्यांत घेतला. परंतु मुसाखान, सय्यद मुझाफर आणि त्याचे पेशकर मादण्णा व आकण्णा व मलिक मिष्क मिया यांनीं स्थिरस्थावर करून अबुल हसन यास तख्तावर बसविलें. मिर्झा अहमद व त्याचा मुलगा मीर अली यांस कैद केलें.[२७८]

अबदुल्ला कुत्बशाहास एक मुलगा व तीन मुली झाल्या. मुलगा आठ महिन्यांचा होऊन ३१ डिसेंबर १६३२ रोजीं रात्रीं वारला.[२०३]

---

२७४. मुंतखब-उल लुबाब, इलिअट डॉसन, व्हॉ. ७, पृ. २८६–७; मच्छलीपट्टण, पत्रें, १६ जुलै व ३ आणि २१ सप्टेंबर व सुरत, पत्र, नवंबर १६६६, इं. फॅ. इन इं., १६६५–७, पृ. २४५, २४७, २४९, १७५–६; जेधे शकावली.

२७५. औरंगजेबनामा, भाग २, देवीप्रसाद मुन्सिफकृत, पृ. १९.

२७६. शिलालेख, ए. इं. मॉ., १९१७–८, पृ. ५०.

२७७. कबरीवरील शिलालेख, ए. इं. मॉ., १९०७–८, पृ. २६, १९१५–६, पृ. ४०; परिशिष्ट २, पृ. ६७;

२७८. परिशिष्ट १, पृ. १४–५ व परिशिष्ट २, पृ. ८८–९०.

अबदुल्ला कुत्बशाहास बुधवार चं. ६ रमझान हि. १०४० (३० एप्रिल १६३१ इ. स.) रोजीं एक मुलगी झाली.[१९०] ही बहुधः वडील मुलगी असावी. हिचें लग्न मिर्झा निजामउद्दिन अहमदाशीं झालें. हा इराणचा शाहा अब्बास दुसरा याचा भाचा असून[२७९] मदिनाचा रहिवाशी होता. याचें पहिलें लग्न मक्केस झालें. या पत्नीपासून त्याला सय्यद अली नांवाचा एक मुलगा मदिना येथें जुलै १६४२ इ. स.त झाला. त्यानंतर मिर्झा निजामउद्दिन हैद्राबादेस आला व त्याचें अबदुल्ला कुत्बशाहाच्या वडील मुलीशीं इ. स. १६५६ पूर्वीं लग्न झालें. याचा मुलगा सय्यद अली मासुम हाहि १८ डिसेंबर १६५७ रोजीं हैद्राबादेस आला. हे दोघेहि हैद्राबादेस राहात असत. मिर्झा निजामउद्दिन हा कुत्बशाही सरदारांशीं नीटपणें वागत नसे. त्यास स्वतंत्र अधिकार दिला नव्हता. हा व सय्यद अली यांस अबदुल्ला वारतांच कैदेंत टाकलें. मिर्झा अहमद कैदेंत असतांनाच शनवार चं. २६ सफर हि. १०८५ रोजीं (२३ मे १६७४ इ. स.) सायंकाळीं वारला.[२७९] त्याची बायको फतिमा खानन ऊर्फ मा साहेबा खानिझ-इ-कातन ही चं. २० सव्वाल हि. १०८७ (१६ डिसेंबर १६७६ इ. स.) रोजीं वारली.[२८०] तिचा सावत्र मुलगा सय्यद अली इ. स. १६८२चे सुरुवातीस कैदेंतून पळाला व बऱ्हाणपुरास जाऊन औरंगजेबास भेटला. त्यानें त्याला नोकरींत घेतलें. दीडहजारी दिली. सय्यद अली औरंगजेबाबरोबर औरंगाबादेला (२२ मार्च १६८२ इ. स.) आला. त्यानें त्याला औरंगाबादेची फौजदारी (Haris) दिली. तेथें तो बरेच दिवस होता. नंतर त्याला माहुर वगैरे किल्ल्यांची हवालदारी मिळाली. नंतर तो बऱ्हाणपुरचे दिवाणीचे कामावर होता. पुढें कांहीं दिवसांनीं यात्रेस जाण्याची परवानगी घेऊन मेशेद, इस्पहान वगैरे ठिकाणीं गेला. शेवटीं त्यानें शिराझ शहरीं पाठशाळा काढली व तेथेंच तो इ. स. १७०५त वारला. यानें बरेच ग्रंथ लिहिले.[२८१]

अबदुल्ला कुत्बशाहाची दुसरी मुलगी औरंगझेबाचा वडील मुलगा सुलतान महमद यास दिली होती. तिचें ४ एप्रिल १६५६ रोजीं लग्न झालें व ती ता. १०

---

२७९. कबरीवरील शिलालेख, ए. इं. मॉ., १९२३–४, पृ. ३२.

२८०. कबरीवरील शिलालेख, ए. इं. मॉ., १९१५–६, पृ. ४०; ए. इं. मॉ., १९०७–८, पृ. २६वर तिचे कबरीवरील याच शिलालेखांतील तारीख १३ सव्वाल हि. १०८७ (९ डिसेंबर १६७६ इ. स.) दिली आहे.

२८१. परिशिष्ट १, पृ. ५; परिशिष्ट २, पृ. ८३–८६.

एप्रिल रोजीं सुलतान महमदाकडे गेली.[२५०] सुलतान महमद ८ जून १६५९ रोजीं सुजास मिळाला. नंतर आठ महिन्यांनीं तो परत बापाकडे आला. औरंगजेबानें त्याला ग्वाल्हेर येथें कैदेंत ठेवलें. इ. स. १६७२च्या डिसेंबरांत त्यास कैदेंतून मुक्त करून दिल्लीस आणलें. नंतर तो ३ डिसेंबर १६७६ रोजीं वारला.[२८२]

अबदुल्ला कुत्बशाहाची तिसरी मुलगी अबुल हसन ऊर्फ तानाशाहा कुत्बशाहास दिली होती. हिचें इ. स. १६६०त लग्न झालें. हिला अबदुल्लाच्या मृत्यूपूर्वी दोन मुली व एक मुलगा झाला होता.[२८३] या मुलालाच बंदी सुलतान या नांवानें संबोधलें गेलें असावें. औरंगजेबानें यास कुत्बशाही बुडविल्यानंतर दरबारांत दाखल करून घेतलें होतें. परंतु कुत्बशाही सरदार याला मान देतात हें पाहून त्याला दरबार मना केला.[२८४]

अबदुल्ला कुत्बशाहानें आरबी व फारसी जाणणारे लोक जवळ ठेवून तत्कालीन उत्तम उत्तम ग्रंथ वाचवून घेतले होते. याच्या कारकीर्दींत लेखकवर्गास बरेंच उत्तेजन मिळालें व पुष्कळ ग्रंथ लिहिले गेले. 'बऱ्हाण-इ-काटेआ' नांवाचा फारसी शब्दकोश अबदुल्ला कुत्बशाहासच ग्रंथकर्त्यानें अर्पण केला. मंगळवार हा आठवड्याच्या सुटीचा दिवस ठरविला. पुष्कळ शाळा (मदारिस-इ-अली) काढून त्यांवर पगारी शिक्षक नेमले.[२८५]

२०. मीर जुम्ला:—महमद सय्यद हा इराणांतील आर्दिस्तानचा राहणारा. हा एका तेलाच्या व्यापाऱ्याचा मुलगा. हा तरुणपणींच (१६३० इ. स.) हैद्राबादेस आला व एक जडजवाहीर विकणाऱ्या व्यापाऱ्याजवळ राहून बराच पैसा मिळविला. इ. स. १६३६च्या अखेरीपर्यंत तो व्यापारच करीत असावा.[२८६] लवकरच अबदुल्ला कुत्बशाहाच्या मर्जींत आल्यानें त्याला त्यानें नोकरींत घेतलें. नोकरींत घेतल्यावरहि त्यास स्वतंत्र व्यापार करण्याची परवानगी होती. मिर्झा हमजास इ. स. १६३३त सरखैली दिली होती.[२११] बहुधः इ.स. १६३७त मिर्झा

२८२. प्रो. सरकार, औरंगजेब, व्हॉ. ३, पृ. ४३–४.

२८३. परिशिष्ट १, पृ. १४–५.

२८४. परिशिष्ट २, पृ. १८२–३.

२८५. परिशिष्ट २, पृ. ५७–८ व ६८.

२८६. सुरत डायरी, २५ डिसेंबर १६३६, इं. फॅ. इन इं., १६३३–३६, पृ. ३१५.

हमजाची सरखैली सय्यद महमद अमीनास दिली असावी.[२८७] सय्यद महमदानें व्यापारासाठीं स्वतःचींच गलबतें (Junks) बांधण्यास सुरुवात केली. पहिलें ८०० टनी गलबत नरसापुरास इ. स. १६३८ जुलैंत बांधलें.[२८८] इराणापर्यंत हीं गलबतें जाऊं लागलीं. इ. स. १६४३त इंग्रज वखारवाल्यांसहि शेंकडा दीड टक्के व्याजानें रकमाहि देऊं केल्या. मीर महमद अमीन इ. स. १६४६च्या अखेरीस 'गोवळकोंडा राज्यांतील सर्वसत्ताधीश वजीर व सरखैल' समजला गेला.[२८९] इ. स. १६४५च्या अखेरीस कुत्बशाहानें कर्नाटकांत श्रीरंगावर स्वारी केली. सय्यद महमदास मुख्य सेनापती नेमलें. बहुधः त्या वेळीं सय्यद महमदास मीर जुम्लतीचा अधिकार मिळाला असावा.[२९०] इ. स. १६४६च्या अखेरीस त्याला 'अल-नवाब' म्हणून संबोधूं लागले असावेसें दिसतें.[२९१] इ. स. १६४७च्या पावसाळ्यांत तो युरोपिअन लोक नोकरीस ठेवूं लागला. मोठमोठ्या तोफाहि त्यानें विकत वगैरे घेतल्या.[२९२] इ. स. १६५१च्या सुरुवातीस मीर जुम्ल्याच्या सत्तेचें व संपत्तीचें पुढीलप्रमाणें वर्णन केलें आहे. "सर्व राज्याचा कारभार जवळ जवळ त्याच्याच अनुमतीनें चालतो. कुत्बशाहाच्या खालोखाल यालाच सर्वजण मान देतात. त्यानें वार्षिक वीस लाख पगोड्यांचा प्रांत अधिक मिळवून दिला आहे. कर्नाटकाचा जवळ जवळ सर्वच भाग त्यानें जिंकला. या प्रांतांत सर्व तऱ्हेचें कापड होतें. जडजवाहीर, लोखंड, पोलाद, सोडा वगैरे जिन्नस येथें बरेच मिळतात. हिंदु राजांकडून वार्षिक चाळीस लाखांची खंडणी वसूल करतो. त्याच्या खास मालकीचे चार हजार घोडे, तीनशें हत्ती, चारपांचशें उंट, दहा हजार बैल असून त्याचा व्यापार गोवळकोंडा, विजापूर, व मोगली प्रांतांत चालतो. शिवाय पेगु, तेनासरी, आचीन, आराकन, इराण,

---

२८७. मच्छलीपट्टण, पत्र, २६ सप्टेंबर १६३७, इं. फॅ. इन इं., १६३७–४१, पृ. ३०. या पत्रांत सरखैलीचा प्रथम उल्लेख आला आहे.

२८८. सुरत, पत्र, २६ जुलै १६३८, इं. फॅ. इन इं., १६३७–४१, पृ. ८०.

२८९. सुरत, पत्र, १७ जानेवारी १६४३, इं. फॅ. इन इं., १६४२–४५, पृ. ८८.

२९०. मद्रास, पत्र, २१ जानेवारी १६४६ व १० फेब्रुवारी १६४६, इं. फॅ. इन इं., १६४६–५०, पृ. २५६. या पत्रांत प्रथमतःच सय्यद महमदास मीर जुम्ला म्हटल्याचें आढळतें.

२९१. मद्रास, पत्र, ४ जानेवारी १६४७, इं. फॅ. इन इं., १६४६–५०, पृ. ७०.

२९२. मद्रास, पत्र, ९ आक्टोबर १६४७, इं. फॅ. इन इं., १६४६–५०, पृ. १६६.

बंगाल, मक्का, मेदक, मालदीव व मादागस्कर या बंदरांतहि त्याचीं गलबतें जातात व व्यापार करतात. त्याचीं सध्यां दहा मोठीं गलबतें असून तो आणखीहि बांधीत आहे. "[२९३] इ. स. १६५५च्या अखेरीस त्यानें जवळजवळ दीडशें कोस लांबीचा प्रांत कुत्बशाहींत सामील केला. परंतु इ. स. १६५५त त्याला स्वतंत्र होण्याची इच्छा झाली. आदिलशाहाकडे प्रथम बोलणें लावलें. परंतु तेथें त्याच्या इच्छेप्रमाणें घडून न आल्यामुळें त्यानें औरंगजेबातर्फे शहाजहानाशीं बोलणें लावलें. त्यामुळें त्याच्यांत व कुत्बशाहांत वैमनस्य आलें. शेवटीं अबदुल्ला कुत्बशाहानें त्याचीं मुलेंमाणसें कैद करून मालमत्ताहि २१ नवंबर १६६५ रोजीं जप्त केली. परंतु मीर जुम्ला व त्याचा मुलगा महमद अमीन यांस मोगली नोकरींत घेतल्यानें त्यांस २३ जानेवारी १६५६ रोजीं मोगली सैन्यांत मुक्त करण्यांत आलें. नंतर औरंगजेबानें गोंवळकोंड्यास वेढा घातला. तो चालू असतां ता. २० मार्च १६५६ इ. स. रोजीं मीर जुम्ला औरंबजेबाला हैद्राबाद येथें भेटला. परंतु शहाजहानाचा कडक हुकूम आल्यामुळें सबंध कुत्बशाही मोगलांच्या घशांत घालण्याचा त्याचा बेत फसला. एप्रिल १६५६त तह झाला. त्यांत कर्नाटक प्रांत मीर जुम्ल्याची जहागीर झाली व त्यास कुत्बशाहींत पूर्ववत् व्यापार करण्याची परवानगी राहिली. परंतु यानंतर कर्नाटकाचा कारभार त्याला स्वतःस पाहणें अशक्य झाल्यानें दक्षिणेंतील हिंदु राजे व कुत्बशाहा यांनीं आस्ते आस्ते तो प्रांत घेतला.[२५०] औरंगजेबानें मीर जुम्ल्यास दिल्लीस ७ मे १६५६ रोजीं रवाना केलें. तो तेथें ७ जुलै १६५६ला गेला. मीर जुम्ल्यास मुआझ्झमखान असा किताब देऊन त्यास शहाजहानानें आपला मुख्य वजीर केलें. नंतर २६ नवंबर १६५६ रोजीं त्याला विजापुरच्या स्वारींत औरंगजेबास मदत करण्यासाठीं जाण्याचा हुकूम झाला. मीर जुम्ला दिल्लीहून १ डिसेंबर रोजीं निघाला व १८ जानेवारी १६५७ रोजीं औरंगाबादेस आला. २८ फेब्रुवारी रोजीं बिदराजवळ गेला व २ मार्चला बिदरास वेढा घातला. पावसाळ्यापर्यंत वेढा चालूच राहिला. मध्यंतरीं मीर जुम्ल्यानें आपलें सैन्य कुलबर्ग्यापर्यंत नेऊन बरीच लुटालूट केली. परंतु आदिलशाहाशीं तह करण्याचा हुकूम आल्यावरून औरंगजेबास दक्षिण पादाक्रांत करण्याच्या मीर जुम्ल्याच्या आकांक्षेस आळा घालावा लागला. पुन्हां औरंगजेबानें तहान्वयें परेंडा घेण्याच्या इराद्यानें आदिलशाहाशीं लढाई सुरू केली. इकडे

---

२९३. लिटलटन व वेंकटचें मद्रासहून पत्र, १७ जानेवारी १६५१, इं. फॅ. इन इं., १६५१–४, पृ. १२.

शहाजहान आजारी झाला व त्याचें दुखणें दिवसेंदिवस वाढूं लागलें. त्यानें दारास तख्ताचा वारस केलें. तेव्हां दारानें औरंगजेबाचा मदतगार मीर जुम्ला यास दक्षिणेंतील लढाईची सबब सांगून त्याची मुख्य वजिरी दूर केली. त्याचा मुलगा महमद अमीन दरबारांत काम पाहात असे त्याला दरबार मना केला. परेंडा घेतल्यानंतर परत दरबारीं यावें असा शहाजहानच्या नांवानें मीर जुम्ल्यास हुकूम काढला. औरंगजेबानें मीर जुम्ल्यास २८ सप्टेंबर १६५७ रोजीं परेंडावर पाठविलें. त्याच्या अपेक्षेप्रमाणें किल्ला हातीं येण्याचें चिन्ह दिसेना. तरी त्याला अशा वाटत होतीच. औरंगजेबानें आदिलशाहीचा बेत ओळखला व त्यानें ४ नवंबर १६५७ रोजीं सुलतान महमदास मीर जुम्ल्याच्या मदतीस रवाना केलें. तरीहि किल्ला हातीं येईना. औरंगजेबाचा तर दिल्लीच्या राजकारणाकडे अधिकाधिक ओढा पडूं लागला. तेव्हां त्यानें सुलतान महमदास परत बोलावून सुलतान मुआइझमाला परेंडावर पाठविलें. परंतु किल्ला हातीं येईना. इकडे औरंगजेब तख्तासाठीं प्रयत्न करूं लागल्याचें समजतांच मीर जुम्ल्यास दिल्लीस येण्याविषयीं डिसेंबर १६५७त ताकीदपत्रें धाडलीं. उलट औरंगजेबानें या पत्रांचा फायदा घेऊन मीर जुम्ल्यास तांतडीनें परत बोलाविलें. तो १ जानेवारी १६५८ रोजीं औरंगाबादेस पोहोंचला. त्यास औरंगजेबानें भेटण्यास बोलाविलें. तो नाखुषीनें त्याला भेटला. परंतु औरंगजेबानें त्याला तात्काळ कैद केलें. नंतर औरंगजेब तख्तावर येतांच त्याची दौलताबादेहून सुटका झाली. तो दौलताबादेहून निघून प्रथम औरंगजेबास भेटला. त्यास खान-इ-खानन असा किताब देऊन त्याला जानेवारी १६५९त सुजा बिहार प्रांतांत पळून गेला होता त्याच्या पाठलागार्थ पाठविला. १२ मे १६६० पर्यंत त्याला सुजाशींच झगडावें लागलें. नंतर मीर जुम्ल्यास बंगालच्या सुभेदारीवर पाठविलें. त्यानें कुचबिहार व आसामचा प्रांत काबीज केला. परंतु या मोहिमेवर असतांनाच तो डिसेंबर १६६२त आजारी झाला व नंतर डाक्का येथें १ एप्रिल १६६३ रोजीं वारला.[२९४] मीर जुम्ल्याचा मुलगा महमद अमीन कांहीं दिवस दिल्लीस होता. शेवटीं त्याला लाहोरची सुभेदारी दिली होती. तेथें तो बरींच वर्षे होता. मीर जुम्ला मरतांच त्याचा दक्षिणेंतील व्यापार व दर्यावर्दी व्यवहार सर्व बुडाला.

---

२९४. प्रो. सरकार, औरंगझेब व्हॉ. १, पृ. २५८–३११, ३४१–६३; व्हॉ. २, पृ. २३७–८८, व्हॉ. ३, १५६-७९; परिशिष्ट २, पृ. ७०, ७४-९; मद्रास, पत्र, नवंबर १६५६ व २८ जानेवारी १६५७, व्हेस्टिजिस ऑफ ओल्ड मद्रास, भा. १, पृ. १६५–८.

२१. अबुल हसनचें पूर्ववृत्तः—अबुल हसनच्या पूर्वजांची अगर घराण्याची कांहींच माहिती अद्यापि उपलब्ध नाहीं. त्याच्या बापाच्याहि नांवाचा कोठें उल्लेख आढळत नाहीं. तो अरब असून चांगल्या व प्रसिद्ध घराण्यांतील होता. तो गोवळकोंड्यास आला व कुत्बशाहास भेटला. तेव्हां त्याच्या फारसी बोलीवरून व इराणी पेहराव व वागणुकीवरून त्यास कुत्बशाहानें आपल्या नौकरींत ठेवलें. एक लहानसा सुभा दिला. आस्ते आस्ते तो वाढत वाढत मोठ्या हुद्यावर आला व वारला. त्यास जहागिर वगैरे मिळाली नसल्यानें त्याच्या मृत्यूनंतर अबुल हसनला गरिबींत दिवस काढावे लागले. अवदुल्ला कुत्बशाहाच्या घोडदळांत त्यानें नौकरी धरली व त्यास दरमहा दहापंधरा पगोड्यांचें वेतन मिळूं लागलें. बापाच्या मृत्यूनंतर त्यानें जवळजवळ चवदा वर्षे अशा हलाखींत काढलीं.[२९५]

याच सुमारास अवदुल्ला कुत्बशाहानें आपल्या तिसऱ्या व आवडत्या मुलीसाठीं सुलतान महमद नांवाच्या एका सय्यद घराण्यांतील तरुणाची योजना केली होती. परंतु त्याला आपण पातशाहाचा जांवई होणार या कल्पनेनें पछाडल्यामुळें तो राज्यांतील मोठमोठ्या सरदारांशीं व वजिरांशीं अगदीं उद्दामपणाचें वर्तन करूं लागला. त्या योगानें त्याचें व कुत्बशाहाचा वडील जांवई मीर महमद याचेंहि वांकडें आलें. शेवटीं कुत्बशाहाच्या वजिरांनीं –बहुधः मुझाफरखानानें– सुलतान महमदाऐवजीं दुसरा एखादा उच्च घराण्यांतील व स्वरूपवान् वर शोधावा असें अवदुल्लाच्या मनांत भरवून दिलें. अवदुल्लानें मुसाखान व सय्यद मीर जाफर यांचा सल्ला घेतला. त्यांस मुझाफरखानाचा विचार पटला. कुत्बशाहानें वर शोधण्याचा त्या वजिरांना हुकूम दिला. त्यांनीं अबुल हसनची निवड केली. सय्यद मीर जाफर यानें अबुल हसन यास घरीं बोलावून आणलें व त्याला इकडे तिकडे कुशल प्रश्न विचारून त्याच्या बापाच्या थोरवीबद्दल बरीच प्रशंसा केली. त्याच्या त्या वेळच्या दैनावस्थेबद्दल दिलगिरी प्रदर्शित केली. मोठी नोकरी मिळणें शक्य असल्यास मदतहि देण्याचें आश्वासन दिलें. या अवधींत कुत्बशाहानें अबुल हसनास पडद्याआडून चांगलें पाहून घेतलें. त्याचें रूप त्याला प्रथम पसंत आलें नाहीं. मीर जाफरनें काळजीनें व गरिबीनें त्याची चर्या तेवढी प्रफुल्ल दिसत नाहीं, परंतु त्यास थोडीशी सुस्थिति प्राप्त होतांच तो सुंदर दिसेल असें सांगितलें. कुत्बशाहानें प्रयत्न करून पाहाण्याची आज्ञा दिली. मीर जाफरनें आपल्या सराफास (पोतदारांस ?) अबुल हसनची खासगी

---

२९५. परिशिष्ट १, पृ. २–३.

गांठ घेऊन त्याला लागेल तो पैसा देण्याचा व त्यास अशा प्रकारची आज्ञा आहे हें न समजूं देण्याचा हुकूम दिला. सराफांनीं अबुल हसनशीं मैत्री संपादिली. त्यास थोडथोडा पैसाहि कर्जाऊ देऊं लागले. दोनतीन हजार होनांपर्यंत कर्ज दिलें. बहुधः थोडा अधिक खर्च करून व मेजवान्या देऊन नोकरींत वढती करून घेण्याचा उपाय सुचविला असावा व अशा तऱ्हेनें प्राप्ती वाढतांच कर्जफेड करण्याची सवडहि त्यांनीं दिली असावी. पैसा मिळूं लागतांच त्यानें घोडे, नोकरचाकर वगैरे ठेवले व याप्रमाणें सुखानें आयुष्य जाऊं लागतांच थोड्याच महिन्यांत तो चांगला दिसूं लागला. मीर जाफरनें त्याच्या चर्येत व वर्तनांत बराच बदल झालेला पाहतांच त्यानें पुन्हां त्यास कुत्बशाहास दाखविण्याची खटपट केली. तेव्हां तो कुत्बशाहाच्या मनांत भरला व त्यानें अबुल हसन वारंवार त्याच्या नजरेस पडेल अशी व्यवस्था करण्याचा हुकूम दिला. दिवसेंदिवस अबदुल्लाच्या मनांत तो जास्तच भरूं लागला. शेवटीं अबदुल्ला कुत्बशाहानें आपली मुलगी अबुल हसन यास देण्याचा नक्की बेत केला. हा गुप्तपणें केलेला निश्चय मूर्त स्वरूपांत आणण्याची आज्ञा झाली. सुलतान महमद किंवा मीर अहमद यांस दखलहि लागूं दिली नाहीं.[२९६]

एके दिवशीं सायंकाळीं कुत्बशाहानें जाफर बेग, डबीर व एक घोडेस्वार अबुल हसनला आणण्यास रवाना केला. त्या वेळीं अबुल हसन आपल्या मित्र-मंडळींस मेजवानी देण्यांत दंग झाला होता. सरकारी अधिकारी दाराशीं आलेले पाहतांच तो बराच गोंधळला. विशेषतः कुत्बशाहाकडील अंगरखा पुढें करतांच तर तो अगदींच घाबरला. त्याला तो अंगरखा विषारी असून कुत्बशाहानें आपल्याला मारण्याच्याच उद्देशानें पाठविला असावा असें वाटून त्यानें डबीरास 'आपण कांहीं एक गुन्हा केला नसून अगदीं इमानानें वागत आलों आहों. जर कांहीं अलीकडे अधिक खर्च करून माझ्या कुलास योग्य अशा इतमामानें वागतों हाच जर गुन्हा

---

२९६. परिशिष्ट १, पृ. ३–१०, परिशिष्ट २, पृ. ७९–८१. लग्नाचा हा मजकूर विशेष संभवनीय दिसतो. हा समकालीन माणसानें लिहिला असल्यानें महत्त्वाचा आहे. हें कारस्थान गुप्त असल्यानें लोकांनीं अबुल हसनच्या लग्नाविषयीं अनेक तर्क केले असल्यास नवल नाहीं. अबदुल्ला कुत्बशाहासारखा शाहा आपल्या आवडत्या मुलीला वाटेल तो वर पकडून आणून तिचें त्याच्याशीं लग्न लावील ही गोष्ट अशक्य आहे. इतिहासकारांना खरें कारण व हें लग्न कसें घडून आलें याची हकीकत न समजल्यामुळें त्यांनीं दैवी चमत्कार, साधूंचे आशीर्वाद वगैरेसारखीं कारणें दिलीं आहेत. (परिशिष्ट २, पृ. ८१–३) परंतु तीं व्यवहारास धरून नाहींत.

वाटत असेल तर तसें न करण्याची' त्यानें हमीहि दिली. शेवटीं हताश होऊन तो अंगरखा घेतला व इमानानें व नेकीनें नोकरी करणारांचा अशा त-हेनें नाश न करितां सांभाळच करावयास पाहिजे, असा कुत्बशाहास निरोप सांगून अंगांत तो अंगरखा चढविण्यास सुरुवात केली. जाफर बेग व डबीर यांनीं अंगरखा चढविण्यास मदत केली व नंतर सलाम करून त्यास सांगितलें कीं, कुत्बशाहानें तुमच्यावर राग धरून तुम्हांस मारण्यासाठीं आम्हांस पाठविलें नसून तुम्हांस तो मानसन्मान देणार आहे म्हणून घेऊन जाण्यासाठीं धाडलें आहे. तेव्हां आमच्या-बरोबर तुम्हांस आनंदानें व तावडतोब आलें पाहिजे. शेवटीं उत्तम सजविलेल्या घोड्यावर त्यास बसावयास सांगितलें. अबुल हसन भीतभीत घोड्यावर बसला व जाफर बेग व डबीर यांच्यामध्यें राहून जाऊं लागला. कुत्बशाहाच्या महालांत जातांच त्याचें त्याच रात्रीं (इ. स. १६६०) अबदुल्ला कुत्बशाहाच्या तिसऱ्या मुलीशीं लग्न लागलें.[२९७]

या लग्नाची बातमी दुसरे दिवशीं जाहीर होईपर्यंत ती मीर अहमद किंवा सुलतान महमद यांस समजली नव्हती. दुसरे दिवशीं सुलतान महमद गोंवळकोंड्या-हून पळून गेला व मीर जुम्ल्याचा मुलगा महमद अमीन हा या वेळीं दक्षिणेंत होता त्यास भेटला. नंतर सुलतान महमदास महमद अमीनानें आपली मुलगी देऊन त्याचें तिच्याशीं लग्न लावलें. सुलतान महमद मोगलांचे नोकरींत शिरला.[२९८]

अबुल हसनचें लग्न झाल्यानंतर त्याला चांगले दिवस लागले. कुत्बशाहानें त्याचेकडे स्वतंत्र कारभार सोंपविला नव्हता, तरी त्याची मर्जी दिवसेंदिवस वाढतच होती. त्यास जरूर तें द्रव्य मिळत असे व तोहि राज्यकारभारांत ढवळाढवळ न करितां कुत्बशाहाची मर्जी सांभाळून वागत असे. वजीर व सरदार यांचीहि त्याचे-वर वरीच मर्जी असे. याप्रमाणें अकरा वर्षे लोटलीं. त्यास दोन मुली व एक मुलगाहि झाला. शेवटीं अबदुल्लानें आपल्या मुख्य वजिरांस बोलावून आणून त्यांस त्याच्या मागें अबुल हसन यास राज्य द्यावें व तसें करण्यांत शक्य ती मदत करावी याविषयीं त्यांचेकडून कुराण हातीं देऊन शपथाहि घेवविल्या. अबदुल्ला मृत्यु पावतांच अबुल हसन ऊर्फ तानाशाहा कुत्बशाहीच्या तख्तावर आरूढ झाला.[२९९]

---

२९७. परिशिष्ट १, पृ. ११–१३.

२९८. परिशिष्ट १, पृ. १३; परिशिष्ट २, पृ. ८८.

२९९. परिशिष्ट १, पृ. १३–१४. अबुल हसन किती समजुतदार व धोरणी होता हें यावरून दिसून येतें.

२२. **अबुल हसन ऊर्फ तानाशाहा कुत्बशाहा**:—अब्दुल्ला कुत्बशाहा वारल्यानंतर अबुल हसन ऊर्फ तानाशाहा कुत्बशाहा रविवार चं. ३ मोहरम हि. १०८३ (२१ एप्रिल १६७२ इ. स.) रोजीं मुसाखान, सय्यद मुझाफर व त्याचे दोन पेशकर मादण्णा व आक्कण्णा यांच्या साहाय्यानें तख्तनशीन झाला.[२७८]

हि. १०८३ (१९ एप्रिल १६७२ ते ८ एप्रिल १६७३ इ. स.).—(एप्रिल–मे १६७२ इ. स.) शिवाजीचा हेजीब निराजीपंत भागानगरास जाऊन एक लक्ष होनांचा तह करून भागानगरीहून सहासष्ट हजार होन घेऊन शिवाजीकडे जेष्ठ शुद्ध ५मी (२१ मे १६७२ इ. स.) रोजीं परत आला.[३००]

अबुल हसन राज्यावर येण्यापूर्वीच नेकनामखान वारला होता.[३०१] त्याचे जागीं मुसाखानाची ता. २५ एप्रिल पूर्वीच नेमणूक झाली होती. मुसाखानास खान-इ-खानन असा किताब दिला.[३०२] सय्यद मुझाफर याजकडे सरखैली होती. ती मुसाखानास दिली व सय्यद मुझाफरखानास पेशवाई व दिवाणीचें काम सांगितलें. मीर जुमला हा किताब दिला. मादण्णा यास मज्मुदारी व आक्कण्णा यास सबनिविसी दिली.[३०३]

---

३००. जेधे शकावली.

३०१. नेकनामखानाच्या कबरीवरील शिलालेखांत त्याच्या मृत्यूची तारीख चं. १० जिल्हेज हि. १०८३ व कबर पुरी झाल्याची तारीख चं. १२ जमादिलाखर हि. १०८४ दिली आहे. (ए. इं. मॉ., १९०७-८, पृ. २५ व १९१५–१६, पृ. ३९). परंतु यांतील मृत्यु-तिथीच्या वर्षांचा आंकडा चुकीचा असावा. तो हि. १०८२ पाहिजे. नेकनामखानाचा ता. २३ फेब्रुवारी १६७२चा कौल उपलब्ध आहे. (ओल्ड मद्रास व्हेस्टिजिस, भा. १, पृ. ३४४) त्यानंतर २५ एप्रिलच्या कन्सल्टेशनमध्यें त्याच्या मृत्यूची व मुसाखान त्याच्या जागीं नेमल्याची व त्यानें २३ फेब्रुवारीचा कौल कायम केल्याची वार्ता गोवळकोंड्याहून मद्रासेस पोहोंचल्याचा उल्लेख आहे (ओल्ड मद्रास व्हेस्टिजिस, भा. १, पृ. ३४८). ता. ५ फेब्रुवारीच्या पत्रांत नेकनामखान आजारी असून जमिनीस खिळल्याचा उल्लेख आहे. (सदर पृ. ३४७) यावरून नेकनामखान चं. १० जिल्हेज हि. १०८२ (३० मार्च १६७२ इ. स.) रोजीं वारला असावा.

३०२. परिशिष्ट १, पृ. १६; मद्रास कन्सल्टेशन, २५ एप्रिल १६७२ इ. स., ओल्ड मद्रास व्हेस्टिजिस, भा. १, पृ. ३४८.

३०३. परिशिष्ट १, पृ. १६, चं. १० रज्जब हि. १०८१ चीं (१४ डिसेंबर १६७० इ. स.) फर्मानें, भा. इ. सं. म. त्रैमासिक, व. १३, अं. ४, चैत्र १८५५; पृ. ६६-८

माहे सव्वाल हि. १०८३ (जानेवारी १६७३ इ. स.)त कुत्बशाहाचा हेजिब जडजवाहीर व चिनी भांडीं औरंगजेबाकडे नजर घेऊन गेला. तेव्हां त्यास त्यांऐवजीं तीन लाख रुपये नक्त देण्याचा हुकूम झाला.[३०५]

ता. १० जुलै १६७२ इ. स. रोजीं फ्रेंच आरमार सेंट थोमजवळ येऊन उतरलें. डी ला हाय हा या आरमाराचा मुख्य सेनापति होता. त्यानें सेंट थोम येथील मुसलमानी अधिकाऱ्याकडे धान्यसामग्री देण्याबद्दल विनंति केली. ती अमान्य केली. तेव्हां ता. १३ रोजीं डी ला हायनें मागें मच्छलीपट्टणास फ्रेंच लोकांस वाईट रीतीनें वागविल्यावरून व या वेळींहि मदत देण्याचें नाकारलें म्हणून हल्ला करण्याचें ठरविलें व चार लढाऊ गलबतें व शंभर लोक घेऊन किनाऱ्यावर आला. कुत्बशाही सुभेदारानें त्यास विरोध केला. तेव्हां त्यानें गलबतांतून तोफांचा मारा चालू ठेवून किनाऱ्यावर उतरला. गांवांत शिरला. तेथील हवालदारानें दाणागोटा पुरविण्याचें कबूल केलें. परंतु तो नेण्यासाठीं फ्रेंचांचीं माणसें येतांच त्यांस तो न देतां घालवून लावलें. ता. १४ जुलै रोजीं फ्रेंचांनीं आपले शंभर लोक व चार तोफा कॅ. रिबरेबरोबर शहराच्या उत्तरेस पाठविल्या व मुख्य सैन्य दक्षिणेस ठेवलें. दुसरे दिवशीं लढाईची इतर सामग्री वगैरे उतरतांच डी ला हायनें हवालदारास दाणागोटा न पुरविल्यास हल्ला चढविण्याची भीति घातली. कुत्बशाही हवालदारानें लढाईस सुरुवात केली. फ्रेंच गलबतांतून तोफा उडवूं लागले. किल्ल्याच्या दक्षिणेच्या बाजूस मुख्य हल्ला झाल्यानें कुत्बशाही सैन्य तिकडे गेलें. किल्ल्यांतील लोकांनींहि चांगलेंच शौर्य दाखविलें. तेव्हां फ्रेंचांना मागें हटावें लागलें. उत्तरेकडे कुत्बशाही सैन्य नाहीं हें पाहून रिबरेनें आपले लोक तटास शिड्या लावून आंत उतरविले. किल्ल्यांतील लोकांची कत्तल केली व किल्ला ताब्यांत घेतला. डी ला हाय पश्चिम दरवाजानें किल्ल्यांत गेला. यांत कुत्बशाहाकडील ३०-४० लोक मारले गेले व शंभरसव्वारें कैद झाले. बावीस तोफा व दारुगोळा फ्रेंचांस मिळाला. शहर लुटलें गेलें. परंतु हवालदाराच्या वाड्याखेरीज इतर ठिकाणीं त्यांना कांहींच प्राप्ती झाली नाहीं. नंतर किल्ल्याचे तट वगैरे दुरुस्त केले. गलबतांवरील तोफाहि आणविल्या. दाणागोटा मिळविण्याचा प्रयत्न केला, परंतु लोक त्यांस तो देईनात. तेव्हां आदिलशाही शेरखान लोदीकडून तो आणण्यासाठीं गलबतें पाठविलीं.

---

३०५. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भा. २ पृ. ४१-२.

कुत्बशाहाकडील तेथील सैन्याचा सेनापती बाबासाहेब व त्रिंबक बसरा राज व मंडल नायक यांनीं फ्रेंचांस दाणागोटा न मिळूं देण्याची खटपट चालविली. सेंट थोमजवळील कोदंबकम येथें सैन्य ठेवलें. अशा रीतीनें अडवणुक झालेली पाहतांच फ्रेंचांनीं या सैन्यावर हल्ला केला. परंतु कुत्बशाही घोडदळानें पाठलाग केल्यानें फ्रेंच जेमतेम सेंट थोम येथें जाऊन पोहोंचले. ता. २४ आगस्ट रोजीं कुत्बशाही २००० सैन्य सेंट थोमजवळ गेलें व कांहीं घरें जाळलीं. डी ला हायनें पुढें जाऊन तोंड दिलें. ४०० कदमांवर असलेल्या एका देवळांत तळ दिला. कुत्बशाही सैन्यास आणखी मदत आली व तें सैन्य एक हजार घोडदळ व चार हजार पायदळांपर्यंत गेलें. ता. ३ सप्टेंबर रोजीं कुत्बशाही सैन्यानें पश्चिम बाजूस तळ देऊन किल्ल्यास वेढा घातला. डी ला हायनेंहि सैन्य वाढवून किल्ल्याची मजबुती केली. नंतर दहापंधरा दिवसांनीं कुत्बशाही सैन्यानें आपला तळ पुढें सरकाविला. ता. १९ सप्टेंबर रोजीं कुत्बशाही सैन्यानें किल्ल्यावर तोफांचा मारा सुरू करण्यास प्रारंभ केला. ता. २० रोजीं लढाई झाली. तींत फ्रेंचांकडील दोन सरदार पडले. सप्टेंबरच्या अखेरीस खिरेनें एका मशिदीच्या आश्रयानें राहिलेल्या कुत्बशाही सैन्यावर हल्ला चढविला. त्यांत थोडेंसें नुकसान झालें. ता. १० आक्टोबर रोजीं मुसलमानी सैन्यानें सेंट लुई बुरजावर हल्ले चढविण्यास सुरुवात केली. फ्रेंचांस २०० अधिक सैनिकांची पोर्टो नोव्होहून २१ आक्टोबरला मदत आली. तेव्हां ता. २१ आक्टोबर रोजीं डी ला हायनें दोन कंपन्या व २०० नावाडी यांच्या साहाय्यानें तोफांच्या जोरावर हल्ला चढविला. कुत्बशाही सैन्यांतील २०० लोक मेले. ता. ६ नवंबर रोजीं मुसलमानी सैन्यानें फ्रेंचांच्या आघाडीवर हल्ला चढविला व त्यांत त्यांचे तीन सरदार मारले गेले. नवंबर महिन्याच्या अखेरपर्यंत सारखे हल्ले चालूच होते. नंतर कोलबर्ट बुरुजाकडे कांहीं सैन्य गेलें व तेथें हल्ले चढवूं लागलें. ता. ५ डिसेंबरलाहि लढाई झाली. तींत मुसलमानांची सरशी झाली व ते पुढें सरसावले. थोडेच दिवसांनीं डी ला हाययास थोडीशी जखम झाली व खिरे बराच जखमी झाला. ता. १४ डिसेंबर रोजीं कुत्बशाही सैन्यानें फ्रेंचांची एक चौकी मारली. या लढाईत फ्रेंचांचे बरेच लोक मारले गेले. बाकी राहिले त्यांना पकडून त्यांची कत्तल करण्यांत आली. ता. १६ डिसेंबरला कुत्बशाही सैन्यानें पोर्ट रोयल, कोलबर्ट व सेंट लुई बुरुजांवर हल्ले चढविले. नंतर दोन दिवसांनीं दक्षिणेकडूनहि मारा करण्यास सुरुवात केली. फ्रेंच तटदुरुस्ती वगैरे सारखी करीत राहिले. ता. २५ डिसेंबरला कोलबर्ट बुरुजाजवळ चकमक

झाली. तींत २०–२५ लोक डी ला हायनें ठार केले व पश्चिम बाजूस खंदक खणण्यास प्रारंभ केला. ता. ६ जानेवारी १६७३ रोजीं मार्टिन डी ला हायला येऊन मिळाला. त्यानें इंग्रजांची मदत मिळविण्याचा प्रयत्न केला, परंतु तो सफल झाला नाहीं. या महिन्यांत फ्रेंचांची बरीच पिच्छेहाट झाली. मुसल्मानांचेहि शंभरएक लोक मारले गेले होते. फेब्रुवारीच्या सुरुवातीस फ्रेंचांस पोर्टो नोव्होहून आणखी दोनशें सैनिकांची मदत आली. ता. १२ फेब्रुवारीस पुन्हां हल्ला चढविला व कुत्बशाही सैन्यांतील एक मोठी तोफ काबिज केली. परंतु दुसऱ्याच दिवशीं मुसल्मानी सैन्यानें ती हिसकाविली. ता. २७ फेब्रुवारीस फ्रेंचांनीं कोलबर्ट बुरुजाजवळ पुन्हां निकराचा हल्ला चढविला. हातघाई झाली. तींत मुसलमानांकडील दोनशें लोक मारले गेले. दुसऱ्या दिवशीं पुन्हां चकमक उडाली. तींत मंडल नायक मारला गेला. बाबासाहेब व त्रिंबकराजास थोड्या जखमा झाल्या. मुसलमानी सैन्य माघारीं पुनामल्लीस गेलें. फ्रेंचांनीं मुसलमानी सैन्यानें तयार केलेले खंदक वगैरे बुजवून टाकले व एक तुकडी त्रिप्लिकेनला पाठविली. या तुकडीनें तेथील एका देवळाचा ताबा घेऊन त्याची मजबुती केली. ती तुकडी तेथेंच चौकी बांधून राहिली.

या अवधींत डच व फ्रेंच यांचें युद्ध चालू झालें व फ्रेंचांस मच्छलीपट्टण वगैरे ठिकाणीं त्रास होऊं लागला. दाणागोटा मिळावा तोहि नीटसा मिळेना. तेव्हां मार्च महिन्याच्या अखेरीस डी ला हाय व मार्टिन मच्छलीपट्टणास गेले व तेथील सुभेदाराच्या तर्फे कुत्बशाहास व सय्यद मुझाफरखानास पत्रें पाठवून बोलणें लावलें. मात्र मुसल्मानी गल्बतं धरणें, जाळणें वगैरे कार्यक्रम डी ला हायनें चालूच ठेवला.[३०६]

हि. १०८४ (९ एप्रिल १६७३ ते २८ मार्च १६७४ इ. स.).— मीर जुम्ला व दिवाण मुझाफरखान आणि सरखेल व खान-इ-खानन मुसाखान यांचें वांकडें आलें. अबुल हसननें तें भांडण मिटविण्याकडे मुद्दामच दुर्लक्ष केलें. उलट तें विकोपाला जाऊन या दोन बळजबरी व सर्वशक्तिमान समजणाऱ्या वजिरांनीं एकमेकांचा पाडाव करावा अशी त्याची इच्छा होती. त्यामुळें अबुल हसननें राज्यकारभार या दोघांवर सोंपवून आपला काल राजनीति व इतर कारभारासाठीं नियम वगैरे लिहून काढण्यांत खर्च करूं लागला. मुसाखान व त्याचें लोक लांच खातात व सैन्याचे पगार योग्य रीतीनें देत नाहींत वगैरे गोष्टी मुझाफरखानानें तानाशहाच्या

---

३०६. मार्टिन वगैरेंच्या हकीकती, ओल्ड मद्रास व्हेस्टिजिस, भाग १, पृ. ३१२–६.

कानावर घातल्या. परंतु त्यानें त्या मनावर घेतल्या नाहींत. मुझाफरखानानें मुसाखानाच्या हिशेबनिसांस कैद केलें. त्यावरून मुसाखानास राग आला व तो आपल्या लोकांनिशीं दिवाणाच्या वाड्याकडे मुझाफरखानास ठार करण्याच्या उद्देशानें गेला. परंतु मुझाफरखान जात्या भित्रा असल्यानें त्यानें स्वसंरक्षणार्थ निवडक लोक ठेवले होते व त्यांचे पगार वगैरे वेळचे वेळेवर देऊन त्यांस खुष राखले होते. त्यांनीं मुसाखानास वाड्यांत शिरूं दिलें नाहीं. नंतर तानाशाहाकडून निरोप आल्यावरून व इतर मोठमोठ्या सरदारांनीं मध्यस्थी केल्यावरून मुसाखान नाइलाजास्तव परतला. मुझाफरखान मात्र फार घाबरला व तो तात्डतोब तानाशाहाकडे गेला व असें झाल्यास कामाचा निभाव कसा लागेल वगैरे सांगून संरक्षणार्थ विनंति केली. मुझाफरखान घरीं आला व तानाशाहानें मुसाखानास सांगून पाठविलें कीं, दोघांनीं एकविचारें राहावें अशी वर्तणूक ठेवली पाहिजे. परंतु मुसाखानानें उलट मुझाफरखानास पुष्कळ अपशब्द वापरले. शेवटीं तानाशाहाची त्यानें क्षमा मागितली. कांहीं दिवसांनीं तानाशाहानें मुसाखानास भेटण्यास बोलावलें. परंतु मुसाखान जाण्यास कचरूं लागला. शेवटीं बरीच दिरंगाई केल्यानंतर राजमहालांत गेला. राजमहालाच्या आवारांत जातांच त्याला बेडी घालून कैद केलें. राजाची अवज्ञा करणें, सरकारी नोकरांस मारहाण करणें, अफरातफर करणें, मोगली वकिलास खंडणी योग्य प्रकारें न देऊन पातशाहापादशाहांत बांकडें आणणें वगैरे आरोप त्याचेवर ठेवले व त्याची मालमत्ता वगैरे जप्त केली. त्यांत कोल्हारचें बरेंच जडजवाहीर मिळालें.[३०७] तानाशाहानें मुसाखानाकडील कर्नाटकाची सुभेदारी व सेनापतित्व मिष्क मियानकडे चं. २३ रबिलावलापूर्वींच (२९ जून १६७३ इ. स.) दिलें होतें. सरखैलीचा व इतर कारभार तानाशाहा स्वतःच पाहूं लागला.[३०८]

---

३०७. परिशिष्ट १, पृ. १७–९.

३०८. परिशिष्ट १, पृ. १९. चं. २३ रबिलावल हि. १०८४च्या (१९ जून १६७३ इ. स.) मुकुंद घोरपडे यास काढलेल्या फर्मानांत " कर्नाटकचा सुभा मुसाखान यांजकडून दूर करून मिया मुष्क यांस दिला आहे, " असा उल्लेख आहे. भा. इ. सं. मं. त्रैमासिक, वर्ष १३, अंक ४, पृ. ६८. मलिक मिष्क ' कर्नाटकी सैन्याचा सेनापति ' असा उल्लेख हि. १०८५च्या मोहरमच्या (एप्रिल १६७४ इ. स.) फर्मानांत आहे. ए. इं. मॉ., १९१७–८, पृ. ५२.

हुकूम काढणें तो 'मादो भानजी (मादण्णा) मज्मुदार' तानाशाहाच्या 'परवानगीनें' काढूं लागला.[३०९]

इ. स. १६७४च्या सुरुवातीस औरंगजेबानें इस्लामखानाचा मुलगा मीर अब्दुल रहमान यास हैद्राबादेस पाठविलें.[३१०]

मोगलांशीं लढाई चालू ठेवण्यासाठीं कुत्बशाहानें शिवाजीस पैशाची वगैरे मदत गुप्तपणें दिली.[३११]

सेंट थोमचा वेढा चालू होता. डी ला हाय व मार्टिन यांनीं मच्छली-पट्टणच्या सुभेदारातर्फे बोलणें लावून एक लाख क्राउन्स पेशकश दिल्यास सेंट थोम फ्रेंचांस देण्याचें फर्मान आणवून देण्याचें कबूल केलें. डी ला हाय ता. २४ जूनला सेंट थोमला परत आला. नंतर थोडेच दिवसांनीं मुसाखानानें मच्छलीपट्टणच्या सुभेदाराच्या व मुझाफरखानाच्या झालेल्या या बेतास विरोध केल्याचें समजल्यावरून फ्रेंचांनीं पुन्हां पूर्ववत् लढाईची तयारी ठेवली. डी ला हाय सेंट थोमला येण्या-पूर्वीच डच आरमार तेथें येऊन ठेपलें होतें. त्यांनीं डी ला हायवर हल्ला चढविला. परंतु तो कसा तरी बचावून सेंट थोमला पोहोंचला. २९ जूनपासून लढाईस सुरुवात केली. आगस्टच्या सुरुवातीस बाबासाहेबाच्या जागीं चिनापली मिर्झाची नेमणूक झाली. ता. १० आगस्ट रोजीं रात्रीं डी ला हायनें हल्ला चढविला. परंतु मुसलमानी घोडदळानें त्याला पळावयास लावलें व त्याचे बरेच लोक मारले. सप्टें-बरच्या सुरुवातीस पांचशें हॉलंडर्स सेंट थोमला येण्यास निघाले व रिक्लॉफ फॉन गोअन्स पुलिकतहून डच सैन्याचा दुसरा काफिला घेऊन निघाला. ११ सप्टेंबर

---

३०९. कुत्बशाही फर्मान चं. १ सव्वाल हि. १०८४ (३० डिसेंबर १६७३ इ. स.)चें, गोपीनाथरावकृत (कामकोटी पीठाचे ताम्रपट, पृ. ११९-२०). हा ताम्रपट चुकीचा वाचला गेल्यामुळें तो इ. स. १७१०चा असून औरंगजेबाचा आहे असें म्हटलें आहे. मादा भानुजी म्हणजे मादण्णा हीं माहिती नसल्यानें ती चूक झाली आहे. कुत्बशाही फर्मानें-पहिलें चं. २४ रज्जब हि. १०८५ (१५ आक्टोबर १६७४ इ. स.)चें, दुसरें चं. २५ साबान हि. १०८६ (४ नवंबर १६७६ इ. स.)चें-भा. इ. सं. मं. त्रैमासिक, व. १३, अं. ४, पृ. ७० व ७२.

३१०. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भा. २, पृ. ४७.

३११. मुंबई, पत्रें, २९ सप्टेंबर, १ व २३ आक्टोबर १६७३ इ. स., इंग्लिश रेकॉर्ड्स् ऑन शिवाजी, भा. १, पृ. २८७ व २९८.

१६७३ला हें सैन्य सेंट थोमला आलें. नंतर दोन दिवसांनीं पांचसहाशें डच व मुसलमानी घोडदळानें शहरावर हल्ला चढविण्याची भीति दाखविली. १४ सप्टेंबर रोजीं डच त्रिप्लिकेनला गेले व मुसलमानी सैन्य फ्रेंचांच्या उजव्या बाजूस जाऊन बसलें. ता. १९ सप्टेंबर रोजीं डच व मुसलमानी सैन्यानें सेंट थोमजवळील एक गांव जाळलें. दुसऱ्या दिवशीं डच आरमारानें फ्रेंचांच्या गलबतांवर तोफा झाडल्या. ३० सप्टेंबरला आणखी डच आरमार आलें. परंतु रिक्लोफ सीलोनला गेला व सेंट थोमवरील सेनापतित्व हर पविलनला दिलें. नंतर पावसाळ्यांत फारशा चकमकी उडाल्या नाहींत. ३ आक्टोबरला उत्तरेस एक चकमक झडली. १८ आक्टोबरला डी ला हाय आरमारी लढाई देण्याकरितां त्रिप्लिकेनला गेला. पुष्कळ लोक लढाई पाहण्याकरितां जमले. परंतु लढाई झाली नाहीं. ३० आक्टोबरला एक लहानशी चकमक उडाली. नंतर ११ व २५ नवंबरला आणखी चकमकी उडाल्या. त्यांत रिवरे मेला. डिसेंबरांत फार पाऊस पडला. २५ डिसेंबर १६७३ला आणखी एक चकमक उडाली व फ्रेंचांनीं एक तळें फोडलें. फ्रेंचांस दाणागोळा अगर बाहेरील मदत मिळूं न देण्याची सक्त खटपट केल्यानें फ्रेंचांचा निभाव लागणें कठीण झालें. मार्टिन स्वतः शेरखान लोदी, जिंजी व मदुरेचा नायक वगैरेंना भेटला. परंतु मदत मिळण्याचीं चिन्हें दिसेनात. इ. स. १६७४ च्या २५ जानेवारीस डी ला हायला आणखी एक जखम झाली. मार्चच्या दुसऱ्या आठवड्यांत किल्ला सोडून जाण्याची फ्रेंच तयारी करूं लागले. परंतु तीन गलबतें भरून तांदूळ येऊन पोहोंचल्यानें थोडासा धीर आला.[३१२]

हि. १०८५ (२९ मार्च १६७४ ते १७ मार्च १६७५ इ. स.).— फ्रेंचांचा जोर दिवसेंदिवस कमी होत चालला. त्यांचे सैनिक त्यांस सोडून डचांकडे येऊं लागले. २१ एप्रिल १६७४ रोजीं जें वादळ झालें त्यांत वावटळीची भर पडली. त्यायोगानें बराच नाश झाला. ता. ११ जुलै रोजीं डचांचें बारा मोठ्या गलबतांचें आरमार त्रिप्लिकेनला आलें. रात्रीं त्यांनीं तोफांचा मारा केला. ता. २ आगस्टला फ्रेंचांनीं हल्ला देण्याचें ठरविलें. परंतु त्या दिवसाचा हल्ला चढविणारा मुख्य सेनापति डॅनव्हेल डचांस जाऊन मिळाला. फ्रेंचांत मुळींच त्राण राहिला नाहीं. धान्यहि राहिलें नाहीं. तेव्हां ता. २० आगस्ट रोजीं त्यांनीं डचांशीं तह करण्याचें

---

३१२. मार्टिन व इतरांच्या हकिकती, ओल्ड मद्रास व्हेस्टिजिस, भा. १, पृ. ३२७–३०.

ठरविलें व ता. २४ला बोलणें लावून ता. २७ आगस्ट १६७४ रोजीं तह केला. ता. १९ सप्टेंबर रोजीं फ्रेंच सेंट थोम सोडून मद्रासला निघून गेले व किल्ला कुत्बशाही सैन्याच्या ताब्यांत दिला.[३१३]

अबुल हसननें किवामउद्दिनाबरोबर नऊ लाख रुपयांची पेशकश, जवाहिर व हत्ती पाठविले. किवामउद्दिनास आल्यानंतर व जातांना औरंगजेबानें वस्त्रें दिलीं.[३१४]

या वर्षाच्या अखेरीस शिवाजीच्या सैन्यानें कुत्बशाहींतील भागानगराजवळील दोन शहरें लुटलीं. बरीच मालमत्ता नेली.[३१५]

हि. १०८६ (१८ मार्च १६७५ ते ५ मार्च १६७६ इ. स.).— चं. २५ साबान (४ नवंबर १६७५ इ. स.) रोजीं कुत्बशाहानें खानापूरकर नागोजी व मुकुंदजी घोरपडे यांस अशी आज्ञा केली कीं, 'लतीफशाहाबरोबर तुम्ही जाऊन शत्रूच्या अल्लूर बालमपेठच्या गढीवरून घसरून तेथील हरामखोरांना योग्य शिक्षा दिलीत. गनीम मोड होऊन पळून गेला. तुम्ही शत्रूची जागा घेतलीत. आतां तुमच्या लष्करापासून दोन गांव अंतरावरील एका गढींत हरामखोरांनीं तळ दिला आहे. ती गढी घेऊं इच्छितां. तरी तुम्ही लतीफशाहाशीं संगनमत करून त्या गढीवर चालून जाऊन घ्यावी. शत्रु नेस्तनाबूद झाल्याचें कळवावें. म्हणजे तुमचा उत्कर्ष केला जाईल.'[३१६]

मुसाखानास कैद केल्यानंतर मुझाफरखानाला अगदीं मनमुराद कारभार करण्याची सवड मिळाली. अधिकाऱ्यांच्या नेमणुकी तानाशाहास न विचारतांच होऊं लागल्या. लोकांच्या नुकसानीबद्दल तक्रारी येऊं लागल्या. कोणाचीच दाद लागेना. असा भयंकर अव्यस्थित व अफरातफरीचा

---

३१३. मार्टिन व इतरांच्या हकिकती वगैरे, ओल्ड मद्रास व्हेस्टिजिस, भा. १, पृ. ३२७–३५.

३१४. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भा. २, पृ. ५६.

३१५. कारवार, पत्र, २२ एप्रिल १६७५ इ. स , इंग्लिश रेकॉर्डस् ऑन शिवाजी, भाग २, पृ. ४८.

३१६. कुत्बशाही फर्मान, चं. २५ साबान हि. १०८६ चें, भा. इ. सं. त्रैमासिक, व. १३, अंक. ४, पृ. ७२.

कारभार चालूं लागला. तानाशाहानें शेवटपर्यंत दुर्लक्ष केलें.[३१७] परंतु मिर्झा अहमद इ. स. १६७४त वारल्यानंतर व सुलतान महंमद व औरंगजेब यांचा पुन्हां बेबनाव झालेला पाहतांच[२८२] व विशेषतः औरंगझेबानें अबुल हसन राज्यावर आल्याबद्दल तक्रार न करितां त्यानें पाठविलेली पेशकश स्वीकारलेली दिसतांच[३१४] तख्तास कोणीतरी वारस उभा करून राज्यांत यादवी उत्पन्न करण्याची अबुल हसनची भीति गेली. तेव्हां मुझाफरखानास त्यानें दरबारास बोलाविलें. तेथें प्रथम त्याची पुष्कळ स्तुति केली. नंतर त्याच्या सर्व चुकांची, दुर्वर्तनाची व अनिष्ट कारभाराची जाणीव करून दिली. नंतर त्यास कामावरून दूर केल्याचें व यापूर्वी चांगली सेवा केली असल्यानें एक लहान सुभा दिल्याचें सांगितलें. त्या सुभ्याची व्यवस्था पाहून कोणत्याहि रीतीनें गडबड न करितां राहावें अशी आज्ञा दिली. तोहि निमूटपणें निघून गेला.[३१८] हा प्रकार चं. २५ साबान हि. १०८६ (४ नवंबर १६७५ इ. स.) नंतर[३१९] व २६ जुलै १६७६च्या पूर्वी[३२०] घडून आला असावा. बहुधः तो इ. स. १६७५च्या डिसेंबरच्या अखेरीस घडला असावा. मुझाफरखानाचा मादण्णास कारभार मिळतांच त्यानें मोठा वाडा बांधण्यास सुमुहूर्तावर ता. १६ जानेवारी १६७६ इ. स. (बुधवार, माघ शुद्ध पंचमी)स सुरुवात केली व घाईघाईनें तीन महिन्यांनीं म्हणजे ता. १० एप्रिल १६७६ इ. स. (सोमवार, वैशाख शुद्ध सप्तमी)स तो पूर्ण केला.[३२१] मलिक मिष्क मियानची सरखैली व कर्नाटकाची सुभेदारी एक लाख दहा हजार पगोड्यांची पेशकश घेऊन महमद इब्राहिम यास दिली व त्याला नवाब असा किताब दिला.[३२०] मलिक मिष्कास पेशवाई

---

३१७. परिशिष्ट, पृ. १९–२०; मद्रास, पत्र, १६ जुलै १६७५ इ. स., ओल्ड मद्रास व्हेस्टिजिस, भाग. १, पृ. ३५५–६.

३१८. परिशिष्ट, १ पृ. २०–१.

३१९. नेगोजी व मुकुंदराव घोरपडे यांस चं. २५ साबान हि. १०८६ (४ नवंबर १६७५ इ. स.)चें फर्मान दिलें आहे. त्यांत मादो भानजी मज्मुदार असेंच नांव दिलें असून तें 'परवानगी'नें काढलें आहे. भा. इ. सं. मं. त्रैमासिक, वर्ष १३, अं. ४, पृ. ७२.

३२०. मद्रास, पत्र, २३ जुलै १६७६, ओल्ड मद्रास व्हेस्टिजिस, भा. १, पृ. ३५६.

३२१. परिशिष्ट ३, पृ. १९६ वरील २५ व २६ टीपांतून १६७२च्या तारखा असाव्यात म्हणून शंका प्रदर्शित केली होती. परंतु आतां मुझाफरखानाच्या बडतर्फीचा नक्की काल समजतांच व मादण्णाच्या मृत्युतारखेंतून पृ. १९८वर नमूद केलेलीं बारा वर्षे वजा देतां शकपद्धतीनें इ. स. १६७६च्या सुरुवातीचा काल नक्की असावासा वाटतो.

(Keeper of the Royal Seal) दिली व हिशबतपासनीसाचें काम त्याचेकडे सोंपविलें.[322] पोडाला लिंगाप्पा (मादण्णाचा पुतण्या) यास कर्नाटकाची सरखैली दिली व महमद मिर्झा अमीनच्या जागीं पुन्हां बाबासाहेबास सरलष्कर केलें.[320]

हि. १०८७ (६ मार्च १६७६ ते २३ फेब्रुवारी १६७७ इ. स.).— आदिलशाही सरदारांत भांडणें लागलीं व मोगली बहादुरखानानें शिवाजीशीं संगनमत करून आदिलशाही मुलुखावर सारखे हल्ले चढविले. ही अनिष्ट परिस्थिति पाहून तानाशाहानें आदिलशाहा व शिवाजी यांच्यांत इ. स. १६७६ च्या जुलैंत तह घडवून आणला. त्यांत शिवाजीकडे कोल्हापुरापलीकडील पांच कोसांवरील कृष्णतीरापर्यंतचा मुलूख राहूं द्यावा व त्याबद्दल शिवाजीनें दोन लक्ष रुपये पेशकश व एक लक्ष होन वार्षिक खंडणी द्यावी असें ठरलें.[323] परंतु हा तह लवकरच मोडला व मोगल कुत्वशाहा व शिवाजी यांनीं एक होऊन आदिलशाहींतील पठाणांचें वर्चस्व मोडण्याचा विचार केला.[324]

हि. १०८८ (२४ फेब्रुवारी १६७७ ते १२ फेब्रुवारी १६७८ इ.स.).— शिवाजी व कुत्वशाहा यांच्यांत जें बोलणें झालें त्याचा आशय शिवाजीनें मालोजी घोरपडे यास कळविला. तो असाः—" हल्लीं आदिलशाही बहलोलखान पठाणीं घेतली. पादशाहा लहान लेंकरूं. नांव मात्र. ते आपले कैदेंत ठेवले आहेत. आणि तख्त व छत्र विजापूरचा कोट पठाणानें काबीज केला आहे. कांहीं गुवारून मिळाला नाहीं. ऐशियास दक्षिणचे पादशाहीस पठाण जाला. हे गोष्टी बरी नव्हे. पठाण बळावला म्हणचे एका उपरी एक कुली दक्षिणियांचीं घरें बुडवील, कोणास तगों देणार नाहीं. ऐसे आम्ही समजोन हजरत कुत्वशाहा पातशाहा यांसी पहिलेपासून रुजुवात राखली होती. त्यावरून सांप्रत हजरत कुत्वशाहानीं मेहेरबानी करून 'हुजूर भेटीस येणें'

---

३२२. परिशिष्ट १, पृ. २१; हि. १०८९ (१६७८ इ. स.) चें कुत्वशाही फर्मान, ए. इं. मॉ., १९१७–८, पृ. ५४. मिआन मिष्क याला रविवार चं. २९ रबिलावल हि. १०९१ (१८ एप्रिल १६८० इ. स.) रोजीं दफन केल्याचा त्याच्या कबरीवरील शिलालेखांत उल्लेख आहे. ए. इं. मॉ., १९१७–८, पृ. ५६.

३२३. राजापूर, पत्र, २४ जुलै १६७६, इंग्लिश रेकॉर्डस् ऑन शिवाजी, भाग २, पृ. ९४.

३२४. मुंबई, पत्र, १९ मार्च १६७७, इंग्लिश रेकॉर्डस् ऑन शिवाजी, भा. २, पृ. ११४.

म्हणून दस्तखत मुबारक व दस्त पंजीयानसी फर्मान सादर केला.[३२५] त्यावरून आम्ही येऊन हजरत कुत्बशाहाची बरोबर १२ हजार पायदळ व २४ हजार घोडदळ घेऊन ता. ४ मार्च १६७७ इ. स. रोजीं जाऊन भेटी घेतली.[३२६] भेटीचे समई पादशाही आदब आहे कीं शिरभोई धरावी, तसलीम करावी. परंतु आम्ही आपणावरी छत्र धरिले असे, ही गोष्ट कुत्बशाहास मान्य होऊन शिरभोई धरणें व तसलीम करणें हें माफ केलें. पादशाहा तिकडून आले; आम्ही इकडून गेलों.[३२५] राजे लोकांच्या वहिवाटीप्रमाणें स्वतंत्र दरवाजानें प्रवेश केला. विशेष आसन तयार केलें होतें.[३२६] पादशाहांनीं बहुतच इज्जती होऊन गळयास गळा लावून भेटले. आम्हांस हातीं धरून नेऊन जवळीं बैसविलें. किती एक मेहेरबानी जाहीर केली. आम्हीहि जैसी रुजुवात करून ये तैसी केली आणि कुत्बशाहाचा व आपला घटीं बरेपणा करून घेतला. या उपरी राजकारण विषयीं हजरत कुत्बशाहानीं महादण्णापंतास व आम्हांस एकचित्त करून ऐसा तह केला कीं, जो काय उभयवर्गीं तह व्हावा तो आपण कबूल करावाच. ऐसा कुल मनसबा व मदार आम्हांवरि टाकिला आहे कीं, ‘ आपली पादशाही जितकी वाढवूं ये तितकी वाढविणें. पठाणाची नस्तनाबूद करणें. दक्षणची पादशाही आम्हां दक्षणियांच्या हातीं राहे तें करावें ’ म्हणून त्यास हा मनुसुबा ये प्रसंगीं आमचे हातास आलिया उपरि आम्हीं हाच विचार केला कीं, जे कांहीं आपले जातीचे मराठे लोक आहेती ते आपल्या कटांत घेऊन कुत्बशाहासी त्यांची रुजुवात करावी. दौलत देवावी, त्यांचे हातें पादशाही काम घेऊन पादशाहाची दराज करावी. आणि तुम्हां लोकांच्या दौलताहि चालेत, घरें राहेत, तें करावें. आपल्या जातीच्या मराठिया लोकांचें बरें करावें हें आपणांस उचित आहे....तुम्ही मराठे लोक, कामाचे, तुमचें बरें करावें ऐसें मनीं धरून हजरत कुत्बशाहासी बहुत रीती बोलोन, तुम्हास हजरत कुत्बशाहाचा कौलाचा फर्मान घेऊन पाठविला आहे.... तुमचे पुत्रपौत्र आढवींत व दौलत थोर होए व हजरत कुतुबशाहाचें काम तुमचे हातें होऊन ये ऐसा समय असे. जरी पठाणाचीच चाकरी करून राहों म्हणाल, तरी पठाण कांहीं तुम्हांस थोर दौलत देणार नाहीं. आणि पठाणास तरी हजरती कुतुब-

---

३२५. मालोजी घोरपडे यास शिवाजीचें पत्र, मार्च १६७७ इ. स. चें, सरस्वति मंदिर, इतिहासमंजरी, पृ. ९७.

३२६. जेधे शकावली, डाग रजिस्टर, पृ. ३१९-२३, २२, सप्टेंबर १६७७चा अहवाल; डच वृत्तांत, ऑर्म, भा. २६८, पृ. १-११.

शाहा व आम्ही व तमाम दख्खनी मिळोन चालोन घेऊन बुडवीतच आहों."[३२५] मादण्णानें शिवाजीची उत्तम व्यवस्था ठेविली होती. दोन हजार होनांचा रोज खर्च होत होता.[३२६]

बहादुरखान, तानाशाहा व शिवाजी यांनीं एकजुटीनें आदिलशाहीचे लचके तोडण्याचें ठरविलें.[३२५] तानाशाहानें २ लक्ष पायदळ व २० हजार घोडदळ दिवाण मादण्णा आणि सरलष्कर इब्राहीमखान यांच्या हातांखालीं देऊन, त्यांना विजापुराकडे १६७७च्या मार्चांत रवाना केलें. बहादुरखान दिल्लेरखानासह गुलबर्ग्यावर गेला. कुत्बशाही सैन्य सरहद्दीवर थांबलें.[३२७] शिवाजी जिंजीवर चालून गेला[३२८]. शिवाजीबरोबर सरलष्कर मिर्झा महमद अमीन आपल्या १ हजार घोडदळ व ४ हजार पायदळासह स्वारीवर गेला.[३२९] याप्रमाणें सर्व बाजूंनीं उचल झालेली पाहतांच सिद्दी मसाउद आदिलशाही राजकारण घेऊन तानाशाहाकडे जून १६७७त आला. त्यामुळें[३३०] गोवळकोंड्याच्या राजकारस्थानांत जरा गडबड उडाली. जूनच्या अखेरीस बहादरखान, दिलेरखान व बहलोलखान गुलबर्ग्यापाशीं एकत्र येतांच ते कदाचित् एक होऊन कुत्बशाही हद्दींत शिरतील म्हणून महमद इब्राहिमास नीट खबरदारीनें राहण्याचा हुकुम झाला. सिद्दी मसाउदच्या विनंतीचा विचार करून आदिलशाहींतील यादवी मोडण्याचा तानाशाहानें बेत केला व त्याप्रमाणें सिदी मसाउद, कसलाकोटी, तिमराज व सय्यद मखदुम यांस सुलतानाच्या मदतीस पाठविलें. कसलाकोटीला सहा लाखांचा मुलूख देऊन एक लक्ष पायदळ उभारण्यास सांगून त्याला शिर्पीच्या मार्गानें जाण्यास सांगितलें.[३३१] परंतु इकडे गुलबर्ग्यास जुलै महिन्यांत मोगलांशीं बहलोलखानानें तह केला. त्यांत मोगलांनीं आदिलशाहाकडून आठ वर्षेपर्यंत नालबंदी घेऊं नये; दोघांनीं मिळून कुत्बशाहावर चालून जावें; त्याचा मोड केल्यानंतर सर्वांनीं

---

३२७. डाग रजिस्टर, १६७७, १ एप्रिल १६७७, भा. ११, पृ. ९८.

३२८. मद्रास, कन्सल्टेशन, ९ मे १६७७, इं. रे. ऑन शिवाजी, भा. २, पृ. ११७; मनुशी, व्हॉ. २, पृ. २०३–४.

३२९. मद्रास, पत्र, १९ जून १६७७, इं. रे. ऑन शिवाजी, भा. २, पृ. १२५.

३३०. गोवळकोंडा, पत्र, १६ जून १६७७, मद्रास, पत्र, १९ जून १६७७, इं. रे. ऑन शि., भा. २, पृ. १२३ व १२६.

३३१. गोवळकोंडा, पत्र, ३ जुलै, तिरुमदवाड, पत्र, १६ जुलै १६७७इ. स., इं. रे. ऑन शिवाजी, भा. २, पृ. १२९ व १३१.

मिळून शिवाजीवर चाल करून जावें; तो पुरा नम्र होईपर्यंत थांबू नये; अशीं कलमें ठरलीं. ही बातमी कुत्बशाहास समजतांच त्यानें व शिवाजीनें कर्नाटकी व इतर दख्खनी राजांसमवेत एकमत करून युद्ध करण्याचा निश्चय केला.[३३२] आगस्ट-मध्यें बहलोलखान मोगलांस मिळाला व त्यांचीं जोड सैन्यें कुत्बशाहाशीं लढण्यासाठीं गुल्बर्ग्याजवळ तयार झालीं. त्यांनीं कुत्बशाहास सांगून पाठविलें कीं, मोगल आणि आदिलशाहा यांचा शत्रु शिवाजी त्यास गोवळकोंडेकरांनीं वाट दिली. तरी त्याला धरून मोगलांचे हवालीं करावा. तसाच आदिलशाही शेख मिनाजूसहि धरून पाठवावें.[३३३] गोवळकोंडेकरांनीं बहादरखानाशीं बोलणें लावलें. औरंगजेबाच्या हुकुमावरून शिवाजीस मदत केल्याच्या गुन्ह्याबद्दल कुत्बशाहानें दोन कोटी रुपये व दहा हजार घोडे द्यावेत अशी बहादरखानानें मागणी केली. नंतर ती दोन कोटींवरून एका कोटीवर आली. परंतु कुत्बशाहानें फक्त पांच लाख द्यावयाची तयारी दाखविल्यावरून मोगली सैन्य त्रिविनिकोजवळ आलें. ही बातमी कुत्बशाहास लागतांच सिद्दी मसाउद, सय्यद मखदुम, सर्जाखान वगैरे सरलष्कर, सरखैल व कर्नाटकांतील कांहीं फौज मिळून तीस हजार घोडदळ गिवनीस एकत्र जमविलें. मोगलांचे चारपांच हजार स्वार व बहलोलखानाचें सैन्य कुत्बशाहावर हल्ला करणार असें कळतांच कुत्बशाहानें मोगलांशीं लढाई देण्याचा हुकूम दिला. मोगली तळापासून एक कोसावर मंगलीग येथें कुत्बशाही सेना सज्ज झाली व हिंडोलशा व इतर सरदारांनीं मोगल-आदिल फौजेची कुरापत काढून त्यांना अंगावर घेत घेत मुख्य सैन्याजवळ आणलें. १५ सप्टेंबर १६७७ रोजीं लढाई झाली. मोगलांकडील प्रोही (?) हसनखान शौर्यानें लढला. परंतु बहलोलखानाच्या स्वारांनीं माघार घेतली. दिलेरखानानें कुमक केली म्हणून बाजू सांवरली. कुत्बशाही थोडे लोक जखमी झाले; परंतु मोगलांचे ५०० घोडे मेले, ५-६ सेनापतीहि पडले. मोगल-आदिल सैन्याचा पराजय झाला. बहादरखानाचा हस्तक जखमी झाला. त्याचा खिदमतगार मारला व डेऱ्यास आग लावली. या लढाईची बातमी समजतांच तानाशाहानें मादण्णास खासाच कुमक जाण्यास सांगितलें. परंतु मादण्णानें पल्पेल येंगाणा, मिर्झा संजर, गुड चारलो, शेख मिनाजू वगैरे सरदार सप्टेंबरच्या तिसऱ्या

---

३३२. सुरत, ३ आगस्ट १६७७ इ. स., इं. रे. ऑन शिवाजी, भा. २, पृ. १३४.

३३३. गोवळकोंडा, पत्र, २६ आगस्ट १६७७ इ. स., इं. रे. ऑन शिवाजी, भा. २, पृ. १३५; जेधे शकावली.

आढवड्यांत पाठविले. तीन दिवसांनंतर कुत्बशाही सिरेलोर येंगाणा वगैरे मोगलांवर चालून गेले. परंतु मोगल-आदिल सैन्यानें माघार घेऊन त्यांचा पाठलाग करणाऱ्या कुत्बशाही सैन्यास एका अडचणीच्या जागीं गांठलें. या वेळीं मोगली सैन्यास कुमकहि येऊन मिळाली. तेव्हां त्यांनीं कुत्बशाही बरेच लोक कापून काढले. नौबत व निशाणें काबिज केलीं. सेनापतींना कैद करणार तोंच कुत्बशाही सरलष्कर व त्याचें सैन्य मदतीला धांवून गेलें. त्यामुळें युद्धाचा रंग पालटला. मोगली सैन्य मागें हटूं लागलें. नंतर पुन्हां चकमकी उडाल्या. परंतु त्यांत कोणासच यश मिळालें नाहीं. कुत्बशाही सैन्यानें मोगल-आदिलशाही रसद मारून आणली. तेव्हां अडचणींत सांपडलेल्या मोगली फौजेनें ता. २० आक्टोबर १६७७ इ. स. रोजीं गोवळकोंड्याच्या गोटावर हल्ला करून मुलामाणसांची कत्तल करून दाणागोटा नेला. कुत्बशाही सरलष्कराचा मोड होऊन त्याला मागें हटावें लागलें. या वेळीं सजातीय लोकांशीं लढण्याचें पठाण सरदारांनीं नाकारलें. त्यावरून गोवळकोंड्यास त्यांच्या घरांवर पहारे ठेवले. लढाई चालू होती. तरी तहाची वाटाघाट चालूच होती.[३३४]

आदिलशाहींत दक्षिणी व पठाण सरदारांत यादवी माजून राहिली होती. त्यामुळें आदिलशाहीच्या ऱ्हासाचीं चिन्हें स्पष्ट दिसूं लागलीं. मसाउदखानानें या वेळीं उठाव करून आदिलशाही वांचविण्याचा निश्चय केला व त्यानें कुत्बशाहास मध्यस्थी करण्याचा आग्रह केला. तानाशाहानें अब्दुल करीम उर्फ बहलोलखानाची भेट घेतली. त्याची समजूत घातली. या भेटींत असें ठरलें कीं, बहलोलखानानें आदिलशाही कारभार मसाउदखानाच्या हवालीं करावा व पठाणांच्या पगाराचें देणें देण्यासाठीं तानाशाहानें मदत म्हणून सहा लक्ष होन द्यावेत. आकण्णास आदिलशाहाचा मुख्त्यार म्हणून विजापुरांत ठेवून घ्यावें. याप्रमाणें करार झाल्यानंतर आकण्णा व महमद इब्राहिमचा मुलगा मिर्झा संजर यांस कुत्बशाही तीनचार हजार स्वारांनिशीं मसाउदखान व बहलोलखानाबरोबर विजापुरास रवाना केलें. मसाउदखान व बहलोलखान दिलेरखानास भेटले. दिलेरखानानें या व्यवस्थेस मान्यता दिली. परंतु शिवाजीशीं लढण्याचें कलम मध्येंच लादलें. चं. ८ जिल्काद हि. १०८८

---

३३४. गोवळकोंडा, पत्रें, १९ सप्टेंबर व २८ आक्टोबर १६७७ इ. स., इं. रे. ऑन शि., भा. २, पृ. १३६-७, १४३-४; देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भा. २, पृ. ७४; डाग रजिस्टर, न्यू. भा. १८, ८ नवंबर १६७७, पृ. ३५५-६; मनुशी, व्हॉ. २, पृ. २२२-३.

(३ जानेवारी १६७८ इ. स.) रोजीं बहलोलखान वारला.[३३५] त्यामुळें मसाउदखानानें रचलेला व्यूह ढांसळला. दिलेरखानहि मोड झाल्यामुळें परत गेला. सर्जेखान व सिद्दी मसाउद ५० हजार घोडदळानिशीं विजापुरास जाऊं लागले. तेव्हां बहलोलखानानें आपल्या मागें विजापूरच्या संरक्षणार्थ ठेवलेल्या जमशिदखानानें मसाउदखानास कळविलें कीं, माझ्या कारभारांत तुम्हीं कांहींहि ढवळाढवळ न करतां कुत्बशाहा-कडील सहा लक्ष होनांची रक्कम तावडतोब आणून पोहोंचवाल तर किल्ला देईन. ही हकीकत तानाशाहास कळवून रकमेची मागणी केली. परंतु मसाउदखानाची धरसोडीची वागणूक पाहून त्यानें रक्कम देण्याचें नाकारलें.[३३६]

हि. १०८९ (१३ फेब्रुवारी १६७८ ते २ फेब्रुवारी १६७९ इ. स.).— चं. ९ मोहरम गुरुवार (२१ फेब्रुवारी १६७८ इ. स.) रोजीं सिद्दी मसाउद विजापूरचे किल्ल्यांत आला व कारभार हातीं घेतला. नंतर दोनतीन दिवसांत कुत्ब-शाहीकडील बरोबर आणलेल्या लोकांची परत रवानगी केली व शिवाजी, कुत्ब-शाहा व आदिलशाहा यांनीं एकत्र होऊन दिलेरखानाची दक्षिणेंतून उचलबांगडी करण्याचा बेत मुक्रर करून कुत्बशाहाकडे सहा लाख होनांची मागणी केली. परंतु मसाउदखानाचा ओढा मूलतः मोगलाकडे असल्यानें कुत्बशाहानें हमी घेतलेली रक्कम दिली नाहीं. उलट जमशिदखानास पठाणांच्या देण्याची अत्यंत निकड लागली.[३३६] ते बहलोलखानाच्या नातेवाइकांस त्रास देऊं लागले. जमशिदखानानें विजापूरचा किल्ला बळकावून शिवाजीस देऊं केला. तेव्हां सर्जेखान कुत्बशाहाचा सल्ला घेण्याकरितां इ. स. १६७८च्या मार्चांत गोवळकोंड्यास गेला. किल्ला मसा-उदखानानें परत घेतल्याचें कळल्यावरून कुत्बशाहानें युद्धखर्चाकरितां कर्जाऊ दिलेल्या एक कोटी होनांची सूट दिली. परंतु दक्षिणेंतील या त्रयींचा संघ मोडला.[३३७] उलट मोगल व विजापूरकर यांनीं शिवाजीविरुद्ध कट केला.[३३८] यामुळें मादण्णा

---

३३५. बुसातिन सलातिन, हिंदी, पृ. ६५०–९; जेधे शकावली; कारवार, पत्र, १३ डिसेंबर १६७७, इं. रे. ऑन शि., भा. २, पृ. १४८

३३६. बुसातिन सलातिन, हिंदी, पृ. ६५९–६५; कारवार, पत्रें, १६ व २३ जाने-वारी १६७८, मुंबई, पत्रें, १४ व २१ फेब्रुवारी १६७८, राजापूर, पत्र, २८ फेब्रुवारी १६७८, इं. रे. ऑन शि., भा.२, पृ. १५१, १५२, १५३, १५६ व १५७; मच्छली-पट्टण, पत्र, ११ मे १६७९, डाग रजिस्टर, न्यू. २१, पृ. २०५.

३३७. राजापूर, पत्र, ३ एप्रिल १६७८, इं. रे. ऑन शि, भा. २, पृ. १६०.

३३८. मच्छलीपट्टण, पत्र, २ जुलै १६७८, डाग रजिस्टर, न्यू. १२, पृ. ३६७.

व तानाशाहा यांना गोवळकोंडा सोडून जातां येणें धोक्याचें झालें व त्यामुळें त्यांना मच्छलीपट्टण वगैरे प्रांतांतील जुलै महिन्यांत ठरविलेला दौरा तहकूब करावा लागला.[३३९] नंतर डिसेंबरच्या अखेरीस तो मच्छलीपट्टणास गेला. तेथें डचांनीं सहा हजार होन व इंग्रजांनीं तीन हजार होनांची पेशकश दिली. परंतु सुलतान मुआझ्झम दक्षिणेंत आल्यावरून तानाशाहाला तांतडीनें ता. ४ जानेवारी १६७९ रोजीं परतावें लागलें.[३४०]

हि. १०९० (३ फेब्रुवारी १६७९ ते २२ जानेवारी १६८० इ. स.).— जानेवारीच्या सुरुवातीस दिलेरखान गोवळकोंड्याच्या सरहद्दीवर येऊन ठेपला. खंडणीची रक्कम जबरीनें वसूल करण्यासाठीं तो चालून गेला होता. खंडणीपैकीं ७ लाख (गिल्डर) होन वसूल व्हावयाचे होते. म्हणून तानाशाहानें सुलतान मुआझ्झम दक्षिणेंत आलेला समजतांच त्याच्या अभिनंदनार्थ एक वकील मोठा नजराणा घेऊन पाठविला व दिलेरखानाची मोहीम थांबविण्याबद्दल विनंति केली.[३४१] पावसाळ्यानंतर (आक्टोबर) मोगलांनीं कुत्बशाहाकडे बाकी राहिलेल्या खंडणीबद्दल सोन्याचीं ४० मोठीं पिपें, मुआझ्झमकरितां कुत्बशाहाची मुलगी व शिवाय हिरेजडित सलकडीं जोड इत्यादिकांची मागणी करण्याकरितां गोवळकोंड्यास वकील पाठविला. नंतर दिलेरखानानें आपल्या सैन्याच्या खर्चाकरितां २४ पिपें सोन्याची आणखी मागणी घातली व ती न दिल्यास गोवळकोंड्यावर चालून जाण्याची धमकी दिली. त्यास कुत्बशाहानें कळविलें कीं, मजजवळ इतकें द्रव्य नाहीं, राजकन्येचा दुसऱ्या तरुणाबरोबर आधींच वाङ्निश्चय झाला आहे, आणि सलकड्यांवर हिऱ्याऐवजीं स्फटिकाचीच योजना होऊं शकेल.[३४२] याप्रमाणें रोकडा जबाब मिळाल्यानें शाहाजादा मुआझ्झम व दिलेरखान यांनीं आपलीं सैन्यें गोवळकोंड्याच्या हद्दींत नेलीं. परंतु शिवाजीनें

३३९. मद्रास, पत्र, ८ जुलै १६७८, इं. रे. ऑन शि., भा. २, पृ. १६७.

३४०. मद्रास, पत्र, ६ व ८ जानेवारी १६७९, लेटर्स फ्रॉम फोर्ट सेंट जॉर्ज ते इतर अधिकारी, व्हॉ. १६७९, पृ. २ व १२; कन्सल्टेशन, १३ जानेवारी व ६ व १७ फेब्रुवारी १६७९, डायरी आणि कन्सल्टेशन बुक, व्हॉ. १६७९–८०, पृ. २, १५ व १७, मार्टिनचें मेमॉयर, पृ. २९९ अ.

३४१. मार्टिन मेमॉयर, पृ. २९९ अ; मच्छलीपट्टण, पत्र, ११ मे १६७९, डाग रजिस्टर, न्यू. २१, पृ. २०५.

३४२. मच्छलीपट्टण, पत्र, २५ आक्टोबर १६७९ इ. स., डाग रजिस्टर, न्यू. ४, पृ. ४९९.

आपल्या सैन्यानिशीं जाऊन त्यांच्या पिछाडीवरून हल्ले चढविल्यामुळें त्यांना माघार घ्यावी लागली.[३४३] दिलेरखान विजापुराकडे वळला. तेव्हां शिवाजीची मदत आपणास मिळत आहे हें पाहून तानाशाहानेंहि मुआझ्झम यास कळविलें कीं, आतां बाकी राहिलेली खंडणी देण्याचा आपला विचार नाहीं व कांहीं झालें तरी यापुढें आपण ती देणार नाहीं.[३४४] मोगलांनीं प्रथम विजापूरची मोहिम यशस्वी करण्यासाठीं सर्वस्व खर्चण्याचें ठरविल्यानें कुत्बशाहावर चालून न जातां ते तिकडेच गेले. त्यामुळें आदिलशाही सरदारांची त्रेधा उडाली. त्यांनीं व शिवाजीनें कुत्बशाहाकडे (नवंबर १६८०) मदत मागितली. कुत्बशाहानें सरलष्कर व दुसरे सेनापति यांस त्याप्रमाणें हुकूमहि दिला. परंतु इतक्यांत मोगलांचा हेजिब येऊन त्यानें 'तुम्ही विजापुरास मदत केल्यास मोगलांचें सैन्य विजापुरांत आहे तेंच पुढें येऊन गोवळकोंड्यावर स्वारी करील' अशी धमकी दिली. त्यामुळें कुत्बशाहानें आपलें सैन्य मदतीस न जाऊं देतां (डिसेंबर १६७९ इ. स.) गुप्तपणें शिवाजीकडे पैसा पाठविला व त्यास सैन्य उभें करण्यास सांगितलें.[३४५]

हि. १०९१ (२३ जानेवारी १६८० ते १२ जानेवारी १६८१इ.स.).—— मोगली सैन्यास विजापूरच्या हल्ल्यांत यश येईना व शिवाजीनें त्यांना सतावून सोडलें. त्यानें खास मोगली मुलुखांत शिरून लुटालुट आरंभिली. शिवाय उत्तरेकडीलहि राजकारण आलें. दिलेरखानासहि कर्नाटकांतून त्याच्या अपेक्षेप्रमाणें मदत होईना. तेव्हां दिल्लीहून सुलतान मुआझ्झमास हुकूम आला कीं, नबाब खलिल-उल्ला-खान (महमद इब्राहीम) याचेतर्फे तह घडवून आणण्यासाठीं तानाशाहास विनंति करावी. परंतु त्याचा फारसा उपयोग झाला नाहीं. मोगली सैन्यास रसद न मिळाल्यामुळें तें परत विजापुराहून (फेब्रुवारी) निघून गेलें. विजापूरकरांना कुत्बशाहानें शिवाजीच्या तर्फे बरीच मदत दिली.[३४६]

---

३४३. कोरोमंडलचीं पत्रें, १६ नवंबर १६७९ इ. स., डाग रजिस्टर, न्यू. २६, पृ. ५४०.

३४४. डाग रजिस्टर, न्यू १, पृ. ५५४.

३४५. गोवळकोंडा, पत्र, १४ जानेवारी १६७९ इ. स., फॅ. रे., फो. सें जॉ., भा. २८, पृ. ३४.

३४६. कोरोमंडलची हकीकत, ७ व २१ फेब्रुवारी १६८०, डाग रजिस्टर, न्यू. १६, पृ. २४४., व पुलिकत, १२ मे १६८०, न्यू. २३, पृ. २८०–१.

एप्रिल १६८०त मदुरेचा नायक व एकोजी यांचें वैनमस्य आलें. त्या वेळीं एकोजीकडील रघुनाथपंतानें कुत्बशाहाची मदत मागितली. परंतु जिंजी व त्याखालील मुलुखावर कुत्बशाहानें आपला हक्क दाखवून तो परत देण्यास कळविलें. रघुनाथ पंडितानें कुशल वकील पाठवून मादण्णाबरोबर बोलणें लावलें.[३४७]

हि. १०९२ (१३ जानेवारी ते ३१ डिसेंबर १६८१ इ. स.).—इंग्रजांचें व पोडला लिंगप्पाचें नीट जमेना. मास्टरचा जबरदस्तीचा कारभार सहन करण्याइतका तो भित्रा नव्हता. त्यानें मास्टर गडबड करूं लागतांच इंग्रजांची रसद व व्यापार बंद केला. त्यावरून एप्रिल १६८१त मादण्णा, आकण्णा व महमद इब्राहीम यांस त्यांनीं पत्रें लिहून लिंगप्पाच्या विरुद्ध तक्रार केली. आकण्णा जानेवारींत तिरुपतीवरून परत गोंवळकोंड्यास गेला होता. पोडला लिंगप्पानें इंग्रजांस खरमरीत पत्र लिहिलें कीं तुम्हांस येथें राहाण्यास परवानगी दिली ती आमच्या लोकांस तुम्ही निर्बंध करावा म्हणून नाहीं. जर तुम्ही तसें कराल तर येथील ३-४ हजार सैन्यापेक्षां अधिक सैन्य चालून येईल. आकण्णानें दरबारातर्फे इंग्रजांच्या वकिलास समज दिली कीं, कोणत्याहि बाबतींत जें कांहीं बोलणें करावयाचें तें प्रथम तेथील सुभेदारापाशींच केलें पाहिजे. इतकेंच नव्हे तर वार्षिक पेशकशीची रक्कमहि ताबडतोब भरली पाहिजे अशी ताकीद केली.[३४८]

नवंबर १६८१त मोगली सैन्य नर्मदापार आल्याचें समजल्यावरून आकण्णानें श्रीस्थलास जाण्याचा बेत रहित केला. मिर्झा संजर व इतर सरदारांस घोडदळासह सरहद्दीवर संरक्षणार्थ रवाना केले. मोगलास करार केलेल्या वार्षिक खंडणींतील कांहीं भागाबद्दल पंधरा हत्ती, बरेच मण सोनें व चांदी पाठविण्याचें ठरलें.[३४९]

हि. १०९३ (१ जानेवारी ते २० डिसेंबर १६८२ इ. स.).—चं. १६ जमादिलावल हि. १०९३ (१४ मे १६८२ इ. स.) रोजीं कुत्बशाहाचा

---

३४७. गोंवळकोंडा, पत्र, एप्रिल १६८० इ. स., डाग रजिस्टर, न्यू २, पृ. ७२४–९.

३४८. मद्रास, कन्सल्टेशन, ६ जानेवारी, २७ व ३१ मार्च, ७ एप्रिल १६८१ व पोडला लिंगाप्पाचें कांजिवरमहून पत्र, १० जुलै १६८१; गोंवळकोंडा, पत्र, २१ जुलै, १६८१ इ. स., डायरी आणि कन्सल्टेशन बुक, १६८०-८१, पृ. ८९; १६८१, पृ. १३ व १४ व १५, लेटर्स फ्रॉम फोर्ट सेंट जॉर्ज, व्हॉ. I-१-१६८१–२, पृ. १, ३ व १२.

३४९. गोंवळकोंडा, पत्र, १९ सप्टेंबर १६८१ इ. स., लेटर्स टू फोर्ट सेंट जॉर्ज, व्हॉ. १, १६८१-२, पृ. ३७.

वकील मोहमद मासूम यानें गोवळकोंड्याहून आणलेली २ लाख ४४ हजार रुपयांची पेशकश बादशहास नजर केली.[३५०]

ता. १ जानेवारी १६८२ इ. स. रोजीं मादण्णा व आक्कण्णा यांनीं पोडला लिंगाप्पाच्या शिफारसीवरून इंग्रजांस सालाबादप्रमाणें व्यवहार करण्यास परवानगी दिली. मास्टरच्या जागीं वुलियम गायफर्ड आल्यानें इंग्रजांचा कारभार सुरळीत चालूं लागला.[३५१]

मोगल दक्षिणेंत उतरल्यामुळें राज्यांत सर्वत्र अस्थिरता आली. हुकेरीच्या राजानें वसवापट्टण घेतल्यामुळें मार्च महिन्यांत कुत्बशाहाचा महमद इब्राहीमवर बराच रोष झाला. मोगली परचक्रामुळें सर्व मोठमोठे कारभारी चिंताक्रांत व राजकारस्थानांत व्यग्र होऊन गेले.[३५२]

ता. ११ मे १६८२ इ. स. रोजीं तानाशाहा मादण्णाच्या घरीं गेला व त्यानें महमद इब्राहीमची सरलष्करी आक्कण्णास दिली व कर्नाटकाची सुभेदारी पोडला लिंगाप्पास दिली. त्यामुळें नेकनामखानाकडे पूर्वी जो सुभा होता तो लिंगाप्पाकडे आला. लिंगाप्पास हत्ती, घोडे, तरवार, सन्मानाचीं वस्त्रें वगैरे पाठविलीं. महमद इब्राहीमकडे राहिलेली सरखेली मिळविण्यासाठीं मच्छलीपट्टणचा हवालदार हसन वेग जुलैंत गोवळकोंड्यास येऊन खटपट करूं लागला.[३५३]

इ. स. १६८२च्या जुलैअखेर मोगली सैन्यानें आदिलशाही मुलखांत शिरून लढाईची कुरापत काढली. तेव्हां गोवळकोंडेकर व संभाजी यांनीं विजापूरच्या मदतीस कांहीं सरदार व सैन्य रवाना केलें. आगस्टच्या अखेर मादण्णास मोगली परचक्रामुळें मुलकी कारभार पाहण्यास मुळींच वेळ मिळेना. तेव्हां तो कारभार आक्कण्णाकडे दिला.[३५४] त्यामुळें आक्कण्णास निरनिराळ्या प्रांतांत फिरून पाहाणी वगैरे

---

३५०. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भाग २, पृ. ११८.

३५१. मादण्णा व आक्कण्णाचीं फर्मानें, १ जानेवारी १६८२ इ. स., लेटर्स टु फोर्ट सेंट जॉर्ज, व्हॉ. २, १६८२, पृ. १८.

३५२. गोवळकोंडा, पत्र, मार्च-एप्रिल १६८२ इ. स., लेटर्स टु फोर्ट सेंट जॉर्ज, व्हॉ. २, १६८२, पृ. २६.

३५३. गोवळकोंडा, पत्र, १७ मे, व मद्रापोलम, पत्र, ३ जुलै १६८२ इ. स., लेटर्स टु फोर्ट सेंट जॉर्ज, व्हॉ. २, १६८२, पृ. ३९ व ५८.

३५४. गोवळकोंडा, पत्रें, २ आगस्ट व ६ सप्टेंबर १६८२ इ. स., लेटर्स टु फोर्ट सेंट जॉर्ज, व्हॉ. २, १६८२, पृ. ६८ व ९४.

करण्यास सवड होईना व त्याला आपल्या दौऱ्याचा कार्यक्रम वेळोवेळीं तहकूब करावा लागला.[३५५]

हि. १०९४ (२१ डिसेंबर १६८२ ते १० डिसेंबर १६८३ इ. स.).— इ. स. १६७५च्या अखेरीस सय्यद मुझाफरखान याचा दिवाणीचा कारभार काढून घेतला होता. त्यानंतर तो कैद झाला असावा. त्याला सोडण्याविषयीं औरंगजेबाकडून लिहून आलें. त्यावरून त्याला कुत्बशाहानें सोडलें. तो आपल्या दोन मुलांसह चं. २० जमादिलावल (८ मे १६८३ इ. स.) रोजीं बादशाहास भेटला. औरंगजेबानें त्यास सन्मानाचीं वस्त्रें व जडाऊ खंजर बाक्षिस दिला. त्याच्या दोन मुलांस मनसबी व असलतखां व निजाबतखां असे किताब दिले.[३५६]

हि. १०९५ (११ डिसेंबर १६८३ ते २७ नवंबर १६८४ इ. स.).— चं. १२ जमादिलाखर (१८ मे १६८४ इ. स.) रोजीं शुजाअत हैदराबादी औरंगजेबास जाऊन मिळाला. त्याला पांच हजारी, पांच हजार स्वारांची मनसब व शुजाअतखां हा किताब मिळाला.[३५७] चं. १८ जमादिलाखर (२४ मे १६८४ इ. स.) रोजीं हाजी महताब हैदराबादी मोगलांस जाऊन मिळाला.[३५८]

चं. २३ रज्जब (२७ जून १६८४ इ. स.) रोजीं कुत्बशाहानें अलमगीर बादशाहाकडे ऐन उल्मुल्क नांवाचा वकील पाठविला. हा महमद जाफरचा मुलगा असून तो अकबराबरोबर बंड करून दक्षिणेंत पळून गेलेल्यांपैकीं एक होता असें कळल्यावरून त्यास चं. २५ रज्जब (२९ जून) रोजीं कोतवालानें कैद केलें व त्याची मालमत्ता जप्त केली. कुत्बशाहास त्यानें बऱ्याच थापा दिल्यावरून त्याला त्यानें नोकरींत घेतलें होतें. तो अकबराकडे होता ही गोष्ट त्याला माहित नव्हती. नंतर कांहीं दिवसांनीं अलमगीर बादशाहानें ऐन उल्मुल्कास तीनशेंची मनसब देऊन त्याला आपल्या नोकरींत ठेवून घेतलें.[३५९]

---

३५५. मदापोलम, पत्र, १४ सप्टेंबर, मच्छलीपट्टण, पत्र, १२ आक्टोबर, पेडापोलम, पत्र, २१ आक्टोबर १६८२ इ. स., लेटर्स टु फोर्ट सेंट जॉर्ज, व्हॉ. २,१६८२, पृ. ९६, १०२ व १०३.

३५६. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भा. २, पृ. १२४.

३५७. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भा. ३, पृ. ७.

३५८. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भा. ३, पृ. ८.

३५९. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भा. ३, पृ. ८.

चं. २९ साबान (२ आगस्ट १६८४ इ. स.) रोजीं मिर्झा महमद व बिहारीदास यांस कुत्बशाहानें दिलेले अठरा हजार रुपये व दोन हत्ती परत देण्याची आज्ञा झाली.[३६०]

सप्टेंबरच्या सुमारास कुत्बशाही व मराठा सैन्य मोगलांनीं विजापुरास वेढा घातला होता म्हणून आदिलशाहाच्या मदतीस गेलें.[३६१]

हि. १०९६ (२८ नवंबर १६८४ ते १८ नवंबर १६८५ इ. स.).— इ. स. १६८५च्या सुरुवातीस सर्व दक्षिणीयांनीं मोगलांशीं सामना देऊन त्यांना घालवून देण्याचें गुप्त कारस्थान जोरांत चालू केलें. संभाजीराजानें रामचंद्रपंतास कुत्बशाहाकडे पाठवून या गुप्त कारस्थानांत सर्वांस सामील करून घेण्याबद्दल बोलणें लावलें. या कारस्थानाची कल्पना कुत्बशाहानें आदिलशाहास लिहिलेल्या फर्मानावरून येते.[३६२] त्या पत्रांतील मजकुराचा सारांश असा: " अलमगीर पादशाहा दौलताबादेस आल्यानंतर त्यानें आम्हांकडे एक हेजिब पाठवून ' आम्ही मराठे छत्रपति संभावर डोळा ठेवून आलों आहोंत. तरी आपण आपला फौजफाटा आमच्या मदतीस देऊन नालबंदीहि देणें.' तेव्हां आम्ही जबाब पाठविला कीं, दख्खणची पातशाही व आमची पातशाही निरनिराळी नाहीं. त्यावरून मोगल आपलेवर चालून आला आहे. भिण्याचें कारण नाहीं. आम्ही पैसा पुरवूं. आपण सर्जाखानास दिलदिलासा देऊन त्यास सरसुभा करून मोगलावर रवाना करावा. महाराज छत्रपति संभाजी राजे यांचेकडे एक खत हेजिबाबरोबर धाडून त्यांचेकडून मोगलांचा फन्ना उडविण्यासाठीं घोडदळाची मदत मागावी. आम्ही खासे कंबर बांधून कुलबर्ग्यास जात आहोंत. तुम्हीहि कंबर बांधून यावें. संभाजी तयारीनें येतच आहेत. यांत तुमच्या राज्यास धक्का लागणार नाहीं. माधवराव हेजीब सर्व कांहीं सांगून पाठविला आहे. आदिलशाहाकरितां एकदोन मेवा, एकदोन घोडे व चार हत्ती, सहा सारंगी घोडीं पाठवीत आहें. मसुदखानास कोटाच्या रक्षणास ठेवलेत

---

३६०. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, हिंदी, भा. ३, पृ. ९.

३६१. कारवार, पत्र, १'१ सप्टेंबर १६८४ इ. स., फॅक्टरी रेकॉर्ड्स्, व्हॉ. १०९ (मूळ).

३६२ शिवसाहित्य, खंड २, ले. ३९४, पृ ३९५–९७. या फर्मानावरील पैवस्ती चं. ५ रबिलाखर (१ मार्च १६८५ इ. स.) आहे. यावरून हें फर्मान फेब्रुवारीच्या दुसऱ्या पंधरवड्यांत लिहिलें गेलें असावें. बु. स., हिंदी, पृ. ७५१.

तरी पुरे आहे. संभाजीनें चार हिशे (?) करड्या घोड्यांची संचणी केलीच आहे. आम्हांस माल्गुजार वगैरे लोकांनीं कळविलेंच आहे कीं, याप्रमाणें कारस्थान करावें. म्हणून हा कारभार हातीं घेतला आहे. यांत यश आलें तर तुम्हांस आम्ही आपली मुलगी देऊन कायमची दोस्ती करूं. दख्खणची पादशाही सांभाळणें अवश्य म्हणून पैसे व हेजिब पाठविला आहे. तरी मुरीदखान व बहलोलखान यांस दिलदिलासा द्यावा. कर्नाटकी राजे रानेवाल यांस बोलावून घ्यावें. त्या योगानें आपणांस जोरच मिळेल. संभाजीनें आम्हांकडे रामचंद्रपंत हेजीब पुष्कळ गुप्त गोष्टी सांगून पाठवीला आहें. त्यास आपलेकडे पाठवीत आहें. त्याचें म्हणणें नीट ऐकून घेऊन त्यास इष्ट असाच जबाब द्यावा."[३६२] याप्रमाणें पत्र गेलें. नंतर लवकरच मार्चच्या अखेरीस कुत्बशाहानें विजापुराच्या मदतीस तीन हजार स्वार व तीन लाख होन खर्चासाठीं पाठविले.[३६३]

कुत्बशाहानें मोगलांशीं वैर स्वीकारल्याचें वर्तमान सोलापूर येथील हेजिब महमद मासूम व महमद जाफर यांस कळविलें. त्यांत, शिकंदर पोरका पाहून त्याचा नाश करण्यास औरंगजेब उद्युक्त झाल्यानें त्याच्या साहाय्यास जाणें जरूर म्हणून एका बाजूनें शिकंदर व संभाजी आपल्या अगणित फौजेनिशीं लढत आहेत, तरी आम्हीहि आमच्या ४० हजार घोडदळानिशीं खलिलउल्लाखान पलंग हम्ला यास दुसऱ्या बाजूनें पाठवित आहोंत वगैरे मजकुर होता. परंतु हें पत्र औरंगजेबाच्या हातीं चं. ४ साबान (२७ जून १६८५ इ.स.) रोजीं पडलें. तेव्हां औरंगजेबास राग आला. त्यानें खान जहान बहादुर व शहा अलम यांस गोवळकोंड्यावर चालून जाण्याचा हुकूम दिला[३६४].

चं. २४ रमजान (१५ आगस्ट १६८५ इ. स.) रोजीं अंबाजीपंत हैद्राबादेहून विजापुरास जाऊन आदिलशाहास भेटले. आदिलशाहास मदत दिली व संभाजी महाराजाकडून देवविली.[३६५]

औरंगजेबानें गोवळकोंड्यावर लढाई करण्याचें ठरविलेलें समजतांच कुलवर्ग्याच्या किल्लेदाराचा मुलगा जान निसारखान आणि मालखेडच्या किल्लेदाराचा भाऊ पर्विझ बेग यांनीं सेरमची गढी घेतली. तेव्हां अबुल हसननें शेख मिनाज,

---

३६३. जेधे शकावली.

३६४. परिशिष्ट २, पृ. ९३-४; देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. २०-१; प्रो. सरकार, औरं., भा. ४, पृ. ३४२.

३६५. बु. स., हिंदी, पृ. ७५३.

रुस्तमराव व बराखान यांस ती गढी परत घेण्यास पाठविले. कुत्बशाही सैन्य आलेलें पाहतांच जान निसारखान सेरमच्या किल्ल्यांत जाऊन बसला. नंतर, खान जहान बहादुर आपले दोन मुलगे हिम्मतखान व सिपेहदारखान, इराचखान व इतर उमरावांनिशीं जलदीनें धांवून आला. त्याला अडविण्यासाठीं कुत्बशाहानें महमद इब्राहिमास रवाना केलें. परंतु खान जहान बहादुर त्याची गांठ पडण्यापूर्वीच मालखेडास येऊन पोहोंचला. खलिलउल्लाखानहि त्या जागीं आला व त्यानें मोगली सैन्यास गराडा घातला. खान बहादुर मोर्चे बांधून व खंदक खणून बसला. किरकोळ हल्ले होत असत. याप्रमाणें एक महिना लोटला. आगस्टच्या सुरुवातीस कुत्बशाही सैन्यानें मोगली फौजेवर हल्ला चढविला. हिम्मतखान, सिपेहदारखान व इराचखान उजवीकडून, रजपूत व अफगाणी सैन्य डावीकडून व खान जहान बहादुर समोरून असे प्रतिकार करूं लागले. परंतु यापूर्वी शेख मिनाज व बराखान यांनीं दोनतीन बाजूंनीं मोगली मोर्चावर हल्ला चढविला. बरेच लोक मारले. तोफांचीहि पर्वा न करतां मोगली फौजेचा बराच नाश करूं लागले. हें पाहून मोगली सरदार हत्तींवरून लढूं लागले. सिपेहदारखान, जगतसिंग हाडा व शर्झाखान यांचेवर शेख मिनाज धांवून गेला. मोठी धुमश्चक्री उडाली. शेख मिनाजनें एक बुणगा मारला. रुस्तुमराव हिम्मतखानावर चालून गेला. त्यांच्या हातघाईंत हिम्मतखान, सफदारखान व जसवंत बुंदेला हे जखमी झाले. हिम्मतखानानें बापाजवळ मदत मागितली. परंतु या वेळीं खलिलउल्लाखानानें व बडेखानानें खान जहान बहादुरास घेरून टाकला होता. बडेखानाचा हात जखमी झाला म्हणून खान जहान वांचला. मोगलांची सर्व बाजूंनीं दाणादाण उडाली. इतक्यांत कर्मधर्मसंयोगानें राजा रामसिंहाचा हत्ती मस्तीस आला व त्यानें तीनचार मणाच्या सांखळीनें शत्रुसैन्यांत घुसून दिसेल त्यास झोडपून काढण्यास सुरुवात केली. बडेखान धाडशी व ताकदवान होता. तो त्या हत्तीवर चालून गेला. परंतु त्याचा घोडा भीतीनें बेफाम झाल्यानें तो घोड्यावरून खालीं पडला व तात्काळ मरण पावला. या गोंधळाचा फायदा घेऊन खान जहानानें कुत्बशाही सैन्यावर निकराचा हल्ला चढविला. कुत्बशाही सैन्य एकदोन कोस मागें हटलें.[३६६]

शहा अलम आपल्या सैन्यानिशीं कुलबर्ग्यास आला. कुत्बशाहानेंहि आणखी कुमक पाठविली. खान जहानानें शहा अलम यास तांतडीनें येण्यास लिहिल्यावरून

३६६. परिशिष्ट २, पृ. ९४-९; खाफीखान, इ. डॉ., व्हॉ. ७, पृ. ३१-७; प्रो. सरकार, औरंगजेब, भा. ४, पृ. ३४१-२.

तो घाईनें आला व ते ताबडतोब कुत्बशाही सैन्यावर चालून जाऊं लागले. सूर्योदयाच्या सुमारास दोन्ही सैन्यांची गांठ पडली. हेरावळींत शहा अलमचा मोठा मुलगा मुईझउद्दिन व खान जहान होते. त्यांचेवर जोराचा हल्ला झाल्यानें तीन हत्ती, चारपांचशें घोडे व बरेंच पायदळ ठार झालें. कुत्बशाही सैन्य तोफांना न जुमानतां तळांत घुसलें व दाणादाण उडवूं लागलें. तेव्हां सय्यद अब्दुल्ला, ख्वाजा अब्दुल मकरम व राजा मानसिंग मदतीस आल्यानें कुत्बशाही सैन्य थोपवून धरलें गेलें. तीन दिवस लढाई झाली व दोन्हीहि सैन्यांचा बराच नाश झाला. शेवटीं कुत्बशाही सैन्यानें माघार घेतली. मोगलांनीं एकदीड कोस पाठलाग केला. परंतु सायंकाळ झाल्यानें मोगली सैन्य परत फिरलें.[३६७]

या लढाईनंतर कुत्बशाही फौजेनें मोगलांवर चोरटे हल्ले चढविले. याप्रमाणें चार महिने गेले. अलमगिराच्या रागावून लिहून आलेल्या पत्रांमुळें खान जहानाचा विरस झाला होता व शहा अलम अबुल हसनशीं शक्य तर तह घडवून आणण्याची सारखी खटपट करीत होता. मोगल सैन्यानें काबिज केलेली सेरमची गढी व कोहीरचा प्रांत यांवरील हक्क सोडून कुत्बशाही सैन्य परत जाईल तर मी तह घडवून आणतों असें शहा अलमचें म्हणणें होतें. खलिलउल्लाखान तह करण्यास उद्युक्त झाला होता. परंतु शेख मिनाज, रुस्तुमराव वगैरे मंडळी प्रांत सोडण्याच्या विरुद्ध होती. याच वेळीं कुत्बशाहाकडून आणखी कुमकहि येऊन पोहोंचली. कुत्बशाही सैन्यानें हल्ला चढविण्याची तयारी केली.[३६८]

आक्टोबर १६८५च्या सुरुवातीस कुत्बशाही सैन्यानें तोफांच्या सरबत्तीस प्रारंभ केला. बुणगा पूर्वेकडे तीनचार कोसांवर नदीच्या पलीकडे नेला. मोगली हेरावळींत मुइझउद्दिन, खान जहान, रुफदारखान व हिम्मतखान होते. चंद्रावळींत सय्यद अब्दुल्लाखान व इतर सरदार होते. त्यांस कुत्बशाही दोन कटकांनीं घेरलें. शहा अलमनें कुमक म्हणून एक तुकडी मागें ठेवली होती. तिचेवरहि एका कुत्बशाही तुकडीनें हल्ला चढविला. खास शहा अलमच्या बरोबर बरेच रजपूत राजे होते. त्यांच्यावर कुत्बशाही मुख्य सैन्य चालून गेलें. भयंकर रण माजलें. शेवटीं कुत्बशाही सैन्य मागें हटूं लागलें. बुणग्यापर्यंत आलें. मोगलांनीं पाठलाग केला. शेख मिनाजनें मोगली हेरावळीचा सेनापति मुइझउद्दिन यास निरोप पाठवून हरलामी रिवाजाप्रमाणें

३६७. परिशिष्ट २, पृ. ९९–१००.
३६८. परिशिष्ट २, पृ. १०१–३.

बायकामुलांस रणक्षेत्रापासून दूर पोहोंचविण्यापुरता तीनचार घटकांचा अवसर द्या नंतर आम्ही लढाई देऊं असें कळविलें. मुइझउद्दिननें विनंति मान्य केली व कुत्बशाही सरदारांस हत्तींवरून बायकामुलें व मालमत्ता शेजारील गढीवर पोहोंचवूं दिली. दुसरे दिवशीं पुन्हां घनघोर रण माजलें. दोन्ही बाजूंकडील बरेच लोक मारले गेले. कुत्बशाही शेख मिनाज व रुस्तुमराव जखमी झाले. मोगलांकडीलहि कांहीं सरदार जखमी झाले. दोन्हीहि बाजूंकडील सरदारांनीं आपल्या शौर्याची पराकाष्ठा केली. खलिलउल्लाखान व इतर पठाण सरदारांचा शहा अलमकडे ओढा होता. त्यामुळें त्यांनीं प्रथमपासूनच अंगचोरीनें काम चालविलें होतें. सायंकाळपर्यंत युद्ध झालें. रात्रीं सैन्यें आपापल्या तळांवर गेलीं. महमद इब्राहीम फितुर झाल्याचा संशय आल्यावरून त्याचा बंदोबस्त होऊन आला होता. परंतु (ता. ८ आक्टोबरच्या सुमारास) खलिलउल्लाखान रात्रींच पळून जाऊन मोगलास[३६९] मिळाल्यानें कुत्बशाही सैन्यानें रातोरात आपला मुक्काम हलवून हैद्राबादेची वाट धरली. शहा अलमहि त्यांचा पाठलाग करीत हैद्राबादेस आला.[३७०]

कुत्बशाही फौजेनें माघार घेतलेली समजतांच अबुल हसननें आपलें जडजवाहीर वगैरे रातोरात गोवळकोंड्याच्या किल्ल्यांत नेलें. हैद्राबादेंतील लोक नेतां येईल ती मालमत्ता घेऊन बाहेर गांवीं जाऊं लागले. ज्यांना किल्ल्यांत जाणें शक्य होतें ते रात्रीं किल्ल्यांत गेले. या गडबडींत चोर व दरवडेखोर लोकांनीं मनमुराद लूट व जाळपोळ करण्यास सुरुवात केली. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं शहा अलमचें सैन्य हैद्राबादेस येऊन दाखल झालें. तेंहि लुटालुट व जाळपोळ करूं लागलें. कल्पनातीत लुटालुट झाली. बायकामुलांस त्रास झाला. शहा अलमनें सुझावेल नेमून बऱ्याच प्रयासानें स्थिरस्थावर केली. अबुल हसननें क्षमा मागून तहाचें बोलणें लावलें. शहा अलमनें मध्यस्थी करण्याचें कबूल केलें व तहाच्या अटी सांगितल्या कीं, अबुल हसननें दोन लाख होन खंडणी खेरीज एक कोटी वीस (कांहीं ठिकाणीं ५०) लक्ष रुपयांची पेशकश ताबडतोब भरावी. मोगली सैन्यानें घेतलेला सेरम व

---

३६९. महमद इब्राहिस खलिलउल्लाखानास अलमगिरानें सहा हजारी सरदारी व ६००० स्वार देऊन महाबतखान असा किताब दिला. इ. स. १६८६त त्याला वऱ्हाडची सुभेदारी दिली व इ. स. १६८७त सप्तहजारी देऊन प्रथम कर्नाटकांत व नंतर पंजाबच्या सुभ्यावर पाठविलें. तो इ. स. १६८८त वारला.

३७०. परिशिष्ट २, पृ. १०३-८; सनुशी, व्हॉ. २, पृ. २८८-९४.

कोहीर वगैरे प्रांत मोगलांकडे राहूं द्यावा. मादण्णा व आक्कण्णा यांस कारभारावरून दूर करावें. अबुल हसननें बहुतेक सर्व अटी कबूल केल्या.[३७१]

शहा अलमनें हैद्राबाद फत्ते केल्याची वगैरे बातमी अलमगिरास कळविली. ती सलख जिल्काद (१९ आक्टोबर १६८५ इ. स.) रोजीं अलमगिरास मिळाली. याच सुमारास कुत्बशाही फौजेच्या मदतीनें विजापुरच्या वेढ्यांत मोगलांचा पराजय झाला होता.[३७२] त्यामुळें कुत्बशाहाची मदत बंद करण्यासाठीं नाइलाजास्तव शहा अलमच्या विनंतीवरून अबुल हसनला वस्त्रें धाडलीं व तह मान्य केला. शहा अलम यास चाळीस हजारी व तीस हजार स्वारांची मनसब झाली. महमद इब्राहिमचे दोन दाऊद व अबुल हसनचा मेव्हणा शरीफुलमुल्क व इतर लोक शहा अलम यास मिळाले. त्यांसहि वस्त्रें वगैरे देण्याचा हुकूम झाला.[३७३]

सय्यद मुझाफरखानाचा मुलगा मीर हशम व नातू अबदुल करीम औरंगजेबाकडून शहा अलमसाठीं जडजवाहीर व अबुल हसनकरितां वस्त्रें वगैरे घेऊन आला. शहा अलमचा मुक्काम त्या वेळीं कोहीरला गेला होता. तेथून तो सैन्यासह अबुल हसनचीं वस्त्रें देण्यासाठीं हैद्राबादेस येत असतां तो औरंगजेबाच्या हुकुमावरून दर्शनी कारण निराळें दाखवून गोवळकोंड्याचा किल्ला घेण्यासाठीं येत आहे, अशी कंडी उठली. तेव्हां शेख निजाम चालून गेला व वाटेंत त्यास महकाल (मुनगळ) येथें गांठलें व हल्ला चढविला. मीर हशम व इतर लोक मारले गेले. बरोबर सौदागरहि होते. त्यांची मालमत्ता लुटली गेली. अबदुल करीम यास कैद केलें होतें. परंतु चार दिवसांनंतर त्यास अबुल हसननें शहा अलमच्या छावणीवर आणून सोडलें.[३७४]

चं. १६ जिल्हेज (४ नवंबर १६८५ इ. स.) रोजीं महमद इब्राहीम, शरीफुल्मुल्क व मोहमदतकी वगैरे लोकांस मोगली नोकरींत घेतलें गेलें.[३७४]

तहांत ठरलेल्या खंडणीची भरपाई पुढें तीनचार महिने झाली नाहीं व मादण्णा व आक्कण्णाला कारभारावरून दूर करणेंहि अबुल हसनला जड गेलें.

---

३७१. परिशिष्ट २, पृ. १०८-११; मनुशी, व्हॉ. २, पृ. २९३-४.

३७२. कारवार, पत्र, ८ आक्टोबर १६८५ इ. स., फॅ. रे., व्हॉ. १०९.

३७३. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. २६.

३७४. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. २७; परिशिष्ट २, पृ. १२४.

विजापूरच्या हल्ल्याचें कामहि दिरंगाईनें व असमाधानकारकपणें चालल्यामुळें अलमगिरानें गोवळकोंड्याकडे कानाडोळा केला.[३७५]

हि. १०९७ (१८ नवंबर १६८५ ते ८ नवंबर १६८६ इ. स.).—खान जहान हैद्राबादेहून नऊदहा दख्खणी सरदारांसह परत गेला. त्यास व या नवीन मिळालेल्या सरदारांस चं. ७ सफर (२३ डिसेंबर १६८५ इ. स.) रोजीं बहुमानाचीं वस्त्रें मिळालीं.[३७६]

चं. १६ रबिउलअव्वल (३१ जानेवारी १६८६ इ. स.) रोजीं कुत्बशाहींतून पळून गेलेले महमद इब्राहीम, शरीफुलमुल्क व त्याचे मुलगे हिदायतुल्लाह व इनायतुल्लाह आणि अब्दुर कादिर यांस अलमगिरानें मोठमोठीं बहुमानाचीं बक्षिसें व मनसबी दिल्या.[३७७]

जानेवारीच्या अखेरीस मादण्णानें लिंगाप्पास हैद्राबादेस परत बोलावून त्याचे जागीं अब्दुल नबीची नेमणूक केली.[३७८]

मार्चच्या दुसऱ्या आठवड्यांत यल्लमतराय यानें गुप्त कट करून खेरोमा, जानीबेग व अबुल हसनच्या इतर नोकरांच्या साहाय्यानें मादण्णा व आक्कण्णा हे कामकाज आटोपून दुपारीं अकरा बारा वाजतां परत जात असतां त्यांस ठार मारलें. मादण्णाचें शीर शहा अलमनें चं. १ जमादिलावल (१६ मार्च १६८६ इ. स.) रोजीं बहादुर अलिखांबरोबर अलमगिराकडे पाठविलें.[३७९] याच दिवशीं अबुल हसनचा एक भाऊबंद जेनुल आबिदीन हा मोगलाकडे गेला. त्यास वस्त्रें व सोलापूरची फौजदारी मिळाली.[३७९]

चं. ३० रज्जब (१२ जून १६८६ इ. स.) रोजीं अबुल हसनकडून गेलेले शंभर हत्ती शहा अलमनें आपला नोकर मोमिनखां याजबरोबर अलमगिराकडे पाठविले. अबुल हसनचा वकील मोहमद मासूम याची भेट करविली.[३८०]

---

३७५. परिशिष्ट २, पृ. ११५.

३७६. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. २८.

३७७. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. २९.

३७८. कन्सल्टेशन, मद्रास, ४ फेब्रुवारी १६८६ इ. स., डायरी अँड कन्सल्टेशन बुक, १६८६, पृ. १८.

३७९. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. ३०.

३८०. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. ३२.

जूनच्या सुरुवातीस कर्नाटकचा सुभा व्यंकटपतीस झाला. त्यानें घोरपडे वगैरे कर्नाटकांतील सरदारांस दिलदिलासा देऊन कुत्बशाही पातशाही कामावर त्यांनीं रुजू होण्यासाठीं प्रयत्न करण्यास सुरुवात केली.[३८०अ]

चं. ६ जिल्हेज (१४ आक्टोबर १६८६ इ. स.) रोजीं कासिमखानास बसवापट्टणवर जाण्यास अलमगिरानें आज्ञा केली.[३८१]

चं. २२ जिल्हेज (३० आक्टोबर १६८६ इ. स.) खान फिरुझ जंग यास औरंगजेबानें इब्राहिमगड घेण्यासाठीं जाण्याचा हुकूम दिला.[३८१]

हि. १०९८ (८ नवंबर १६८६ ते २८ आक्टोबर १६८७ इ. स.).—ता. १२ सप्टेंबर १६८६ रोजीं विजापूरची आदिलशाही बुडविल्यानंतर अलमगिरानें बाकी राहिलेली पेशकश वसूल करण्याकरितां सादतखान नांवाचा हेजीब कुत्बशाहाकडे पाठविला. नंतर आक्टोबर महिन्याच्या अखेरीस सुझावेल नेमले. कासिमखान व खान फिरुझ जंग कुत्बशाही हद्दींत शिरले. तेव्हां अबुल हसननें पेशकशीच्या भरपाईसाठीं दागदागिने व जडजवाहीर देण्याचें सादतखानाच्या संमतीनें ठरविलें. परंतु सादतखानानें ते नेण्यास मुद्दामच दिरंगाई केली. चं. २९ मोहरम (६ डिसेंबर १६८६ इ. स.) रोजीं औरंगझेब हजरत सय्यद बंदे नवाज मुहम्मद गायसुदाराझच्या दर्शनासाठीं कुलबर्ग्यास आला. अबुल हसननें अलमगीराकडे पांच लक्ष रुपये दानधर्माप्रीत्यर्थ पाठविले. घाईघाईनें पेशकशीबाबत जडजवाहीर व दागदागिनेहि सादतखानाकडे पाठविले व त्याचेकडे अलमगिराचा माफीचा कौल व ऐवजाची पावती मागितली. परंतु ती मिळाली नाहीं. उलट अलमगीर गोवळकोंड्यावर चालून येत असल्याची बातमी आली. अलमगिरानें कुलबर्ग्याहून चं. १० सफर (१६ डिसेंबर १६८६ इ. स.) रोजीं कूच केलें. अबुल हसननें अलमगीर कुत्बशाही बुडविण्यासाठीं उद्युक्त झाला आहे हें पाहून सादतखानास दिलेलें जडजवाहीर सक्तीनें परत घेण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्यांत यश आलें नाहीं. नंतर अबुल हसननें क्षमा करण्याबद्दल अलमगीराकडे नजरनजराण्यासह विनंति केली. परंतु तिचाहि उपयोग

३८०अ. कन्सल्टेशन्स, मद्रास, १८ जून व ४ आगस्ट १६८६, डायरी व कन्सल्टेशन बुक, १६८६, पृ. ४८ व ६०; कुत्बशाही फर्मानें—घोरपडे यांस—चं. ११ रमजान १०९७ (२३ जुलै १६८६), भा. इ. सं. मं. त्रैमासिक, व. १३, अंक ४, पृ. ७३. व इंग्रजांस, २४ मार्च १६८७, लेटर्स टु फोर्ट सेंट जॉर्ज, व्हॉ. ४, १६८६–७, पृ. ११६.

३८१. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. ३८-९.

झाला नाहीं. संभाजीराजास मदत केल्याचा व त्यास एक लाख पगोडे दिल्याचा मुख्य आरोप ठेवून अबुल हसन याची विनंति अमान्य केल्याचें सादतखानाकडून कळविलें. तेव्हां त्याची आशा सुटली. शेख मिनाज, सर्जाखान व अबदुर रझ्झक लारी ऊर्फ मुस्तफाखान यांस मोगली सैन्यावर चालून जाण्यास सांगितलें. दुसऱ्याच मुक्कामावर त्यांची मोगली आघाडीच्या सैन्याशीं चकमक उडाली. परंतु येथें इब्राहीमगड फत्ते करून फिरूझ जंग जलदीनें कूच करून येत आहे असें समजतांच कुत्बशाही सैन्य मागें फिरलें. चं. २४ रबिलावल (२९ जानेवारी १६८७ इ. स.) रोजीं मोगली सैन्य हैद्राबादेहून एक कोसावरील कलारसला आलें व मोर्चे वगैरे बांधण्यास सुरुवात केली. रोजचे रोज हल्ल्यांवर हल्ले चढतच होते. किल्ल्याभोंवतीं कुत्बशाही सैन्य होतें. त्यांच्यावर हल्ला चढविण्यासाठीं औरंगजेबानें हुकूम दिला. त्यावरून फिरूझ जंगचा बाप कुलीजखान बहादूर थेट दरवाजापर्यंत चालून गेला. परंतु तेथें तोफेचा गोळा लागल्यानें त्याचा हात जाया झाला. तीनचार दिवसांनीं तो मेला. नंतर मोर्चे पुढें ढकलणें, डमडमे रचणें वगैरे काम जारीनें चालू होतेंच. अबदुर रझ्झक, शेख निजाम वगैरेंनीं आपल्या ४०-५० हजार स्वारांनिशीं बाहेरून सारखे हल्ले चढविण्याचाहि सपाटा चालू ठेवला होता. एके दिवशीं फिरूझ जंग मोर्चा पुढें सरकावीत असतां कुत्बशाही सैन्यानें मोगली सैन्याची दाणादाण उडविली. किशोरसिंग हाडा वगैरे जखमी झाले. दोन्ही बाजूंचे बरेच लोक मारले गेले. कुत्बशाही सैन्यहि मागें फिरलें. चं. ७ रबिलाखर (७ फेब्रुवारी १६८७ इ. स.) रोजीं सफशीकनखानें किल्ल्यावरील तोफांचा मारा थांबविण्यासाठीं एका मोठ्या तोफेकरितां डमडमा रचला व नंतर तो फिरूझ जंगाच्या ताब्यांत दिला. परंतु कुत्बशाही सैन्यानें अर्ध्या रात्रीवर हल्ला चढवून तो जमीनदोस्त केला व इज्जतखां, सलाबतखां वगैरे मोगली सरदारांस कैद करून नेलें.[३८२] दोन दिवसांनीं पुन्हां डमडमा उभारला व पुढें दोन दिवसांनीं अबुल हसननें कैद केलेल्या मोगली सरदारांस मोगली सैन्यापाशीं नेऊन मुक्त केलें. नंतर सफशीकनखानाकडे मोर्चाचें काम दिलें. त्यांनीं तें पुन्हां तितक्याच यशस्वी रीतीनें पार पाडलें. ७-८ मार्च १६८६ला एक चकमक उडाली. तींत ४०० लोक ठार झाले. बहुतेक मोगलाकडीलच होते.

---

३८२. मच्छलीपट्टण, गोवळकोंडा, पत्र, २२ फेब्रुवारी १६८६, लेटर्स टु फोर्ट सेंट जॉर्ज, व्हॉ. ४, १६८६–७, पृ. ९३.

मोगली थोर सरदार मारला गेला.[३८३] किल्ला एकदोन दिवसांत अलमगिराच्या हवालीं होणार म्हणून वाटत होतें. परंतु आतां पावसाळा संपेपर्यंत तरी तो पडत नाहीं अशी खात्री वाटूं लागली. त्याचप्रमाणें किल्ला उत्तम रीतीनें लढविला जात आहे असेंहि सर्वांस वाटूं लागलें. तेव्हां फितुरीनें अगर लबाडीनें किल्ला हातीं आणण्याची खटपट चालू झाली. तींतहि यश येईना. किल्ल्यावरील लोकांनीं चांगलीच जाग राखली.[३८४] चं. १२ रज्जब (१४ मे १६८७ इ. स.) रोजीं फिरूझ जंगनें रात्रीं शिड्या लावून किल्ल्यांत शिरण्याचा प्रयत्न केला. परंतु रुस्तुमखां व फिरूझ जंग जखमी झाले. पुष्कळ लोक मारले गेले. मोगली सैन्याची बरीच नासाडी झाली. चं. १४ रज्जब (१६ मे १६८७ इ. स.) रोजीं कुत्बशाही सैन्यानें डमडम्यावर हल्ला चढविला व इज्जतखानानें हल्ला परतविण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्यांत त्याचे ७० लोक मारले गेले. दुसरे दिवशीं किल्ल्याच्या बुरुजावर मोठी तोफ आणल्यानें व मारा सुरु केल्यानें मोगली सैन्यांत नेमके गोळे पडूं लागले. खास औरंगजेबाच्या डेऱ्यावरच गोळे येऊं लागले. तेव्हां त्या बुरुजासमोर मोठा डमडमा रचून त्यावर तोफा चढवून बुरुज उडविण्याचा हुकूम झाला. त्यांतहि यश आलें नाहीं. नंतर एक मोठी शिडी तयार करून ती लावून हल्ला चढविण्याचा हुकूम दिला. प्रथम औरंगजेबच शिडीवर चढला. परंतु पाय निसटल्यानें खालीं आला.

मोगली सैन्यानें गोवळकोंड्यास वेढा दिला. परंतु त्यांत यश येणें कठीण झालें. दुष्काळानें धान्याचा पुरवठा मुळींच होत नसे. संभाजीनें कुत्बशाहाच्या मदतीसाठीं १२००० घोडदळ व ५० हजार पायदळ पाठविलें. तें २५ मार्चच्या सुमारास मोगली सैन्यावर हल्ले चढवूं लागलें.[३८५] त्यांनीं मोगली सैन्याची बाहेरून येणारी रसद अजिबात बंद केली. रोगराई वाढल्यामुळें लोकहि फार मरूं लागले. सैन्याची व्यवस्था पाहण्याचें कामहि कोणी अंगावर घेण्यास धजेना, इतकी मोगली सैन्याची

---

३८३. गोवळकोंडा, पत्र, १२ मार्च १६८७ इ. स., ले. टु फो. सें. जॉर्ज, व्हॉ. ४, १६८६–७, पृ. १०३.

३८४. गोवळकोंडा, पत्र, २४ एप्रिल, मच्छलीपट्टण, पत्रें, २२ मे १६८७ इ. स, व २ जून १६८७, ले. टु. फो. सें. जॉ., व्हॉ. ४, १६८६–७, पृ. १४९–५१.

३८५. गोवळकोंडा, पत्र, २५ मार्च १६८७, मद्रास, पत्र, २९ सप्टेंबर १६८७, ले. टु. फो. सें. जॉर्ज, व्हॉ. ४,१६८६–७, पृ. ११२ व O. C. ५६२१, इं. ऑ. लायब्ररी.

हलाखी झाली. सुलतान अकबराच्या साथीदारांनीं उत्तर हिंदुस्थानांत धुमाकूळ घातला. तेव्हां अलमगिरास उत्तर हिंदुस्थानच्या राजकारणाबद्दल विशेषच काळजी लागली व दक्षिणेंतील कारभाराकडे थोडेंसें दुर्लक्ष करून परतावें कीं काय या चिंतेंत तो पडला. औरंगजेबानें कुत्बशाही सरदार फोडण्याची पराकाष्ठा केली. त्यांत त्याला थोडें यश आलें. चं. २६ रज्जब (२९ मे १६८७ इ. स.) शेख निजाम मोगलास जाऊन मिळाला. त्यास मुकर्रबखान असा किताब, पांचशें मोहरा व एक हजार रुपये नजर दिले. सहा हजारी व सहा हजार स्वारांची मनसब दिली. मोत्यांची तलवार, रत्नजडित खंजर, सरपेच, घोडे वगैरे दिले. मलिक मुनाव्वर व शेख अबदुल्ला यांस व त्यांच्या इतर भाऊबंदांस मोठमोठे किताब व मनसबी दिल्या. याप्रमाणें मोठा बहुमान केल्यानें अबुल हसनचा भाचा मोगलास मिळाला. उलट मोगली सैन्याची हलाखी पाहून मोगली सैनिक व सरदार कुत्बशाहाकडे जाऊं लागले. ज्यांना जातां येईना ते कुत्बशाहास आंतून मदत करूं लागले. किल्ल्यावरून तोफांचा मारा चालू होता. त्यामुळें मोगली सरदार सारखे जखमी होत किंवा भाजले जात. त्यांतून पावसाळा सुरू झाल्यानें वेढ्याचें काम तसेंच रेंगाळत चाललें. चं. १४ साबान (१६ जून १६८७ इ. स.) रोजीं रात्रीं मोठें वादळ झालें व मुसळधार पाऊस पडला. पुष्कळ सामानसुमान वाहून गेलें. माणसांना आधार न राहिल्यानें बरींच माणसें पुरांत बुडालीं. जिकडे तिकडे चिखल झाला. डेरे, राहुट्या जमीनदोस्त झाल्या. मुद्दाम रचलेला मातीचा डमडमा समूळ वाहून गेला. याप्रमाणें मोगली सैन्य संकटांत पडलेलें पाहून पहांटे (१७ जून १६८७ इ. स.) कुत्बशाही सैन्यानें हल्ला चढविला. अबदुर रझ्झकच्या शौर्यापुढें कोणाची मात्रा चालेना. मोगली सरदार पळूं लागले. कोणी चिखल आंगाला लावून निसटले. कोणी लपले. पुष्कळ मोगली सैनिक कापून काढले व कैद केले गेले. पुरामुळें फिरूझ जंगास या सैन्याच्या मदतीस येतां येईना. तेव्हां ७०–८० हत्ती पाण्यांत घालण्याचा प्रयत्न केला. परंतु वाट मिळेना. अर्ध्या रात्रीवर फिरूज जंग सैन्यास येऊन मिळाला. कुत्बशाही सैन्यानें मोगली सरदारांस कुत्बशाहाकडे नेलें. तेव्हां अबुल हसननें त्यांस फार सन्मानानें वागविलें. इज्जतखान व सरबराहखान यांस मोगली सैन्यांत परत पोहोंचविलें. सरबराहखानास अबुल हसननें आपली धान्यसामग्री व दारुगोळा दाखविला व त्याची खात्री करून दिली कीं, आणखी वर्षसहा महिने तरी किल्ला लढविण्याचें सामर्थ्य कुत्बशाहींत आहे. परंतु त्याच वेळीं अबुल हसननें अलमगिराजवळ तहाबद्दल

वाटाघाट करण्यासाठीं त्यास सांगितलें व पत्रहि दिलें. त्यांत निष्कारण इस्लामियांचें रक्त न सांडण्याबद्दल व सुभेदार म्हणूनहि म्हणवून घेण्यास राजी असल्याचें कळविलें. उलट किल्लाच लढविणें जरूर असेल तर तोहि लढविण्याचें सामर्थ्य असल्याचें व मोगली सैन्यांतील विपद्ग्रस्त लोकांसाठीं ५-६ लाख पोतीं धान्य पुरविण्याचें अंगिकारलें. परंतु औरंगजेबानें या विनंतीचा अव्हेर केला. सफशीकनखानास पुन्हां डमडमे व मोर्चे बांधण्याची आज्ञा झाली होती. त्यानें तीन दिवस सारखी मेहनत घेऊन हातची गेलेली सर्व जागा काबिज केली. चं. १९ साबान (२० जून १६८७ इ. स.) रोजीं किल्ल्याचे बुरुज उडविण्यासाठीं खणलेले सुरुंग पेटविण्याची आज्ञा झाली. सुरुंग उडतांच हल्लेहि चढविण्यास सैन्याची तयारी होती. बुरुजावर किल्ल्यांतील लोकांनीं जमावें म्हणून मोगली सैन्यांत ओरडाओरड सुरू केली. परंतु सुरुंग लावल्याची बातमी अब्दुर रज्झक यास लागल्यापासून त्यानें आंतले बाजूनें खणून सुरुंगांतील दारू काढून घेतली व कांहींत पाणी ओतून भिजवून फुकट घालविली होती. हुकूम होतांच पहिला सुरुंग लावला. परंतु त्यांतील तोंडावरील दारूनें फक्त पेट घेतल्यामुळें जो कांहीं किल्ल्याचा भाग उडाला तो मोगली सैन्यावरच जाऊन पडला. त्यामुळें मोगली सैन्याचें फार नुकसान झालें. जवळजवळ १२०० लोक ठार झाले. याप्रमाणें मोगली सैन्यांत गोंधळ झालेला पाहतांच कुत्बशाही सैन्यानें हल्ला चढविला. मोर्चे मारून काढले. नंतर औरंगजेबानें अधिक कुमक पाठविली. तेव्हां कुत्बशाही सैन्य माघारी गेलें. दोन्ही बाजूंचे बरेच लोक प्राणास मुकले. मोगली सैन्यानें स्थिरस्थावर करतांच व मोर्चे बांधतांच दुसरा सुरुंग उडविला. या वेळींहि फक्त तोंडावरील दारू पेटल्यानें जे दगड धोंडे उडाले त्या योगें मोगली सैन्यांत हलकल्लोळ उडाला व जवळ जवळ २००० लोक मेले. पुन्हां या गोंधळाचा फायदा घेऊन कुत्बशाही सैन्यानें हल्ला चढविला. परंतु फिरूझ जंग आपल्या लोकांनिशीं मदतीस आल्यानें फारसें नुकसान झालें नाहीं. तरी ५३४ लोक मारले गेले. याप्रमाणें दोन वेळां झालेल्या नाशाची बातमी ऐकून अलमगीर रागावला व कलारसला आला व तेथून निकरानें हल्ला चढविण्याचा हुकूम दिला. मोगली सरदारांनींहि आपली पराकाष्ठा करून दाखविली. परंतु इतक्यांत वादळ झालें व पाऊस पडला. खंदक पाण्यानें भरून गेले. डमडमे वाहून गेले. कुत्बशाही फौजेनें मोर्चा मारून काढला. तोफा नेल्या व मोठ्या तोफांस खिळे ठोकले. खंदक भरण्यासाठीं आणलेलीं पोतीं बुरुजाचीं

खिंडारें भरून काढण्याकडे लावलीं. अशा तऱ्हेनें मोगली सैन्याचा पाडाव झाल्यानें त्यांची फारच निराशा झाली. दुसऱ्या दिवशीं (२१ जून १६८७ इ. स.) औरंगझेब तसाच तिसरा सुरुंग उडविण्यासाठीं निघाला. सुरुंगाला बत्ती देण्याचा प्रयत्न केला. परंतु तो पेटेना. तेव्हां तपासून पाहातां त्यांतील दारू काढून नेल्याचें व वात तोडून टाकल्याचें दिसून आलें. या दंगलींत किल्ल्यावरून तोफांचा व बाणांचा मारा होत होता. फिरूझ जंगास दोन जखमा झाल्या व इतरहि सरदारांस दुखापती झाल्या. नंतर वेढ्याचें सेनापतित्व महमद अझमकडे देण्यांत आलें.

कुत्बशाहींतील इतर मोठमोठीं शहरें घेण्यासाठीं सरदार रवाना केले. जुलै १६८७त कुत्बशाहींतील महत्वाचा कोंडपल्लीचा किल्ला फितुरीनें मोगलांचे हवालीं झाला. पुष्कळ संपत्ती मोगलांस मिळाली. इतरत्रहि सैन्याच्या तुकड्या रवाना झाल्या होत्या. त्यांनीं मुलुख काबिज करण्याचा सपाटा लावला.[३८६] वेढ्याचें काम मात्र अगदींच संथ होतें. कुत्बशाही सरदारांस फितुर करण्याचा सारखा प्रयत्न चालू होता. शेख निजाम मोगलास मिळणार अशी खास बातमी लागतांच अबुल हसननें त्यास कैद केलें. कुत्बशाहीकडे फक्त अब्दुर रझ्झकखान लारी व अब्दुल्लाखान पणी असे दोघेच काय ते नांवाजलेले सरदार बाकी राहिले होते. त्यांस सहा हजारी व इतर मनसबी वगैरे देण्याबाबतचे कौल व फर्मानेंहि अलमगिरानें पाठविलीं. परंतु अब्दुर रझ्झक अढळ राहिला. चं. ७ रमजान (८ जुलै) रोजीं अलमगिरानें मोर्चे व डमडमे खासा पाहिले. नंतर फितुरीचे जारीनें प्रयत्न सुरू झाले. शेवटीं रुहुल्लाखानानें अब्दुल्लाखान पणीशीं संधान बांधलें. ठराविक वेळेस किल्ल्याचा खिडकी दरवाजा उघडून देण्याचें त्यानें कबूल केलें. त्याप्रमाणें चं २४ जिल्काद (२२ सप्टेंबर १६८७ इ. स.) पहाटे मोगली सैन्य खिडकी दरवाजानें आंत शिरलें. अब्दुर रझ्झकनें कपड्यांचीहि पर्वा न करितां धांवून जाऊन तो शत्रुवर तुटून पडला. किल्ला-इ-आर्कपर्यंत लढत गेला. हजारों तरवारी व भाले त्याच्यावर पडत असतांहि त्यानें मोगली सैन्याची दाणादाण उडविली. सर्व शरीर जखमांनीं भरून गेलें. तोंडावरच बारा जखमा झाल्या. डोळ्यावर मांस लोंबलें. घोडाहि जखमी झाला. लगाम ढिली पडली व घोडा पळत जाऊन एका झाडाखालीं उभा राहिला. त्यास तेथें कोणीं ओळखलें व बेशुद्ध स्थितींत घरीं नेलें. या अवर्णनीय शौर्याचें व नेकीचें औरंगजेबानें

---

३८६. कन्सल्टेशन, मद्रास, २९ जुलै १६८७ इ. स., डायरी व कन्सल्टेशन बुक, १६८७, पृ. १०६.

कौतुक केलें. त्याला बहुमानानें वागविलें. त्याची चांगली सुश्रूषा करविली. अबुल हसननें अशा रीतीनें शेवट झालेला पाहतांचं येणाऱ्या संकटास स्वस्थ चित्तानें तोंड देण्यासाठीं स्वस्थ राहिला. रुहुल्लाखानादि सरदार त्याच्याकडे गेले असतां त्यानें स्वस्थपणें राज्य सोडल्याचें सांगितलें व तो सड्या घोड्यानिशीं अझमशाहास जाऊन भेटला. गळ्यांतील मोत्याचा कंठा अझमास दिला. नंतर औरंगजेबाची भेट घेतली. औरंगजेबानें त्यास चांगल्या रीतीनें वागविण्याचा हुकूम दिला. दरबारांत येण्याची माफी दिली. याप्रमाणें औरंगजेबानें कुत्बशाहीचा नाश केला.[३८७]

चं. २९ जिल्काद (२७ सप्टेंबर १६८७) रोजीं अबुल हसनचा मानलेला मुलगा अबदुल्ला यास ४ हजारी व ४ हजार स्वारांची मनसब दिली.[३८८]

हि. १०९९ (२८ आक्टोबर १६८७ ते १६ आक्टोबर १६८८ इ.स.).—चं. १४ रविलाखर (७ फेब्रुवारी १६८८ इ. स.) रोजीं अबुल हसन यास जान सिपहारखानाबरोबर दौलताबादेस रवाना केलें. सर्व व्यवस्था योग्य प्रकारें ठेवण्याबद्दल व खर्चास वार्षिक ५० हजार रुपये देण्याची आज्ञा झाली.[३८९]

चं. १९ जिल्काद (७ सप्टेंबर १६८८ इ. स.) रोजीं औरंगजेबानें अबुल हसनच्या तीन मुलींचीं लग्नें लाऊन दिलीं. पहिलीस शिकंदर आदिलशाहास पूर्वी ठरल्याप्रमाणें दिली. दुसरीचें शेख महमदाचा मुलगा मोहमद उम्मर याजबरोबर लग्न लावलें. तिसरी असदखानाचा मुलगा इनायतखान यास दिली. लग्नाचे वेळीं बहुमानाचीं वस्त्रें, घोडा व हत्ती अलमगिरानें प्रत्येकास आहेर दिले.[३९०]

अबुल हसननें १४ वर्षें कारागृहवास सोसला असा समज आहे. तो बहुधः हि. ११११–१२ (१७०० इ. स.)त आंवेच्या विकारानें वारला असावा. त्याला दौलताबादेस सय्यद राजू कातलच्या शेजारीं दफन केलें.[३९१]

---

३८७. परिशिष्ट २, पृ. १२०–७०; देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगझेबनामा, भा. ३, पृ. ४०–५०; मुंतकब-उल-लुबाब, इ. डॉ., व्हॉ. ७, पृ. ३२३-३६; प्रो. सरकार, औ., व्हॉ. ४, पृ. ३५६–८६; मनुशी, व्हॉ. ३, पृ. २५२; व्हॉ. २, पृ. ३०५–०८; कन्सल्टेशन, मद्रास, १२ व १४ नवंबर १६८७; डा. व कन्स. बुक, १६८७, पृ. १७५–७.

३८८. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. ५०.

३८९. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. ५४.

३९०. देवीप्रसादजी मुन्सिफकृत औरंगजेबनामा, भा. ३, पृ. ५६; बु. स., हिंदी, पृ. ७५६.

३९१. परिशिष्ट २, पृ. १८१–२.

अबुल हसन यास बंदी सुल्तान या नांवाचा एक मुलगा होता. तो औरंगजेबाच्या गोटांत राहात असे. मोठा झाल्यावर त्याला दरबारांतहि जावें लागे. परंतु दक्षिणी सरदार त्याला पादशाहासारखा लवून मुजरा करीत. हें पाहून त्यास दरबार मना केला.[३९२]

अबुल हसनची एक बहीण त्याचे जवळच होती. तिचा नवरा व मुलगा मात्र शेवटीं अलमगिरास जाऊन मिळाला. अबुल हसननें एका धनगरिणीच्या मुलीबरोबर लग्न लावलें होतें व ती त्याची फार आवडती होती. त्यामुळें त्याची पट्टराणी ताज महाल हिला तिचे विषयीं असूया उत्पन्न झाली. अबुल हसन शिकारीस गेला असतां तिनें तिला ठार मारलें. त्यानंतर ताज महाल आजारीच होती.[३९३]

कर्नाटकाचा सुभा महमद इब्राहिमास झाल्यानें त्या प्रांतांतील किल्ले वगैरे आक्टोबर १६८७तच मोगलांच्या हवालीं झाले.[३९४]

कुत्बशाही सरदारांना फितूर करून घेऊन त्यांना मोठमोठ्या मनसबी दिल्यानें अबुल हसन पकडला गेल्यानंतर कुत्बशाहीचा अभिमान धरून तिचे पुनरुज्जीवनाचा प्रयत्न करण्यास कोणींच मागें राहिला नव्हता. उलट पठाणांचा मोगलांकडे ओढा अधिक. हिंदूंनीं स्वतंत्र प्रयत्न करावयाचा तर हिंदूंची सत्ता नाहींशी झाल्याला बरींच वर्षे झालीं होतीं. त्यामुळें त्यांचें स्वतंत्रपणें वजन वाढेल अशी परिस्थिति राहिली नव्हती. संभाजीहि अचानक पकडला गेल्यानें आधार राहिला नाहीं. पिरीया नायकानें थोडीशी मदत व मेहनत घेतली. परंतु त्याचा किल्ला ता. २८ नवंबर १६८७ रोजीं मोगलांच्या हातीं जातांच त्यालाहि मोगली चाकर व्हावें लागलें. मागें कुत्बशाहींतील कलाकौशल्य व थोरवी दाखविणाऱ्या कांहीं इमारती मात्र शिल्लक राहिल्या.

२३. मादण्णा व आकण्णा:—मादण्णा यास शिवाजीनें महादण्णा[३९५] व त्याच्या फर्मानांत मादों[३०९] किंवा मादो[३१९] असें म्हटलें आहे. आकण्णास आधुनिक इतिहासकारांनीं अंकण्णा असें संबोधलें आहे. परंतु परदेशीय, मराठी व संस्कृत तत्कालीन पत्रांतून आकण्णा असेंच म्हटलें आहे. अंकण्णा हें नांव बरोबर दिसत नाहीं.

---

३९२. परिशिष्ट २, पृ. १८२–३.

३९३. मनुशीं, भा. ४, पृ. १९७–८.

३९४. मद्रास, मच्छलीपट्टण, वगैरे ठिकाणचीं पत्रें, १५–२८ आक्टोबर १६८७, ले. टु फो. सें. जॉ., व्हॉ. १६८७.

मादण्णाच्या घराण्याची फारशी माहिती उपलब्ध नाहीं. त्याचे वडील भानुपंत हे वारंगळ प्रांतांत हनुमकोंडा गांवीं राहात असत. हे ब्राह्मण गृहस्थ तेथील मुलकी कारभाराचें व करवसुलीचें काम पहात असत. त्यांची बायको भागम्मा हीहि एका कुलीन ब्राह्मण घराण्यांतील होती. तिचेपासून भानुपंतांस चार पुत्र झाले. त्यांतील आक्कण्णा हे थोरले, मादण्णा दुसरे, विसण्णा तिसरे व मृत्युंजय चवथे होत.[३९५] त्यांस एक मुलगी होती. तिचींहि मुलें येंगण उर्फ रुस्तुमराव व गोपण्णा उर्फ रामदास हीं मोठीं शूर व कर्तबगार झालीं. मादण्णाचा पुतण्या पोडल लिंगाप्पा हाहि कर्नाटकाच्या सुभेदारीपर्यंत चढला.[३९६] मादण्णास एक मुलगा होता. त्याची मुंज ता. ४ जानेवारी १६८२ रोजीं झाली व लग्न नंतर १२ आक्टोबर १६८२ रोजीं झालें.[३९७] मादण्णाचा खून झाला तेव्हां आक्कण्णाचा एक मुलगा दोन वर्षांचा होता. त्यास त्याच्या दाईनें आक्कण्णाचा एक हसन नांवाचा मित्र होता त्याच्या आश्रयास नेऊन त्यास वांचविलें.[३९८] मादण्णाच्या कुटुंबासंबंधीं एवढीच माहिती सध्यां उपलब्ध झाली आहे.

भानुपंतानें मादण्णा व आक्कण्णास त्या वेळच्या रिवाजाप्रमाणें हिशेबाचें वगैरे काम आपल्या नजरेखालीं शिकविलें. योग्य वेळीं त्यांच्या मुंजी व लग्नेंहि केलीं. मादण्णानें हिंदवी, फारसी व इतर भाषांत चांगलेंच प्राविण्य मिळविलें होतें. आक्कण्णा व मादण्णा जेव्हां वयांत आले तेव्हां आपल्या बापाच्या कारभारांत केवळ भागीदार राहाणें त्यांच्या आकांक्षी स्वभावास पटेना. म्हणून व्यवहाराची चांगली माहिती होतांच मोठ्या नोकरीच्या शोधार्थ ते हैद्राबादेस इ. स. १६६०पूर्वींच आले.[३९९] इ. स. १६६०च्या सुमारास ते मीर जाफरकडे पोतदारीच्या कामावर (Shroff) असावेत. अबुल हसन याचें अबदुल्ला कुत्बशाहाच्या मुलीशीं लग्न घडवून आणण्यांत याच पोतदारांची मीर जाफरनें नेमणूक केलीसें दिसतें.[४००] त्यामुळें

---

३९५. परिशिष्ट ३, पृ. १८७–८

३९६. मद्रास, पत्रें, व्हेस्टिजिस व फोर्ट सेंट जॉर्ज रेकॉर्ड्स.

३९७. गोवळकोंडा, पत्रें, २१ जानेवारी १६८२ व नवंबर १६८२ व १ जानेवारी १६८३; ले. टु. फो. सें. जॉ., पृ. १६६.

३९८. परिशिष्ट ३, पृ. २०२.

३९९. परिशिष्ट ३, पृ. १८८.

४००. परिशिष्ट १, पृ. ९.

अबुल हसनची व यांची प्रथमपासूनच मैत्री जडली होती. त्यांनीं या वेळीं अबुल हसनवर एक प्रकारें मोठेंच उपकार केले होते. सैय्यद मीर जाफर इ. स. १६६३त वारल्यानंतर[२६६अ] त्याची सरखैली सय्यद मुझाफराकडे आली.[३०३] तेव्हां मादण्णा व आक्कण्णा त्याचे हाताखालीं काम करूं लागले. इ. स. १६६६त ते पोतदारीचेंच(Shroff) काम करीत होते.[४०१] नंतर वाढत वाढत इ.स. १६७२च्या सुरवातीस मुझाफरखानाचे मुख्य पेशकार (Secretaries) झाले होते.[२७८] अबुल हसन २१ एप्रिल १६७२ रोजीं तख्तावर आला. त्या वेळीं मुझाफरखानाबरोबर या पेशकारांनींहि बरीच मेहनत घेतली. सय्यद मुझाफराकडे दिवाणीचा कारभार आला त्याच वेळीं मादण्णास मज्मुदारी व आक्कण्णास सवनिविशी मिळाली.[३०३] इ.स.१६७३च्या जून महिन्यांत मुझाफरखानाकडील मीर जुम्लतीचा कारभार दूर झाला व सरखैलीचें काम अबुल हसन स्वतःच पाहूं लागला. तेव्हां फर्मानें वगैरे काढणें तीं मादो भानजी 'परवानगीनें' काढूं लागला.[३०९] इ. स. १६७५च्या अखेरीस मुझाफरखानासहि दिवाणीवरून दूर केलें. त्या वेळीं राज्याचा सर्व कारभार मादण्णाकडे आला. सूर्यप्रकाशराव असा किताब मिळाला.[४०२] मादण्णा व आक्कण्णांनीं हैद्राबादेंत इ. स. १६७६च्या सुरुवातीस मोठा वाडा बांधला.[३२५] मुसाखान व मुझाफरखानाच्या चढाओढींत कर्नाटक प्रांतांतील वसूल बराच थकला होता व तेथील कांहीं पुंडपाळेगार लोकांनीं बंडाचें निशाण उभारलें होतें. मादण्णाकडे कारभार येतांच प्रथम त्यानें कर्नाटकाची व्यवस्था लाविली.[४०३] आपल्या खात्रीचे व चांगले कारभारी नेमले. त्यांतच त्यानें आपल्या नातलगांस सर्वत्र कारभार देऊन पाठविले होते. धाकटा भाऊ विसण्णा यास सेनेची बक्षीगिरी दिली. मुर्तुजयाला आपला कारभारी अगर पेशवा केलें.[४०४] एका भाच्यास - येंगण्णास- रुस्तुमराव असा किताब देवून दुय्यम सेनापती केलें. दुसरा भाचा गोपण्णा ऊर्फ रामदास यास भद्राचलमची तर्फदारी देवविली. पुतण्या पोडला लिंगाप्पा यास निरनिराळीं कामें देऊन शेवटीं कर्नाटकाची सुभेदारी दिली.[४०५] इ.स. १६७५-७६त

---

४०१. हॅवर्ट जर्नल, जर्नल ऑफ दि इंडिअन हिस्टरी, व्हॉ.१०,भा.२,नं.२९,पृ.९२.

४०२. हॅवर्टचा मादण्णाच्या चित्रावरील लेख, कामकोटी पीठाचे ताम्रपट, पृ. १३०.

४०३. परिशिष्ट ३, पृ. १९४.

४०४. परिशिष्ट ३, पृ. १९५.

४०५. राव बहादुर कृष्णस्वामी आयंगारचा लेख 'अबुल हसन व त्याचे वजीर मादण्णा व आक्कण्णा', जर्नल ऑफ दि इंडिअन हिस्टरी, अं. २९, पृ. ९२ व ९४.

राज्यांत जिकडे तिकडे चांगली व्यवस्था व स्थिरस्थावर केल्यानंतर परराष्ट्रीय कारभाराकडे ते लक्ष देऊं लागले.

आदिलशाहींत पठाणांचा वरचष्मा झाला. मोगली पठाणांकडे त्यांचा दिवसेंदिवस जास्तच ओढा ओढूं लागला. कुत्बशाहींतील पठाण उमराव मोगलांस सामील होऊं लागले. त्यांतून आदिलशाहींत शिकंदर अगदींच अल्पवयी असल्यानें मोगलांच्या तडाख्यांतून दक्षिणी राज्यें वांचविण्याची मोठीच चिंता उत्पन्न झाली होती. या वेळीं मादण्णानें कुत्बशाहास पुढें करून शिवाजीच्या साहाय्यानें आदिलशाहींतील पठाणांचें प्राबल्य कमी केलें. इ. स. १६७८-९त मोगलांविरुद्ध लढण्यास सिद्ध नसलेल्या पठाणांची संख्या पाहून दक्षिणेंतील पठाणांविरुद्ध दक्षिणीयांच्या कारस्थानास बराच नेट लावला. कुत्बशाहींतील बऱ्याच जागा दक्षिणीयांना दिल्या गेल्या. आदिलशाहींतहि तशीच व्यवस्था लावण्यास भाग पाडलें. मोगलांच्या विरुद्ध मराठेच मदत करतील व शेवटपर्यंत टिकतील या आशेनें मराठ्यांस शक्य ती मदत देण्याचा सपाटा ठेविला व अशा तऱ्हेनें दक्षिणी राजांनीं संघ निर्माण केल्यामुळें मोगलांस अफाट सेना आणून तीनचार वर्षे कोठेंच यश मिळवितां आलें नाहीं. मादण्णा व आक्कण्णा यांच्या मसलती चालू होत्या तोंपर्यंत यश मिळण्याची आशा मोगलांस नव्हती. दक्षिणी मोहरीं व प्यादीं हाताशीं ठेवून आपल्या बुद्धीच्या जोरावर डाव चांगलाच रंगविला. डाव उलटलेला पाहातांच औरंगजेबास मात्र मादण्णाच्या नाशाची आवश्यकता भासली. त्याचा खून झाल्यानंतर अवघ्या एका वर्षांतच मोगलांनीं दोन मोठ्या पातशाह्या धुळीस मिळविल्या व दुसऱ्या वर्षांत महाराष्ट्रराज्य व कर्नाटक पादाक्रान्त केलें. यावरून मादण्णाच्या परराष्ट्रीय मसलतींतील महत्त्व व त्याचें कर्तृत्व यांचा बोध होतो.

मादण्णा आक्कणांची मूळची गरिबी होती. नोकरीची सुरुवात वार्षिक शंभर होनांपासून झालेली. शेवटीं वाढत वाढत वीस हजार सैन्य खास त्यांच्या सेनापतित्वाखालीं आलें व तैनातहि ७५ हजार होनांपर्यंत वाढली. संपत्ती हातीं येऊं लागतांच मादण्णा आक्कण्णा दानधर्महि जोरांत करूं लागले. काशीपासून रामेश्वरापर्यंत मुख्य मुख्य तीर्थांचे ठिकाणीं सदावर्तें घातलीं व देवळें बांधलीं. तिरुपती वगैरेंच्या यात्रेस सवडीनुसार जातच असत. हैद्राबादेस एक तळें व त्याच्या

कांठावर बांधलेल्या विश्वेश्वराच्या देवळांत ते नित्य नेमानें दोनदां दर्शनास जात. अशा तऱ्हेनें मोठ्या इतमामानें बारा वर्षे काढलीं. सर्वांस त्यांचेबद्दल विशेष आदर वाटे.[४०६] परंतु याच वेळीं असूया व स्वार्थ यांनीं पीडित झालेल्या शत्रूंचीहि संख्या वाढत होती. अबुल हसनची बाजू घेतल्यानें मादण्णा आक्कण्णांस अबदुल्लाच्या मोठ्या मुलीचें व तिच्या नवऱ्याचें पारिपत्य करितांना तिची आई त्यांची कायमची शत्रू बनली. दुसरी मुलगी अबुल हसनच्या धनगरीण बायकोमुळें क्षुब्ध झाली होती. पठाणांचा कावा ओळखून त्यांस चतुराईनें नामोहरम केल्यानें पटाण उमराव आंतून चरफडूं लागले. सर्व दक्षिणी शाह्यांचीं सूत्रें हातीं धरल्यानें मोगलांस मादण्णाच्या शिरावेरीज कांहींहि प्रिय वाटेना. त्यामुळें कुतबशाहानें शहा अलमशीं तह करतांच मोगलांस मादण्णाविरुद्ध कट बळावण्यास चांगलेंच फावलें. मादण्णाविरुद्ध अबुल हसनचें मन कलुषित करण्याचे सारखे प्रयत्न होऊं लागले. अबुल हसननें त्यांचेवरील विश्वास अढळ ठेवण्याचाहि शक्य तो प्रयत्न केला. मोगलांचा हस्तक यल्लमतराव व अबुल हसनच्या महालांतील जानी बेग, सेरोमादि बाया व इतर पठाण यांनीं कट केला. मादण्णाला हा कट समजला.[४०७] परंतु मोगलांच्या सान्निध्यामुळें त्याला त्यांचा नीटसा बंदोबस्त करतां आला नाहीं. त्यानें आपल्या जहागिरीचे कोलकुंडा, हसनाबाद व राजगोपाळपेठ हे तीन तर्फ आपल्या भावादिकांस दिले. जवळील संपत्तीहि दूर केली.[४०८] अशा तऱ्हेनें कांहीं दिवस जातात न जातात तोंच कटवाल्या लोकांनीं ते राजवाड्यांतून काम आटोपून बाहेर पडत असतां दुपारीं ११-१२च्या सुमारास त्यांस ठार केलें. अबुल हसनला फार विषाद झाला. त्यानंतर तो अत्यंत बेदरकारीनें वागूं लागला. कटवाल्यांनीं मादण्णा आक्कण्णांचीं प्रेतें रस्त्यांतून फरपटत नेलीं. त्यांच्या बायकामुलांस ठार केलें. घर जाळलें.[४०९] मादण्णाचें शीर शहा अलम-कडे पाठविलें व शहा अलमनें तें १६ मार्च १६८६ इ. स. रोजीं औरंगजेबाकडे रवाना केलें.[३६८]

सारांश, मोगली परचक्राविरुद्ध दक्षिणी राज्यांचीं सूत्रें यशस्वी रीतीनें

---

४०६. परिशिष्ट ३, पृ. १९४-५, २००-२; कामकोटी पिठास आग्रहार, कामकोटी पिठाचे ताम्रपट, पृ. १३३-६; डच जर्नल वगैरे.

४०७. परिशिष्ट ३, १९८-२०२.

४०८. परिशिष्ट ३, पृ. १९९, २०१.

४०९. परिशिष्ट ३, पृ. २०२; डच जर्नल, मनुशी वगैरे.

चालवितांना दैवगतीनें मादण्णा आक्कण्णांस कालवश व्हावें लागलें. सर्वसामर्थ्यवान अलमगिराचा रोष झालेला दिसतांच तोंडपुजे हॅवर्टसारख्या परदेशीय व स्वार्थी मोगली इतिहासकरांनीं त्यांच्याबद्दल अवहेलनात्मक व विपर्यस्त मजकूर लिहिला असल्यास नवल कसचें? औरंगजेबासारख्या बलवान शत्रूच्या रोषाच्या प्रमाणावरूनच मादण्णाच्या राज्यतंत्राच्या परिणामाचें खरें महत्त्वमापन करतां येतें.

२४. सामाजिक रीतिभातिः—हिंदु, मुसल्मान व इतर परदेशीय लोकांस आपापल्या धर्मांप्रमाणें वागण्याची पूर्ण मुभा होती. क्वचित् प्रसंगीं वैयक्तिक आकांक्षेसाठीं धर्माभिमान जागृत झाल्याचीं उदाहरणें दृष्टोत्पत्तीस येतात; परंतु तीं अगदींच विरळा होत. उलट परस्परांच्या धर्माबद्दल मोठा आदर ठेवून हिंदुमुसल्मान प्रजा राहात असे. राज्यकारभारांत धार्मिक भावनेपेक्षां राजांची अगर शाहांची स्वार्थी दृष्टि व आकांक्षाच प्रत्ययास येते. खाजगी कारणांवरून झालेल्या तंटेबखेड्यांत धार्मिक भावनांचा संबंध जोडण्यांत येतो. परंतु तो वस्तुस्थितिनिदर्शक आहेसा दिसत नाहीं.

राजकीय व इतर व्यवहार सकाळपासून दुपारपर्यंत चाले. हिंदूंचा मंगळवार आठवड्याच्या सुट्टीचा दिवस होता. गुरुवार हा मुसल्मान लोक उपवासाचा व मृतांच्या कबरींची पूजाअर्चा करण्याचा दिवस मानीत. सरकारी अधिकारी याच दिवशीं गत पातशाहांच्या कबरींस भेट देत. ताबुतांच्या व पंजांच्या मिरवणुकी, त्या वेळीं सरकारी खर्चानें निघणाऱ्या स्वाऱ्या, महमद पैगंबराचा जन्मदिवसोत्सव वगैरेबरोबर होळी, जत्रा, यात्रा व दसऱ्याचे समारंभहि बिनबोभाट पार पडत. मादण्णाच्या कारकीर्दीत सय्यद व उमरावहि हिंदु समारंभांत भाग घेऊं लागले व मुसल्मानांसाठीं मशिदी बांधण्यांत हिंदु जहागिरदार मदत करूं लागले. हिंदु इस्लामी पीरांची भक्ति करीत. देवळांत सांठविलेली संपत्ति लुटल्याचीं थोडीं फार उदाहरणें जरी इतिहासांत नमूद झालेलीं असलीं तरी त्यांबरोबर देवळांस दिलेल्या देणग्यांचे उल्लेखहि पुष्कळ आहेत. सारांश, दख्खनी मुसल्मानांबद्दल हिंदूंत आपुलकीची भावना जसजशी वाढूं लागली तसतशी हिंदुमुसल्मानांतील सामाजिक व धार्मिक श्रेष्ठाश्रेष्ठत्वाची भावना लयास जात चालली.

मोठ्या माणसांची अगर राजाची भेट घेणें ती रिक्त हस्तें न घेण्याची रूढी कायम होती. या रूढीचा यूरोपीय लोकांनीं लाचलुचपतींत विपर्यास केला आहे.

त्याचप्रमाणें भाडेपट्ट्याचा खंड ठरवून प्रांत देण्यापेक्षां आगाऊ खंडणीवजा रक्कम घेऊन जहागिरी देण्यांत येत. त्याचप्रमाणें नोकरी वगैरेंतहि पेशकशी देण्याची चाल होती.

मोठमोठे सरदार व सरकार सदावर्तें अथवा लंगरखाने व पाणपोया घालीत. पाठशाळा बऱ्याच उघडल्या गेल्या होत्या व मोठमोठ्या शहरांशीं टपालाची व्यवस्था ठेवली होती.

२५. **कुत्बशाही लढाया व युद्धपद्धति:**—सैन्याची रचना सर्वत्र सारखीच होती. जितक्या सैन्याची सरदारी मिळे तितक्या सैन्याची मनसब मिळेच असें नाहीं. विशेषतः कुत्बशाहींतील सैन्य सरकारी खजिन्यांतून पोसलेलें असे व सैन्याचे सरदार अथवा सेनापति सरकारी तैनाती नोकर असत. सैनिकांस नियमित दौड करावयास लावणें वगैरे शिस्ती सतराव्या शतकांत रूढ होऊं लागल्या होत्या. गोलंदाज यूरोपीयच असत. प्रत्येक सरदारास निरनिराळीं निशाणें, मोर्चेलें वगैरे दिलीं जात. चिलखतें, जिरेटोप वगैरे दिले जात ते सरकारी शस्त्रागारांतून दिले जात. वर्षांतून दोनदां तरी सरदार आपल्या सैन्यानिशीं जाऊन कुत्बशाहास मुजरा देत. सैनिकांत हिंदुमुसलमान हा भेद नसे. सरदार आपला जनानखाना शक्य तर जवळ बाळगीत.

पावसाळा संपल्यानंतर सप्टेंबरच्या अखेरीस बहुधः लढाईवर कूच होत असे. मेच्या अखेरीस सैनिकांस रजा मिळे. जरूरच असेल तर क्वचित्प्रसंगीं पावसाळ्यांतहि युद्ध चालू राही. रणयुद्धाचे प्रसंग होतां होई तों टाळले जात. रण झालेंच तर सैन्याचा बुणगा ३–४ मैल मागें ठेवून उजवी, डावी व मुख्य अशा तुकड्या करून होई. कुमकेची तुकडी प्रसंगविशेषीं पुढें येत असे. वेढ्याचे वेळीं खंदक खणणें, डमडमे रचून तोफा लावणें, सुरुंग उडविणें, शिड्या लावून किल्ल्यांत घुसणें वगैरे मार्ग स्वीकारले जात. परंतु प्रत्यक्ष लढाई-पेक्षां रसद मारणें, पाणी नासवणें, शत्रूस दुसरीकडून शह देणें, फितुर करणें, खंडणी वगैरे देऊन तात्पुरता शत्रु घालवून देणें वगैरे मार्गांचाच विशेष अवलंब केला जाई. कुत्बशाहींत तर पैशाच्या बळावर लढाई टाळण्याचा विशेष प्रयत्न केला गेला. कर्नाटकी सैन्य शत्रूकडील लोकांचे कान व नाक कापून शत्रूस सतावण्यांत फार तरबेज होतें. त्याचप्रमाणें हातघाईत दक्षिणी सैन्य उत्तरहिंदुस्थानी सैन्यावर तेव्हांच मात करी. लढाया चालू असतांहि एकमेकांचे वकील एकमेकांच्या राज-

खानींत राहूं शकत. त्यामुळें शत्रूस बातमी लागत असे. रणांगणांत मेलेल्यांना दहन अगर दफनविधी होत असे. पहांटेपासून सायंकाळपर्यंत लढाई झाल्यानंतर काळोख पडतांच लढाई थांबविली जाई. बहुधः नदीच्या आश्रयानें किंवा एखाद्या गढीच्या आश्रयानें सैन्याचे तळ पडत. शत्रूच्या मुलखांतून जातांना मुलख उध्वस्त क्वचितच करण्यांत येत असे. बहुधः तीं गांवें शत्रूच्या तात्पुरतीं हवालीं होत व शक्य ती मदत करून वांचवून घेत.

कुत्बशाहींत व्यापारी गलबतें बरींच तयार केलीं गेलीं होतीं. परंतु आरमार या दृष्टीनें कुत्बशाहीनें कधींच तयारी केली नाहीं.

२६. मुरार जगदेवः—मुरार जगदेव किंवा मुरारि पंडित यांची माहिती अगदींच उपलब्ध नाहीं असें म्हटलें तरी चालेल. इब्राहीम आदिलशाहा इ. स. १६२८ त वारल्यानंतर दौलतखान मुख्य वजीर झाला व खवासखान म्हणवूं लागला व मुरारि पंडितास आपला कारभारी केलें.[४१०] शहा जहानानें परिंड्यावर स्वारी केल्यामुळें खवासखानानें मुरारीस इ. स. १६३२च्या जुलैंत सर लष्कर करून पाठविलें. त्यानें परिंडा घेतला व मुल्क मैदान तोफ विजापुरास नेली.[४११] शहाजहान दक्षिणेंतून जाईपर्यंत तो आदिलशाही सरहद्दीवर रक्षण करीत होता. नंतर कुत्बशाहाकडील खंडणी वसूल[१९३] करून तहहि केला.[१९४] इ. स. १६३३च्या फेब्रुवारींत कुत्बशाहाकडे अबदुल्लाच्या बहिणीचें महमद आदिलशाहाशीं लग्न लावण्यासाटीं सर्व वऱ्हाडी मंडळीसह आला व ता. १८ फेब्रुवारी १६३३ रोजीं लग्न झाल्यानंतर परत निघाला.[२०७] वधु व वऱ्हाडी मंडळी विजापुराजवळ येतात तोंच त्याला दौलताबादेच्या वेढ्याच्या मदतीस रवाना केलें. परंतु त्याचें व फत्ते-खानाचें न पटल्यामुळें व आदिलशाही सरदारांतहि फूट झाल्यानें त्याला तेथें फारशी कामगिरी करितां आली नाहीं.[४१२] इ. स. १६३५च्या अखेरीस खवास-खानाचा खून झाला. त्यानंतर एक महिन्यांतच मुरारीहि मारला गेला.[४१३] सारांश जी हकीकत उपलब्ध आहे ती ५–६ वर्षांची व अगदीं थोडी आहे.

---

४१०. जेधे शकावली; बादशाहानामा.

४११. महमदनामा, शिवाजी निबंधावलि, भा. २, पृ. ८१.

४१२. परिशिष्ट २, पृ. ६२–५; महमदनामा, शि. नि., भा. २, पृ. ८५–६.

४१३. महमदनामा, शि. नि., भा. २, पृ. ८९.

मुरारि पंडिताचें एक इ. स. १६३१तील खुर्दखत व त्याच बाबतचा एक उल्लेख आहे. त्यांत मुरारीस ' महाराज राजाधिराज मुरारीपंडित साहेब' असें म्हटलें आहे. इ. स. १६३३तील दानपत्रांत ' धर्मावतारो राजाधिराजः महाराजः राजश्रीः पंडितः मुरारिः जगदेकप्रभुः सार्वभौमप्रतिनिधिः ' असें संबोधलें आहे.[४१४] महमद आदिलशाहाच्या तर्फे अग्रमान घेऊन मुरारि पंडित कुत्बशाहींत गेले होते ही गोष्टहि बरीच महत्त्वाची आहे. यावरून मुरारि पंडित वयस्क असावेत व खवासखानाचे कारभारी होण्यापूर्वी मोठ्या तोलाचे सरदार असावेत असा तर्क करण्यास बरीच जागा आहे. शिवाय ' महाराज राजाधिराज ' वगैरे किताब दक्षिण कर्नाटकांतच अधिक रूढ होते. यावरून कदाचित् हे मुरारि पंडित व इब्राहिम कुत्बशाहाकडे दक्षिण कर्नाटकाचे इ. स. १५८०च्या सुमारास सुभेदार झालेले मुरारि पंडित ब्राह्मण[४१५] एकच असण्याचा संभव आहे; शिवाय मुरारि पंडितास एवढा मोठा दर्जा प्राप्त होण्यास मूळ वंशपरंपरेची कांहींतरी जहागिरदारी अथवा सुभेदारी असणें शक्य दिसतें. कदाचित् इब्राहीम कुत्बशाहाविरुद्ध दौलतखानास तख्तावर आणणारा जगदेवराव[४१६] ब्राह्मण व मुरारि पंडिताचा बाप जगदेवराव हेहि एकच गृहस्थ असण्याचा बराच संभव दिसतो. अधिक शोध लावून हा तुटलेला धागा जुळेल असें वाटतें.

२७. **कुत्बशाहीचे इतर पातशाह्यांशीं संबंधः**—बहामनी राज्यांतून सर्वांत लहान व शेवटीं निर्माण झालेली कुत्बशाही प्रथम बहामनी राजाचा अभिमान धरून इमादशाहीशीं होतांहोईतों सख्यत्वानें राही. बहामनी राज्याचा नाश झाल्यानंतर आदिलशाही विशेष प्रबळ होती. निजामशाही व विजयानगरचे राजे एकेकटे आदिलशाहीशीं झगडण्यास समर्थ नव्हते. उलट दक्षिणेंतील कुत्बशाहीचा विस्तार आदिलशाहीच्या हिताआड येण्यासारखा असल्यानें आदिलशाहीशीं सख्यत्व राखणें कठीण जाई. त्यामुळें इमादशाहीनंतर कुत्बशाहा निजामशाहीच्या तंत्रानें वागत व त्यांच्या मदतीच्या जोरावर आदिलशाहीशीं टक्कर देत. विजयानगर अथवा

---

४१४. शिवचरित्रप्रदीप, खुर्दखत, १० नवंबर १६३१ इ. स., पृ. ९२; सनदापत्रें, ले. १३, पृ. १८.

४१५. मागील पृष्ठ ४६ पाहा.

४१६. मागील पृ. ३१-२ पाहा.

दक्षिणच्या हिंदु राजांची वेळींअवेळीं मदत घेतली जाई; तरी त्यांचीं राज्यें गिळंकृत करण्याची कुत्बशाहीची आकांक्षा इस्लामी व हिंदी वजीर व उमरावांच्या कारभारांत सारखीच होती. निजामशाहीचा मोड होण्याचे सुमारास पठाण व दक्षिणी मुसलमानांच्या मनांतील कुत्बशाहीबद्दलच्या आपुलकीच्या भावांत बरेंच अंतर पडूं लागलें. मोगली सत्ता प्रबळ झालेली दिसूं लागली. त्यामुळें पठाणी सरदारांचा ओढा प्रसंगविशेषीं मोगलांकडे पडूं लागला. परंतु मोगलांस दक्षिणेंतील राज्यकारस्थानांत लक्ष घालण्यास प्रथम सवडच झाली नाहीं. मात्र मोगली सामर्थ्य पाहून व आदिलशाहीची कुरापत काढण्याची नेहमींची प्रवृत्ति जाणून कुत्बशाहीनें मोगलांशीं वाटेल त्या शर्तींवर व अपमान सहन करूनहि सख्यत्व राखलें. मोगली सत्ता प्रबळ. परंतु दक्षिणी राजांच्या संघापुढें तिला यश मिळण्याची आशा फार थोडी होती. मोगलांस त्यामुळें दक्षिणेंतील एखाद्या शाहीस बगलेंत मारून दुसरीचे लचके तोडावे लागत. परंतु निजामशाही बुडविण्याच्या वेळीं केलेल्या चुकीचें प्रायश्चित्त आदिलशाहीसच अधिक भोगावें लागल्यानें मोगलांशीं तात्पुरतें सहकारित्व केलें तरी तें तितकें परिणामकारक होऊं देत नसत. शिवाजी व जयसिंग यांच्या तहानंतर मराठी राज्य कायम राहतें व शिवाजी कपटानें कैद केला गेला असतांहि पळून आला ही गोष्ट दक्षिणेंतील राज्यकारस्थानास नवीन दिशा देण्यास कारण झाली. शिवाजी व मोगल यांची खरी व मनापासून मैत्री केव्हांच होणें शक्य नाहीं व शिवाजीस आदिलशाहीचेच लचके तोडल्याशिवाय विस्तारास मार्ग नाहीं हें पाहून मराठशाहीशीं कुत्बशाहीनें कायमची मैत्री टिकविली. त्यामुळें आदिलशाहीचा कुत्बशाहीस कचित्‌च उपद्रव होऊं लागला. परंतु इ. स. १६७६ नंतर मोगलांनीं उचल खाऊन दक्षिणेंतील राज्यकारस्थानांत बरीच उलथापालथ करण्याचा प्रयत्न केला. पठाणी सरदारांस फोडण्याचा यत्न झाला. त्यामुळें पठाणांची सत्ता—विशेषतः आदिलशाहींतून—नष्ट करण्याची खबरदारी घ्यावी लागली. मोगलांशीं प्रत्यक्ष शत्रुत्व न दिसूं देतां मोगली सत्ता दक्षिणेंतून काढून लावण्याची आकांक्षा - कदाचित् आवश्यकता - कुत्बशाहीस पटली व आदिलशाहीच्या अभिमान्यांनाहि पटली होती. उलट मोगली राजकारण आदिलशाहीचा नाश झाल्याशिवाय यशस्वी होणारें नव्हतें. त्यामुळें मोगलांची दृष्टि आदिलशाहा व मराठराज्य यांचेवर विशेष असल्यानें त्यांना कुत्बशाहीला जगविणें भाग पडे. उलट कुत्बशाहीचें अस्तित्व आदिलशाही व मराठराज्य कायम ठेवण्यांत होतें. त्यामुळें मोंगली परचक्र येतांच

कुत्बशाहीला विनशर्त पैशाची व इतर मदत सारखी देत राहून आदिलशाही व मराठी राज्याची एकी राखण्यासाठीं पुष्कळच स्वार्थत्याग करावा लागला व झीजहि सोसणें भाग पडलें. परंतु मादण्णाच्या मृत्यूनें दक्षिणेंतील सूत्रचालक अकस्मात् नाहींसा झाल्यानें दक्षिणेंतील या तीन राज्यांतील एकतानत्व तुटलें व त्यामुळें व विशेषतः मुसलमान सरदारांनीं मोगलांनीं देऊं केलेल्या मोठ्या मनसबी व हुद्यांच्या आशेवर फितुरीस सुरुवात केल्यानें दक्षिणेंतील योग्य धोरणानें व यशस्वी रीतीनें चाललेलें राज्यकारस्थान विस्कटलें गेलें व कुत्बशाहीच्या अंगीं चांगलें सामर्थ्य असतांनासुद्धां तिचा नाश झाला.

२८. **कुत्बशाहीचे शिवशाहीशीं संबंधः**—सतराव्या शतकाच्या दुसऱ्या अर्धाच्या सुरुवातीस मीर जुम्ल्यानें कुत्बशाही वाढविली. परंतु मोगलांस मिळाल्यानें तिला तितकाच जोराचा धक्का दिला. मोगल कुत्बशाहीच्या कर्नाटकावर हक्क सांगूं लागलेले पाहतांच आदिलशाहीस कुत्बशाही पादाक्रान्त करण्यास फावलें. परंतु आदिलशाहीस शिवाजी शत्रू उत्पन्न झाल्यानें त्याला मदत देत राहून आदिलशाहा-पासून बचाव करून घेण्याचें चांगलेंच साधन इ. स. १६६६त कुत्बशाहीच्या हातीं आलें. शिवाजीसहि माणसांपेक्षां पैशाच्या मदतीचीच विशेष जरूर होती व ती देण्यांत व घेण्यांत प्रत्यक्ष पुरावा मिळणें दुरापास्त असल्यानें ज्यांचेविरुद्ध ती दिली गेली त्यांच्याशीं वैरत्व धरण्याचें प्रयोजन पडत नसे. प्रथम सातआठ वर्षें ही मदत कर-ण्यांत केवळ आदिलशाहास शत्रू उत्पन्न करण्याचा उद्देश होता. परंतु मादण्णा कारभारावर येतांच त्याला आपल्या पाठीमागें शिवशाही आहे हें कुत्बशाही व आदिलशाहींतील मोगली किंवा पठाणी सरदारांस दाखविणें आवश्यक होतें. त्यानें या सामर्थ्याच्याच जोरावर दक्षिणेंतील सूत्रें आपल्या हातीं खेंचून आणलीं. अर्थात् त्यानें शिवशाहीस हरतऱ्हेनें मदत केली असल्यास नवल नाहीं. उलट शिवाजीस इस्लामी शाह्यांशीं जरूर तर मैत्री करण्याचें साधन मादण्णाच्या मुख्य वजिरीनें चांगलेंच साध्य झालें होतें. त्यामुळें मराठशाहीनें मादण्णाच्या तंत्रानें वागून आदिलशाहीशीं रंगांत आलेलें भांडण बरेच वेळां थांबवून आदिलशाहीला जगूं दिलें. मोगली परचक्राच्या वेळीं तर मराठी सैन्यावरच पुष्कळ मदार होती. त्यामुळें शेवटपर्यंत संभाजीची पाठीराखी करून कुत्बशाही व आदिलशाहीचा पांचसहा

वर्षे नाश होऊं दिला नाहीं. शिवशाहीच्या विस्ताराला आधार कुत्बशाहीचाच मिळत राहिल्यानें शिवशाहीला सारखें झगडण्यास कठीण गेलें नाहीं.

२९. **कुत्बशाहीचा नाशः**—इस्लामी कुत्बशाहीचा नाश औरंगजेबानें केला तो मादण्णा व संभाजी यांचेमुळें केला ही समजूत अगदीं चुकीची दिसते. इस्लामी सत्तांनीं इस्लामी राज्यें गिळंकृत केलीं नाहींत असें नाहीं. बहामनी राज्य, बरीदशाही वगैरे दक्षिणेंतील शाखा इस्लामियांनींच बुडविल्या. फत्तेखानाच्या हातीं असलेली निजामशाही तो शरण गेला तरी शहाजहानानें बुडविली. इराणच्या शहांशीं तर कित्येक वर्षे खास अलमगिरानेंच भांडण चालविलें होतें. जयसिंगाच्या दक्षिणेंतील मोहिमेंत आदिलशाहीवर शस्त्र धरण्याचें कांहींच प्रयोजन नव्हतें. त्या-नंतर आदिलशाही राज्य बुडविण्याचे वार्षिक प्रयत्न होतच असत. सारांश, अलम-गिरानें कुत्बशाहीस जगूं दिलें असतें हें समजणें व्यवहारास धरून नाहीं. जयसिंगानें शिवाजीचा पराभव करून आदिलशाहीचा नाश करण्याचा प्रयत्न केला व तसाच प्रयत्न अलमगिरानेंहि संभाजीवर यश मिळतांच केला असता यांत शंका दिसत नाहीं. हिंदूंशीं भांडतांना इस्लाम पुढें करण्यांत मागें प्रयत्न झाले व त्यांतील मुख्य विजयानगरचें राज्य बुडविण्यांत यशस्वीहि झाला. त्याचप्रमाणें या वेळींहि हा यत्न साधता तर मराठराज्य सहज नाश पावतें व आदिलशाहीच्या नाशासाटीं होणारा वार्षिक उपक्रम चालूहि ठेवतां आला असता. निजामशाहीसारखा आदिलशाहीचा नाश होतांच कुत्बशाही बुडवून हिंदुस्थानच्या पातशाहीची अलमगिराची आकांक्षा सहज पुरली असती. परंतु या वेळीं इस्लामी व हिंदु हा भेद दक्षिणेंतील राजांनीं न राखतां मोगलांस परकीय लेखून त्यांच्या सैन्यास जेरीस आणल्यानें त्यांचा खजिना संपला व सैनिकांत त्राण राहिला नाहीं. आदिल व कुत्बशाहीचा समूळ नाश झाला. परंतु त्याचबरोबर मोगली शक्तीहि अजिबात क्षीण झाली व अलमगिराची हिंदुपत सम्राटत्वाची आकांक्षा अपुरी राहिली. दक्षिणेंतील शत्रु हतबल न होतां चिकाटी धरून झगडत राहिला. पठाणी व मुसलमानी सरदारांच्या धरसोडीच्या कारभारांमुळें त्यांचेवर विश्वास बसणें शक्य नव्हतें. त्यामुळें इस्लामी सत्ता निर्माण करण्यांत दक्षिणीयांनीं मदत न करतां स्थानिक मराठ्यांचीच पाठीराखी केली.

३०. उपसंहारः—कुत्बशाहीच्या इतिहासांतील राजकीय प्रसंगांची शकावलीच्या रूपानें रूपरेषा शक्य तोंवर समकालीन व विश्वसनीय साधनांच्या आधारें देण्याचा प्रयत्न केला. या रूपरेषेवरून कुत्बशाही राजकारणाचा ओघ व महत्त्व समजून येण्यासारखें आहे. दहाव्या प्रकरणांत लिहिल्याप्रमाणें तत्कालीन साधनांचा अधिक बारकाईनें अभ्यास झाला पाहिजे. तसा अभ्यास करण्याला हा आराखडा उपयोगी पडावा हाच यांत मुख्य उद्देश आहे. उपलब्ध साधनांवरून कुत्बशाहीचा सुसंगत इतिहास सामग्र्यानें देण्याचा प्रयत्न केला असता तर आधींच वाढलेला हा प्रस्ताव फारच लांबला असता. परंतु तसा विस्तार न करितां अभ्यासास साधनांची निवड करण्यासाठीं दिशा दाखवून व इतिहासलेखनाच्या तयारींत शक्य ती भर टाकून, संशोधनाचें कार्य सुलभ करणें एवढेंच कार्य येथें केलें आहे.

परिशिष्टांत दिलेलीं कुत्बशाहीचीं साधनें छापण्यास दोनअडीच वर्षांपूर्वी वाईच्या मोदवृत्त छापखान्यांत प्रथम सुरुवात झाली. छापखान्यांतील अडचणींमुळें छपाईंत चुका ऱ्याच होऊं लागल्या व इंग्रजी छपाई मनासारखी होईना. कांहीं दिवसांनंतर कामासच विराम पडला. हस्तलिखित परत आणल्यानंतर दुसरीकडे छापण्याची व्यवस्था करावयाची तर संबंध वर्ष आजारानें ग्रस्त केलें. त्यामुळें गेल्या संमेलनाच्या प्रसंगीं हा ग्रंथ प्रकाशित करतां आला नाहीं. प्रस्तावांत शकावलीच्या रूपानें कुत्बशाहीचा इतिहास द्यावा ही प्रो. पोतदारांची कल्पना मला पटली व त्याप्रमाणें गेल्या फेब्रुवारीपासून त्या उद्योगास लागलों. परंतु शरिराच्या दुर्बलतेमुळें घ्यावी तितकी मेहनत घेतां आली नाहीं. जें कांहीं करतां येणें शक्य झालें तेवढेंच करून हा प्रस्ताव लिहून व छापून घाईनेंच आज पुरा करीत आहें.

या कामीं परिशिष्टांत दिलेल्या मॅकेन्झी कलेक्शनमधील ऐतिहासिक साधनांचा उपयोग करण्यास परवानगी दिल्यामुळें प्रथम लंडनच्या इंडिआ ऑफिसचे आभार मानले पाहिजेत. नेहमींप्रमाणें माझे मित्र व सहाध्यायी श्री. नरे, श्री. दत्तात्रय कृष्ण देवधर व गोविंदराव पाटील यांनीं मला हरप्रकारें साहाय्य केलें. म्हणून माझ्या दुर्बलावस्थेंतूनहि हें पुस्तक बाहेर पडूं शकलें. श्री. माधवराव घोरपडे, श्री. दत्तोपंत

आपटे व श्री. अभ्यंकर यांनीं पुस्तकांचा पुरवठा केला. त्यामुळें या प्रस्तावाचें काम बरेंच सोपें झालें. प्रो. वर्मा यांनीं फारसी मजकुराचें भाषांतर अगर गोषवारा व श्री. खरे यांनीं बादशाहानामा वगैरेंतील कांहीं फारसी फर्मानांचें भाषांतर करून दिल्यानें त्या साधनांचा उपयोग करितां आला. त्याचप्रमाणें श्री. सदाशिवराव सरदेसाई यांनीं माझी सोय व प्रकृतिमान पाहून छपाईच्या कामांत पुष्कळच मदत केल्यानें मला या प्रस्तावाच्या तयारीपासून छापून घेण्याचें काम दोन अडीच महिन्यांत उरकून घेण्याची शक्ति राहिली. या सर्वांनीं मनोभावानें साहाय्य करून मला उपकृत करून ठेवलें आहे. त्यांच्या या उपकारांची परतफेड आभार मानण्यापलीकडे मला कशी करितां येणार ?

शेवटीं भारत इतिहास संशोधक मंडळाचे चिटणीस प्रो. पोतदार यांनीं माझेकडून या कामीं अक्षम्य विलंब व दिरंगाई झाली असतांना व विशेषतः या पुस्तकाच्या प्रसिद्धीविषयींच्या त्यांच्या जाहीर निवेदनास बाध आला असतांना सुद्धां हें काम मला माझ्या सवडीनेंच करूं दिलें. त्यांच्या या सौजन्याबद्दल मी त्यांचा व भारत इतिहास संशोधक मंडळाच्या चालकांचा अत्यंत आभारी आहें.

गायकवाडवाडा, पुणें,
ता. २५ एप्रिल १९३४ (मोहरम)

वा. सी. बेंद्रे.

QUTBSHĀHI OF GOLCONDĀH

IN THE

SEVENTEENTH CENTURY

THE HISTORY OF A LATE REVOLUTION IN THE KINGDOM OF GOLCONDA.

The Account of the Revolution[1], and those other matters which are discours'd of in this Appendix, might have fallen in very luckily in some part of the preceding Voyage[2], had [p. 525][3] I been so fortunate as to have had the perusal of the Papers while the Book was a finishing; but not coming to my Hands 'till it was printed, I thought it best to affix them to it, as both agreeable to the Subject, and containing things in them very remarkable and New: And must needs own the peculiar Obligation I am under to a very worthy Gentleman Mr. Daniel Sheldom, in the free and kind Communication of these Memoirs. I shall not therefore detain the Reader with any further account of this matter, but pass on to what I am satisfied will be

1 Of 1673—74 A. D..
2 "A Voyage to Surat of 1689" by J. Ovington, published by Jacob Tonson in London in 1696 A. D..
3 The numbers in the rectangular brackets indicate the end of the pages in the printed copy of the "Voyage" of 1696.

very agreeable to him, viz. The History of this Revolution in Golconda.

The present King[4] of Golconda was Son to an Arabian[5] of good Family and Esteem, but low in Estate and Fortune; to raise which, resolving to Travel, and seek Employment from some foreign Prince, he came to Golconda[6]; and, by the Favour of some persons of Quality, the opportunity of presenting himself and his Service to King Cotub[7] Sha; who, being pleased with his Person and manner of Address, gave him a small Government, wherein he behav'd himself [p. 526] so well, that he was advanc'd to one of the most considerable Commands of the Kingdom, in which and his Prince's favour he continued 'till his Death; After which his Estate (being very great) was seiz'd[8] on by the King, who is the general Heir of all his Nobles and Persons employ'd by him (none of those Countreys having any Hereditary Estates) so that his Son was reduc'd to a very poor Condition; but, having that left which could not be taken from

4 Abul Hassan Qutb-Shah or Tanashah Padshah -- seventh King of Golcondah. He was crowned on 21st April 1672, and was made captive by Aurangzeb on 21st September 1687 (Sarkar's Aurangzeb, Vol. IV–pp. 333 and 384). He died in about the year 1704 A. D. (Beale's Biographies—p. 267).

5 Said to have been descended from the Qutb-Shahi family (Sarkar's Aurangzeb, Vol. IV, pp. 332-333; Martin's Diary, p. 125, N. Manucci, Vol. III–p. 132 and Vol. IV – p. 444).

6 Golcondah—Bhaganagar or present Hyderabad. — N. Lat. 17·23' and E. Long. 78·24'—old—5 miles West of Hyderabad, Deccan.

7 Probably Muhammad Qutb-Shah.

8 In about the year 1643 A. D., as his son is said to have spent about 16 years in the lazy pampered life before his marriage in or about the year 1660 A. D. (vide Note 28).

him, viz. his Father's wit and Courage, he resolv'd to follow his Example, hoping to find his Fortune. Full of which hopes, he enters himself into Munsub (that is, the King's pay) and had allow'd him twelve or fifteen new Pagotha's (which is about four Pounds sixteen Shillings or six Pounds Sterling) per Month, with which, and the hopes of better Preferment, he made a shift to maintain himself. The King Cotub[9] Sha had at this time no Son, but three Daughters[10]; the Eldest of which was Married[11] to Sultan[12]

---

9 Abdullah Qutb-Shah – the sixth King of Golcondah. Birth 1614 A.D.. He succeeded his father in 1626 A. D. at the age of 12. (Hadikat-al-Salatin). The actual administration, however, was carried on for more than 40 years by his mother, Hayat Bakhsh Begam, i. e. till her death (12th February 1667). He died on 21st April 1672 (Sarkar's Aurangzeb, Vol. IV–pp. 330 and 332).

10 According to Prof. Sarkar, who follows Qutb-Namah, the eldest daughter was married to Sayyid Ahmad and the second to Muhammad Sultan. The extract quoted by him from Adab-i-Alamgiri (Vol. I, p. 233) is significant, as it says of the presence of Abdullah's son-in-law along with the Queen mother while negotiations were progressing with Aurangzeb in 1656 A. D.. But both these authorities are written considerably at a late date. On the contrary, Manucci and Martin, who are well nigh contemporary writers, corroborate the above statement (Sarkar's Aurangzeb, Vol. IV–pp. 238–40, Manucci, Vol. IV– p.444).

11 The marriage of Muhammad Sultan with Abdllah's daughter took place by proxy on 3rd April 1656. The bride was taken to her husband's Camp from the Fort on 10th April (Sarkar's Aurangzeb, Vol. I–pp. 238 and 240).

12 Sultan Muhammad — eldest son of Aurangzeb. He was born near Mathura on 19th December 1639, He invaded Golcondah on 10th January 1656, and married to Abdullah's daughter on 3rd April. He went over to Shuja on 8th June 1659, but came back to the imperial army eight months afterwards, and was confined in the State prison of Gwalior. He was released and his pension restored in December 1672. He died at the age of thirtyseven on 3rd December 1676. (Sarkar's Aurangzeb, Vol. I-71, 229, pp 240, Vol. II- p. 260, Vol. III--pp.4[illegible]-44).

Mamood, Eldest Son to the Great Mogul Aurang Zebe. The second to an Arabian of great Quality, Meera[13] Mamood[14]; and the third [p 527] was unmarried; to this unmarried Daughter an Arabian of high Birth and Quality called Siud Sultan[15], was an importunate Suitor; and the King grown Old, and oppres'd with the Factions of those to whom he had left the management of Affairs (having all his time wholly minded Pleasures, and left Business and the Concerns of the Kingdom to the cares of others) and mortally hating Sultan Mamood (who by a cruel War[16], almost to the utter Ruine of him and his Kingdom, had forc'd his Consent to the Marryage of his Eldest Daughter, hopeing thereby, after Cotub Sha's Death to add the Kingdom of Golconda to the Empire of the Great Mogul) and having no Kindness for his second Daughter or her Husband, but being

---

13 Meera = Mir = Sayyid.

14 Meera Mamood — Mir Ahmad or better known as Sayyid Ahmad. Irvine considers him to be identical with Manucci's Sharif-ul-Ahmad, and Bara Mirza of Martin, who surrendered himself to Shah Alam in 1685 A. D. and died on 5th July 1687 (Manucci, Vol. IV--p. 444). Travernier traces him to be a relative to Grand Shaikh of Mecca (Trav: Vol. I--pp. 161--2), and Prof. Sarkar quotes Azad Bilgrami to give his name to be Sayyid Nizamuddin Ahmad of Najaf (Sarkar's Aurangzeb, Vol. IV--p. 333).

15 Sayyid Sultan -- a protege of Sayyid Ahmad.

16 The cause of the war was the imprisonment of Mir Jumla's son and his family by Abdullah Qutb-Shah. Aurangzeb first planned to kill Abdullah by surprise, but the attempt failed. The slow process then adopted through th command of his son Muhammad Sultan did not prove very successful, and the righteous indignation of Shah Jahan prevailed and Qutb-Shah escaped from his ruin. The war took place between January 15 and March 15, 1656. It seems that Abdullah was forced to give a written promise making Muhammad Sultan his heir (Sarkar's Aurangzeb, Vol. I-pp.238--241).

extreamely fond of his Youngest, he design'd to Marry her to one whose Quality, Parts, and Courage, might make him able either to break or manage the Factions of his Court; withstand Sultan Mamood, who he resolv'd should not succeed him, and one who being raised by his Favour, he thought would wholly depend upon it, and thereby only expect the Succession And this [p. 528] Young Servant, to his Daughter being an Arabian (who in these Countreys are thought the Wisest and Fittest for Government) and of the Cast of the Siuds (that is of the family or Kindred of Mahumet, and therefore much reverenc'd by all) likewise of a brisk and lively wit and spirit: He thought him a fit Person to whom to mannage his Designs, and consequently to marry his daughter; therefore countenanc'd his Addresses to her; but the young man was so dazled with the prospect of so glorious a fortune that he could not see his right way to it; for, presuming too soon upon the King and Princesses Favour, instead of contriving how to increase and strengthen his Interest, by gaining the Consent and Support of the Great Ministers of State; he carried himself so insolently towards them that he utterly disoblig'd and made himself hateful to them: and they fearing the Tyranny of one who, when their equal, began to exercise it over them, resolved to disgrace and ruin him, by hindering the Match. The chiefest persons about the King, were Moso Cawne[17] [p. 529], Siud Meer[18]

17 Moso Cawne -- Masse Caun = Mustfa Khan, He is mentioned afterwards (in 1677 A. D.) in the despatches of Raghava from Golkonda to Fort St. George as one of the Generals under Mahomed Ibrahim – Sar-Lashkar (English Rocords). He is also mentionod by

Zapher, and Mussbuke,[19] these three managed the King and his great Affairs, for Meera Mamood, the King's Son in Law being not in Favour, was not in Business; yet not so quite laid aside, but that he had free access to the Court and Presence, and was by all respected as one, that having married the King's second Daughter (circumstances[20] consider'd) was likely to succeed him. Therefore having great hopes (and not enduring the Insolent Carriage of this new favourite, not to think of his Marrying the King's belov'd Daughter) put himself in the Head of the Faction against him; and the old Courtiers perfectly knowing the King and the usual and surest ways of working him to their Designs, soon unsetled the unwary young Man in his Affections, and then threw him from the height of his Prince's Favour to the Contempt and scorn of the meanest Subject. For they possessed his Majesty with an Opinion, that he was an high spirited Ambitious Man, and aim'd at great things; that he was at the Head of a great Party and Faction [p. 530] at Court; that if

---

Martin. Mustafa Khan is said to have lost his seat in the Abul Hassan's cabinet on account of the machinations of Madanna and Ankanna (Havart's Account–Prof. Sarkar's Aurangzeb, Vol. IV-p. 354),

18 Siud Meer Zapher=Sayyid Muzaffar. His name is mentioned prior to 1672, but it cannot be said what happened with him after his dismissal as stated in the present account.

19 Mussbuke = Mahomed Ibrahim. He is mentioned as Sar-Lashkar in the despatches from Raghava and others in 1677 and later years. It is said that Ankanna was made Sar-Lashkar subsequently, which caused his desertion to Aurangzeb.

20 Circumstances -- It is to be noted in this connection that Prince Muhammad was in prison at Gwalior and that the youngest daughter's marriage was postponed, the bridegroom proposed being a protege of Sayyid Ahmad.

he were once strengthen'd with so near an Alliance to the King, he might do whatsoever be designed they knew not, but he gave them great reason to fear. It was not his Majesty's safety, nor the Kingdom's peace; and Affairs being wholly managed by their directions, and all officers at Court about the King being their Creatures, they made their Information seem more than probable. The King being naturally jealous and frighted with the Shadow of any thing that he thought might disturb his pleasures, was quickly perswaded not to marry the Princess to so dangerous a Person, and immediately upon the breaking off the Match, one of the three Persons before mentioned, ('tis not certainly known which of them, but thought Mussbuke) advis'd his Majesty to find out some one for the Princess of small fortune, but noble Birth and Courage; a comly Person, and of a generous and chearfull Disposition, and inclin'd rather to Pleasures than Business, for, if he was qualified with high Birth, and the Endowments of Nature, it lay in the [p. 531] King's power to supply the Defects of Honour, Riches, etc. and Men of such Dispositions (being given to Pleasure) were seldom ambitious, or designing, therefore such a one being Created merely by his Favour, would wholly submit by it, and enjoying what he most desir'd (his Pleasures) would not disturb himself or them with the thoughts of Business or Cares of Government, but be Obedient, and perfectly contented with the Condition he was in, without aspiring to untimely Greatness. The Advice was liked, and communicated to the two other Councillors who (considering it was a way for

continuing them in their Governments, and all Affairs and Business in their management) confirmed the King, by approving of the Council given him; and having his order to find out such a Person, the Young Arabian Souldier (whose Father's Estate had been seiz'd on by the King) was propos'd as one every way qualified according to the King's desire. He is therefore sent for by Ziud Meer Zapher to his House, and (the King being placed where he might perfectly see [p. 532] and hear, without being taken notice of) Ziud Meer Zapher entertained the Young Souldier with some Discourse concerning the Greatness and Merits of his Father; how much he was belov'd and favour'd by the King, told him he was sorry to see the Son of so great a Man in so low a Condition; promised his Assistance in getting some handsom Command for him, bid him therefore be chearful and not dejected and Melancholy; And after he thought the King had fully view'd, dismiss'd him. When he was gone, the King told Ziud Meer Zapher, he was not so comly a Person as he was presented to be, nor had he that Life and Vigour in his Countenance that he would willingly have in the Person he made choice of. To which Meer Zapher reply'd that his Majesty rather saw his Misfortunes than the Man himself; for, being the Son of so great a Person, and having liv'd in all the plenty of his Father's Great Estate, to be now reduc'd to the poor Condition and Allowance of an Ordinary Horseman, must of necessity make melancholy Impressions both upon his Body and Mind; [p. 533] but if his wants were supplyed with money to maintain him according

8

to his Birth and Quality, he would quickly come to, and appear like himself, and to be such a one as his Majesty sought for. The King resolved to try, and therefore orders Meer Zapher to contrive how to furnish him with as much Money, as he would have, without letting him know the Bountiful Hand that reliev'd him, Immediately some Xeraffs[21], (or Money Merchants) are sent for, and Meer Zapher gives him directions to offer and let him have as much Money as he would take promising to see them repaid again; but strictly Commanded them (upon the forfeiture, not only of their Money but lives) not to let him know they had any such Order to furnish him. Away the Xeraffs go and give him several visits, under the pretence of desiring his Assistance in some Business they had with some great men; for, he being a Man of high Birth and Quality (such Persons tho' ever so poor, being by all much respected in those Countries) would have better Access, and be sooner heard and taken [p 534] notice of. After two or three Visits, growing more familiar with him, they told him he looked Melancholy and Discontented, and desired to know if it were for want of anything with which they could furnish him; if Money, they would supply him with any Sum he would please to take, and desir'd him to try them for two or three Thousand Old Pagotha's (which is about a Thousand or fifteen Hundred Pounds sterling). His wants made him ready enough to take Money, but considering who they were that offered it, and that such kindnesses from such men were

21 Shroffs – Saraphas – Money-lenders.

always paid for at the dearest Rates, though his condition was bad, he was unwilling to make it worse, by putting himself into such Men's clutches, for being one in their Debts, he could not foresee any hopes of ever getting out, and therefore would not sacrifice his Liberty, and the Little Content he had left, to his inclination (which but too earnestly perswaded him to enjoy the present Conveniences of the Money offer'd without troubling himself with the Thoughts of future Payment) but resolv'd [p. 535] to content himself in his Wants, till they were by some better and more agreeable way provided for; So refused their Money, but accepted of their Kindness in the most grateful and obliging manner he possibly could. But at last the importunity of the Xeraffs, and his own wants, prevail'd upon him to receive a considerable sum, for which (to his Great Admiration) they were so far from taking Security, (as accustomary) that they perswaded him not to spare his Money, but to live like the Son of so great a father, offering him more, when that which he had received was spent. The Young Man naturally inclin'd to Gallantry and High Living, being thus plentifully supplyed with the Means, resolves to please and appear like himself with a handsome House, Retinue, Palankeen, Horses and all things fit for a Person of his Quality; more wondering at the Merchants for lending, than at himself for spending so much Money. All this while Siud Meer Zapher had his Eye upon him, and quickly perceived the alteration he expected both in his Person and Humour, and that [p. 536] he began to be very much esteem'd and respected by all that knew

him; So desires the King to see him again, which he does, and now so well likes him, that he gives Meer Zapher Order to let him have as many opportunities of seeing him as he could; and the oftner he does see, the more he is pleas'd and taken with him. Therefore resolving to Marry his Daughter immediately to him, one Evening he sends the Dabeer[22] or Secretary of State, with an Omrah (or Noble Man) called Zabber Beague[23], and a Guard of Horse, to fetch and Conduct him to Court. The Young Gallant was entertaining some Friends and himself with some Dancing Women, when news was brought him that some great Officers belonging to the Court, were at the door; away went his Friends and Women by a Backway, and he to meet the Secretary and Zabber Beague to conduct them in. As soon as he saw them (well knowing who they were) he was very much troubled, not imagining why so Eminent Persons with a Guard of Horse, should come to visit him. And his fears were [p. 537] very much increas'd by a rich vest with which the Secretary presented him with from the King. For verily believing it was poison'd, he desir'd to Excuse him, for being so surpriz'd, that he could not tell whether the King's present was his Honour or Disgrace and Ruine; for his Father's Services being long since Rewarded and forgot, and he having never yet the opportunity of doing his Majesty any, he could not expect any honourable Notice could be taken of him; and yet he was in

---

22 Dabeer – Ordinarily this term is applied to a Foreign Minister or a Legal advisor.

23 Zabber Beague – Jaffar Beg.

hopes he less deserved Punishment than Reward, since he would not call to mind any one Crime he had committed in his whole Life that might give his Majesty the least, or any offence; And if his late living in a more plentiful way than formerly had been taken notice of, and was displeasing he did assure them he had no other design in it, than to appear according to his Birth and Quality; that upon the least Command or notice he would have retir'd to his former obscurity; that he had had done no unjust thing to get the Money he spent, but would have been willing to have given, either his Majesty or them an Account how he did get it Then he told them he always had [p. 538] been, and still was so truely Loyal to his Prince; that should upon all occasions, freely have ventured his Life for his service, and now durst lose it for his Pleasure. So snatching the Vest for to put it on, he desir'd the Secretary to present his humble Duty to the King, and tell him he very much fear'd he would have more reason to Cherish and Preserve such Subjects as he was, than to delight and sport himself in the Contrivance of their Deaths.

The Secretary was, by Order, strictly to observe both what he said, and how he behav'd himself, and therefore did not interrupt him, but permitted none but himself and Jabber Beague to help him on with his Vest; after which with a low Salam (or Reverence) he told him they were not sent by the King to Execute any Sentence of his Displeasure, but to conduct him to his Favour, and the greatest Honour he could bestow upon him; therefore desired him to go along with them chearfully and immediately. So with

them he goes, not very well assur'd of his Safety, 'till they brought him a goodly Horse with rich Furniture, and desir'd him to mount, which he did and [p. 539] betwixt the Secretary and Jabber Beague rode to Court, where he was the same night Married[24] to the Princess, and the whole business was managed with so much privacy that Meera Mamood (who had married the King's second daughter) had not the least knowledge of it, till it was publickly to whom the King had married the Young Princess Which made Meera Mamood almost mad with Rage, railing at the King, and his nobility, but perceiving no body took notice of it, but those that laugh'd at and despis'd him, he left the Court and Kingdom, and went to Delly, where making his Addresses to Aurang Zebe, the Great Mogul, he was kindly entertain'd and allow'd a Royal Pension. The King is every Day more and more satisfied with his Son in Law, yet (being resolv'd not to trust him with any Command or business nor to give him any opportunity of inriching himself, or getting more Money than he spent) gives him no Munsub (that is no Command of Souldiers nor Government of any place or Province) and orders one of his Eunuchs constantly to pay his [p. 540] Expences, be they never so great, but not to furnish him with any Money, thereby to give an opportunity of laying up any. The Young Sultan[25] having an Excellent Understanding, quickly perceiv'd the Design, and wisely resolv'd to comply with it, and be wholly govern'd

---

24 In 1660? (vide note 28).

25 Abul Hassan or Tanashah Padshah.

and manag'd by the King's pleasure, without taking any notice of his Jealousies. So he seems not to care for, nor so much as to think of any Command, Business, or getting of more Money than would pay for his Pleasures, which did not only fix the Omrahs (or Nobles) and Governours to him (they verily believing that if he were once King, they should be all such in their general Governments) but made the King himself even dote on him, as a Man sent from Heaven to Marry his Daughter, being just such a person, as in his thoughts he had wish'd for. He therefore contrives by all the ways he could desire to secure the Succession to him, for being sick and worn with Age and Pleasures (to which he had been all his time wholly addicted) and thinking he should die, he summons all his Omrahs before him, and publickly declares [p. 541] for his successor Sultan Abdulla Hoosan his Son in Law; conjuring them by the last Request of their Dying King to settle him (after his Death) in the Throne, and to submit to his Government making them one by one, not only promise but swear upon their Alcharon[26] to perform what he had commanded, after which he immediately dyed[27], having lived above eleven years since the Marriage[28] of his belov'd daughter, who in that space of time had comforted him

26 Alcharon--Alcoran i. e. the Sacred Quran.

27 On 21st April 1672. The date 21st May 1672 given in the Jedhe Shakawali relates to the main and final entry of the return of Niraji Ravji to Shivaji with the Khandani and not to the prefatory account of Abdullah's death.

28 According to this information, the year of the marriage of the youngest daughter of Abdullah works out to 1660 A. D.

with a Son and two Daughters. The King was no sooner dead, but his second Daughter (wife to Meera Mamood) having made a small party, seizes upon, and secures the Palace on the behalf of a Son, her husband had by a former wife, (for by her he had none) whom she endeavour'd to make King, but Moso Cawne Siud Meer Zapher, and Mussbuke, quickly suppressed the Tumult she had made, and immediately proclaim'd Sultan Abdulla Hoosan Patshaw, or Prince Abdulla Hoosan Emperour.

After all the Ceremonies both of a Funeral and Coronation were performed, the King begins to think of gratifying [p. 542] those that had made him so, for tho he had long observed Moso Cawne, and Siud Meer Zapher to be corrupt and ill Governours, yet they had done him good service, and he could not, without lessening his name in the World, but continue, and something increase their Honour and Commands: (nor perchance was it in his power to lessen them in either, since those that had made him King might still be made able to make another so) yet it very much troubled him to think he should add to the too great Power they already had; therefore taking some little time to consider what was fit for him to do, at last he concludes, that the way to lessen these two powerful Noblemen was to make them both too great, for very well knowing they mortally hated one another, and would never endure each others greatness but be always striving which should throw the other out of his Prince's Favour, he therefore resolv'd so to divide the administration of affairs between them, that they should be sure to check one the other, and to carry

himself so equally, that it should not be discern'd which [p. 543] he most favour'd by which he both answer'd the opinion the World had for his Bounty (a thing much regarded) in rewarding them with Honour and great Imployments, and yet secured himself from the danger of two such powerful subjects by making them too great ever to agree in an Attempt against him; and setting them both up at so equal and spreading a height, that they must of necessity justle one another down, concluding they could not be dangerous to him, while they were so to one another and faught only by the advantage of his Favour to ruine each other. To Moso Cawne he therefore gives the title of Cawne Cawna[29], and being a man of courage makes him General of his Army. To Siud Meer Zapher he gives the Title of Emir Zemla[30], and being a man of Business, makes him Duan (in which office is comprehended both that of a Chancellour and Treasurer) so that the General being to receive the Army's pay of the Duan was sure to find delays and affronts, and the Duan being by his place to inspect into the disposal of the King's money, and Payment of the Army [p. 544] after the King had honoured and rewarded others likewise that deserved well of him, he seems wholly to retire from business to his Pleasures, but posted himself at so convenient a Distance[31], that he had perfect knowledge of every thing

29 Khan Khanan means Noble of the House.

30 Mir Jumla means Lord of All Affairs.

31 Presumably Naya Qila or New Fort — a strong place specially designed and built at the north-eastern angle of the Golcondah fort by King Abdullah as a defensive precaution after Aurangzeb's first siege in 1656.

that pass'd. In this time of pleasure he would often sequester himself from all kind of company, to meditate and write, and its since certainly known that when he was thus retir'd, he took particular notice of all the Abuses in the State, and the best ways of repressing them, likewise set down in writing several rules and maxims, for his future Government

In the mean time the two great men (or rather Kings) strove who should procure the finest Women, best Minstrels and Dancers to divert the King thinking by such Charms to continue him in the Lethargy, they thought he was in. But what the wise Prince foresaw soon came to pass, for they (not enduring each others greatness and inrag'd at the equal favour of the King) endeavoured by finding out matter of Accusation against, to ruin each other and the Duan (being by his place, to [p 545] inspect into the payment of the Army) receiv'd many complaints against the General whose wretched love of money made him defraud the King and his souldiersof great sums. Of this the Duan complains to the King who seems not to believe, and takes little notice of it. The Duan therefore resolving to bring such Evidence as should convince the King of the truth of his Complaint, seizes the General's Braman[32] or Accountant, who kept all the Accounts of the Army; at which the General is so inraged, that taking some Souldiers with him, he is resolv'd to go and cut the Duan in pieces, but the Duan being a

32 Probably Madanna who rose afterwards to the Chief Wazirship, or Ankanna who was raised by his brother Madanna to Sar-Lashkarship.

notorious Coward, is the more careful to have valiant Men about him, and always paying them well, they now serve him faithfully, stoutly defending him against the General, 'till the King sent and commanded him to retire. At first he was so out of his wits that he would not but (being perswaded by better temper'd Men and his friends) at last he return'd to his own House leaving the Duan half dead with Fear, who coming to himself goes immediately [p 546] to the King, and desires him to consider with what safety he could be in his place if such outrages were committed in the Garrison. The King calmly tells him, he will take care both for his own, and his future safety, by preventing such violences for the time to come, and by perfectly reconciling the General to him, and tho' the Duan knew that to be impossible yet seems to go away contented. The King sends to the General to let him know that he had undertaken a reconciliation, and therefore, would have him frame himself to it, but he storms, and calls the Duan a thousnda names, at last better remembering, calms himself, returns the King Thanks, and a submition to what he shall commands Some few days after the King sends for him (as accustomary) and he (having by that time cosidered the rashness of what he had done) is unwilling to go, but (being perswaded by some friends) he thought there was no danger and that the King had inwardly more kindness for him than for the Duan) to Court he goes, and was no sooner he entered the Palace Yard, is seiz'd [p. 547] on, and clapt into Irons and prison.

The charge against him was for slighting the King's commands; daring to assault one of his Councilours within his garrison; purloyning the King's Treasure, and converting it to his own Use, and for refusing to pay several Sums of money to the Embassadours of the Great Mogul very much to the dishonour of the King, (he having pass'd his word for the Punctual Payment of them) for which and some other things he was imprison'd and had all his Estates seiz'd on; in his House being found in ready money, five Hundred thousand new Pagotha's (which is about two hundred pounds sterling) besides Jewels wherein he was very rich having been for many years the Governour of the Diamond mine of Coulour[33]. Immediately after he was seiz'd on, the King muster'd the Army pays them their arrears gives command to Mussbuke, but to their great satisfaction enrolls them in his own Rolls, and promiseth to take care of them himself, for the future. The Duan is infinitely pleas'd at the fall of the General, and thinking [p. 548] he had no equal in the King's favour takes upon him to meddle in every man's matter, depriving several of the Benifits of the places, by taking their

presents from Fateh Khan, son of Malik 'Ambar Habshi Nizamshahi. Mir Jafar and Sabojee Harkarah, who were ambssadors from the late Nizamshah, [L p. 337] were dismissed. Khaqan-e-Zaman lavished royal kindnesses over Shah Abu'l Hasan and gave a comfortable house for his residence. Sabojee Harkarah who was nominated executor of Vithojee Kate, was arranged in the thread of the party and was enrolled for service along with other Marhattha Sardars and Havaledars, for everyone of whom annual stipends were fixed.

After some time, Mir Jafar also entered the service and was made a courtier.

Chapter VI – Part II

THE ACCOUNT OF THE EVENTS, WHICH TOOK PLACE DURING THE REIGN OF KHAQAN-E-ZAMAN.

SHAH JAHAN SENDS AMBASSADORS TO GOLCONDAH AND BIJAPUR.

It is related that, after his arrival at Burhanpur, Dar-u's-Surur, the king of the world, Shah Jahan, sent Shaikh Muhi-u'd-din to the capital of Hyderabad and Shaikh Muin-u'd-din to Bijapur. When the latter reached Bijapur, Shaikh Muin-u'd-din made[32] known to 'Adilshah the demand for the annual *peshkash* and wished that he might return immediately with it to the camp of Shah Jahan. 'Adilshah ordered that nine lacs of hons should be paid to the ambassador with 100 elephants and other presents. [Ms. p. 183b]. Shaikh Muin-u'd-din came out of Bijapur with the *peshkash* By this time, Shah Jahan had already taken possession of the Nizamshahi country and reached the 'Adilshahi frontier, where plundering was in progress. Murhari and other Sardars were, however, attempting to check the Mughal advance. When Muin-u'd-din reached the city of Bidar,[33] Marjan Habshi,[34] 'Adilshahi Kotwal and

---

32 24th November 1631 A. D. – M. N., p. 5.

33 Bidar - About 70 miles N. W. of Hyderabad, Bidar District, Nizam State.

34 The Muhammad Namah gives the name as Malik 'Ambar Jan, Havaledar of Bidar, whereas the Basatin-us-Salatin calls him Malik Marjan. – M. N. -pp. 5-6 and B. S., p. 419.

Guard of that fort, did not allow him to proceed further, although on the previous occasions he was allowed to do so. When Shah Jahan saw that 'Adilshah did not send the *peshkash* due by the beginning of the

SHAH JAHAN SENDS ASAF KHAN AGAINST BIJAPUR

year 1041 H. (August 1631 A. D.), Asafjah was ordered to march against Bijapur with other Mughal Nobles and fifty or sixty thousand horse. Asafjah started[35] towards Balaghat[36] with great pomp and show. At

QUTBSHAHI AMBASSADOR WITH THE MUGHAL RETURNS

this time, Wafa Khan, ambassador of Khadiv-e-Zaman, was permitted to return to the capital of Hyderabad along with Shah Ali Beg, a Hazari Noble and ambassador from Shah Jahan. Wafa Khan had gone to the Mughal Camp along with Shaikh Muhi-u'd-din Ahmed, and acquired the honour of delivering the presents to and of kissing the threshold of Shah Jahan, when royal kindnesses were shown to him [L. p. 338]. By marching

FATEH KHAN DELIVERS NIZAMSHAHI COUNTRY TO ASAF KHAN

through Balaikatal,[37] Asafjah first raised[38] the banners of his glory in the kingdom of Nizamshah. Fateh Khan, son of Malik 'Amber Habshi, who was in Daulatabad, expresssed his obedience and homage. He was then arranged in the thread of Five Hazari

35 3rd December 1631 A. D. — B. N. I. A., p. 405.

36 Balaghat Range — About 180 miles south of Burhanpur, Bhir District, Nizam State.

37 Balaikatal — Presumably the same as Katal or Ir'Kahtala referred to in note 11 above.

38 December 1631 to January 1632 A. D..

Nobles. Most of the Nizamshahi forts and country thus fell[39] into the hands of the Mughal. Asafjah then

BIJAPUR BESIEGED

proceeded[40] to Bijapur with great grandeur *via* Gulbarga,[41] and, at every stay the country, through which the Mughal army passed, was plundered and destroyed leaving innumerable families extinct. Shortly he reached Bijapur and laid a siege[42] to it. A battle took place. Some brave soldiers on the side of Asafjah rushed to the bank of the moat, but were killed[43] by the shots of cannons, [Ms. p. 184a] guns and arrows. Shah Jahan, however, continued sending pressing *farmans* to Asaf Khan ordering him to effect an immediate conquest of Bijapur. Mustafa Khan, Peshwa of 'Adilshah, was on the other hand trying to conclude a peace. He communicated the terms accepting the previous *peshkash* to Asaf Khan.

QUTBSHAH PREPARES FOR DEFENCE

News from that place was reaching daily. Looking, therefore, to the fall of the Bijapuri country and the success of the army under Asaf Khan and particularly in view of the posting of Naseer Khan, a three Hazari Mughal Noble, at the fort of Nander[44] which was just on the

39 By the end of January 1632 A. D..

40 By the beginning of February 1632 A. D..

41 Gulbargah — Kulbargah — 110 miles W. of Hyderabad and 70 miles S. W. of Bidar, Kulbargah District, Nizam State.

42 13th February 1632 A. D. –M. N., p. 6.

43 Between 13th and 20th March 1632 A. D.– M. N., p. 6.

44 Nander — 94 miles N. of Bidar and 170 miles S. E. of Burhanpur, Nandair District, Nizam State.

border of the protected country, Khadiv-e-Zaman apprehended friction, and as a prudent and precautionary measure, appointed Naseer-u'l-Mulk, who was till then working in the post of Ain-u'l-Mulk, to the Commander-in-Chiefship by honouring him with a robe of honour, a horse and a sword. Boulchi Beg, Khudawardi Qazil Bash Khan, son of Vithojee Kate, 'Alam Khan, Shir Muhammad Khan, Muzaffar Khan, and a party of the Manewar Sardars like Dharmarao Naikwadi, Harorah (Hazarah in the Litho. copy), Jagdevrao, and Bhalerao were sent along with him to protect the boundary. They accordingly posted themselves on the border line and guarded the forts. Malik 'Ambar, a Jahgirdar of four lacs of hons, was ordered to proceed at once to the fort of Muhammadnagar *alias* Golcondah and to carry on the repairs of the fort, cannons, etc., and arrange for the necessaries of soldiers, arms, and artillery. Malik 'Ambar [L. p. 339] accordingly went to the fort of Golcondah and busied himself in the performance of the task entrusted to him. A high order was also issued for the distribution of iron coats of mail, helmets, and brass-plates to all soldiers from the royal armoury.

WAFA KHAN AND SHAH ALI BEG ARRIVE AT HYDERABAD

Wafa Khan and Shah Ali Beg, who had returned from Shah Jahan, crossed the country of Nizamshah and reached the fort of Ramgir[45] on the frontier. Wafa Khan, who was 80 years of age, fell ill and died. Shah Ali Beg then started for Hyderabad

---

45 Ramgir – 110 miles N. E. of Hyderabad, Yelandal District, Nizam State.

with the sons of the deceased. When he reached Husain Sagar[46], Mir Fasih-u'd-din Muhammad was ordered to receive him and to arrange for the necessary feasts and the usual customs of hospitality. On the 10th of Jamadi'l-awwal of the above-mentioned year (24th November 1631), Khadiv-e-Zaman [Ms. p. 184b] went to Husain Sagar and honoured Shah Ali Beg by giving him an opportunity to pay homage, and made him happy by the reward of a special robe of honour, one big elephant and two horses. Khadiv-

When on one occasion, he tauntingly said: "your "forefathers broke idols in the past, but now you "accompany me in this manner," it is said that, on that day, tears rolled down the cheeks of the Saiyads like the river Jayhun.

RISE OF MUHAMMAD IBRAHIM ENTITLED KHALI'L-ULLAH-KHAN

It has been related in the "Ma'athir-u'l-Umara that, when Saiyad Muzaffar, who was conducting the affairs of the kingdom for a long time, was dismissed, the government of the country and the collection of the revenue fell into the hands of the two Brahmin brothers. They were considered to be not only inauspicious but were held to be the main cause of the mischiefs and disturbances, which ultimately resulted into a serious disaster to and an utter ruin of the old dynasty. They generally sympathised with and cherished the Deccanies, the people of my own land, and did away with Mughals and foreigners. Yet, there was one foreigner, Muhammad Ibrahim, entitled Khali'l-ullah-Khan. Through flattery, cringing, machinations and cunningness, he rose to high positions and got at last the highest rank of Sar Lashkar and the title of Khali'l-ullah-Khan Palang-hamleh.[3] He was also the favourite of the two Brahmin brothers. He used the following couplet as *saja* on his seal:

By the kindness of the Padshah and bright-souled Pandit,

Ibrahim became Sar Lashkar khali'l-ullah Khan.

3 Palang—Leopord.

Abu'l Hassan alias Tanashah

Abu'l Hassan's Letter Intercepted in the Mughal Camp

When the banners of Alamgir spread their shadow over the land of the Deccan, Bijapur was made[4] the first target One of the princes was sent (L. p. 368) with a big army to conquer it. When that conquest was prolonged for more than the expected time, the Padshah (Aurangzeb) himself, being actuated by his right world-conquering judgment, left[5] Aurangabad and went to Sholapur *via* Ahmednagar and pitched his victorious tents there. At this place, a letter in original from Sultan Abu'l Hassan to his *hejib* in the imperial camp was betrayed into the hands of the Padshah. Its purport was: "In view "of (Ms. p. 199b) the past relations of our forefathers, "no offensive was taken against the Mughal, but "now that he, considering Sikandar a mere orphan "and weak king, had laid a siege around Bijapur, "and made matters difficult for him, it is only "proper that, Sambha should have girded up his loins "and run for the assistance of the helpless King of "Bijapur with his innumerable troops. We are also "despatching a contingent of 40,000 horse under "Khali'l-ullah-Khan Palang-Hamleh for his help. "Let us now see how far and on which front

4 The invasion of the Bijapuri country began as early as the beginning of the year 1683; but the movements were not as vigorous as they were after April 1685. — Aur., Vol. IV, pp. 302 and 312, B. S., pp. 745 and 751–2, Letter from Surat to St. Fort George of 9th March 1683 A. D..

5 Aurangzeb left Aurangabad in September 1683 (Jedhe Shakawali) and reached Ahmednagar on 13th November 1683. He started from Ahmednagar on 26th April and arrived at Sholapur on 24th May 1685 A. D. – Aur., Vol. IV, pp. 303 and 312, B. S. – p. 752.

"the Mughal can oppose and resist the onslaughts "of our joint armies." Aurangzeb got cosiderably annoyed at this, and said: "I had delayed the punish- "ment of this tricky, good-for-nothing, apish *palang- "cherisher*, but now that the hen has begun to "crow, there is no time to be lost." He, therefore, ordered[6] that Prince Shah 'Alam Bahadur with Khan-e-Jahan Kokiltash should proceed at once to punish Abu'l Hassan, even though the conquest of Bijapur demanded more attention and concentration of the army on that side. Khali'l-ullah-Khan had also hastened forth with Shaikh Minhaj and Rustam Rāo, Madanna's uncle's son, and many a time the fire of battle flamed between the two parties. The brave soldiers on both the sides showed considerable proof of their bravery, and finally a breeze of victory and success blew over the tusseling banners of Alamgir. The details of this battle are given below.

THE ACCOUNT OF THE BATTLE BETWEEN THE NOBLES OF ABU'L HASSAN AND PRINCE SHAH 'ALAM, KHAN JAHAN AND OTHERS SENT BY PADSHAH ALAMGIR

At the time when the armies of Padshah Alamgir were busy in besieging Bijapur, Jan Nithar Khan, son of the Qiledar of Gulbargah and assistant to his father as Fauzdar of the fort, and Parviz Beg, brother of the Qiledar of Malkhed,[7] came to know of the inten-

6 On 28th June 1685 A. D. - Aur., Vol. IV, p. 342–note.

7 Malkhed — 25 miles East of Gulbargah, Gulbargah District, Nizam, State.

tions of the Padshah to overrun Bijapur and Hydera-bad. They, therefore, began attacking some of the places of Sultan Abu'l Hassan on the frontier and captured[8]

ABU'L HASSAN SENDS ARMY AGAINST MUGHALS AT SAIRAM

the *garhi* of the town of Sairam,[9] (L. p. 369). When Sultan Abu'l Hassan heard of this, he nominated some of the chosen servants like Shaikh Minhaj, Rustam Rao and Bare Khan Hat Patbar. These famous warriors were asked[10] to march quickly to eradicate the evil effects of the imperial forces and particularly to re-capture (Ms. p. 200a) the *garhi* of Sairam.

Jan Nither Khan and Parviz Beg took refuge in the fortress of Sairam with the small party, which they had with them, as soon as they saw that the Hydera-badi army had arrived, and gave a bold front to the above-mentioned army. They applied to the Padshah

KHAN JAHAN PROCEEDS AGAINST THE QUTBSHAHI NOBLES

for help, who ordered[11] Khan-e-Jahan Bahadur to proceed on the expedition with his two sons, *viz.* Himmat Khan and Sipehdar Khan, his brother's son, Safadar Khan, son of Fidai Khan, Irach Khan and some others. These officers were long before ordered to go and conquer some of the Hyderabadi territories, but they were not prompt enough to take the action on the pretext of want of necessary prepartions. But when the above requisition for help reached his

8 Presumably in May-June 1685 A. D.

9 Sairam— Seram — 8 miles East of Malkhed, Gulbargah District, Nizam State.

10 In June 1685 A. D.

11 By the middle of July 1685 A. D. — Aur., Vol. IV, p. 343 - -note.

majesty, he appointed the exacting *suzavals*[12] and *gurzbardars*[13] to force them to march on the expedition as quickly as possible.

MUHAMMAD IBRAHIM SENT AGAINST KHAN JAHAN

When Sultan Abu'l Hassan was informed of the reinforcements, he sent Muhammad Ibrahim, entitled Khali'l-ullah-Khan, Commander-in-Chief, with some officers to check the advance of Khan Jahan Bahadur. But the latter reached Malkhed and Jan Nithar Khan and Parviz Khan, who were his proteges, joined him Khali'l-ullah-Khan and other Nobles with 30,000 swars also arrived there, and fighting was resumed. Reinforcements to Khali'l-ullah-Khan were being continuously sent from Hyderabad. The strength of his force reached nearly 50,000. Khan-

FIGHTING BETWEEN THE MUGHAL AND THE QUTBSHAHI TROOPS

e-Jahan Bahadur was besieged[14] from all sides, and the brave attacks made by Khali'l-ullah-Khan soon overpowered his army. Looking, however, to the insecure position thus created, Khan-e-Jahan Bahadur ordered to dig a moat on all sides and to fix and guard the *morchals*[15] vigilantly throughout the night. The Deccanies, however, continued to attack them with great alacricity and displayed considerable obstinacy. The brave soldiers of Khan-e-Jahan too were equally unyielding and showed much vigour in fighting.

12 Suzavals — Military police.
13 Gurzbardars — Macebearers.
14 In August 1685 A. D..
15 Morchal -A place or a maund raised for fixing a battry.

Things went on in ups and downs for about a month. There was then a lull in the Deccani army for a day. But in the next afternoon, an attack was made on the Mughal army with full preparation. At this time Khan-e-Jahan was busy playing at *Chaupat* and his army was lying idle. (L. p. 370) But, when Khan-e-Jahan was informed of this surprize attack, he at once ordered Himmat Khan, Sipehdar Khan and Irach Khan to go by the right, the Rajputs and Afgans (Ms. p. 200b) from the left and he himself prepared to defend from the front. Before the imperial army could get out on the plains for action, Shaikh Minhaj, Bare Khan Hat Pathar and other officers with 30 or 40 thousand horse fell on the *morchal* from two or three sides. They then either killed or wounded the resisters, defied the cannons and broke their chains, marching with drawn swords ahead like lightning. They then entered the army and worked havoc. Khan-e-Jahan and his officers rode on elephants and tried to check their advance. Shaikh Minhaj went against Sipehdar Khan, Jagat Singh Harah and Sharzeh Khan. Rustam Rao attacked Himmat Khan Khali'l-ullah-Khan and Bare Khan Hat Pathar faced the world-moving royal force under Khan-e-Jahan Bahadur and Irach Khan. A fierce battle ensued. The troops advanced towards the Rajputs and began cutting off their hands and feet. Shaikh Minhaj, however, suddenly changed his onward march against Sipehdar Khan and fell on the *bunagah*[16] engaging himself in a close fight. The brave soldiers on both the sides

16 Bunagah—Camp of the suttlers, followers and baggage of the army.

strained every nerve for victory and faught ferociously. Many were killed. Himmat Khan, Safdar Khan and Jaswant Bundela were severely wounded. The *howdehs* on the elephants of Himmat Khan and other officers looked like a sieve by the volleyes of arrows poured like the rain. Himmat Khan was then too weak. But he still maintained his courage and continued to make brave assaults. He saught help from his father. But Khan-e-Jahan Bahadur was himself so closely besieged that it was difficult for him even to protect his own person. Any reinforcement was then out of the question. He replied: "May God help thee!" In the meanwhile, Bare Khan Hat Pathar, with some other officers rushed against and darted his lance towards Khan-e-Jahan. But the Commander-in-Chief shot an arrow and made one of his hands unserviceable. (L. p. 371) The imperial army was so much overpowered that none held any hope of safety (Ms. p. 201a). But, by chance, the

QUTBSHAHI ARMY RETREATS: BARE KHAN DIES

chain, weighing about three or four maunds and tied round the feet of the ferocious elephant of Rajah Ram Singh, and kept on one side of the *morchal*, was cut off and after giving it in its trunk, the animal was driven towards the army of Hyderabad. As ill luck would have it, that elephant rushed towards Bare Khan, who being proud of his own might, rashly rushed against that big animal. But his horse, as well as the horses of others, being frightened at it, threw their riders away. Bare Khan died of the fall on the spot, and many other warriors were trampled down

under its feet. Khan-e-Jahan's brave soldiers took timely advantage of this confusion. By launching a furious attack like Rustam, they routed the Hyderabadi forces and pursued them for one or two *kroh* Thus the imperial army came out victorious.

SHAH 'ALAM SENT TO HELP KHAN JAHAN

Khan-e-Jahan Bahadur sent to the Padshah the news of this victory over the over whelming army of the enemy and requested that Prince Muhammad Mu'azzam may be deputed for his help. Aurangzeb at once sent Prince Muhammad Mu'azzam, entitled Shah 'Alam with a big army consisting of the most able and chosen officers like E'tiqad Khan, son of Jumlat-u'l-Mulk Asad Khan, Marehmat Khan son of Namdar Khan, under the *suz avalship* of Lutf-ullah Khan, for punishing the army of Hyderabad. Khan-e-Jahan Bahadur was also asked to attend upon the Prince, with his officers and soldiers. When the Prince reached Gulbargah, he had to stay there for a few days for some urgent business. But Khan-e-Jahan continued pressing him for rapid marches when he saw that the enemy was getting the better of them. When, by forced marches, the Prince reached near Malkhed, Khan-e-Jahan hastened to give him a reception. It was then decided that the enemy should be taken by surprise. Accordingly, before sunrise, they rode forth, all united, but they had scarcely gone two or three *kroh* when the Hydera-

FIGHTING RECOMMENCES

badi forces were seen advancing in full form (Ms. p. 201b). A trumphet of battle was then sounded, arrows

were shot and guns fired. The enemy first fell on Prince Mu'iz-u'd-din, the eldest son of the Prince, and Khan-e-Jahan Bahadur, who were leading the *heraval*.[17] The attack was so severe and effective that nearly the whole of the *heraval* army was shaken to every nerve. In the very first attack (L. p. 372), three elephants, four to five hundred horse and foot were killed. They rushed forth past the cannons and caused a considerable panic in the imperial army. Saiyad 'Abdullah Khan Barahah and Khwajah Abdul Makaram, who were known for their rashness in the army of the Prince, hurried forward with Rajah Man Singh to the help of the vanguard and thus to check the tide of the advancing enemy. The battle continued for full three days and many a horse and foot on both sides were killed and wounded. Finally,

QUTBSHAHI ARMY AGAIN RETREATS

the Deccanies began to retreat. The army of the Prince pursued them for about one and a half *kroh*. Saiyad 'Abdullah and other officers were quite eager to force the enemy up to the *bunagah* but Khan Jahan dissuaded them from this idea as the evening was fast approaching. They all, therefore, returned to their camp, and entered the tents when it was one pas of

AURANGZEB CENSURES SHAH ALAM FOR NEGLIGENCE

the night. The Prince and Khan-e-Jahan informed the Padshah of the glad tidings of victory and expected praise and reward from him. But, to their surprise,

17 Heraval — Vanguard.

they got[18] an angry *farman* in the name of the Prince and Khan-e-Jahan Bahadur censuring them for their negligence in the pursuit. This caused both of them considerable sorrow in their mind and threw cold water over the fire of their ambition. Since the defeat, however, the Hyderabadi army made no attempt to give a pitched battle. They occasionally tried to attack the Mughal army under the cover of darkness and in ambush They used to shoot arrows and disappear. Sometimes they were seen marching at a long distance. After taking rounds like the *heraval*, they used to return to their camp. But, as the Prince and Khan-e-Jahan were dissatisfied at heart, they made no serious attempt to launch an offensive. There was lull in the Mughal camp during that stay of about four months.

SHAH 'ALAM AND KHAN JAHAN WERE REBUKED AGAIN

This, however, enraged the world-conquering Padshah, who sent[19] a *farman* to the Prince with his own signature, full of rebukes, and with a taunt to Khan-e-Jahan [Ms. p. 202a] garbed in the following Hemistich:

O East wind, all this I brought by thee.

CONSULTATION IN THE MUGHAL CAMP

After perusal of the *farman*, the Prince, with dejected mind and heavy heart, called Khan-e-Jahan and other important officials and consulted them as to the best way to punish the enemy. The Prince was

18 In August 1685 A. D. .

19 In the second fortnight of September 1685 A. D. .

himself inclined for peace as he had received heart-pleasing messages from the Nobles of Qutbshah. Khan-e-Jahan Bahadur also did not think it advisable to continue the fight because any encouragement from the Padshah was not to be expected and also because the enemy was far more in number. [L. p. 373] Some other officers also held the same view. Saiyad 'Abdullah and two or three Rajahs, however, dissented from them and favoured war. The consultation remained incomplete that day due to this difference. On the next day, Saiyad 'Abdullah Khan saw the Prince in seclusion and said: "Khan-e-Jahan is no doubt one of the "old, experienced and loyal Nobles and Commanders. "But taking into cosideration all the circumstances, I "think it is quite advisable that we should try to "punish the tricky enemy, who is merely passing time "on the pretext of peace. If Khan-e-Jahan Bahadur "is willing to lead the *heraval*, I am prepared to "take charge of the *chandawal*.[20] But in case he is "found to be unwilling to lead the army, I should be "glad to command the *heraval* at all cost and with "every sacrifice and to submissively work under any of "the princes who may be put in command of it." There-

SHAH 'ALAM'S ATTEMPT FOR PEACE

upon, Shah 'Alam wrote to Khali'l-ullah-Khan saying: "I have already shown much leniency and kindness "towards you. The Padshah has now on this account "got angry with me. But in the interests and for the "the perpetuity of your own kingdom and your honour,

20 Chandawal — Rearguard.

"I would advise you that you should immediately "decide to go back leaving all the claims over the town "and *garhi* (fortress) of Sairam and other frontier "mahals like Koher,[21] which have already fallen into "the hands of the imperial servants, so that I may "take the opportunity to write to his Majesty and "recommend peace." When the message reached Khali'l-

QUTBSHAHI NOBLES REFUSE TO ACCEPT PEACE TERMS

ullah-Khan through Zamurrad, *nazir* of the palace of the Prince, he being considerate, he accepted the proposal gladly. But Shaikh Minhaj, Rustam Rao and other rash Nobles said: "these parganas are tied to the "edges of our swords and held on the points of our "lances. We are quite prepared to give fight to death". [Ms. p. 202b.] Files were then arranged and fires reopened. On the very first day,[22] they showed so much impudence in discharging their arrows that one of them struck the special royal dish, which was then being taken inside the palacial tent, when it fell down from the server's head. On that day, many cannons, which were then received with the fresh troops from Abu'l Hassan, were also fired. The continuous sound of gunfire, which was reaching the ears of the Prince, gave him a proof of the enemy's predominance. These actions provoked the Prince's sense of honour. [L. p. 374] He, therefore, busied himself in setting his army in order. Prince Mu'iz-u'd-din was placed in charge of the *heraval* with Khan-e-Jahan Bahadur, Safdar

21 Koher–60 miles N. E. of Hyderabad, Nizams State.
22 In the first week of October 1685 A. D. ?

Khan and Himmat Khan; and other warriors in the company of the brave Rajahs took their respective positions on the right and the left. Some of the Nobles were kept in reserve as *kumak*. Saiyad 'Abdullah Khan, with some other brave officers, was, commanding the *chandawal*. Multafit Khan Khafi, Rajah Man Singh, Samundar Beg, and Khwajah Abu'l Makaram were with the central army under the direct command of the Prince. The Mughal army, so arranged, marched out to face the enemy.

POSITIONS TAKEN BY THE QUTBSHAHI NOBLES.

On the other hand, the officers of Sultan Abu'l Hassan held a consultation and moved their *bunagah* towards the right at a distance of three or four *kroh*, and placed their cannons under the ground. The army was arranged into three divisions. One of them was directed against the *heraval*, the other was ordered to march towards the *kumak* army, and the third powerful division under the two lionlike officers advanced against Saiyad 'Abdullah Khan. When the Hyderabadi

QUTBSHAHI ARMY RETREATS AFTER A DAY'S FURIOUS BATTLE

forces marched against the imperial army, the Mughal Nobles too were ready to present a bold resistance. The battle began and soldiers on both sides showed proofs of bravery. The Deccani Sardars, especially, displayed boldness at every moment and surrounded the Mughal *heraval* and *chandaval* from all sides. On that day, Prince Mu'in-u'd-din, Himmat Khan – son of Khan-e-Jahan Bahadur, and E'tiqad Khan — son of Jumadat-u'l-mulk displayed feats of bravery.

Saiyad 'Abdullah Khan drove back the enemy after a great endeavour, and hastened to the aid of the officers on the right and left wings. From daybreak till the end of one pass, the battle raged furiously. The Deccanies then suddenly turned back their faces and commenced a flight. The imperial army pursued them up to their *bunagah*. When [Ms. p. 203a] great chaos arose in the Deccani camp, Shaikh Minhaj

QUTBSHAHI NOBLES REQUEST CESSATION OF FIGHTING ACTIVITIES TO ENABLE THEM TO REACH THEIR FAMILIES TO A SAFETY PLACE

sent two eloquent swars with messages to the Prince and to the imperial *heraval* saying: "Keen sense "for war and bravery on the battlefield reigns in our "hearts too. But the procedure followed by the Muham-"madan Kings of ancient times was that they would "not interfere with the weak members of the family. It "would not, therefore, be far from the path of magnani-"mity and nobleness of heart, if you could give us a "short time of three or four *gharis*, so that we may be "a little at ease about the members of our families and "be prepared to fight again." [L. p. 375] Prince Mu'izz-u'd-din reined back his horse with a permission from his father, and appointed *suzavels* to check the soldiers from disturbing the property and the people of the enemy. The Deccanies sent their families away on elephants and horses towards a *garhi* which was nearby.

SECOND DAY'S FIERY SKIRMISHES

In the afternoon,[23] they came back with a full resolve to give a decisive battle with the imperial army, and faught with more fury and vigour than before. Soldiers on both sides displayed deeds of great valour like those of Rustam, and a large number from both the sides and two elephants of the imperial army were slain. Rustam Rao and Shaikh Minhaj were also wounded. The Deccanies then wounded Bindraban, Diwan of the Prince, and carried his elephant away. But Saiyad 'Abdullah, even though his hand was injured at the very moment with a *chhari-ban*, rushed forth with one of the Rajahs, and rescued Bindraban from the hordes of the enemy. The wife of Ghayrat Khan, Mir Bakhshi of the king, with her lady companion, was killed in the *howdeh* of her elephant. Four or five other officers from each of the sides were also wounded severely, and men of less repute were killed in numbers. The Deccanies persisted up to the evening

DECCANIES SUGGEST DUAL FIGHT AMONG NOBLES

and then retired. At night, they sent a message to the Prince saying: "in a pitched battle many Muham-"madans are generally killed on both the sides. It "would, therefore, be better if officers on both sides, un-"aided by armies, fight out the matter together. Let us "then see to whom God grants victory." Shah 'Alam wrote in reply: "Although in this way you may have "a better chance for victory because you are particular-"ly skilled in *shamsher-bazi* and *yekang*; yet we are also "prepared to accept your proposal provided that you

23 In the first week of October 1685 A. D.. ?

"agree to [Ms. p. 203b] put chains upon the feet of your "elephants along with us before the duals commence, "so that, in the case of defeat, we may not have even "the slightest inclination to flight, which is a great dis- "honour with us, although a joke to you." They replied refusing to put chains on the feet of their elephants. The Prince also then declined to enter into an engagement with a truant. At last, on account of the long

QUTBSHAHI FORCES RUN AWAY

existed prejudices and enmities between the foreigners and the Deccanies, the chord of unity in the Qutbshahi forces broke asunder, and they were compelled to traverse the desert of aimless wandering and to turn their faces towards Hyderabad in great haste. When the spies told the news of the dispersal of the Qutb-shahi forces in the next morning,[24] the Prince ordered to beat drums announcing a victory and to pursue the enemy.

THE ACCOUNT OF THE TREACHERY OF KHALI'L-ULLAH-KHAN IN ACCEPTING A HIGH POST UNDER THE PRINCE

The Deccanies falsely represented to Abu'l Hassan that Khali'l-ullah-Khan fell short of his duties [L. p. 376], and hence the defeat. Madanna, who was generally disposed to have an illwill towards the Mughals, believed in this report and said to Abu'l Hassan: "He "might have intended to join the services of the "Prince." Thus the mind of the Sultan was vitiated

24 About the 8th of October 1685 A. D.. —Aur: Vol. IV, p. 348.

against him. Abu'l Hassan was thinking of imprisoning or even of murdering him. But as Muhammad Ibrahim came to know of this, he hastened forth to join the Prince for the protection of his life in the year 1096 H. (1685 A. D.)[25] He was then honoured with a *munsab* of six Hazari, six thousand swars, and the title of Mahabat Khan. In this very year, he kissed the threshold of the Caliphate, and was specially rewarded with five thousand rupees and other gifts.

MD. IBRAHIM'S EXALTATION TO SEVEN HAZARI AND DEATH

In the year 1097 H. (1686 A D), he was appointed Subehdar of Berar on the demise of Hassan 'Ali Khan Bahad Alamgirshahi. In 1098 H. (1687 A. D.), he was exalted with an addition of one Hazari, one hazar swars, after the capture of Hyderabad, and was sent ou as Subehdar of the Punjab, where he died in 1099 H (1688 A. D.). The word "Mahabat Khan" is a chronogram for the year of his death.

THE ACCOUNT OF THE SUDDEN DEPARTURE OF ABU'L HASSAN FOR THE FORT OF GOLCONDAH AND THE EVIL CONSEQUENCES THEREOF

The news of Prince Shah 'Alam's approach near Hyderabad and [Ms. p. 204a] Khali'l-ullah-Khan's flight to him spread like wildfire in the city of Hyderabad. Sultan Abu'l Hassan, therefore, lost all control over himself, and, without consulting the nobles of his government or thinking of some plans for the security of his property and servants etc., left

25 In September 1685 A. D.,

for the fort of Golcondah in the first part of the night[26] with a small party of his servants and with as many boxes of precious stones and hons as could be carried away. The remaining *karkhanas* and the property of the merchants worth about four to five crores of rupees was left behind along with the families of his soldiers and the people. When the people heard of this, there was confusion and chaos everywhere. A strange tumult like that of a resurrection-day was witnessed during the horrid darkness of the night. Thousands of men, who had not the means of some conveyance to carry away their families and wealth, issued themselves in great consternation, hastily and empty handed, after catching hold of the hands of their wives and children for refuge in the fort. Many women got no time even to put on their *burqas* or *odhanis*. Before the news of

HYDERABAD LOOTED

this great chaos reached the Prince, the ruffians and robbers of the city took opportunity to loot freely at their sweet will. Throughout the night, the inhabitants of the city were doing their level best [L. p. 377] to shift their wealth and members of their families to the fort. The army of Prince Shah 'Alam, however, overrun the city before the day[27] dawned and began plundering in every house, street, road and market. They carried away lacs of gold coins and innumerable precious stones of different kinds, valuable ornaments, beautiful and fine clothes of brocade, embroidery-work,

26 7th October 1685 A. D. ?

27 About 8th October 1685. - Aur: Vol. IV, p. 348.

silk, satin, etc., utensils of Chinaware, gold and silver, belonging to the king, nobles and merchants. The plunderers found a great booty in beautiful carpets, elephants and horses. The heavy carpets, which could not be removed in tact, were cut into pieces by means of swords and daggers and were distributed piecemeal. Many Muslim and Hindu women and children were imprisoned and the malefolks and nobles were so piteously dishonoured that no pen could describe it. Shah 'Alam appointed *suzavels* to check the plunderers. But it was of no effect. Finally, the Kotwal of the army was ordered immediately to arrange with the help of the royal Diwan to take some four or five hundred swars with him to collect and confiscate the various *karkhanas* of Abu'l Hassan which had then escaped being plundered [Ms. p. 204b]. When a messenger of Abu'l Hassan came to the Prince with a humble request for pardon concerning his commissions and omissions, Shah 'Alam promptly appointed more *suzavels* for checking and preventing the plunderers from doing further mischief. He further ordered that the party, which busied itself in incendiarism and setting fire here and there, should be suppressed. The stricter *suzaval-ship* controlled the fire of mischief and destruction to some extent. But the plundering could not entirely be stopped. Abu'l Hassan offered to accept any conditions which the Prince may be inclined to impose. In the meantime, nearly 70,000 hons in coins and kind

PEACE CONDITIONS

belonging to Abu'l Hassan were confiscated. The Prince,

therefore, felt compassion over him and the inhabitants of the city, and granted his request on some conditions, and promised to write to the Badshah requesting him to pardon him of his crimes. One of the conditions imposed was the payment of the *peshakash* of

MADANNA AND ANKANNA DISMISSED AND MURDERED

one crore and twenty lacs of rupees. In addition to this amount, Madanna and Ankanna, who were the source of all the mischief and loss to the inhabitants of Hyderabad, were to be dismissed and imprisoned, as also all the claims on the fortresses of Sairam and Koher and other conquered Mahals, which were in the imperial possession at that time, were to be given up. Abu'l Hassan hesitated to imprison the two influential infidels. But some of the officers and servants of the palace [L. p. 378] like Saroma and Jani Saheb, who were not on good terms with the two infidels, were soon won over as confidants and were asked to kill them without giving any clue to Abu'l Hassan. The murderers fell on those doomed fellows when they were sitting near the temple adjacent to the fort wall for futher consultation, and severed their heads from the trunks and sent them with an able man to the Prince.[28]

THE ACCOUNT OF HOW ABU'L HASSAN'S SOLICITATION FOR PEACE SUPPORTED BY SHAH 'ALAM WAS RECEIVED AND DISPOSED OF BY THE BADSHAH

AURANGZEB DISPLEASED WITH SHAH 'ALAM AND KHAN JAHAN

When Shah 'Alam's request for entering into a

28 Early in March 1686 A. D.. – Aur: Vol. IV, p. 351.

peace with Sultan Abu'l Hassan reached[29] Aurangzeb, he accepted it in the ordinary course of procedure. Sa'adat Khan, [Ms. p. 205a] Diwan of the Khan-e-Khanan Bahadur's army and a protege of his majesty the emperor, was appointed as *hejib* with strict orders to recover the *peshakash* for that and the previous years. But, at the same time, Shah 'Alam and Khan-e-Jahan Bahadur were considered as perfidious, and called back to the Court. The Khan was brave, deliberate and experienced, and had performed many great deeds of valour. But, since the auspicious mind of his majesty had given expression of displeasure towards him, his zeal and ambition for excellence and bravery were suppressed. He was not, therefore, exerting himself even as much as he ordinarily could have done. As a result, he was outshone by some upstarts — young sons of Nobles — like E'tiqad Khan son of Asad Khan, Tahawaar Khan son of Salabat Khan, and others whose fame for bravery and sacrifice was then enveloping the world. In many of the *farmans* issued

KHAN JAHAN INSULTED: CONSPIRACY AGAINST E'TIQAD KHAN

contained praises of E'tiqad Khan and Tahawaar Khan and a disliking towards Khan-e-Jahan Bahadur. The latter was often being taunted with expressions such as: "Some youths, whose "mouths still smell milk, have displayed more "loyalty and sacrifice than some of the old tattered "nobles." Khan-e Jahan, therefore, felt much insulted

29 18th October 1685 A.D.. - Aur: Vol. IV, p. 349.

and discouraged by such public disgrace. He was thinking of assisting the Bijapuris and Hyderabadis. He once wrote to Sambha saying: "On account of "the difficulty and dearth of food supply, I will take "permission from his majesty and will send E'tiqad "Khan and Khwajah Abu'l Makaram [L. p. 379] to "fetch grains and other eatables You should then with "your innumerable army fall on them in such a fury "that they do not go escaped without being either killed "or imprisoned." By chance, however, the letter fell into the hands of Sa'adat Khan. But he, through loyalty to the Badshah and on account of his good wishes for Khan-e-Jahan Bahadur, could neither conceal nor divulge it. At last, he went secretly to E'tiqad Khan, and, afetr the latter had sworn for secrecy, apprized him of the fact. E'tiqad Khan was much upset at this, and thought that a general consultation should be held. But Sa'adat Khan advised him that they, instead of holding a consultation, should inform the Prince confidentially. When the Prince heard of this, he also considered it inadvisable to let Khan-e-Jahan Bahadur know of the betrayal of his letter. He asked E'tiqad Khan to keep himself strictly silent over the affair, and promised him to see that any suggestion for sending him for the purpose would be brushed aside. Although it was proper that E'tiqad Khan should be entrusted with the work of fetching the food-supply and victuals, it was thus decided that he should not accept it. Shortly, when the dearth of food and fodder reached its

SHAH 'ALAM ENCAMPS AT KOHER

climax in the Prince's camp, [Ms p. 205b] they

decided that they should encamp at Koher till they received the Badshah's order in answer to their other

MIR HASHIM KILLED

applications. In the meanwhile, Mir Hashim, son of Saiyad Murtaza Hyderabadi, who had joined the Mughal camp immediately after the royal banners reached Khujisteh Buniyad and obtained imperial honours, came near Hyderabad, accompanied by his son, 'Abdul Karim and some other famous officers of the army. He was sent, as recommended by the Prince, with precious stones and robes of honour for Abu'l Hassan. But a rumour was then afloat that the despatch of the precious stones and the robes of honour was merely a stratagem to lull the activities of Abu'l Hassan and his army. As a matter of fact, Saiyad Murtaza's son was under the orders of the Badshah really advancing to effect the capture of the fort of Golcondah with the help of the imperial army. The Nobles of Abu'l Hassan like Sharzeh Khan, 'Abdu'r Razzaq Khan Lari and others furiously attacked the fresh contingent of the imperial army under Murtaza's son. As the attack was made quite surprisingly, no help could be obtained in time from the Prince. Mir Hashim was killed, and some other nobles. being wounded, were taken prisoners in the skirmish.[30] Shah 'Alam, who had left Hyderabad

SHAH 'ALAM RETURNS: AURANGZEB ENCAMPS AT BIJAPUR

on account of the great dearth of food and fodder,

30 Middle of November 1685. - Aur: Vol. IV, p. 350.

[L. p. 380] was then camping at Koher. Shortly afterwards Qulij Khan Bahadur *alias* 'Abid Khan came with a big army and delivered to the Prince *farmans* from the emperor ordering his immediate return[31] and containing instructions for the realisation of the *peshakash*. As the conquest of Bijapur took longer time than was expected, the Badshah had himself left for Bijapur on 4th Sha'ban 1097 H.[32] (16th June 1686 A. D.).

KHAN JAHAN WAS SENT AGAINST JATS

The news of the revolt of Jats in the suburbs of Akbarabad was then received, and was being repeated by every one coming from Hindosthan. At this time, Khan-e-Jahan Bahadur reached the presence of the emperor as ordered, but, while he was engaged with the emperor inside, his followers picked up a quarrel with the men of Mu'azzam Khan, father-in-law of Prince Kam Bakhsha, in an anterior room. Khan-e-Jahan was, therefore, asked by the emperor to leave his presence forthwith to check his own men and to extinguish the fire of the mischief. Khan-e-Jahan, however, contrary to the orders of the emperor, ordered his men to destroy the market of 'Azam Khan. [Ms. p. 206 a] This served as fuel to the fire of the imperial anger. Khan e-Jahan was, therefore, ordered[33] to proceed at once to punish and exterminate the Jats and to destroy the fortress of Sansni,[34] where

31 Shah 'Alam joined his father at Sholapur on 7th June 1686 A. D.. – Aur: Vol. IV, pp. 318 and 351.

32 B. S. says that Aurangzeb left Sholapur on 2nd Sha'ban and reached Rasulpur on 21st of the same month. - B. S., p. 754.

33 Early in May 1686 A. D.. - Aur: Vol. V., p. 298.

34 Sansni — Sinsani — about 50 miles N. W. of Agra.

the infidel leader[35] of the Jats had taken refuge and from whence he was plundering the country up to the suburbs of Akbarabad.

SIEGE OF BIJAPUR

On the 21st day of the above-mentioned month (3rd July 1686), the victorious tents were pitched in the suburbs of Bijapur. Shah 'Alam, Ruh-ullah Khan, Ghaz-u'd-din Khan Firoze-e Jang and other famous and experienced nobles were ordered to help Muhammad 'Azam Shah in the siege and capture of Bijapur. Everybody then girded up the loins of courage for conquering the fort and made every possible effort to break through the barriers, or to dig holes, or to fill up the moat, or to assist in the assault. They were doing their best to display bravery and rashness.

SHAH 'ALAM REPRIMANDED FOR SECRET NEGOTIATIONS

Shah 'Alam Bahadur's wish was that, by some trick or the other, he should excel Muhammad 'Azam and get to himself the credit of securing the key for the capture of the fort. He, therefore, sent Shah Quli Khan on secret negotiation with Sikandar, ruler of Bijapur. A man, named Saiyad 'Alam, used also tobring messages from Abu'l Hassan full of hopes to the eldest son of the Caliphate. But, because Shah Quli Khan was reckless and ill-mannered, his actions divulged the secret. Whenever he went out to make changes and transfers in the personnel of the guard, he used to order [L. p. 381] them saying: "Shoot

34 Rajaram Jat.

"your cannons, guns and stones on this side (i. e Shah 'Alam's) carefully." To the people of Shah 'Alam, he would bawl out telling them: "Rest assured that no "harm will be done to you from the people of the 'fort." Muhammad 'Azam came to know of this secret understanding, and the Badshah too was informed of it. Spies also concocted the story. They added that on the day of the attack Shah Quli Khan was inside the fort standing near Sikandar and that Saiyad 'Alam used to come out of the fort at night to confer with Shah 'Alam in seclusion. When Ruh-ullah Khan and Sardar Khan Kotwal also repeated the same story, the Badshah ordered the Kotwal that spies should be let loose [Ms. p. 206b], and that Saiyad 'Alam and Shah Quli Beg should be arrested. Accordingly the latter was arrested and brought before the Badshah. His majesty showed great kindness towards him in the first instance and gave promises of pardon and safety. He then enquired about the circumstances in which he was going in and coming out of the fort. But he refused point-blank to confess anything and roguishly replied to some of his questions. He was, therefore, ordered to be tied down, beaten and put under a press. When he was thrashed a little, he, however, admitted his crime and divulged the whole secret. By involving the names of other chosen officers like Muhammad Sadiq, Bindraban, Diwan of the Prince, Saiyad 'Abdullah Khan Barehah, and others he defamed them as accomplices in the heinous deed. The emperor (*Khuld Makan*) called in Shah 'Alam and reprimanded him for the objectionable tactics. Shah 'Alam tried his best to convince the emperor that Shah Quli was not his servant at all.

But it was of no avail. The emperor ordered that Saiyad 'Abdullah Khan should also be imprisoned and others expelled. Although the *Khuld Makan* did not order any deficiency in the outward rank or the *mansab* or the necessary honours of his heir-apparentship, yet, day by day, the signs of his majesty's indifference to and want of regard for Shah 'Alam were increasingly visible. Ruh-ullah Khan, who repeatedly interceded for a pardon of the crimes of Saiyad 'Abdullah Khan was also incarcerated. In the meantime, as the result of the praiseworthy endeavours of Ghaz-u'd-din Khan

FORT OF BIJAPUR CAPTURED

Bahadur Firoz-e-Jang and other famous nobles, the garrison of the fort of Bijapur was cornered tightly. Many men and most of the beasts died for want of food and fodder. Sharzeh [L. p. 382] Khan at last brought Sikandar's message seeking safety (*aman*). In the beginning of Zi'l-qa'deh of 1097 H.[36] (second week of September 1686), the key of the fort was at last laid[37] before the continent-conquering Badshah. Sikandar was then imprisoned, and drums were ordered to be beaten to announce the victory. Some of the historians presented to the emperor the sentence "*Saddi Sikandar Girifteh*"[38] as a chronogram for the victory.

36 In the night of 9th September 1686. — Aur: Vol. IV, p. 324.

37 On Sunday, 12th September 1686. — Aur: Vol. IV, p. 324. Monday, 13th September 1686. – Jedhe Shakawali and B. S., p. 756.

38 Both in the Ms. and the Litho : Copy, the word "Girift" is spelt as "Girifteh". But, if the value of the chronogram to be obtained is to be 1097+1, "eh" is not required. Presumably, 'eh' is added incorrectly by the copyists.

COMPOSITION OF CHRONOGRAMS

The value of the chronogram is no doubt greater than the true year by one. But, taking into consideration the beauty and appropriateness in the composition and also because in chronograms of happy events like victory and birth excess is considered to be allowable, the excess in the present chronogram is both permissible and proper. It was given to Shaikh Hydayatullah, [Ms, p. 207a] a news-recorder (*waqae'nigar*). His majesty, however, in his own handwriting, gave, for inclusion in the news, an additional sentence to the effect that it "was conquered with the help of the noble and sincere "son, Ghaz-u'd-din Khan Bahadur Firoz-e-Jang.' This very fact has been mentioned in the *farman* sent

SIKANDAR IMPRISONED IN THE DAULATABAD FORT

to Amir Khan, Subehdar of Kabul. After the imprisonment of Sikandar, an imperial order was issued directing that Sikandar should be taken to the fort of Daulatabad and kept there with great honour. The Qiledar there was asked to supply daily with all the necessary things, worthy of him, without fail. Bijapur was then entrusted to the joint adminsitration of Ruh-ullah Khan Bakhshi and Saiyad 'Abdullah Khan.

THE ACCOUNT OF THE SIEGE AND CAPTURE OF THE FORT OF GOLCONDAH BY BADSHAH AURANGZEB ALAMGIR AND THE VARIOUS EVENTS CONNECTED THEREWITH

AURANGZEB LEAVES BIJAPUR

Immediately after the conquest of Bijapur, i. e. by the end of the sacred Muharram (second week of December 1686), the world-conquering Badshah started[39] against the place with an apparent intention of pilgrimage to Hazarat Saiyad Bande Nawaz Muhammad Gaisu-Daraz. He sent *farmans*, mixed with hopes and threats and conveying strict instructions for the payment of the amount of the *peshakash* to both Abu'l Hassan and Sa'adat Khan, *hejib* at Hyderabad.

NEGOTIATIONS FOR THE RECOVERY OF PESHAKASH

He had, at the same time, written secretly to the *hejib* intimating: "We should cherish the intention of "conquering Hyderabad. Shortly, the world-subduing "banners will leave for that side. But you should, in "the meanwhile, press our demands and do your best "to realise as much of the *peshakash* as you possibly "can in the proper and legitimate discharge of your "duties." Sa'adat Khan followed the imperial instructions and impressed on Sultan Abu'l Hassan that the imperial favours and kindnesses would soon be lavished upon him. He further appointed *suzavels* to obtain early satisfaction of the royal demands which were indescribable. But, at that time, Abu'l Hassan did not possess as much cash as would be required to pay up

39 B. S. says that Aurangzeb left Bijapur on 10th October, and, after arriving at Sholapur on 4th November, reached Gulbargah on 6th December 1636 A. D. - B. S., p. 786. Prof. Sarkar has, however, given 30th October as the date of Aurangzeb's departure from the newly conquered City of Bijapur.- Aur: Vol IV, p. 356.

the whole demand of *peshakash.* He, therefore, in consultation with his nobles, sent a message to Sa'adat Khan informing him: "It is very difficult at this "troublous time to procure cash [L. p. 383]. I wish, "therefore, to satisfy the promise by paying the amount "in kind, i. e. jewellery, studded ornaments and other "instruments. If you agree to this, you may send "your Khwajah Sara so that the valuable articles in "the palace may be handed over to him." Sa'adat Khan, however, refused to send Khwajah Sara. For some days more, negotiations were in progress between them. When the news of the departure of the glorious cavalcade from Gulbargah towards Hyderabad spread, Abu'l Hassan called the servants of Sa'adat

ABU'L HASSAN DEPOSITS JEWELLERY FOR PESHAKASH

Khan and sent with them some dishes full of [Ms. p. 207b] jewels and studded ornaments and other valuable articles with lists tied in covers and sealed with his own signet ring in order that they might be held as deposit. No prices were fixed or even entered in the lists He further promised to send within two or three days whatever cash likely to be made available and that any balance of the *peshakash* left would then be paid in the form of jewels from those already deposited in the dishes, after evaluating them. He requested that Sa'adat Khan, on the other hand, should give a receipt for the *peshakash* under his own seal and forward his letter to his majesty testifying the homage and recommending a grant of a pardon for his crimes. All the papers might be sent so as to reach his majesty immediately. Abu'l Hassan then sent

some baskets of fruits to the Badshah. Sa'adat Khan also sent some baskets to his majesty along with them.

ABU'L HASSAN DEMANDS BACK THE JEWELLERY DEPOSITED

But scarcely had a day or two passed over the affair, when the news reached that the Badshah was advancing against Hyderabad by forced marches. When Abu'l Hassan was told of this news, he became much bewildered and at once wrote to Sa'adat Khan saying: " My aim and object in sending the jewels and the "ornaments was to secure protection of my honour and "mercy for my crimes. But the news of the departure "of the imperial person clearly indicates that a complete " disappointment is in store for me and that any hope "for pardon of our crimes is far distant. You should, "therefore, return the dishes deposited with you as "security." Sa'adat Khan wrote in reply: "I have also "received the same news, and it is now certain that the "victory-displaying banners are shortly to reach this "place. I had, however, taking into consideration the "demands of loyalty and duty, already sent to "the emperor all the dishes soon after "their arrival here from you along with "other baskets of fruits and presents. Now, "in place of the dishes of jewels, my head and "life alone are ready to be sacrificed in the name of "my lord — the Badshah." At this revolting answer, Abu'l Hassan got excited and appointed a party to surround the house of Sa'adat Khan. The latter then sent a message: " In this matter, perhaps you are acting "rightly. But as I have already sent the dishes away,

"being actuated by my regards and good wishes for "the Badshah and also by the demands for loyalty [L. "p. 384], I have now no alternative left to me but to "get myself slaughtered as a sacrifice on the altar of "faithfulness. I am, however, afraid that, on account of "my murder, the Badshah may find one more excuse "to attack you. The ray of hope, if any, for pardon "will then also pass away. On the contrary, if I am "spared, there is a probability of securing a pardon. If "I live, it will, of course, be my main desire to win "safety for you." Sultan Abu'l Hassan pondered over the consequences of doing any harm to Sa'adat Khan and at last thought it best to accept his apology and give up the idea of doing him any insult. He even did more. [Ms p. 208a] As emergency demanded, he called Sa'adat Khan and honoured him and, after praising him, presented a robe of honour with a studded *Jamdhar*.

DISCUSSION ON AURANGZEB'S PRETENSIONS FOR PIETY AND RELIGION

During the period of Sa'adat Khan's stay at Hyderabad, the learned men were intentionally discussing in the assembly of Abu'l Hassan the good qualities of the religion-cherishing Badshah. One day, the discussion was centred round an incident of Aurangzeb, which took place some years ago. It was said: Once the Badshah had sent Tarbiyat Khan as an ambassador to the Shaikh of Persia, who was returned[40] dishonoured due

40 Tarbiyat Khan reached Agra in September 1666 A. D. . — Aur: Vol. III, p. 112.

to his folly and crucked nature On account of this, there arose enmity between the two kings, and armies were sent against each other. In the meanwhile, when the horses sent by Shah 'Abbas were presented before him, the Badshah ordered by way of fanaticism that the horses should be slaughtered and distributed to Faqirs. Notwithstanding his pretensions for piety and strict observance of the shining religious law, he did this extravagant action, which is quite against the Shareh. "How can this be explained except for the obedience of "the haughty evil nature? Really, he ought to have dis-"tributed the horses to the pious and deserving people, "so that a greater number of persons would have been "benefited. Is it, therefore, not wonderful of the Bad-"shah to give himself airs regarding the pretensions for "piety, righteousness and wisdom, and become religion-"cherishing king and perform such actions ?" The resourceful Sa'adat Khan, who was present there in the assembly, said : "The information that his majesty, "being angry with the Shah of Persia, ordered the "horses to be slaughtered and distributed to the Faqirs "is quite false. The true fact is : the officer in charge "of the horses brought them before his majesty when "he was reading the holy *Quran.* It, however, occurred "to the honoured heart that, because the inspection of "the horses would take some time, the remaining part "of the text should be postponed for the next day and "the horses be inspected without delay. At that very "moment, the well known verse [L. p. 385] which refers "to prophet Solomon, may peace be over him, regard-"ing his failure to offer prayers being engrossed in the

"inspection of horses and slaughtering them as an "atonement for the sin was being recited. The "emperor's eyes thereupon filled with tears, and, finding "that the text appropriately applied to his own case also, "he decided to act like Solomon. In order, therefore, "to punish his own turbulent soul, he thought it unlaw-"ful to ride himself on those horses and ordered "that they be slaughtered." [Ms. p. 208b] The learned men of the assembly enquired : "If that was the case, "then what was the necessity for slaughtering the horses "at the doors of the Nobles of Persia ? If his object "was only to remonstrate his own soul, he could have "got them slaughtered and distributed to the poor then "and there." Sa'adat Khan replied : "Here also there "appears to be much misunderstanding. In those days, "the city of Shahajahanabad was newly populated and "the *Muhallas* were called after the names of the nobles "of Persia. Again, there were houses or *havelis* of "one noble or the other in each *Muhalla.* Had they "slaughtered and distributed all the horses at one place, "the rush of crowd would have been overwhelming and "the weaker beggars would have been disappointed in "not receiving their own share. It was on this account "that he ordered slaughtering of one or two horses in "every *Muhalla* and then distributing the flesh to the "deserving, so that none might go disappointed and "that proper distribution might be easily ensured" According to a statement of a newswriter, this discussion at Hyderabad reached the ears of Aurang-zeb, and Sa'adat Khan was afterwards much praised and honoured with rewards by his majesty.

AURANGZEB VISITS SD. MD. GAISU-DARAZ'S TOMB

To return to the expedition, when the emperor reached[41] the tomb of Saiyad Muhammad Gaisu-Daraz, he distributed 20,000 rupees to the disciples and devotees of that place and recited a *Fatwah*, prayed for spiritual assistance and left for Hyderabad. On hearing this bewildering news, Abu'l Hassan immedia-

CHARGES AGAINST ABU'L HASSAN

tely sent with an eloquent officer a letter offering his homage and praying for a pardon of his crimes with a promise to amend his past behaviour and conduct. He also sent some gifts. A reply to this petition was, however, carried on the tongues of the lustrous swords of the imperial soldiers. In a *farman* issued to Sa'adat Khan appeared the following: "The evil deeds of that unfortunate wretched "fellow, who is devoid of foresightedness, are beyond "the pale of description. One out of hundred or a "few out of many can be cited as:

(1) "He entrusted the sole authority of the country "and the management of his kingdom into the "hands of the vicious infidel and [L. p. 386] placed "Saiyads, Saints and great men under him.

(2) "He openly gave currency to vice and evil.

(3) "He has comitted great sins and keeps himself "immersed in the worship of wine.

(4) "He makes no difference between infidelity and "Islam, oppression and justice, and blasphemy and "worship [Ms. p. 209a].

41 In December 1686 A. D. ?

(5) "He left no stone unturned in helping the damned 'infidel — the doomed Sambha, and thus he has "made himself an object of displeasure of both the "God and the people. The *quranic* text forbids "helping infidels.

(6) "He took no account of the advice given in the "various *farmans* and through the courteous "persons with whom they were sent.

(7) "Only recently, he sent a fresh contribution of one "lac of hons to Sambha.

"He is now traversing the path of disappointment, "due to his having excess for pride and intoxication "and is fondly cherishing the hope for salvation in "both the worlds.

Hemistich:

"How false is this ambition and how foolish is this thought ! !"

ABU'L HASSAN'S MOVE FOR DEFENCE.

Abu'l Hassan lost all hopes of pardon. He began to think of posting armies for the repulsion of the enemy. Shaikh Minhaj, Sharzeh Khan and Mustafa Khan *alias* 'Abdu'r Razzaq Lari and other brave officers were ordered to proceed against the Mughal army. At the time of their departure, he said : "When "you get victory over the Badshah, try to arrest him "alive as far as possible, and bring him with honour "and respect." The nobles replied : "Our hearts burn "at the torturing hand of Alamgir, and our livers have "been roasted by the fire of the terror and plunder "perpetrated by him. We cannot now have any respect "for his honour on his arrest." The Qutbshahi

officers met[42] the imperial army at a distance of two stages from Hyderabad, and engaged themselves in fighting. But at this very time, Ghaz-u'd-din Khan Bahadur Firoz-e-Jang, who was, after the fall[43] of the fort of Bijapur, ordered to capture the fort of Ibrahimgarh, had departed from that place. The glad tiding of his capturing the fort as also of his departure to join the imperial camp by forced marches reached the Qutbshahi officers. They then got completely nervous. On 24th Rabi'u'l-awwal[44] (8th February 1687), the

AURANGZEB ARRIVES NEAR HYDERABAD AND DIRECTS OPERATIONS

pompous camp was pitched at Kalaras at a distance of one *kroh* from Hyderabad An imperial order, twinned with the divine decree, was then issued directing the distribution of the *morchals* in order to shake the very foundation of the sustenance of the garrison, for blowing up the turrets and ramparts by the cannon-balls, and to bring together the material for capturing

A SKIRMISH

the fort. In the meanwhile, the forces of Abu'l Hassan surrounded the imperial army and began to fight [L p 337] The garrison shot arrows and cannon-balls at the imperial army [Ms p. 200 b]. The battle raged[45] furiously throughout that day, and the warriors on both sides displayed great feats of bravery

42 In the first week of February 1687 A. D. ?
43 By the end of January 1687 A. D.
44 B. S. gives 4th Rabi-u'l-awwal. - p. 766
45 In the first week of February 1687 A. D.

and valour.' Many were wounded and killed. Khwajah Abdu'l Makaram and some other Mughals and Saiyad Barchah, out of the Nobles of Shah 'Alam were wounded. The Deccanis suddenly turned their faces away from the battlefield.

QULIJ KHAN'S BRAVE ASSAULT: HIS DEATH

Shortly after the *morchals* were fixed[46] and Firoz-e-Jang had arrived, an order was given for digging holes and raising a *dam lameh*. The army, which was surging like the billows of an ocean, was then arranged for action. Every day skirmishes were taking place, while the siege was continuing. But when an order was issued to the army that the dependents on the garrison living outside the fort walls should be attacked and killed, Qulij Khan Bahadur, father of Ghaz-u'd-din Khan Bahadur Firoz-e-Jang who was one of the powerful nobles, out of extreme loyalty, rashly attacked and reached the walls of the fort. At this time, a cannon ball from a gun, through devine destiny, struck his shoulder and severed his hand. He, therefore, rode back to his party from that place with perfect calmness. Umadat-u'l-Mulk Asad Khan was specially ordered to look after him. But when he reached there, he found surgeons were picking out the pieces of bone from his shoulder, and that he was sitting with a composed mind. He was talking with persons around him and taking coffee with his other hand without even having a wrinkle on his forehead. He was telling them that a good surgeon was procured. But, although much care

46 7th February 1687 A. D.. — Aur: Vol. IV, p. 368.

was taken in the treatment, he could not be saved. He died on the second or the third day. Every week, nay

ANOTHER SEVERE FIGHT

every day, the *morchals* were advancing forward on account of the keen efforts and endeavours made by the imperial warriors. One day, when Ghaz-u'd-din Khan Bahadur Firoz-e-Jang was leading a *morchal* forward, Shaikh Nizam, Mustafa Khan Lari *alias* 'Abdu'r Razzaq and others made a dash on the imperial army and a wonderful scuffle ensued. Kishore Sing Hadah, being wounded severely, fell down from his horse, and the enemy tried to carry him away. A close fight took place and a large party of Rajput fighters was killed. Kishore Sing was, however, rescued from the hands of the Deccanis. Many of the latter were wounded and killed. But they were so dominant on the field that the warriors of the imperial army [Ms. p. 210a] found themselves quite unable to carry away the dead bodies of their comrades, although they attempted to do so quite courageously. The Deccanis [L. p. 388], however, carried away the dead bodies of the Qutbshahi soldiers as well as of those of the Mughals. At last, the brave Persian and Turani fighters and the bold Afgans and Rajputs forced the Deccanis to retire from the field, and from that day onwards not only the skirmishes were rare and

QUTBSHAHI NOBLES JOIN AURANGZEB

few, but Nobles like Shaikh Minhaj and Shaikh Nizam from the side of Abu'l Hassan, being induced by the emperor, forgot the obligations of their patron,

and joined the imperial army. They were then honoured with high ranks and titles. Muhammad Ibrahim was given the rank of Seven Hazari, six thousand swars and the title of Mahabat Khan. He exerted himself more than anybody else in the capture of the fort. Shaikh Nizam was specialised with a rank of Six Hazari, five thousand swars, and the title of *Taqarrub Khan.* Of the high officials of Abu'l Hassan, the only noble, who remained loyal to his master till last and showed unimaginable valour even on the day of the fall of the fort, was Mustafa Khan Lari *alias* 'Abdu'r Razzaq. The siege lingered on for a long time. There was a considerable quantity of gunpowder and ammunition in the fort. Cannon-balls, bullets and arrows were incessantly being thrown on the imperial army from doors, parapet-walls turrets and ramparts of the fort. There was such a continuous firing and smoke that the place was nearely enveloped with darkness and that one could then hardly distinguish day from night. Every day, the adventurous and enterprising soldiers from the imperial army were displaying great strategy and bravery and were being wounded and killed in numbers. Especially, Firoz-e-Jang, Saf Shikan Khan, son of Qewan-u'd-din Khan, Darogah of the imperial artillery, and Mahabat Khan along with some other warriors were forging far ahead firmly on the path of sacrifice, and were achieving a year's task in a month and a month's work in a day, so much so that only in a month and a few days, the *morchal* could be carried up to the banks of the ditch. It was then ordered that the ditch should be filled up. The emperor

himself sewed a gunny bag [Ms. p. 210b] and after stuffing it with earth, threw it into the ditch. A numerous bags were then prepared and thrown into the ditch. *Damdameh* were ordered to be raised for mounting big pieces of cannons. Although the heavy cannons were effecting breaches in the turrets of the fort and thus making the garrison insecure, [L. p. 389] a great discontent was spread and a revolution was also afoot in the army and the country surrounding the imperial camp owing to the dearth of corn and rarity of fodder. In these circumstances, even most of the wealthy persons in the camp lost all courage. The miserable plight of the poor can then better be imagined than described. The cause of the dearth of corn were:—

(1) Paucity of rain in that year : the ears of Jawar and Bajerah, which were the staple grains of the Kharif season and the main food of the poor of the country, dried without producing any seed.

(2) The army of Sambha, which had arrived to help Abu'l Hassan, had cut off all the sources of receiving provisions in the imperial army by launching assaults from without.

(3) Prevalence of terrible epidemics in the imperial camp. Daily a large number of people from the imperial camp died and many more were being incapacitated due to the pangs of poverty and starvation.

As a consequence, many soldiers went over to Abu'l Hassan for shelter. Some of those, who did not join the Qutbshahi banners but who cherished dissatisfaction

at heart, were secretly helping the garrison.

PRINCE MUHAMMAD A'ZAM CALLED BACK

When the siege lingered on, Prince Muhammad A'zam Shah was called back.[47] Owing to his enmity with Shah 'Alam, he was ordered to proceed to manage the affairs at Ujjain and Akbarabad. Scarcely had he reached Burhanpur when he had to return to join the imperial camp near Golcondah. Ruh-ullah Khan, who was one of the most enterprising nobles and was entrusted with the management of Bijapur, was also ordered to leave that place at once and run to the assistance of the imperial army. When A'zam Shah arrived at Hyderabad, the dearth of corn and fodder had reach-

MIRZA YAR 'ALI REFUSES DAROGAHSHIP

ed its extreme limit. Mirza Yar 'Ali, who was an influential worker and Amin but had not accepted any higher post or title in spite of the great favour and kindness he was enjoying at the hands of the emperor, was given the Darogahship and was asked to regulate the supply of provisions to the army. But Mirza Yar 'Ali considered that he would not be able to discharge the onerous duties involved in the appointment, and that even his sincere labours would ultimately be rewarded with mere dishonour and disgrace, losing even whatever he had then possessed. He, therefore, thought it wise to decline the gracious offer [Ms.p. 211a]. Muhammad A'zam Shah, however, had nourished an illwill against him mainly because he, through his

47 Prince Muhammad A'zam was ordered to go against Rajaram Jat in December 1686. He returned back to Hyderabad on 10th July 1687. — Aur: Vol V, p. 298 and Vol. IV, p. 379.

high position, was not paying as much respect and honour to the Prince as he expected from him. Muhammad A'zam Khan, therefore, took advantage of the opportunity and spoke against him with the emperor, adding: "Notwithstanding all the privileges and favours lavished upon him by your majesty, that fool should not have been so wise as to go against your majesty's will. He has certainly not the power to do so." This inflamed the fire of the royal anger and the emperor got much displeased at Mirza Yar 'Ali. But the counsel of Ruh-ullah Khan prevailed and appeased the royal anger. The Darogahship, which was then considered as the most unpleasantoffice, was bestowed upon Sharif Khan. [L. p. 390] But his harsh nature added to the general aversion, which is usually found in people and especially among the courtiers, against such an officer. Their hearts were filled with blood at his appointment.

WAQAYE'A GOLCONDAH BY NI'MAT KHAN

The narration of the details of the endeavours made by the great and faithful nobles by way of offensive, of the adventurous defence put forth by the garrison, and of the havoc wrought by the flood and other conspiring elements, would cover volumes. Mirza Muhammad entitled Ni'mat Khan, whose *nom-de-plume* was 'Ali, has written in his book *Waqaye'a Golcondah* an account of the misfortunes and miseries to which the soldiers and the followers of the imperial army—great and small, old and young—were subjected. In truth, the account consists of various topics full of humour and wit. 'Ali has been much trenchant in his

pen-pictures and was well known among the masses, literary persons and poets on account of his beautiful style of writing graphic, realistic and satirical descriptions. But to quote him extensively would, I am afraid, cover a large space. Hence, only a summary of the account narrated by him with extracts from some of his humorous and witty poems is being given.

SATRIICAL DESCRIPTION OF THE FLIGHT OF THE IMPERIAL CAMP

In his description of the various people accompanying the imperial camp such as artizans, soldiers and others, the Khan writes:

"The officers, who were appointed and ordered to bring news regarding men, their ways and customs, etc., acted like spies in every street and market, and after moving from house to house like the chessman of the chessboard, and after observing the various species of objects and marking them as leaves of the playing cards gathered together and related the following account —

(Verses)

"1. In this ruined country, nobody now possesses any means of comfort! The experts (or the imperial nobles) are lying in the ruined corners like the hidden treasures!

"2. The excess of poverty has reached such an extent that even the poems produced by poets possess no life (or meaning)!

"3. The soldier is busy running a hard race of contentment! [Ms. p. 211b] For water he gets sword and for bread a shield!

"4 The physician has forgotten his science, and remembers only that no medicine is better that the syrum of Deenar (=a medicine or a gold coin)!

"5. The astrologer could expect nothing by his stark-staring at the stars and planets! He is, however, mistaking the disc of the moon for a piece of bread!

"6. The druggist (*'attar*) is yearning for a morsel to save himself from the jaws of death! He now reads *Ash-nan* (=soup and bread) for *Ushnan* (a herb alkali) prescribed by the physicians!

"7. The geomancer (*rammal*) is at his wits' end, and plucks the end of his beard which now looks like *Lihyani*!

"8. The surgeon has not even as much salt as is required to cure his own heart's wounds!

"9. The scribe is wandering aimlessly like a boy riding a hobby-horse! His horse is his pen and his race-course is an entire surface of a leaf of paper!

"10 The accountant has entered in his ledger all the year throughout "Ramzan" (=month of fast) and has not even distinguished the Shawwal or Sha'ban!

"11. The reciter of the Quran said: "O Lord, I read here "eat"! It is a wonder that I do not come across anywhere in the Quran with "do not eat"!"

"12. The tailor has himself become a needle! He has now spread his cloth in expectation of some

obligations (alms) !

"13. The dyer is changing his own colour at every moment, but, as even that stuff of colours has gone out of stock, he is now having the last colour (dying) !

"14. The gardener has his tongue tied like a bud, and his collar is being teared every moment like a flower !

"15 The seller of betel-leaves finds it hard to crack the nut and is now without a betel-leaf for sale !

"16. The bread-seller has a long-drawn face like a oven [L. p 391]! He is thinking of what price he must pay to get a piece of bread for himself !

'17. The grocer is weighing (in his mind) the course whether he should or should not leave the imperial camp ! He has the only stock of weights and measures left with him !

"18 The broker breaks open his shop But, instead of money or merchandise, he is placing himself for sale everyday !

"19. The carpenter has kept his saw outside his house, lest it may use its pointed tooth-edge upon the small pieces of bread !

"20. The blacksmith has gone black like his smithy ! He has now his anvil or hammer in his hardened heart !

"21. The minter is now producing cannon-ball-coins, which are the only coins at present current and purchase even the dearest lives very cheap !

"22. The barber has no demand for his mirror and no hair are to be found on his carpet ! [Ms. p 212a]

"23. The keeper of the baths has given complete rest to his leather-bag! He has now to rub his own feet with his stone wondering "how can he have a hard heart like the stone! "

"24. The cotten-carder is being himself consumed! He exclaims: "It is easier to be torn to pieces than to put up with such slow consumation"!

"25. The cook's blood is itself boiling. Rice, oil, garlic, onion, hen and kid are full but only in his imagination!

"26. The book-binder says: "Alas! My coloured paper and the pair of compass are gone! Or else, I could have satisfied my present fancy by preparing a bread of cardboard"!

"27. The beggar is not now served with water; but the people bestow on him very readily plenty of rebukes and abuses!

"23. A watchman was asked: "How much time has there remained out of the span?" He said: "If things continue on thus, I shall end it very shortly!"

"29. There came cries and lamentations from a house. I enquired: "What was the matter?" They said: "A guest has come"!

"30. In another house there was a big laughter. I enquired and was told "The owner had a dream last night in which he saw a bagful of of flour in his house"!

"31. One man was seen praying: "Oh God! For the sake of Prophet Noah create a deluge around the fort of Golcondah"!

"32. The second man prayed: "O Generous Lord! For

the sake of Joseph show me the concealed treasury in dream ! "

"33. The third man said: " Oh Merciful Master ! For the sake of Moses, son of Imran, rain down from the heaven the Manna and the roasted bird"!

"34. The fourth man said: " Oh Liberal Lord ! For the sake of Jesus send me today the tray of dishes full of food ! "

"35. The fifth man said: "Oh Almighty Creator ! Create a Jew or a Hindu or a Christian or a Fireworshiper or a Muslim to give me a loan" !

"33. The sixth man, weeping bitterly, said: "Oh Lord ! For the sake of Thy Command *Arja'i* have mercy and send Thy angel to the man (emperor) " !

"37. The poet says that artizans are many. As this sad tale is endless, I must end my poem here ! "

A SONG DESCRIBING DESTITUTION OF THE IMPERIAL ARMY

The following extract is also from the same book:

"May it not remain concealed that the condition of every person —old and young, great and small— in the imperial camp was sometimes full of hope and sometimes dreaded with fear Nobody was considering himself living or dead The children, however, who had nothing to lose or gain and who were free from hopes or fears, are seen either laughing, talking, jumping or romping. They had learnt a poem, which they sang merrily while roaming about. I pass on the song, as I heard it, to those who have ears to hear and hearts to feel.

"1. God is Almighty and Merciful. May He have mercy on the imperial army ! [Ms p. 212b]

"2. He is compassionate and pardoner It is not known what falls to the destiny of this army !

"3 Teach and learn [L. p. 302] that the commanding officers run away from battlefields !

"4. Talk and speak at times crying and at times sighing !

"5. Strong, firm and tough are undoubtedly the walls of this fort Golcondah !

"6. The seven skies and heavens are those which become black through smoke of gunpowder !

"7. The earth or land is that which is filled with dead bodies in three months !

"8. Places, abodes and spaces are those which get thick and stinking by the crowding of the army!

"9. The hell and fire have come in existence in this place as a threat of God !

"10. The paradise or the next world has fallen to the lot of those who deserted the emperor !

"11. May God preserve the thigh, the heel and the leg from injuries from *Ban* arrows !

"12 The lungs, the back part of the neck and faces have been injured by bullets and cannon-balls !

"13. The hand, the limbs and the gullet have all been injured in the battlefield !

"14. The lips, the tongue and the mouth are the witnesses of destitution and starvation !

"15. The rich and the poor have become equal through the present justice of the king !

"16. The enemy sounded the bell and carried away

the mule from half the way!

"17. Neither was there a saddle put on the back of the horse, nor did the horse see the grass!

"13 It has now lapsed a year and some months since the soldiers were separated from their families!

"19 The censor broke all the musical instruments lying without use whatsoever!

"20. Some body may now see musical instruments in dream alone!"

The following is also taken from the *Waqaye'a*":—

"1 What is phoenix? A rupee! What is the red sulphur? An Ashrafi! What is alchemy? To be in the service of Abu'l Hassan for a week!

"2 What is a tent? That does not keep off the heat or the rain! What is a carpet? The surface of the earth! What is a dress? The skin of the body!

"3 What is poverty, starvation, destitution, difficulty, patience or waiting? The thing which had fallen to the lot of the imperial servants in the Deccan!

"4 In the manner of the figure "*Laff-o-nashi*" the two words "discontinuation" and "dearth" really apply to the food to be supplied to the soldiers, families and fodder to the animals!

"5 What is hard and dirty? Water! What is the conclusion of the physician? Death! What is the condition of the body? Disease!

"6 What is the blowing of the *Isra-fil's* trumpt? The sound of the watchman's bugle! What are edibles and victuals? Those that never reach the mouth!

"7 What has never happened? Capture of the fort! What is never to be attempted? An attack! What was the mistake? Morchal! What is a folly? A ladder! What is an absurdity? Shooting of a cannon!

"8 What is truth? The utterance of which causes one's death! What is falsehood? That which makes a man rich and prosperous!

"9 A Philosopher, who asserts 'imperishability' in this world, will never speak such a word if he will go to the treasury!

"10 Whom the words truant, afraid, terrified, nervous and cowards apply to? To those who have dressed in *dagalah*, *shamlah*, *marg-pech* and *jighah*!

"11 What are the auguries of the Khwajahs? Fraud, dissimulation and scandal! What are the prayers of the Shaikhs of Sirhind for? Deceipt and treachery! [Ms. p. 213 a.]

"12 The words having the sense of "to draw" are applicable only to the court of the Deccan!

"13 The letter *swad*, which is written on the pay-bills, etc. to denote "seen and noted" is now-a-days like a *swad* written in pencil without any value!

"14 Just as there are some defective verbs in grammar, in the same way the deliberations and the victories in the Deccan are valueless! [L. p. 393]

"15 The words having the sense of negation are in frequent use in the books of the paymaster!

"15 The crown and coronet have now become synonyms of melancholia and madness!"

VAIN ATTEMPT OF FIROZ JANG TO ATTACK THE FORT

Ni'mat Khan 'Ali has given the following account

also: "Since the time when the fort was besieged, the wise Commander-in-Chief, Ghaz-u'd-din Khan Bahadur Firoz-e-Jang, was thinking of a trick to storm the fort by a surprize attack. On 12th Rajjab (15th May 1687 A. D.), he thought that as the guards of the fortress were keeping themselves awake mostly up to the third pas and falling asleep at the end of the night, it would be possible after that time to scale the walls of the fortress by means of ladders and lassos and thus to take possession of it. Accordingly, that very night, when only one pas had remained out of the night, he went towards the fortress with a party of brave soldiers. When he reached near the fortress, he posted himself behind a big rock and ordered the soldiers to scale the walls of the fort with the help of the ladders and lassos. Two soldiers did their best and were successful in reaching the top of the wall. Some others also, after fixing the hooks of their lassos firmly on the gate, climbed half the way. But, as ill-luck would have it, a dog loitering near the parapet-wall to feast upon the dead bodies buried in ditches saw the two soldiers and began to bark. The guards took the alarm, kindled torches, killed the two soldiers and threw the rest like clods of lead down the fort by cutting the ropes of their lassos. [Ms. p. 213b] Casualties caused were numerous. Looking to the disaster befalling him, Khan Bahadur Firoz-e-Jang returned disappointed to the victorious camp in accordance with the saying "Returning is most praiseworthy." As soon as the two soldiers

48 16th May 1687 A. D.

reached the top of the fortress, some influential fellows, without waiting to see the actual result, ran to the emperor like Haji Mehrab in a great glee to give out the glad tiding of the capture of the fort. They informed[48] the emperor of the news at the time when he was offering his morning prayers. His majesty also at once ordered for the beating of the royal drums to announce the victory. People clustered round the royal camp to offer their congratulations; but soon the news of the disaster arrived and joy was melted into sorrow."

(Verses)

"1. When the glad news of the triumph and victory reached the emperor, the clamours of joy and merry-making had reached their extremes!

[L. p. 394]

"2. Infinite outcries of 'bravo' and 'well-done' were renting the sky asunder and deafening the ears of even the Angels!

"3. The cheer changed into a smile; the smile transformed into a laughter, and at last the laughter also tresspassed its limit and was, culminated into a convulsive fit!

"4. Everyone busied himself in merry-making of his choice and the intoxication of the happiness appeared on them suddenly!

"5. One soldier was arguing: "It is my augury which has come out to be true. Heart-sickening is now all over. The time of rest has now come!"

"6. The other quarrellingly said: 'No. My dream has proved to be correct. Calamities are over. The

days of honour and glory have come"!

"7. The third laid a wager : "Tomorrow is the march to Delhi. We reach there within forty days or a couple of months!"

"8. The fourth caused his messenger run to his camel-driver to inform him that he would be rewarded with clothes if he brought the camels early in the morning!

"9. One soldier wrote: "Mend the saddle of the camel, O Tyrant, Pull down the cottage shed and use the material for it!"

"10. Another soldier jumped on his horse and rode forth ordering his servant: "Come to Ujjain, if you wish to meet me half the way!"

"11. In the meanwhile, a cannon-ball shot from the fort fell upon them and the poor victims cried "Ah! I am dead!"

"12. One jumped up like a spark and crept under a rock! The other ran like a flame in search of refuge!

"13. Closing up together like a bud they began to whisper with each other: "What is this? Whence and which way did it come?"

"14. Like a rose one laughed and said : "This is a volley of cannon-balls, which has been fired to announce the victory! How beautiful that a witness has come to confirm this fact!"

"15. These words were still on his lips, when from a distance a second cannon-ball came and burst in the court! [Ms. p. 214a]

"16 One ascended the mound to find out the real state

of affairs. But no sooner had he climbed a few steps than did he fall down dead !

"17. Next man rising from his seat to make enquiries had his brains smattered to pieces by a cannon-ball as soon as he stood on his legs.

"18. A courageous man went behind a barricade and observing through a telescope said : "The army has been defeated !"

"19. When they were thus engaged, a message came to their great disappointment and terror that the army of the emperor had suffered a heavy defeat."

'IZZAT KHAN DEFEATED.

On the 14th of the above-mentioned month, (16th May 1687) the emperor was told that the garrison of the fort came out and attacked the *damdameh*. 'Izzat Khan Mir-e-Atish, with the help of the Samundar Beg Mir-e-Tuzuk, tried to repel them. ([49]Seventy men of 'Izzat Khan were killed. But the loss sustained by the enemy could not be ascertained.) [L. p. 395] The garrison then brought a big cannon on the bastion and, after having fixed it against the royal camp, shot some fires. Some of the balls reached the royal sleeping-tent, while others whizzed by the side of the dome of the tent of the imperial court The emperor got exasperated at this. He ordered that a *damdameh* should at once be erected in front of that bastion and some cannons should be placed on it to blow it off. But as the ground in front of that bastion was low, the imperial orders could not be carried out. On this very day, it was

49 The bracketted portion appears in the Ms. copy only.

ordered that 200 coats of mail and helmets of leather should be prepared and distributed to desperate

AURANGZEB FALLS FROM A LADDER

warriors. A strong ladder should also be procured and fixed over the pole of the court. When this was done, his majesty himself ascended the ladder, but came down having missed a rung in haste. This show was made in order that the garrison, looking to the determination of the emperor to destroy the fort, might get themselves frightened out of their wits.

QAZIS PENALISED

The Qazi of the Qazis by name Qazi 'Abdullah, seeing that the emperor had seriously resolved to destroy the fort and give battle to Abu'l Hassan, to its finish interceded because he thought that it was quite against the established religious law to fight against a Muslim who had expressed his homage and beseached for a pardon of his crimes. As, however, such an intercession was quite out of the taste of his majesty, it was ordered that the Qazi should be banished from the camp and sent to Bengalah (Bungah in the Litho copy). It is also related that, some time before this incident, i. e. at the time when the emperor decided on the conquest of Bijapur and Hyderabad, he had consulted Qazi Shaikh-u'l-Islam as to the justification of the conquest of the two Muslim kingdoms [Ms. p. 214b]. As the Qazi opined against the emperor's will, he was placed in such an awkward position that he immediately resigned the Qaziship and and went on pilgrimage.

IMPERIAL CAMP SUFFERS FROM STORM AND FLOOD

On the night of the 14th Sha'ban (16th June 1687) a great disaster befell the imperial camp. A severe cyclonic storm took place. All the tents and the camp were shattered to pieces owing to the strong gale of wind and the heavy downpour of the rain. They toppled on the ground and were swept away by the forceful flow of the water or filled with mud. All the goods in the imperial *karkhanas* was washed away by the flood. Some soldiers of the imperial army, who had crept into the mines and covered byelanes, were drowned. The party, which in spite of the storm and flood, tried to rush forth with cries of " come what may ", was carried away by the flood like a straw, and none could save the soldiers in spite of their yells and cries. Only those, who had climbed the top of the hills or the hill-forts, remained safe. [L. p. 396] The cannon-maund erected at the imperial order was also completely washed off by the furious rush of the water.

THE GARRISON ATTACKS : MUGHAL NOBLES MADE CAPTIVE

When the day dawned (17th June 1687), the garrison of the fort yawned like a dragon and rushed out to make the best of the opportunity. They wrought havoc in the camp. Many soldiers of the Mughal army were killed, many more were taken prisoners, and the rest took to their heels to save their dear life. Salim Khan Abyssinian, finding no practical advantage in fighting, jumped into a pit and saved himself. Saf Shikhan Khan, who was boasting of his valour and

rashness more than anybody else in the attempt of the capture of the fort, crept into a mine-hole as soon as he saw 'Abdu'r Razzaq Khan Lari attacking his *morchal*, and, covering himself with water and mud, got escaped with his dear life. Jamshid Khan, who always gave himself airs of valour, speeded up his hands and feet to attempt a safe flight. With the calamity

'IZZAT KHAN AND SAR BARAH KHAN WERE DISHONOURED

caused by the flood, the soldiers from the fort assaulted 'Izzat Khan Mir-e-Atish. But he preferred running away by creeping into a covered bye-lane to giving a bold stand. But the enemies surrounded him. He, however, feigned to be dead. The soldiers also were not convinced of his death. One of them said: "This "unconsciousness may be a trick or deceit. He must "be wounded so that the blood may gush forth." The other said: "This epilepsy was a sequel to terror. "His forehead should be branded so that he may wake "up." In the meanwhile, [Ms. p. 215a] a soldier carried a wick and a *tafanga* near his forehead. As soon as he felt the heat, he got up. They then tied his hands and neck with his turban and brought him out of that place. As he was disfigured by mud, they did not recognise him. They took him as a common soldier and took him as an ordinary prisoner of war and were about to cut off his head. Just at that time, an Afgan, who was previously one of the servants of Shah 'Alam and had recently joined the service of Abu'l Hassan, recognised him, and said: "This fellow is 'Izzat "Khan Mir-e-Atish of his majesty." He was then dragged into the fort alive. In the same way, Sar

Barah Khan *alias* Jalal Chaillah who was one of the old confidants of the emperor, was imprisoned along with twelve other officers. But Lutf-ullah Khan

LUTF-ULLAH KHAN REWARDED BY THE EMPEROR FOR HIS BOLD STAND

elder son of Sa'd-ullah Khan stood firm in his post, dragged the carts of cannons and performed great deeds of bravery. He was, therefore rewarded by the emperor with a sword in recognition of these meritorious services. [L. p. 397]

ATTEMPTS TO RESCUE FIROZ-E-JANG FROM THE FLOODED AREA

When the news of the flood and the disaster caused by the impudent enemy was reported to the emperor, he enquired about Ghaz-u'd-din Khan Firoz-e-Jang Bahadur. They told him that he had taken shelter in a mosque, which was situated between the imperial camp and the fort, and was sitting there along with other brave soldiers. As he was isolated by the floods, he could make no counter-attack on the enemy. The boat, which was used for transporting soldiers, was also lost. The emperor thereupon ordered that Hayat Khan, Darogah for the elephants, should take 70 or 80 big elephants with him and make a bold attempt to fetch the brave soldiers of the army on their backs across the river at once. This was done. But the force of the gushing water was so strong that they could not get the elephants through. Nearly one-third of the night was spent by Hayat Khan over finding out a fordable spot. At last, by midnight, he had to return unsuccessful.

ABU'L HASSAN ALLOWED MUGHAL NOBLES TO RETURN WITH HONOUR BUT THE EMPEROR DISHONOURED THEM

The party of the Mughal soldiers and nobles that was taken prisoner, was taken into the fort and presented before Abu'l Hassan. He detained them for two or three days, gave them feasts and treated them kindly, so that they might regain a peace of mind. He gave robes to 'Izzat Khan, Sar Barah Khan and some others [Ms. p. 215b] and sent them back duly honoured. He took Sar Barah Khan to the granary and also to the Magazine of gunpowder and showed him the store of provisions and the large quantity of gunpowder. Then he wrote a letter explaining fully the significance of the provisions of the fort being more than adequate and after asking him in the name of God and the emperor to deliver up the letter and a message to his majesty, he allowed him to leave the fort so that he may return back to join the imperial army. The emperor, however, got much displeased at 'Izzat Khan and Sar Barah Khan because of the way in which they allowed themselves to be subjected to for their release. He ordered that 'Izzat Khan should be divested of his title and reduced to a rank of Five Hundred from one Hazari and sent to Bengalah. Sar Barah Khan should also be divested of his title and reverted to his previous rank of Four Hundred as he had by his deeds become a slave, because to run away from the battlefield is the

ABU'L HASSAN'S NEGOTIATIONS WITH THE EMPEROR THROUGH SAR BARAH KHAN

main characteristic of a slave. Abu'l Hassan's letter

was ordered to be delivered first to Firoz-e-Jang Bahadur with instructions that the important facts, if they really deserved considera tion at the hands of the emperor, should be brought to the notice of his majesty. Jalal then requested the emperor that he had also to deliver a verbal message from Abu'l Hassan. The emperor replied that after one-third part of the night was over and when there was silence everywhere, he should see the emperor and represent to him the whole case of Abu'l

ABU'L HASSAN'S OFFER TO SERVE THE EMPEROR TO SAVE MUSLIM BLOOD

Hassan and his message too. The purport of the letter and the message was : " I sincerely regard myself as a "loyal servant of the imperial court [L. p. 398]. If "any fault has been committed by me voluntarily "or non-voluntarily, knowingly or unknowingly, I have "already received an adequate punishment on that "account. Now I cherish a strong hope for a favour "of pardon. If this fort falls into the hands of your "majesty's servants, you all will return to the capital "in safety and verily my kingdom will be dissolved and "trampled down entrusting its management finally to "one of your slaves. I desire that I may be that "fortunate slave. Anybody who may be appointed "subehdar of this province would have to spend for "himself and his men which would be more than the "revenue likely to be recovered. As a consequence, "the imperial treasury will have to bear the burden "of the deficit which would mean a big drain on the "imperial revenues. I am, however, in a position to

"repopulate the already devastated land and to "govern it properly. It is now certain that it "must take about seven or eight years to repopulate "it, as it has now been turned into an abode of owls "and fowls. Nobody else will be able to realise as "much revenue as I can, and to pay your majesty's "agents [Ms. p. 216a]. If this my humble request is "graciously granted, I will pay one crore of rupees "to the revenue officers as indemnity at the first desti-"nation of the imperial cavalcade wherever it may "then encamp and lay before the auspicious feet of your "majesty a decent sum as soon as your majesty reaches "below the parapet wall of the fort. My only aim in this "offer of services is that more Muslim blood may "not be shed and the imperial forces may not be put "to further strain and sufferings. With all this humble "submission, if my request may not be granted and if "the auspicious wish of your majesty be that some "more time be wasted by the servants of your majesty, "I would, in order to give some relief and comfort to "the distressed people of the imperial army, send five "or six hundred thousand maunds of corn from my "granary, which, Jalal Chaillah has already witnessed, "is more than adequate for my purpose."

AURANGZEB DECLINES THE OFFER FOR PEACE

When Jalal represented these facts to the emperor, he said: "If Abu'l Hassan has no intention to disobey "us, he should present himself before us with folded "hands. I will then do what the magnanimity "demands." In spite, however, of Abu'l Hassan's solicitations, the emperor ordered the officers and *mutasuddis* of Berar through the macebearers that fifty thousand

gunny bags of two yards long and one yard wide should be sewn and sent immediately with other military stores required for the capture of the fort.

FUTILE ATTEMPTS TO EXPLODE MINES: HEAVY IMPERIAL LOSSES

On 19th Sha'ban (20th June 1687), it was reported that the miners had completed the digging of *naqbs* up to the bastions of the fort and that the servants of the battery section had filled them up with gunpowder. The emperor then ordered that the party, which was posted at the *morchal* [L. p 399] should first raise loud cries to indicate a rash assault, so that the soldiers and the people on the fort might get disheartened at the alarm and run to the bastion gathering there in large numbers to see what had happened. Fire should then at once be set to the *naqbs* But 'Abdu'r Razzaq Khan Lari and other officers of the garrison got previous knowledge of this device. They, therefore, tried and spotted the *naqbs.* They got the earth removed and stones cut as expeditiously as possible from inside the fort with the help of *sang-tarash* and *beldars* and took out all the gunpowder from one of the *naqbs*. As only a small quantity of gunpowder from the other could be removed, they poured water in it. The third could only be spoilt by water. [Ms. p. 216b] When war cries were raised by the imperial soldiers as arranged, some persons of the fort gathered on the parapet wall. The operatives, who were ready waiting for a signal, set fire to one of the *naqbs* at once. But, as the gunpowder on the side of the bastion had become then useless on account of water, and as some of it was already taken away by the people of the fort

the powder that remained in tact and stuffed on the side of the imperial forces was blown off and did greater damage to the imperial army than to the people of the garrison when the *naqb* was blown out. In a twinkling of the eye, the gunners *tafangchis*, onlookers and others, who were ready to rush into the fort, were consumed, and as a part of the bastion fell, many of them were buried alive under the debris. Only a few persons of the fort were killed. The number of the soldiers of the imperial army killed was equal to the number of the Hijera year of that time (=1098). On account of the happening contrary to the expectations and looking to the loss of so many precious lives, the people in the imperial camp got much nervous; and the rising of the dust and smoke of the gunpowder enveloped the camp with darkness. The garrison then saw that the imperial army was at a great discomfiture. They armed themselves with deadly weapons and fell on the distracted party like the bolt from the blue with such intrepidity that they could at once take possession of the imperial *morchal*. When the news reached the glorious ears, it was ordered that the damned fellows should be punished and the *morchal* should be refixed. After a great endeavour and many casualties on both the sides, the *morchal* was refixed. But hardly had they regained their peace of mind and ascertained their strength, when the fire was ordered to be set to the second *naqb* [L. p. 400]. Thousands of stones were then hurled up in the sky like birds and fell down upon the heads of the people of the imperial army. Their cries and lamentations then found no limit. At this second disaster, the number

of persons killed on the imperial side was equal to the value of the letters contained in the word "*Ghogha*" (=2007). The soldiers from the fort again rushed out and attempted to capture the *morchal*. But at this time Ghaz-u'd-din Khan Bahadur Feroz-e-Jang had arrived on the spot. A severe fight took place and the [Ms p. 217a] battlefield looked like the land of the *Hashrgah*. The number of the persons killed from the imperial army was equal to the value of the letters contained in the word "*Hashrgah*" (=534). Notwithstanding the

AURANGZEB MOVES ON TO KALARAS TO DIRECT THE WAR OPERATIONS

valorous defence made by Firoz-e-Jang Bahadur at that time, the impudence of the Qutbshahi soldiers could not be effectively checked. When the news of the second disaster on the day reached his majesty, the fire of the imperial anger was flamed forth and he ordered for a conveyance. After sitting in the auspicious palanquin, it was ordered that the *takht-i rawan* should be taken to Kalahras. The gallant warriors and fiery soldiers were ordered to rally forth and to give battle at once. A cannon ball struck and carried off the hand of one of the bearers of the royal palanquin. No fear or anxiety, however, got access in the auspicious heart of the emperor. Firoz-e-Jang and other warriors, seeing that the emperor has himself arrived on the scene, displayed wonderfully

STORM AND FLOOD AGAIN: GARRISON DESTROYED IMPERIAL ARTILLERY

their skill and showed the emperor great heroic feats.

In the meanwhile, a storm with a heavy rain added to the calamity and wrot a considerable havoc. The deep trenches formed into dams before the surging army. The *damdameh* were washed off, and water began to rush in with great fury. The Qutbshahi soldiers came out of the fort and again fell on the *morchal.* The imperial cannons were carried away and the heavy pieces of artillery, which it was not possible to remove, were made useless by beating iron nails into them. The bags of earth, which were thrown in the moat, were lifted up and used for filling up the breaches caused in the bastions. The special elephant, worth Rs.40,000, was killed by a cannon-ball while moving along with the imperial palanquin. In short, the fort could not be captured that day, and, when it was dusk, the imperial army had to return to the base camp disappointed.

DESCRIPTION OF THE IMPERIAL ARMY

On the next day,[50] the world-conquering Badshah marched personally with all the nobles and soldiers to set fire to the third *naqb* and to direct the assault [L. p. 401]. Ni'mat Khan 'Ali writes in his *Waqae'a*:

"1 The ocean-like army was surging and the soldiers clad in armours were looking like fishes !

"2 The world was covered with dust. The helmets of the brave soldiers appeared like bubbles !

"3 The illustrious emperor was riding on his horse. He looked like the Sun on a summit of a mountain !

50 21st June 1687 A. D.

"4 All the nobles were marching round the emperor according to their ranks. They looked like stars moving round the Moon !

"5 The soldiers were greater in number than flowers in the Spring. But they had their heads bent like those in a bud !

"6 A soldier was hurling his spear like a painter preparing to paint a picture ! [Ms. p. 217b]

"7 A soldier had his dagger by his side, but was trembling like a willow shrub !

"8 A soldier was fixing a *takhsh* (arrow) to his bow but gave appearance like an *alif* with the mark of *madd* over it !

"9 A soldier was raising his mace like a flower in a bud, but his face was seen fading like a flower !

"10 A soldier with a steel armour on was looking like a reflection in a mirror in the absence of a warm heart !

"11 A furious and fierce soldier, clad in a black silk stuffed armour, had his eyes like a fawn !

"12 A soldier was clad in a red coat-of-mail, but his face was growing paler and paler !

"13 A soldier having a green armour on his body was dropping down before an alighting spear as the green grass fades in the scorching Sun !

"14 A soldier drawing out his sword in self-conceit found his own nose drawn over it !

"15 The trappings placed over the emaciated horses looked like leather-covers over skeletons !

"16 The iron-goad in the hand of the elephant driver looked like a crescent in the blue sky ! "

IMPERIAL ARMY DISAPPOINTED: FIROZ JANG WOUNDED

After the arrival of the party, the Badshah ordered to set fire to the third *naqb*. But it gave not even a spark. It was then discovered that the garrison had already removed all the gunpowder and cut off the wick. The assault, which was to be made simultaneously with the blowing off of the *naqb* had to be abandoned that day. The party then returned back with great disappointment. Firoz-e-Jang had received two deep arrow wounds. Many other soldiers were also wounded. The command of the army and also the charge of leading the deliberations for capturing the fort was then entrusted to Prince Muhammad A'zam Shah. For a few days more, there was no move from

THE EMPEROR ATTEMPTS TO CONQUER QUTBSHAHI COUNTRY

the side of Abu'l Hassan, neither was there any effort made by the imperial army to launch an offensive. Some of the nobles represented to the emperor that, if Hyderabad and other famous places of the Qutbshahi kingdom were captured and taken possession of by the Badshah, Abu'l Hassan might flutter only for a few days in the fort quite vainly and then submit to the

HYDERABAD NAMED DAR-UL-JIHAD: HINDUISM SUPPRESSED

emperor. Some officers were then posted at different places and orders were issued to all civil servants that in the official records, letters etc. the orders should, in future, be written as issued from "Dar-u'l-Jihad" and not from "Hyderabad". 'Abdu'r Rahim Khan was entrusted with the accounts department and he was ordered that

all the customs of [L. p. 402] unbelievers and other innovations, which had got currency in the Hyderabad province, should be set aside, and mosques should be erected in the places of temples.[51]

SHAIKH MINHAJ IMPRISONED

Many of the nobles of Abu'l Hassan had gone over to Aurangzeb and were rewarded with high positions, coveted titles, horses, elephants, jewels and honours of drums at the hands of the Badshah and thus had acquired name and fame. [Ms. p. 218a] It was rumoured that Shaikh Minhaj had also an inclination to join the Mughal. Abu'l Hassan, therefore, imprisoned him. Out of the Qutbshahi nobles, none except 'Abdu'r Razzaq Khan Lari, entitled Mustafa Khan,

'ABDULLAH KHAN ENTERS INTO A CONSPIRACY AGAINST ABU'L HASSAN

and 'Abdullah Khan Pani (Masi in the Ms. in this place only) stuck to Abu'l Hassan. Both of them were seriously and sincerely attempting to do what they could with great sacrifice and strain. But in the end 'Abdullah Khan also had entered in to a secret negotiation with the Mughal nobles and pledged himself to lay open the gate to the imperial army. A *farman* and a *qaul* offering Six Hazari with other royal

ABDU'R RAZZAQ'S FIRM NO TO JOIN AURANGZEB

favours were also sent to 'Abdu'r Razzaq Khan Lari. But he did not budge an inch from the path of

15 August 1687 A. D.

fidelity, and refused to accept the *qual*. That faithful servant neither cared a pin for his life, nor pinned any faith in the imperial *farman*. He showed it to the servants of the imperial army from the top of a bastion and tore it to pieces after dishonouring it in a manner, the details of which it is better not to mention. He sent a reply with the same messenger informing the emperor: "This battle resembles the "battle of Karbala without any other apt simile. " 'Abdu'r Razzaq Lari will never join the group of "men who had followed Hazrat Imam Hussain — may "peace and benedictions be over him — in the beginning "and then drew their swords against that martyr of "Karbala in the end, so long as a particle of life keeps "stinging to his body. I will truly win fame in this "world and also in the next by proving myself as one "of the 'seventytwo" faithful followers, who stood by "the side of their martyr up to the last drop of their "blood." On hearing this reply, the Badshah expressed outwardly his anger against him saying: "Fie on "thee unfortunate, cursed, fiery Lari". But in his heart of hearts, his respect for him considerably increased as it will be seen from his later expressions of his good feelings towards him related hereafter.

RUH-ULLAH KHAN SUCCEEDS IN CAPTURING GOLCONDAH

The Sardars and the warriors strained every nerve of theirs throughout the period of full eight months and ten days for which the siege was lingering. At last, the policy adopted by Ruh-ullah Khan proved successful for his securing the key for opening the gate of the fort. By the end of Z.'l-qa'deh 1098 H. (end

of September 1687) Ruh-ullah Khan, through the media-

'ABDULLAH KHAN'S TREACHERY

tion of Ranmast Khan Afgan Pani, succeeded in arriving at an agreement with 'Abdullah Khan Afgan Pani, who being a trusted servant of Abu'l Hassan, was in charge of the gate known as "Khirki". He sent a message requesting him that [L. p. 403] he should show some way or the other to capture the fort without further delay. He informed him of all the breaches caused by cannon balls in the various parts of the fort [Ms. p. 218b] and promised to throw open the Khiriki-gate as soon as the imperial army approaches. Accordingly, when a pas had remained out of the night, Ruh-ullah Khan, Mukhtar Khan, Ranmast Khan, Saf Shikan Khan, and Khwajah Makaram Khan, who had won the title of Jan Nithar Khan as a reward for his enterprises in the last attacks and stratagems, entered the *hisar* with other warriors by the paths pointed out by 'Abdullah Khan. When Prince Muhammad A'zam Shah had, with his army, posted himself near ths gate 'Abdullah Khan opened it.[52] The Prince then busied himself in stationing his own men at the outposts and fortifying them as quickly as possible. When the war cries for captur-

ABDU'R RAZZAQ'S LAST HEROISM

ing the fort commenced renting the sky asunder 'Abdu'r Razzaq Khan Lari, being spurred by his natural bravery & unyielding loyalty, hurried out for defence-

52 About 3 o'clock in the morning of 21st September 1687. — Aur. Vol. IV, p. 382.

He got no time even to dress himself up or to saddle his horse. He jumped on the *chanjan back* of the horse with a sword in one hand and shield in the other.

He rushed with his ten or twelve followers against the imperial army, which had then entered the fort. In that tumult, his companions also were dispersed. He then dashed ahead in the imperial army. His valour and spirit was quit unimaginable. He used his hands and feet like the moth. He was quite determined to die at all cost. He cried out "till the last breath of my life I will fight for Abu'l Hassan". Every moment he rushed ahead, he exchanged blows, and wielding his sword bravely against thousands of swords, continued fighting on. He was wounded by

'ABDU'R RAZZAQ WOUNDED

the numerous swords and lances from head to toe. But because the time of his death had not then arrived, he was forcing ahead fighting up to the gate of Qila'-e Ark. In addition to the innumerable wounds on his body, he had received twelve wounds on his face alone. The skin of his forehead hung before his eyes and hoodwinked him. A severe wound incapacitated his eye also. His horse too was badly wounded and was trembling under his weight. He then gave up free reins to his horse and kept himself firm on his back with great self-control. The horse escaped with his life and carried him to a place adjacent to the Ark under a tree. Somebody recognised him, displayed gentlemanliness, and carried him to his house. This indicates quite a particle of his natural bravery, and the acme

[Ms. p. 219] of fidelity of that lion of the forest of battle will be described soon further. Shortly [L p. 404] when the din of the fight reached Abu'l

ABU'L HASSAN READY TO ABDICATE

Hassan the cries and sighs rent the air asunder both inside and outside the palace. Abu'l Hassan busied himself in comforting the servants of the palace and, after bidding them goodbye, came out in his drawing room and sat on the pompous throne waiting for the arrival of the uninvited guests. When it was a time for taking his meal, he gave urgent orders for it. In the meantime, Ruh-ullah Khan and Mukhtar Khan, with other famous officers, reached the palace and paid compliments to Abu'l Hassan. He also replied to their salutations with an expression of self-control and and respect, and conversed with every one of them with such sincerity and eloquence as if he was giving them a warm welcome. A servant told Abu'l Hassan

ABU'L HASSAN CLAMLY TAKES HIS MEALS

that his meal was ready. He then took permission of the nobles for taking his meal and requested them also to partake with him. Some rude fellows did not think it proper to allow him to retire from that place. But the Mughal officers saw no harm in it and permitted him to take his meal. Mukhtar Khan, with one or two other nobles, joined him in partaking his meal. Ruh-ullah

ABU'L HASSAN EXPLAINS HIS CALMNESS

Khan surprisingly asked : "Is this the time to take meals ?" Abu'l Hassan got at the spirit of his question and replied intentionally : Yes. This is the time

for me to take meals." Ruh-ullah Khan said; "I know that. But I wonder how at such a tumultous time can you enjoy it? Abu'l Hassan replied: "You are "perhaps considering the question in the same way as "the ordinary mass do. My belief in God, the Glorious "and the Great, the Creator of the world and the Sus-"tainer of princes and paupers, is such that, He, may He "be glorified, never keeps back His kind and merci-"ful glances from His slave at any time or under any "circumstance and sends him his allotted food. My "paternal and maternal grandfathers passed their time "always in peace, plenty and power. Yet, for some-"time, God willed that I should pass my days in "poverty. Again, with His bounteous glance falling "upon me, a humble fellow, He created for me such "environments as, within only a short period of one "hour, exalted me in the high position of kingship. "Nobody including myself could have ever imagined "that I was to be a king. He, praise be to Him, has "now left no desire or yearning in my heart [Ms. p. 219b]. "I gave away lacs and spent crores. Now He may have "taken the reins of the sovereignty out of my hands as "a retribution against some improper actions of mine. "I must not grudge against His very kind treatment "and will. I thank Him that He gave the reins of my "authority in the hands of a religious emperor like "Alamgir Badshah, at the time when the race of my "life is nearly run out [L. p. 405].

Couplet:

"The head of our intention lies at the threshold
of the court of the Friend
"Because every thing which passes over our head
happens through His will."

ABU'L HASSAN MEETS PRINCE A'ZAM AND PRESENTS NECKLACE

After the meals, Abu'l Hassan ordered for his horse and rode forth with only a pearl necklace on his person. The nobles marched around him. It looked like the halo round the moon. Prince Muhammad A'zam, who was staying in a small tent at the gate of the fort, was waiting eagerly for Abu'l Hassan's arrival. When the latter reached there, he took out the pearl necklace from his neck and presented it to the Prince with a cheerful face. The Prince gladly accepted it, patted him kindly and took him to the world-conquering Badshah after consoling and solacing him. The emperor also meted out to him a treatment which behoved the fault-excusing and apology-accepting king, and kept him in honour and comfort without requiring his attendance at the court.

AURANGZEB ORDERS SURGEONS TO TREAT 'ABDU'R RAZZAQ

Ruh-ullah Khan and other nobles confiscated all which they easily could and enquired of the wealth of Abu'l Hassan and other wealthy nobles. They were in the meantime informed of the condition of 'Abdu'r Razzaq, who had boldly fought and was at last wounded severely. He was carried before Ruh-ullah Khan in an unconscious state. When Saf Shikan Khan saw him, he cried "He is the same discourteous unholy Lari. His "head should immediately be cut off and taken to "the emperor and then hung over the gate." Ruh-ullah Khan said: 'To cut off the head of such a man, "especially whose hopes for life are all lost, without "the permission of the emperor, is quite against the

"laws of magnanimity." His case was, therefore, represented to the emperor. No sooner did the emperor hear of his bravery, intrepidity and extreme fidelity, than he ordered by way of justice and appreciation that two surgeons – one European and the other native – should at once be sent to treat him and that the condition of his wounds [Ms. p 220a] and the chances of his recovery should be reported to him every day After summoning Ruh-ullah Khan to his presence; his majesty told him: "If Abu'l Hassan had "been fortunate to have one more servant as faithful "as 'Abdu'r Razzaq, many more days would have to "be spent over the capture of this fort." The surgeons, who examined the wounds of 'Abdu'r Razzaq reported that he had received about seventy clean and deep wounds and that wounds over wounds were innumerable. Though one of his eyes had been wounded, his second eye was in tact. But his recovery depended entirely on the devine mercy. [L. p 406] The emperor then again ordered that great care should be taken and good treatment and every comfort should be given to him. After thirteen[53] days, it was reported that 'Abdu'r Razzaq had opened his eye and muttered a few words. It was then hoped that he would be

AURANGZEB OFFERS PARDON AND HONOURS TO 'ABDU'R RAZZAQ

cured. The emperor sent a message informing him-"Thy faults are pardoned. Send thy eldest son Abdu'l "Qadir with others possessing ability to serve. They "will receive honours with high posts and ranks pro-

53 4th October 1687 A. D.

"vided that they offer their homage and ask for a "pardon of the faults on their and their father's be- "half." When this message, full of kindness and favour, was communicated to that brave and honest servant, he thanked the emperor for his gracious appreciation and

AURANGZEB'S OFFER REJECTED BY 'ABDU'R RAZZAQ

said: "It is true that till this moment I am not dead. "But it is certainly not correct to believe that I shall "survive to endure submission because of the present "plight. With all this, if God, the Glorious and "the Great, grants me a fresh lease of life, through his "perfect mercy and providence, it will be impossible "for me – a completely broken fellow – to perform the "onerous duties of the imperial service. Even if I "can, be it known for certain that a man nurtured and 'cultured by Abu'l Hassan will not like to serve his "majesty Alamgir Badshah." When this reply was reported to his majesty, he felt a little sorry. But, by way of justice, he blessed and praised him and ordered that his case should be reported after he is completely cured. Whatever property escaped the

FIROZ JANG INDUCES 'ABDU'R RAZZAQ TO JOIN THE MUGHAL

plunder was restored to him. When the emperor heard that he was recovered, he ordered that the Subehdar of Hyderabad should console and induce him to attend the court. But the tongue of the Baba opened and he was ordered [Ms. p. 220b] to be brought in fetters. Khan Bahadur Firoz-e-Jang, how- ever, interceded and, instead of sending him to the emperor, he got him stayed with him and after some time won him over to his views. 'Abdu'r Razzaq was

then taken into the imperial service, and in the thirty-sixth regnal year which corresponded with 1103 H. (1692 A. D.) the rank of Four Hazari, three thousand swars, was conferred upon him. He was appointed to the post of Fauzdar of the Raheri Parganah and granted the title of 'Khan' with rewards of horses and elephants. In the fortieth regnal year which corresponded with 1107 H. (1696 A. D.) he was exalted in the high post of Fauzdar of the 'Adilshahi Konkan bounded on one side by a sea-coast and extended up to the port of Goa. [L. p. 407] After some time, he

'ABDU'R RAZZAQ'S DEATH AND AFTER

went on pilgrimage Thereafter, he returned to his native place — Lar,[54] and passed the remainder of his life in seclusion. When 'Abdu'r Razzaq left the service with the intention of going on pilgrimage, the Badshah sent for his son 'Abdu'l Karim and presented him 1000 laris. A *farman* was also issued in his name inviting him to the royal presence. But, in the meantime, a news reached that, being invited by the Shah of Persia, he had left for his native land and that he died on his way. The other sons — Razzaq Quli Khan and Muhammad Khali'l — lived in Aurangabad on their Jahgir. The above account of 'Abdu'r Razzaq Lari has been given in the books "Tarikh-e-Khafi Khan" and "Ma'athir-u'l-Umara".

ABU'L HASSAN'S MOVABLE PROPERTY

The movable property of Abu'l Hassan confiscated after the plunder and remitted to the royal treasury

54 Lar — about 200 miles S. W. of Shiraz, Persia.

has been recorded to be 68.51,000 hons, 2,00,53,000 rupees, and 1,15,13,00,000 Dams, besides the jewellery, ornaments, studded instruments and gold and silver utensils.

CHRONOGRAMS OF THE GOLCONDAH VICTORY

Mir 'Abdu'l Karim who was given the title of Multafit Khan during the conquest, but subsequently honoured with the title of Sher Khan, composed a chronogram of this victory as "*Fath-e-Golcondah mubarak bad*" (i. e. May the fall of Golcondah be auspicious) and presented it to his majesty, which was liked by the auspicious mind. Nimat Khan 'Ali also composed a chronogram the value of which is to be obtained by addition and substraction.

Bu'l Hasan dasht ja ba Char Mahel
kerd beerum azan makan taqdeer
chun birun raft oo bejash neshist
Shah Aurangzib Alamgir

(Bul Hassan had his seat in Char Mahel,
The Destiny expelled him from that place,
When he went out then sat in his place
Shah Aurangzeb Alamgir.)

HYDERABAD NAMED AND RENAMED

After the conquest, Hyderabad was named "Dar-u'l-jihad" (Place of a religious war). It was also so written in the imperial records even during the time of the siege. [Ms. p. 221a] When Prince Shah 'Alam ascended the throne, he being a defender of the people of the house of the Prophet, over whom be peace, changed it into "Farkhundeh Buniyad" (Of auspicious

foundation) and ordered that the new name should be

PIRIYA NAIK BEDAR APOLOGISES AND JOINS THE MUGHAL ARMY

entered in the reports. After the capture of Hyderabad, Khan-e-zad Khan, son of Ruh-ullah Khan, was dispatched to punish Piriya[55] (Purna) Nayaq. He belonged to the Bedar Caste and had brought with him twelve thousand horse and innumerable foot to help Sikandar and Abu'l Hassan at the time of the capture of Bijapur and Golcondah. He showed great impudence in opposing the imperial army and blocked all the approaches for the supply of food and fodder [L. p. 408]. It was also ordered that his Jahgir should be confiscated to the state. He, however, offered his supplication with great humility and repaired to the house of Khan-e-zad Khan. He gave[56] the Khan the key of the fort which was in his possession and was thereupon admitted into the imperial services through Khan-e-zad Khan and was honoured[57] with a mansab of Five Hazari, four thousand swars.

FIROZ JANG SENT TO CAPTURE ADONI

Ghaz-u'd-din Khan Firoz-e-Jang was sent[58] with 25,000 horse, under the vanguardship of Prince Muhammad A'zam Shah to capture the fort of Adoni,[59] which was then held by Ma'sud Habshi of Bijapur. As there was no sufficient cash in the camp treasury or

55 Pid Nayak. Purna says the Litho: copy.
56 28th November 1687 — Aur: Vol. IV, p. 388.
57 27th Dec ember 1687 — Aur: Vol. IV, p. 388.
58 25th January 1688 — Aur: Vol. IV, p. 389.
59 Adoni — About 40 miles N. E. of Bellary, Bellary District, Madras Presidency.

lands to give out as Jahgirs to Mughal officers under Firoz-e-Jang, only cash money was being paid to them towards their daily expenses only. Prince Muhammad A'zam, however, followed Firoz-e-Jang with 40,000 horse and innumerable artillery.

AURANGZEB GOES TO ZAFARABAD

His majesty himself started towards Zafarabad — Bidar — after making arrangements for the management of the suburbs of Hyderabad in the beginning of Rabi-u'l-akhar 1099 H.[60] (last week of January 1688) waving aloft the victorious banners in a world-conquering pomp. When the imperial camp reached Zafarabad, Abu'l Hassan, who was accompanying the camp, was

ABU'L HASSAN SENT TO DAULATABAD

sent[61] to Daulatabad with Jan Sipar Khan. Strict orders were again issued that every thing required by Abu'l Hassan by way of food, clothing or perfumes should be supplied to him so that he might pass his time quite happily.

THE ACCOUNT OF THE ROYAL DISPLEASURE AGAINST PRINCE SHAH 'ALAM AND NUR-UN-NISA BEGAM BECAUSE IT WAS ALLEGED THAT THEY HAD SECRET NEGOTIATIONS WITH SULTAN ABU'L HASSAN

The Badshah was already prejudiced against Prince Shah 'Alam since the incident mentioned above during

60 25th January 1688 A. D. — Aur: Vol. IV, p. 390.
61 February 1688 ?

the siege of Bijapur. During the siege of Golcondah, [Ms. p. 221b] when the *morchal* of the right wing was placed under his command, an affectionate message from Abu'l Hassan, accompanied by some presents, was said to have been delivered to him through some confidants. It contained his expressions of homage and a request to the effect that the Prince should intervene on his behalf and endeavour to secure a pardon for his faults from the emperor. Shah 'Alam's ambition was that the conquest, whether by peace or victory, should be decided through him to the chagrin of Muhammad A'zam Shah and Firoz-e Jang. He was attentive to the case of Abu'l Hassan and was doing his bit in this matter. But the culminating mischief-mongers came to know of these negotiations and, by way of slandering, told the emperor a distracted account in order that the prejudices against Shah 'Alam might be increased.

NUR-UN-NISA BEGAM

Nur-un-Nisa Begam was the most favourite wife of Shah 'Alam. She was the daughter of Mirza Sanjar of the family of Najm-e-Thani [L. p. 409] and was a lady of great beauty and accomplishment. She was a good caligraphist and was well-versed in the art of Hindi poetry, music, wit, and famous for humour, generosity, and obedience. She ever remained in sympathy with her husband. But she was, alleged to be impious and an accomplice with her husband in the plot with Abu'l Hassan.

HAYAT KHAN ORDERED TO CALL SHAH 'ALAM AND HIS SONS TO COURT

The matters at last reached the extent that Mukhtar Khan, Sardar Khan and other confidants of Muham-

mad A'zam Shah and Firoz-e-Jang informed the emperor that Shah 'Alam was thinking of going to the fort. The emperor got angry at this, and called Hayat Khan in seclusion. The latter was holding the Darogahship of the court of Shah 'Alam and was enjoying much confidence of the emperor. The emperor enquired of him about the intention of Shah 'Alam and held out hopes of honour and threats of punishment at the same time. In the same way, Khwajah Makaram Khan, who was famous for speaking truth, was questioned regarding the affairs. Both of them, however, said: "The aim and object of Shah 'Alam is "that through his intervention alone a pardon of crimes "should be granted to Abu'l Hassan and that the fort "might be captured through his efforts or leadership. "The Prince cherishes no other wrongful idea but this. "How can we, your slaves, tell your majesty anything "which is not a fact or open our tongues to implicate one "of the sons of our Lord falsely." Hayat Khan did his best to convince the emperor of the innocence of the Prince. But the prejudices once ingrained in the heart of the emperor could not be rooted out. The same day con-

SHAH 'ALAM AND HIS SONS IMPRISONED

fidential orders were issued to the Bakhshis and other favourite courtiers that experienced and veteran soldiers should be kept in readiness at the Chaukikhanah [Ms. p. 222a] The emperor intended to ask Hayat Khan to go with an army to invite Shah 'Alam to his presence. But he said: "There is no need for an army. The Prince, who cherishes no other idea than that of loyalty, will come to the court with an implicit faith and obedience as soon as a *chailah* reaches him with the imperial

invitation." Accordingly, on the 18th Rabi-u'l-akhar, 1098 H. (21st February 1687) a *chailah* was ordered to fetch Shah 'Alam and his son Muhammad 'Azim. Shah 'Alam came to pay homage to his illustrious father as soon as the order reached him. Within a moment, however, Umdat-u'l-Mulk Asad Khan, who was previously ordered to incarcerate the Prince, came forth and whispered to the Prince that according to the imperial order there were some matters to be told in seclusion. He took Shah 'Alam with his son Muhammad 'Azim to a room which was fixed for other purposes and requested him to take off his belt and the weapons and to busy himself in praying God for some days without any worry for other affairs. Shah 'Alam had then no alternative but to obey the order. In the meanwhile, Mu'iz-u'd-din and Rafi-u'l-qadar reached there with other brothers. They were also simultaneously stripped off of their weapons and given a place near their father. It is related [L. p. 410] that at the time of taking away their weapons, one of Shah 'Alam's sons was about to act impudently and rashly. But Shah 'Alam with a gesture made him to obey the nobles. It was further ordered that the *karkhanas* of Prince Muhammad Mu'azzam should be confiscated and that he should be dismissed from the mansab of Forty Hazari, 40,000 horse, out of whom seven thousand were *du aspeh* and some *seh aspeh.* For the maintenance of the army he was given a mansab of ten crores of Dams as an inam and some mahals as Jahagir. On that very day,[62] another

62 21st February 1687.

NUR-UN-NISA IMPRISONED AND INSULTED

order was issued to imprison Nur-un-Nisa Begam, wife of the Prince, but her property was not to be confiscated. On the third or fourth day[63] from her imprisonment, however, a Khwajah Sara named Yaqut Khan, who was an ugly, illnatured and unmannerly fellow, was ordered to shift her with the only dress on her body to a place where a small tent and a carpet worthy of a condemned prisoner was provided. [Ms. p. 222b] The *karkhanas* of that lady with all the ornaments on her body, ear and neck were then confiscated. The Khwajah Sara came to Nur-un-Nisa and began to talk harshly. He enquired of her cash and jewelled ornaments. He spoke impolite words and behaved rather unmannerly. She also exchanged words with him in the same way and said: "The emperor is like father to me and the "honour, gold, ornaments and wealth which I possess "were all given to me by him. Now he takes them back "and he has all the authority to do so. But to treat me in "this improper manner is absurd." The Khwajah Sara, however, complained to the emperor of the harsh words of Nur-un-Nisa and got the emperor enraged at her. Shah 'Alam's mother also spoke ill of Nur-un-Nisa. The Badshah, therefore, ordered that she should be given less food and other necessaries of life. In the same manner, Shah 'Alam was also being harshly treated day

SHAH 'ALAM REFUSES TO BEG PARDON

by day. It is related that, some days afterwards, the emperor sent a message to Shah 'Alam asking him to

63 23rd or 24th February 1687.

beg pardon for his faults. Shah 'Alam refused to confess any allegations made against him and said in reply : "Although, in an outward appearance in the "court of the Almighty God [Ms. p. 223a][64] "and of the illustrious father, I may have been "taken to be at fault, I do not think that "I have committed anything with an evil intention or "entertained any deliberate mischief for which I should "beg pardon of anyone." This, however, made the emperor angry. He ordered that Shah 'Alam should not be given the facilities of getting himself shaved, or of paring the nails, or of having any kind of delicious food, or cold and pure water, or good dress in future. The

KHWAJAH SARAS OF SHAH 'ALAM TORTURED AND RELEASED

Khwajah Sara of the palace was believed to be a confidant of Nur-un-Nisa. His property was, therefore, confiscated and he was imprisoned. He was tortured nearly to death so that he might divulge the secret of Shah 'Alam or at least give out his relation with the garrison of the fort or even the part played by Nur-un-Nisa Begam in the affair. But the Khwajah Sara testified nothing but to the fidelity of Shah 'Alam and faithfulness of Nur-un-Nisa. With all the various kinds of torture, rebukes and reproaches piled on him [L. p. 411], he gave out nothing as the emperor desired. He was later released. Mirza Shukr-ullah Khan, entitled Shakir Khan, uncle of Nur-un-Nisa was imprisoned with great disgrace as some slanderers told the emperor that he was acting as a mediator

64 The India Office Manuscript ends here abruptly.

between Shah 'Alam and Abu'l Hassan, other Khwajah Saras of Shah 'Alam were also imprisoned, put under press and tortured. The emperor thought that in this manner he could extract some information about the plot which was imprinted on his mind by the stories of the culminators. But when no confession of the plot could be obtained, but on the contrary they gave out expressions of firm faith and fidelity of Shah 'Alam and Nur-in-Nisa, all of them were set free.

A BRIEF ACCOUNT OF SA'ADAT KHAN ALIAS MUHAMMAD MURAD

Sa'adat Khan *alias* Muhammad Murad was one of the faithful proteges and devoted servants of Badshah Alamgir. He was particularly known for his good nature and honesty. He, having been actuated by his good temperament, felt compassion over the plight of Abu'l Hassan. He tried to secure pardon from the emperor for his faults as he did not desire that the trouble should show a hedious appearance. In order to secure

SA'ADAT KHAN PUNISHED FOR SYMPATHY WITH ABU'L HASSAN

peace and concord, he concealed some events and did not treat Abu'l Hassan with such harshness and severity as he was ordered to do by the emperor. The author of Ma'athir-u'l-Umara writes: "When the Bad-"shah sent him to Abu'l Hassan as *hejib*, he ordered: "Be as harsh to him as possible, so that he may also "get himself violent with you and thus we may have "an excuse to exterminate him." But the Badshah had to feel sorry when he was informed of certain events, which were concealed from him, and

of the wilful negligence in treating Abu'l Hassan with harshness. He was, therefore, punished when he attended the Court to offer his homage after the capture of Golcondah. His rank was reduced by one hundred swars and one hundred rupees. His title was withdrawn and the sum of Rs. 80,000 received by him while on duty as *hejib* was duly recovered from

WHAT HAPPENED WITH ABU'L HASSAN'S DEPOSITED JEWELLERY

him. He had not, however, handed over the nine trays of jewellery worth 40 to 50 lacs of rupees deposited by Abu'l Hassan under his seal. Later on, he desired that the trays should be delivered to the *mutasaddiyan* of the jewellery department of his majesty. But they hesitated to accept them putting forth some excuse or the other. Sa'adat Khan could not also dare to approach the emperor with such a request at that late date particularly as he was not then in the good grace of his majesty. After a year or so, the *mutassadiyan* reported to the emperor the affair. The emperor, by way of kindness and patronage, said : "I am quite "sure of his honesty. The trays should be taken posses- "sion of and a proper receipt given to him. He is one "of our real proteges [L. p. 412] and had played over our "shoulders and on our laps in his infancy. During the "days of ambassadorship, however, he behaved negli- "gently and against our wish and hence a punishment

SA'ADAT KHAN DECLINES A TITLE

"was necessary." On that very day, his mansab was restored and a title of Murshid Quli Khan, which was given to his father, was proposed to be conferred on

him. He, however, made a request: "We being your "majesty's slaves from childhood are likely to commit "faults at times and to be punished by divesting our "titles. But it takes a long time to have our real names "current amongst the people It is better if we are "kept without any title. With all this, if your majesty is "pleased to honour me with a title, then my request is "that the title to be given should be my name alone, "especially as I do not think that I am worthy of "holding the title of my father." The emperor smiled and granted his request.

KHAFI KHAN'S ACCOUNT OF SA'ADAT KHAN

Khafi Khan writes in his Tawarikh: "I was with Muhammad Murad Khan for a long time, and knew his ways and manners very well. His friends advised him to replace the costly jewels and jewelled instruments deposited by Abu'l Hassan on the nine trays mentioned above by ordinary ones keeping the number as it was. But that sublime natured and honest man did not agree to the dishonest appropriation. He used repeatedly to say: "God, may He be praised, has "preserved me in these days when my honour and "wealth was at stake, only on account of his blessings "and regards for my honesty". Verily, there is no habit better than honesty. Because honesty, especially that which is practised to please God, is the cause of blessings, honour, respect, increase and permanence of wealth, and the source of good names and freedom from the ordeals in both the worlds.

MIRZA YAR 'ALI

Hazrat-e-Khuld-makan was a great appreciator and

seeker of honest men. Whenever a person with such a quality is come across by his majesty, he is raised to the rank of a chief courtier by increasing his honour and wealth. Mirza Yar 'Ali, who was famous for honesty, was appointed Darogah of the Court. Without his signature, therefore, no royal document was to be issued. The emperor once desired that he might be honoured with a title and given an increase in his mansab. But he declined to accept the exaltation because he considered that the position of a chief courtier, being a high mansab, was above his capacity. It is said that he was very impudent in his speech. One day a young man was being introduced to the emperor for a mansab. While recommending, it was said : "He is of a tender age." The Mirza impudently replied : 'Oh ! By the time he gets a Jaigir, he will certainly be one of the slaves having long and white beards ! "

THE ACCOUNT OF THE DEATH OF SULTAN ABU'L HASSAN

It has already been related above that the Badshah sent Sultan Abu'l Hassan to the fort of Daulatabad in the month of Rabi-u's-sani 1099 H.[65] (January 1688) with Jan Sipar Khan [L. p. 413]. The life of that Sultan ended after fourteen years' captivity in that fort. He died of dysentery. It is said that on the night preceding the morning of the death of Abu'l Hassan, the Qiledar of the fort dreamt that some body was telling him : "Take away the dead body of

65 Please see Note 60 on page 172 anti.

"Abu'l Hassan from the fort and bury it near the "grave of Syed Raju Qattal — revered father of Syed "Muhammad Gaisu Daraz — may their secrets be sanctified." In the morning, the Qiledar saw Abu'l Hassan through the Khwajah Sara and said: "I have to say "something very urgent". Abu'l Hassan immediately replied : "What has been ordered to you in your dream "has been communicated to me in my wakefulness. "So you should do what has been ordered to you." Shortly afterwards he died, and the Qiledar carried the coffin of Abu'l Hassan outside the fort, not caring about the consequences in removing the prisoner even after his death without a royal order. He buried him near the grave of Syed Raju Qattal adjacent to the Mausoleum. The date of his death has not been mentioned in any of the existing books on history or biography. But because it is told that he passed fourteen years of his life in childhood, and fourteen years in study as a disciple of his spiritual preceptor Syed Shah Raju, and afterwards ruled for fourteen years passed a further period of fourteen years in captivity, it can be said that he died in 1111 H. or 1112 H. (1700 A. D.) He was dethroned in the year 1098 H.. But God alone knows the truth of the affair.

ABU'L HASSAN'S SON BANDI SULTAN

It is said that when Abu'l Hassan was in confinement, a son was born to him, who was given the name of Bandi Sultan. When he attained the age, he was allowed by the order of Alamgir to attend the court. But when he came to the court, the old servants of Abu'l Hassan, being actuated by their former relations,

used to pay him respect and to salute him. When the Badshah came to know of this, he stopped his attending the court and incarcerated him. None knows his end.

BUILDINGS BUILT BY ABU'L HASSAN

The buildings constructed by Sultan Abu'l Hassan were:—

Char Mahel — It was erected on the bank of the river Musa It consisted of four palacial edifices with a big water reservoir in the middle.

Goosheh Mahel — It was situated beyond the river Musa at a little distance to the north of the City [L. p. 414] The building was matchless in point of grandeur and spaciousness.

Both of them are now in a completely ruined condition. Some portion of Char Mahel was destroyed by an explosion of the gunpowder stored there, while the other portions were razed to the ground by the floods of the river Musa.

Couplet—

> Tears and sighs have carried away patience and power from my uneasy heart,
> A portion was consumed by fire, while the rest was taken away by water.

The Goosheh Mahel was destroyed in the course of time as it is the buildings of God alone which last for ever.

AURANGZEB'S ACHIEVEMENTS IN THE DECCAN

Those who know the history or possess any relics of the countries of Hindusthan and of the Deccan are aware that Alamgir, being actuated by greed and wrangling, strained his every nerve to exterminate

and destroy the kings of the Deccan. As he shed tho blood of Muslims and showed great disregard to the honour of the Islam and acted rashly, he became the centre to pile blames and angry remarks on by the people of the world. God alone knows what plight he was subjected to thereafter. All this was done by him merely to satisfy his own ambition to possess for his self, without any interference from any body, the mean insignificant world.

Couplet--

> At the time of eating honey four fingers are useless;
> The blessings of this world cannot brook a shareholder on account of their sweetness.

AURNAGZEB BLAMED

Just as the heideous tree of "quarrel" produces no other fruit but repentence and bitter throat, Alamgir also lost this world and the next too. Notwithstanding bidding adieu to rest and composure of mind and wasting his precious life in the Deccan, he was always hated and dishonoured at the hands of the Marhatthas. Their chief leader was Siva, an insignificant servant of the King of Bijapur. Aurangzeb had to remain uneasy and restless every moment in devising means to suppress the overpowering non-believers. He passed his life in this hard struggle in the far off land and finally left[66] the world disappointed in the achievement of his ambition. He was never able to suppress the Marhatthas, to say nothing of their extirpation or extermination. On the contrary, the Marhatthas went up from the Deccan to conquer the

66 Friday, 20th February 1707 A. D.. — Aur: Vol. V, p. 257.

Hindustan up to the boundary of Atak and captured the capital of Shahajahanabad itself. They wrought a great havoc and did not allow any trace to remain behind of the Timuride Kingdom except the name. In the opinion of the wise, [L. p 415] this was the result of the quarrels of Badshah Aurangzeb Alamgir.

Couplet—

When you have done wrong never feel secure from its calamities,
Because retribution for the evil actions is the law of nature.

AUTHOR AND HIS PATRON

This book, Maqalah I of the History "Haiqat-u'l-'Alam" comprises of the accounts of the Sultans of Qutbshahi dynasty. It was compiled by Mir Abu'l Qasim son of Razi u'd-din-al-Musavi, entitled Mir-e-'Alam at the instance of the revered and glorious Nawab Safdar Jang, Nasir-u'd-Daulah, may his prosperity never decrease, in Hyderabad, Deccan. [L. p. 416]

—END—

SOME ACCOUNT OF [1]

AKANA [2] AND MADNA [3]

CHIEF MINISTERS OF TANASHAU [4] BADSHAH OF GOLCONDA

CHILDHOOD AND PARENTS

In the former times the Residence of Pratparoodoodoo was Verongolloo [5] In that Circar in a large village named Anoomoooconodo [6] there was a Bramin Banoojupuntooloo,[7] who married a Woman Bagumma[8] from a good respectable family. They Got 4 Good sons by name Akkana, Mattana, Vissana[9] and Moortoonjayoodoo [10] (Marcheecoovoocoda). These 4 Boys showed a Good disposition from their early youth and improved in every kind of Education usually cultivated by the people of the Duckan [11] and always behaved in a very

1 The extract is produced from Col. MacKenzie's Collection. Vide Ms. no 25 in Vol. — Unbound Translations etc, Class II: Telagu (Mavasel Valenly: Madras Records, Cul), India Office Library.

2 Ankanna.

3 Madanna.

4 Abu'l Hassan alias Tanashah.

5 Warangal — About 90 miles N. E. of Hyderabad, Warangal District, Nizam State.

6 Hanamconda — About 10 miles N. W. of Warangal, Wrangal District, Nizam State.

7 Bhanupant.

8 Bhagamma.

9 Vishwanath or Visanna.

10 Mrutyunjaya.

11 Deccan.

Obedient and respectfull manner to their Parents doing nothing without their permission and advice of their Father and Mother. The Banooju Puntooloo was appointed the Manager of the Revenue Business of that Purganah under the Aumel[12] of, at which time he made first for his 4 Son the Voopanayanam[13] a Ceremony by which the young Bramin boys are initiated into their Cast by putting the Janam (Janam=the sacred string) round their neck, for at which period they permitted to read the Veeds[14] and other muntrum.[15]

MARRIAGES AND EDUCATION

After then he married them to Women of good Bramin famlies, initiated them up under his own direction in the knowledge of accounts of Hindvey and Persian and thus brought them up very quickly to be skill full, in all calculation and the knowledge of Managing the Business. The Eldest Sons Akkana and Mattana being now far advanced in their Education and the languages and very well possessed of malprudence considered with themselves that it was not proper to

JOIN PIRJUDA'S SERVICE

loose their time watching the substance of their Parents without attempting to provide some good service for their livelihood and thought their Skillfullness in Management it could not be appear for

12 Aumel —Charge or Control.
13 Upanayana = Thread Ceremony.
14 Vedas — Secred Books of Hindus.
15 Vedic Rituals.

all thro the instantly be off that their talent could not be shone if they remained at home confined to their home like women. [p. 38] from their residence came to Hydrabad in the Opportunity or Government of Tauniysha and visited many Voomarovos and other employers in hopes to get a good service for both brotheren and being always attending in their Offices, and was as the manner intending to get service here, when in consequence of they are strangers this place, and they did not acquaint with any for some time. Afterward he obtained a protection of Purjaudas, they a Minister of Taunusha and always attending them in expectation of Getting Recommenda-

tion of them to any one of Good Voomarovoos. In the course of time the Mootasudees Duley[16] Presidency by order of their Badsha if they had an occasion to write a letter or Yunayatnama[17] to Tanusha for some Business when they wrote all their contents with white ink and despatching it to Hydrabad with an intention to try the Skillfullness of Mootasudees of Tanusha whether they could observe or not. After Tanusha Got that letter opened seal and found nothing letters drawn in it surprising for the Consequence, send for all his Mootasadees and Chief Civil Officers ordering them to please him thro their Taking pleasure of informing him the contents of that curious writing. When all

16 Delhi.

17 Inayatnamah = A letter of favour or grace. A designation for a letter from a superior.

the Mootasoodees and Other Moor Gentlemen trying till two three days hamer to know that writing to please their Master at end their all said it is very impracticable in their power to say any thing concerning that letter, being it appears a quite white paper when Taunusha quite displeased with them and consider that he was happened a great shame for amongst all his acquaintances at Duley he not have a proper sett of Mootasuddees, to know the writing of Duley Badshahas letter, and to draw answer to them as the [p. 38a] manner when they wrote such difficult manner to experience the ability of mine whether I had proper people or not. Afterwards he was very sorry for some time and forwarded that admirable letter by some Chaubdars in 12 streets of Hydrabad to shew for every one, and to get the meanings of it. Also ordered to Cutawall[18] to inform for all the people belonging to the town beating tom tom in all the Publick 12 streets as Tanusha promised to Grant the imployment of Vasarat of Government whom will have the pleasure of informing the contents of Writings of Duley Badshah Letter. Afterwards agreed to the Order of Tanusha, Chaubdar carryed that letter, and showing that Paper every one met them along the street with explaining the promises of Tanusha when who ever seen that Papper replies them what foolishness happened for you all to joke all the people thro shewing this empty papers and desiring them to explain the contents of it and we did not meet or heard such this extraordinary Circumstance in all our lives. Afterwards if all Persons say as above

18 Kotwal —— Chief officer of the constabulary of a town.

manner with great astonishment these Chaubdars, trying till 4 Days and acquainted with Tanisha that nobody could observe this writing in all streets of town and acquainted with him the discussion of People who ever seen this Paper.

ANKANNA AND MADANNA DECIPHER IT

Hearing this Akkannah and Mattanna daily attending these Puroojadas from 4 or 5 Months time to that Opportunity if Taunisha send message to Puroojada to enquire for any body to read over that letter, when Puroojada quite surprised, for that Consequence and if he only asked for pleasure with Akana and Mattanna can you have able to read any part of the letter of Duley Badsha when they said that they will [p. 39] try if they seen once. Afterwards if Puroojada send for those letters from Taunusha by his Chaubdars — Akkana and Mattanah observing the contrivance of Mootasudees of Duley King how they drawn it, said with Chaubdars, now we informed the contents of this letter. It is very secret occasion and we should not explain the Circumstance of it with any one but Taunisha. Therefore if you went to acquaint our discussion, with Taunisha and made him as he send for us in to his presence then we take pleasure of explaining the whole Circumstance regarding this letter with Tanusha in a very secret place, upon which those Chaubdars pleasurely ran to Palaces from Piaroojada house, humbly requesting him that we found two proper persons to explain you the meaning of Yunayatnama. They said the contents of this letter ought not be explained

publickly, being it is concerned for our Principal and Secret Business, for which if your honour will be pleased to Grant Permission, said they will come to your presence and acquaint you the whole Circumstance of it. When Taunisha abundance pleased for having such a skillfull boys in his own City immediately send some proper persons to Piaroojada with his thanks to acquaint him that he must please to send his 2 Mootasuddees for a little time into his presence [p 39a]

ANKANNA AND MADANNA PREPARE TO CALL ON TANASHAH

When the people of Taunusha call to Piaroojaudas house, if they acquainted him the intention of Taunisha, when Piaroojada be very Glad and think more convenient himself to recommend these two Boys Akkana and Mattana with Taunisha in consequence the Bramins attending him from these 4 or 5 months and Gave very good Recommendations about their Character desired with Taunisha's People to acquaint with their master behalf him that these Bramins is very honest and good men and absolutely they will fit to transact and to Manage all affairs in very excellent manner. And after he gave his own Palunquin and Servants for this boys with some good things to present at their first visit to Taunusha as well as other Voomuravoos saing and sent them, Granting some blessings to increase their rich day by day.

MADANNA INFORMS THE CONTENTS OF YUNAYATNAMA

When these Akana and Mattana went to Durbar in

very pleasant manner in consequence of the opportu- nity of their Good lucky happening in very most time Paid their visit to Taunisha presenting what goods they brought for that occasion, and if they stand before Taunisha in very submissive manner when Taunisha well pleased to look them good like- nesses and he required them what is your names. They sayed Our names [p. 40] Akkana and Mattana. After- ward if Taunisha order them to request the contents of Yunayatnama came from Duley Badsha they replied it is very particular and private Business. If your worship take little trouble to Call in to the Kulayat Kana or Private room, we acquaint you the contents of it for which Taunisha more pleased, carrying them at Kulayat Kana. Then Akkana and Mattana send for a Bassin full with water. If he spread that Paper in water, the writing appearing in very plain and curious manner. Afterwards Taunisha

ANKANNA AND MADANNA MADE PRIME MINISTERS

Read that writing observing the intention of Duley Badsha well pleased with these two Bramins, consider these boys will be fit to imploy as Prime Minister for him to manage the Publick affairs of his Government instantly Granted his Publick Seal in to their care, ordering them to write answer to Duley a same manner immediately dispatching the letter to Duley wrote by Akana and Matta. Granted them Ele- phants Kulayat and Naubat etc. Send for all his Voomaravoos, and Sardars, Civil and Military officers directing them that he granted the station of Prime

minister to Akana and Mattana ordering togo all along him to his house and to pay them the Nazzar or presents for them [p. 40a] and to obey their Orders from that time for all Publick affairs

NOBLES PAY RESPECTS AND NAZARS

Afterwards by order of Taunisha all Voomaravoos and Sardars went to their house along their Elephants paid them Nazzars as well as they acting in the service of Prime Ministers from that time every one obeying to transact the Publick affairs agree to their order.

MADANNA SETTLES THE COUNTRY

From the time of Taunisha appointing Akkana and Mattana as Primeministers for His Dominions, delivered every affairs under their care Respecting his Government, and staid inside the palace with all the women in very Glad manner and Akkana and Mattana they being Governing the whole Dominions in very proper manner thro destroying and confining all Different Hill People and the Bad natured Zamindars who will Disturb in the District.

MADANNA BUILDS TEMPLES AND ESTABLISHES ANNACHHATRAS

After they consider that their Reputation should be containing cotinually in this World, they employed to build Pagoda and made their own Immages near to the God and to place the Anna Sattaroovoo or daily Giving Victuals for all Bramins for charity in all famous places of God, began from Ramaswaran[19]

19 Rameshwar— About 100 miles S. E. of Madura, Ramnad District, Madras Presidency.

so far to the Caseey[20] in all Places of Gods containing between this.

MADANNA'S CHARITABLE ADMINISTRATION DESCRIBED

Beside that allways they conducting [p. 41] every business regarding the Government according to the consent of Taunisha and they acquainting all affairs every morning to their Master also. They managed the Business affairs of Different Soobas for every village in Amaney and they renewed the list or Settlement more in year by year upon the Agrees of Inhabitants and Zamindars and situated all Inhabitants in very good situation as they chose to be their Management at all times and allowed to unmolestedly pass all allowances and Emoluments and their other Customs, properties of Zamindars and of Mirasidars and Granted many Yunams and Grounds to Bramins and to Pagoda, beside what they had from time immemorial and Governed in very Charitable manner thro acquainting every day to Taunisha the Akhbars of his own Dominion and of other Quarters.

MADANNA'S BROTHERS TAKEN INTO SERVICE

Afterwards he send for from Hanoomooconda, his parents and rest of brotheren Viswanat and Moortoonjayoodoo; appointed Viswanat in the Employment Buckshugury [21] to the Army of Taunusha and employed Moortoonjayoo a Paishwah [22] for him. After 4

20 Kashi — Benares — About 10 miles E. of Allahabad.
21 Bakhshigiri— Commandership.
22 Peshava — Secretary.

brotheren stationing here in the service of Taunusha and they being managing the Government business in very united manner.

MADANNA BUILDS A HOUSE FOR HIMSELF

During they Governing the Government Business of Hydrabad Presidency 4 brotheren consider one day with their Good friends to Build an house when by the advice of Madupully Conaroobattoo[23] his Vidvancy[24] or Strologer they determining to build apartment on Sahubunda or Eastside [p. 41a] Place of Nagoolsfhints. Then all Bramins tryed in book and judged in good time to began to lay the foundation on the 5th Wednesday of Magam month.[25] Afterward all the workers finished that work in 3 Months time. Then they arrived in that House to lodge in it in day of Sooda 7th Moonday of Visakam[26] and dwelling there till 11 years time in that Apartment, in very good health reigning all the Publick Business belonging to the Government and Distributing Great deal estate of him and of Taunusha on account of Bramins.

AURANGZEB'S ATTEMPT TO CAPTURE GOLCONDA FAILS

In the course of time Duley Badshaha informed that Akanna and Mattanah, these two Bramins are Prime Ministers to Taunusha and these Bramins are

23 Madhavapant Konherbhat.

24 Vidwans — Learned.

25 24th January 1672 A. D. (Magha Shuddha Panchami, Shaka 1593, Virodhakrit Samwant) ?

26 22nd April 1672 A. D. (Vaishakha Shuddha Saptami, Shaka 1594, Paridhavi Samwat) ?

very skillfull and by their protection Tanusha entirely refused to Obey their orders. Then Duley Badashah send Avarangajaboo escorting 100,000 Horse, and same number of Infantrys to confine Tanusha and to Govern the Publick Affairs of Duckan. When Avarangajaboo marched from Duley and take all the Divisions under his care contained between the Duley and Hydrabad. After arrived[27] at Hydrabad Together his troops incamped on west side the Killa fighted with Taunusha about 4 months and 8 days time.[28] Then if they think it is very impossible to take this fort. When they made drain from one cause distant of place under the earth close to the fort wall filling all that Drain with Gun powder and Balls and if they burned it then the Batteries of side is fly out ; which Akanah and Mattana informed their troops, employed Workmen to build as it is before in that night before day break and fighting afterwards for some time as all their troops most to be destroyed, upon which Avarangajaboo was very sorry, for all their troops destroyed,[29] and consider it is very impossible in their power to Gain Taunusha and to take this fort, returned[30] to Duley with his troops [p. 42] and considered themselves that they cannot get the Dominion of Duckan till Akkana and Mattana stationed as Prime Ministers to Taunusha.

---

27. The Mughal invasion was first arrived under Shah Alam in July 1685.

28. July to (the second week of) November - vide note 6 on p. 94 and note 30 on p. 114 ante.

29. These details appear to relate to the second invasion, which was carried on by Aurangzeb in person, and wrongly mixed up here.

30. Middle of November 1685.

AKANNA QUARRELS WITH RAYA YALLAMMA

Afterwards one day when Akanah coming from Durbar he met on road in one corner of street the Pallanquin of Raya Attamattarodoo. If Akannah desired to his people to never allow to give place as to pass the Pallanquin of Attamattaroydoo then the servants of Akkana disputed with Attamattarao People after break his Palanquin and writ Taunushah to further. Afterward Madannahpuntoo informed all these Circumstances, and made angry upon his Brother said that Raya Yalummatta is Great Rank than us, and his imploy appointed by Duley King to write the Akbars of Duckan and now you Quarrelled with him as he be enemy for us and he was very sorry for that purpose and Managed the Government Business in very proper manner till 10 months in 12th year. Upon

MADANNA SEES HIS FALL IN A DREAM

which in one night Letchmma[31] or Godess of rich appeared in dream of Akkana and Mattanna said that I will be going from your house as soon as these 12 years completed and no more rich for you that after. When Mattana send for His relations in next morning said them the days of our fortunes must be done which I observed in my dream. By discourse of Lakchmma Devey there for now we preparing to get the advantage of Haven and afterward he Granted great deal money for his relations and friends send them all to their residence.

---

31. **Lakshmi Devi—the Goddess of Wealth.**

MADANNA ASSIGNS PURGANAS TO HIS BROTHERS

Afterward Get the Zamindary of Collaconda[32] Hassanabad and Rajagopallapetta these 3 Parganahs [p. 42b] and placed them for his Parents and for his two Brothers Visvanad and Moorttoonjayadoo.

MADANNA TRIES TO BEFRIEND RAYA YALLAMMA.

If Raya Ajallamattarow preparing to Destroy however these Akkana and Mattana from time the dispute happen in the street, which Mattana heard went himself one day to Yallumotteyro house to make him friend; and beseached him to excuse the fault of Akkana which ignorantly done by Akkana. When he did not consent for his request said in very cunning manner that he never think any ill tho Akkana break his Character in Publick Street. Upon which Mattana consider that Raja Yallumallarao will not be satisfied any more by his request, came away to his house.

RAYA YALLAMMA'S CONSPIRACY TO MURDER MADANNA AND AKKANA

From that time Yallamuttaroydoo intending to disappoint these Bramins, consider with his friends that he cannot able to give trouble to Akkana and Mattana till he make Taunusha be displeased with them. Then Allumottarao drawn some false letters to Avarangajaboo as it is exactly own writings of Mattana and Akkana that they can able to give up under his care the fort and Taunusha in a moment he came here and dispatched it

---

32. Koilkonda—About 60 miles S. W. of Hyderabad, Mahbubnagar Disst., Nizam State.

from town and formally send for again these letters from road. Showing it to Taunusha said that he employed his people to attend upon all Chaukies to katch these letters in consequence of he hearing from some time that these people always privately sending letters to Avarangajaboo in order to ruin you. Upon which [p. 43] Taunusha read this letter and judged the writing is certainly belonging Akkana and Mattana and infinitely surprised for his such trustfull servants disappointing him immediately send for Maddannapuntoolo gave him those letters into his hand to read it and if he asked what punishment he must do for the people intending to ruin their own Master they replied should be punished him in very ill manner without have any further reason. Afterwards they read over all those letters said the writing of this letter it is as is our own writing and certainly we do not know any matter about this Business and we think this is drawn by Allamattarau in consequence of to murder us being he can able to write all kind of hands as well as anybody. When Tanusha think the Business it will be out by and by in to the trust and gave them leave for that Day. Afterwards Allumattroydoo informed all the Circumstances of Durbar and he was very sorry for his trick is not got any use as he wished. Then he send for all slave girls from Jannana Mahals, issued them Great deal money, agreed them as they got a contrivance to kill Akkana and Madda, which Akkana and Mattana informed and

MADANNA BUILDS A TEMPLE AND A TANK

think that the opportunity of Death is mostly for them. Determining themselves in future to spend all their

estate on account of God [p. 43b]. Then they employed to build a curious Pagooda at Mahaswaswar in a week. After that work is finished he got dig out a tank named Suvojonda and placed there Lingam in that Pagoda thus spending plenty money on account of that Ceremony—and imployed there a Bramin Pasoory Vimatram to Manage there all ceremoneys and ordered his every day to give victuals for 2000 Brahmins in that Place. Themselves they going every day 10 o'clock morning and 12 o'clock night by Tappal Palunquin from Town to visit that God.

RAYA YALLAMMA WINS OVER MADANNA'S ENEMIES IN THE PLOT

Attumottaroydoo paid all Bribes to all Surdars whoever lately disappointed by Akkana and Mattana. Also he collected several troops in town from his friends and of his own, got the promises of them as they do as his order settling themselves to cut the throats of Akkana and Mattana when they returning to their house from Durbar.

MADANNA GIVES HIS ESTATE ETC. IN CHARITY

Afterwards Akkana and Mattana send for all writers of Akkana, enquired from them accounts how many Bramins will eat from his Sattaroovoo on account of God sake in a day informed some number up (1,00,000) Bramins will eat in 108 Taraputtum, and in his house and at Mahaswaram and in other famous places of Gods from Caseey as far Ramaswaram and determined himself that they will depart from this world on what day will be completed the account of

eating Bramins for lakh in one day, think it will be happen in a week then gave all his estates and coins for beggars and for Bramins.

AKKANNA AND MADANNA MURDERED

What day this......the Akana and Mattana dead ... [p. 44]. If he went early morning to Durbar and settled all affairs there as soon as 11 o'clock is came. If he send Message as usual to Taunusha that they will go home which in consequence of all Women gained in part of Attumattarao, they never reported with Tanusha and neither allowed him to come out. Then if Tanusha did not come out that day as usual, he think, that they must go for that hour to Mahaswaram and came out when after he passed one gate in second gate all the troop of Allumattoroydoo and of other Surdars watched them and suddenly cut out[33] the throats of Akkana and Mattana instantly went on his house plundered the remaining things from his house and killed about 1000 Bramins, belonging Akkana and Mattana. Then the wives of Akkana and Mattana dead themselves in drawning in waters. When if Akkana Puntooloo had a son Malloo 2 years older after his mother dead a slave girl bind that boy in one cloth Privately carryed by windoo to a Moor Man house his name Hassan. He is friend to Akkana. When delivered that boy in his care and dead herself with his Master and Mistresses.

TANASHAH WAS GRIEVED AT MADANNA'S DEATH

Afterwards Taunusha heard the death of Akkana

33. Early in March 1686 A. D.

and Mattana, Choakened with the sorrowfullness and after he turn mad and did not come out to enquire the affair of his Government.

AURANGZEB CAPTURE TANASHA AND GOLCONDA

Whereupon Avarangjaboo informed that Akkana and Mattana have been departed their lives from the [p. 44b] world, marched from Duley, brought his troops against Taunusha fighted and take Hydrabad fort in his care, then confined Taunisha Governing himself the Affairs of Duckan[34]. [p. 45].

— END —

34. 21st September 1687 -- vide note 52 on p. 162.